

Xenopoliana

Buletinul Fundației Academice "A. D. Xenopol" din Iași

În acest număr:

MODERNIZAREA ÎN SPAȚIUL ROMÂNESC

Semnează:

I. Agrigoroaiei, Ovidiu **Buruiană**, Mihai-Ștefan **Ceașu**,
Mihai **Cojocariu**, Victoria Isabela **Corduneanu**,
Damian **Hurezeanu**, Alina **Hurubean**, Gheorghe **Iacob**,
Luminița Mihaela **Iacob**, Ovidiu **Lungu**, Marius **Lazăr**,
Hans-Cristian **Maner**, Andi **Mihalache**, Lucian **Nastasă**,
Victor **Neumann**, Ștefan **Purici**, I. **Saizu**, Apostol **Stan**,
Cătălin **Turliuc**, Dumitru **Vitcu**, Alexandru **Zub**

Restituiri: A.D. Xenopol – *Studii asupra stării noastre actuale*

INSTITUTUL DE ISTORIE

A. D. XENOPOL

BIBLIOTECA

Cota

P-187

VI, 1998, 1-2

Xenopoliana

Buletinul Fundației Academice "A. D. Xenopol"

VI, 1998, 1– 2

LA PREGĂTIREA ACESTUI VOLUM AU CONTRIBUIT:

Mihai-Ștefan Ceașu
(responsabil de număr)
Lucian Nastă
Cătălin Turliuc
Al. Zub (coordonator)

TEHNOREDACTARE COMPUTERIZATĂ:

Ionela-Vanina Broască

ADRESA REDACȚIEI:

RO– 6600 Iași, Str. Lascăr Catargi 15
Tel. 00– 40– 32– 212614

**VOLUM APĂRUT CU SPRIJINUL
FUNDAȚIEI PENTRU O SOCIETATE DESCHISĂ**

PREAMBUL

Temele abordate în ultimele fascicule, *Elitele și Națiunea/naționalismul*, au condus în mod firesc la o alta despre *modernizare*, susceptibilă să constituie materia unui volum aparte.

Ca și temele din numerele precedente, *modernizarea* nu putea fi tratată, într-un asemenea cadru, decât *grosso modo*, limitat, secvențial. Deși predilectă în studiile de caracter istorico-cultural, sociologic etc., ea n-a produs până acum un consens asupra conceptului și se vădește încă plină de resurse. Interesul pentru nuanțe a sporit mereu, alimentând o vastă literatură, a cărei prelucrare la nivelul sintezei se lasă încă așteptată.

Evident, ca și în cazul altor *mari teme*, nu poate fi vorba nici de o perspectivă unică asupra fenomenului. Modernizarea e un proces îndelungat, complex, discontinuu, care necesită abordări multiple și în spațiul românesc, spre a se pune în valoare noile achiziții în domeniu. Istoria propriu-zisă profită consensual de studiile produse de istoricii literari, sociologi, filozofi, etnopsihologi etc., la care se adaugă tot mai mult aportul antropologiei culturale. Nu se mai pot antama azi asemenea teme decât în spirit interdisciplinar și cu o tendință transdisciplinară, în sensul preconizat de Jean Piaget în *Înțelepciunea și iluziile filozofiei*.

Textele adunate în acest volum răspund tocmai nevoii de a extinde orizontul în care trebuie plasat procesul modernizării spre a-i defini emergența, etapele, fenomenologia, aspectele particulare în raport cu alte spații. Istoria se regăndește și se rescrie continuu, pe seama sporului de informație, dar și a schimbărilor ce se produc mereu în statutul ei cognitiv. Nu e abuziv să se propună "lecturi" noi pentru aceleași teme, nici să se caute *nuanța* acolo unde abordările mai vechi distingeau numai *culoarea*.

Sub semnul nuanței a organizat, cu ani în urmă, Alexandru Duțu un colocviu pe tema modernizării în Sud-Estul Europei, sugerând noi modalități de abordare a fenomenului. Ele pot fi puse încă la lucru cu folos pe seama unui segment cronotopic sau altul. Studiile secvențiale produse între timp și cele câteva sinteze constituie, neîndoindu-se, tot atâtea îndemnuri, din care căutăm a trage profit pe cât posibil în noua fasciculă din *Xenopoliana*.

Potrivit cu ofertele existente, materia a fost structurată în trei secțiuni, grupându-se, în cea dintâi, texte cu caracter mai general despre modernizare

(opțiuni, repere, metode); în următoarea, câteva demersuri ce pun fenomenul respectiv în relație cu problematica secolelor XIX–XX (modele, structuri, vicisitudini); în a treia, analize privitoare la elite și instituții în procesul modernizării ca atare. În fine, la obișnuita rubrică *Restitutio*, cu care se încheie fascicula, a fost reprodus un fragment xenopolian din *Studii asupra stării noastre actuale*, având ca temă, deasemeni, fenomenul în cauză.

Națiune, cultură, stat sunt conceptele mai des întâlnite, nu fără temei, în cuprinsul volumului, a cărui relativă coerență tematică rezultă din chiar apelul reiterat la aceleași concepte. Nu sunt singurele. Ideea de *educație*, cea de *reorganizare* administrativă, *elitele* etc. se adaugă firesc la seria amintită. Altele lipsesc total, cum e cazul *secularizării*, în sens de ieșire din religios, fenomen însoțind modernizarea în plină expansiune.

Să sperăm că se va putea reveni, ca și în cazul altor teme, care în asemenea volume n-au putut fi decât schițate în treacăt. Expansiunea tematică și aprofundarea metodologică țin de conduita normală a profesiei noastre.

Așa cum este, noua fasciculă din *Xenopoliana* n-ar fi putut apărea fără străduința depusă de dr. Mihai-Ștefan Ceașu, care s-a îngrijit de adunarea și corectura textelor.

Sprijinul financiar acordat de Fundația pentru o Societate Deschisă reclamă din nou cea mai aleasă grațitudine.

Al. Zub

CIVILIZAȚIA MODERNĂ ȘI SPIRITUL CRITIC ÎN CULTURA ROMÂNĂ

Damian Hurezeanu

Dezbaterile sociologice în jurul fenomenului românesc în secolul al XIX-lea și din primele decenii ale secolului nostru au impus un model al ideii de civilizație. Acest model este centrat pe analiza trăsăturilor specifice constitutive ale societății românești în raport cu civilizația occidentală, considerată etalon al modernității.

În mare, au existat în această privință două reprezentări privind căile prin care societatea românească a realizat deschiderea spre transformarea sa modernă. Una deduce această transformare din dinamismul interior al societății, din absorbția de conținut capitalist pe calea unor acumulări și prefaceri interioare. Societatea românească suferă modificări imanente propriei mișcări, dezvoltării unor fenomene în care se regăsesc liniile pe care le-a urmat evoluția societății. Există, prin urmare, o esență universală a dezvoltării care se reproduce pe coordonata temporală în forme, mai mult sau mai puțin similare.

Diferențele nu sunt intrinseci pluralității formelor de dezvoltare, ci țin mai ales de circumstanțe aleatorii care condiționează, de asemenea, ritmurile și specificitatea acestora. Unitatea istoriei nu este înțeleasă în spirit iorgheian ca o structurare de fapte, de evenimente și întâmplări care se țin într-o pânză continuă prin simpla lor conectare spațio-temporală. Nu este, deci, o unitate a unui organism bogat, complex și divers. Unitatea este implicată în logica unui proces care se desfășoară pe etape cu conținuturi esențiale comune, însă cu o distribuție variabilă pe axa temporală. Problema principală care decurge de aici este aceea a decalajelor. Sigur, în realitatea istorică concretă decalajele se asociază ele însele cu tot felul de trăsături specifice, de fenomene particulare, de deviații mai mult sau mai puțin pronunțate. În sinteză, ele converg însă spre vectorul modelator al evoluției.

Explicația transformării societății prin acumularea și dinamismul interior are ca presupuziție subiacentă paradigma evoluției istorice unidirecționată și liniară.

Pe lângă paradigma automișcării, în gândirea socială din România s-a impus și un alt scenariu explicativ al procesului de formare a civilizației moderne. El pune accentul pe rolul conectării ca factor propulsiv al trecerii

României la formele moderne de viață. S-au conturat cu această ocazie trei perspective de judecată asupra producerii conexiunii. Una era globală căutând răspunsul la producerea procesului istoric în contextul în care se afirmase un sistem economic și socio-cultural cu vocație universală. Este vorba de sistemul mondial capitalist aflat în avanpostul dezvoltării istorice prin performanțele sale economice, politice și culturale, prin capacitatea sa modelatoare și forța sa de iradiere.

În acest context se produce fenomenul orbitării țărilor rămase în urmă, al celor aflate pe o treaptă mai joasă de dezvoltare, sau având o altă structură socio-economică. Impactul articulării, potrivit acestui scenariu, este atât de puternic încât schimbă întregul mod de existență al țărilor înapoiate, devenind factor de determinare internă al acestor țări. Autorul acestei teze este, cum se știe, Constantin Dobrogeanu-Gherea. A exprimat-o în mai multe ocazii și a reluat-o în *Neoiobăgia* în următoarea formulă: "Țările rămase în urmă intră în orbita țărilor capitaliste înaintate; ele se mișcă în orbita acestor țări și întreaga lor viață, dezvoltarea și mișcarea socială e determinată de viața și mișcarea țărilor înaintate, e determinată de epoca istorică în care trăim, de epoca burghezo-capitalistă. Și această determinațiune a vieții și mișcării sociale a țărilor înapoiate prin cele înaintate le este însăși condiția necesară de viață".

Cuplarea țărilor înapoiate la cele înaintate, de fapt la spațiul occidental european, se face pe cale economică, prin intensificarea raporturilor de schimb. Este privilegiul pe care Gherea îl acorda economicului. Dar el nu restrângea ideea orbitării la sfera circuitelor economice. Dobrogeanu-Gherea acorda, cum am spus, acestui termen calitatea de fenomen global cu răsfrângeri asupra tuturor formelor existenței istorice, cu calități modelatoare în întregul organism social, în toate articulațiile sale: sociale, politice, culturale. Gherea propune astfel un model al dezvoltării istoriei moderne, gândit tot în termenii evoluției uniliniare, în care nucleul dur al acesteia este civilizația occidentală la care se cuplează după o anumită geometrie a orbitării noi țări sau zone aflate dincolo de centura principală². Se poate observa cu ușurință că pe Gherea nu-l interesa problema pluralității civilizațiilor, ca modalitate generativă a istoriei, nici eventualele incompatibilități între structurile lor intime, ci doar aspectele uniformizatoare ale mișcării istorice aflate sub semnul civilizației occidentale și a capacității sale modelatoare.

O altă voce puternică în favoarea conexiunii ca principal agent al transformării moderne a României a fost Ștefan Zeletin. Lucrarea sa *Burghezia română. Originea și rolul ei istoric* este construită pe ideea conexiunii realizate prin intermediul schimburilor comerciale care au indus noi curenți în viața economică și au determinat – în etape succesive – expansiunea unor forme moderne de circulație, producție și schimb. Ele au făcut din aceste forme moderne factorul motor al evoluției societății. După o lungă perioadă de

germinație, de acumulare și transformări interne au impus burghezia ca principal segment al societății. Nu atât prin ponderea numerică, cât prin funcția și rolul ei economic și social-politic.

Clasele istorice ale societății românești – boierimea, mai apoi moșierimea și țărănimea – fie au suferit un proces de disoluție – ca în cazul boierimii tradiționale – fie au suportat rigorile prefacerilor generale de ordin capitalist prin costuri economice și sociale considerabile, dar care erau inevitabile la intersecția dintre vechile așezări și structuri rurale și ascensiunea noilor forme economice și modalități de gestiune impuse de capitalism.

Concepția lui Ștefan Zeletin este clădită pe ideea unui strict determinism economic a cărui logică operează implacabil, având aceleași premise, desfășurări și efecte în întregul spațiu de geneză și de expansiune a lumii moderne capitaliste. După el, fenomenele românești reproduc așadar procesele petrecute în zonele de urgență capitalistă cu deosebirea că ele s-au produs în alt timp al istoriei. Ceea ce pare fenomen sau proces specific se regăsește în evoluția lumii moderne în ipostaze de același tip. Evocarea de către Zeletin a lui Marx ca exponent exemplar al determinismului economic și al reproducerii istoriei potrivit unei logici în care trebuie relevată universalitatea fenomenelor, i-au făcut pe unii exegeți ai lui Zeletin să-l considere "adept al marxismului", deși concluziile și finalitatea judecăților sale sunt structural diferite de proiecția marxistă asupra sensului mișcării istorice.

Dar autorul care a dat rolului conexiunii, ca factor generator al civilizației române moderne, o perspectivă nouă și a relansat-o spectaculos în dezbateră sociologică din țara noastră a fost Eugen Lovinescu prin cartea sa *Istoria civilizației române moderne*. A apărut, în 1925, aproape concomitent cu *Burghezia Română...* a lui Ștefan Zeletin.

Spre deosebire de concepțiile fondate pe factorii de ordin material în explicarea evoluției istorice, Eugen Lovinescu a pornit din direcție opusă, care sublinia preeminența factorilor psihosociali, a "spiritului epocii", a fenomenelor de ordin spiritual. Această direcție explicativă a istoriei a dominat, practic, mișcarea istoriografică din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și începutul secolului nostru, având reprezentanți de frunte în mai toate școlile istoriografice.

Despre magnitudinea concepțiilor vremii cu privire la rolul modelator al circulației și difuzării ideilor stă mărturie ampla incursiune a lui Eugen Lovinescu în literatura vremii. El înfățișează o largă panoramă a observațiilor care vin să sprijine teza sa de bază. Volumul III al lucrării lui Lovinescu are în această privință un caracter enciclopedic vâdind lărgimea orizontului de informare și de percepere a fenomenului, remarcabila sa capacitate asociativă și putere intuitivă, chiar dacă se pot semna destule inexactități cu caracter concret.

După Eugen Lovinescu, factorul care a decis noua evoluție a României sălășluiește în mișcarea de idei, în penetrația ideilor specifice lumii moderne în spațiul nostru socio-istoric; sau, mai exact spus, în preluarea acestor idei de el noastră intelectuală. "Fără a tăgădui, deci, însemnătatea în unele privințe a acțiunii factorilor economici, nota Lovinescu – vom dovedi, în procesul formațiunii noastre, anticiparea ideologiei asupra capitalismului apusean"³. Circulația ideilor – sublinia Lovinescu – s-a realizat mult mai ușor decât desfășurarea relațiilor economice; în sfera ideilor – acționează legea sincronismului ca factor operațional în procesul de expansiune a civilizației moderne.

Substanța corpului de cultură care a jucat rolul dinamogen în demararea formațiunii moderne a civilizației române se afla, bineînțeles, în rezonanță cu noile transformări. Curente de gândire și mișcare spirituală, în ansamblu, au fost constructive, pătrunse de suflu înnoitor. Funcția lor a fost proiectivă și normativă, a fost purtătoare de mesaje, generatoare de elanuri, de solidarizări. Pe creasta acestui val înnoitor al mișcării de idei s-a situat sub semnul romantismului, generația de la 1848. A lăsat o însemnată moștenire culturală, mai ales ideologică, prin care s-a exprimat o epocă și căutările poporului român în eforturile de a-și defini identitatea, de a dobândi o conștiință de sine activă și de a purcede spre un nou început de viață socială, națională, politică, de a răspunde cerințelor vremii și a se conecta la reperele lumii civilizate.

Mișcarea de idei a perioadei date a fost, cu alte cuvinte, un revelator al problemelor societății românești și un agent transformator al acesteia. Evident, ea a avut caracter contestatar față de vechiul regim, problema nefiind aceea de a critica aspecte parțiale sau fenomene dispartate. Critica se îndrepta împotriva a ceva ce trebuia depășit întrucât își pierduse rațiunea de a fi. Obiectivul consta nu în disecția formei date a realității, cât în crearea conștiinței necesității unui nou început de drum.

Acesta este înțelesul operei culturale și ideologice care se circumscrie momentului dat. El exteriorizează trăsăturile unui romantism preocupat de rădăcinile istorice ale poporului, dar nu în intenția unui refugiu din realitate, ci pentru a relansa pe acest temei o profundă renaștere a vieții naționale, a resuscita forțele vii ale națiunii.

Romantismul epocii pașoptiste este vizionar, deschis valorilor iluminismului, sensibil la formele originare de existență a poporului, dar nu mai puțin sensibil la ideea de regenerare, de integrare în circuitele civilizației moderne. Romantismul românesc al acestei epoci se înscrie, așadar, în tendința marcată de elan revoluționar în contextul mișcării culturale-spirituale a epocii.

În el se regăsește filonul ideologiei liberale exprimat într-o formă mai vie, mai intensă și mai hotărâtă decât mișcarea politică și intelectuală liberală de mai târziu.

Etapă în care forțele novatoare căutau să disloce structurile și întocmirile vechiului regim a dat însă naștere și unui alt filon critic orientat nu împotriva acestor structuri, ci a unor fenomene pe care le aducea cu sine epoca tranziției și se infiltrau în noua condiție a societății. Fenomene generate pe terenul proceselor născânde ale civilizației moderne. Care se insinuau în numele acesteia și se afirmau prin opoziție cu ceea ce considerau a fi desuet. Apare, astfel, fenomenul mimării parazitând pe valul unor procese efectiv novatoare.

Nu vom diseca aici caracteristicile epocii de tranziție spre civilizația modernă. Este un arc de timp al interferențelor, al metamorfozelor, al coexistenței unor conținuturi divergente, al germinației unor fenomene noi și al expansiunii acestora, dar și al persistenței structurilor tradiționale ale societății. Sub imperiul acestei lumi, încă nestructurate, abia se disting uneori cristalizările care duc spre profilul lumii moderne. Nota caracteristică este antrenarea întregului organism social, în toate componentele sale, în mișcarea istorică a tranziției. Cu ritmuri specifice și cu o desfășurare asincronică în câmpul existenței.

Tranziția este o vreme a contrastelor și o lume a contrastelor. Acestea sunt cu deosebire sesizabile în formele exterioare de viață, în dimensiunea cotidiană a istoriei. Fenomenul este surprins cu acuitate mai ales în mărturiile străinilor care veneau din alte medii socio-culturale și erau cu atât mai mult izbiți de ceea ce vedeau: "Viața orientală care se duce și cea europeană care îi ia locul – scria în 1849 consulul francez Paujade din capitala Valahiei, – se ating între ele la tot pasul, succedându-se ca într-o panoramă"⁴. Iar ceva mai târziu, celebrul socialist Ferdinand Lassalle sintetiza caracteristica lumii bucureștene în ideea de contrast. "<<Contrastul>> – nota el – iată o vorbă folosită foarte des, fără ca lumea să o înțeleagă și care astfel devine cu totul banală. Ce e însă în adevăr un contrast îți dai seama abia aici"⁵.

Pe acest teren au apărut reacții critice față de unele aspecte care veneau din perimetrul fenomenelor de renovare a societății. S-a creat, astfel, senzația respingerii mișcării de propășire a societății sau a contestării parțiale a acesteia. Un studiu de referință al lui Garabet Ibrăileanu, *Spiritul critic în cultura românească* (1909) include acest aspect în contextul analizei sale. Dominantele textului lui Ibrăileanu ar fi următoarele: a) Spiritul critic este mai curând un atribut al înclinării temperamentale specifică moldovenilor; b) Pe un alt plan, Ibrăileanu înscrie startul spiritului critic încă în perioada premergătoare revoluției de la 1848 și urmărește succesiv acest filon în etapele următoare. Printre altele, Ibrăileanu face trimitere directă la mărturisirea lui Alecu Russo care îi sprijină argumentația. "Precum frații ardeleni, cărora le recunoaștem multă știință latinească, sunt greșiți în apreciația lor despre autorii și limba franceză, asemenea le este greșită propunerea despre d. Eliade, ca cap de școală în Moldova. Moldova este o țară rece, unde entuziasmul, fie politic, fie literar,

nu prinde în clipeală; nici teoriile italiene și romantice, nici sistemele ardelenene au prins rădăcină”⁶. Este interesant că și Nicolae Bălcescu făcea o observație similară. Ea nu a fost sesizată în studiul lui Garabet Ibrăileanu. Se cuvine, cu atât mai mult să-i facem loc. Într-o scrisoare trimisă lui Ion Ghica la 8 februarie 1844 Bălcescu scria: "Oricât mă voi socoti, vin tot la ce ți-am mai zis, că moldovenilor le plac mai mult speculația ideilor, iar muntenilor acția. Tu, om de acție, om de viitor, de ce nu dai mișcare acolo, fiii pârghiul moldovenilor”⁷.

Revenind la Alecu Russo trebuie spus că și Garabet Ibrăileanu în *Spiritul critic...* și George Călinescu în *Istoria literaturii române* îl consideră pe scriitorul moldovean de la mijlocul veacului trecut semnificativ pentru ilustrarea spiritului critic. Ambii autori pornesc mai ales de la considerațiile sale privind incongruențele articulării elementelor noi cu trecutul. Este însă limpede că Russo privea selectiv la trecut și că de fapt el era atașat unei serii precise de valori din trecut: aspectele pitorești ale vieții, obiceiurile, tot ceea ce înmagazina sensibilitate, experiența cotidiană și modul nostru propriu de a le exprima. Iată o precizare esențială a lui Russo: "Florile care aș vra s-arunc pe țărâna proaspătă a trecutului *sunt culeasă nu în viața lui politică sau morală* (subl. ns.) dar în cele mai multe obiceiuri casnice care ne-au legănat în fașură”⁸.

Mihail Kogălniceanu are aceeași reacție la raportul prezent-trecut, dându-i, poate, un sens normativ mai accentuat. Ca mulți alți contemporani, Kogălniceanu a prețuit tradiția națională și temeiurile de viață autentică a poporului, dar nu le-a gândit ca zăgazuri împotriva curentelor de înnoire și de transformare a societății⁹. La fel au reacționat în fond Ion Ghica și Vasile Alecsandri. În special poetul de la Mircești a trăit intens sentimentul tranziției și a dedicat o bună parte din dramaturgia și memorialistica sa fenomenelor care purtau pecetea trecerii. Garabet Ibrăileanu acceptă sensibilitatea lui Alecsandri la marile evenimente naționale ale timpului său, dar consideră că poetul e structural un critic al liberalismului de tipul celui afirmat la noi (prin aripa Rosetti-Brătianu) datorită impetuoșității acestuia, a reacției mimetice imediate, și fără preocuparea de a face o joncțiune trainică cu trecutul.

Critica se exercită la nivelul epocii de tranziție, nu al unei forme de civilizație constituite. Prin esența ei nu putea fi decât parțială, orientată pe aspecte, nu pe totalitate. Ca atare, critica profesată în această perioadă – înțelegând prin aceasta o anumită percepție a realității și o atitudine față de un anumit sistem de valori și de principii, nu era, după opinia noastră, una structurală în raport cu formele noi de existență care se cristalizau.

Pe plan literar critica lui Vasile Alecsandri, să spunem, viza mai ales norme de comportament, afectarea mimetică a unor valori neasimilate organic, carențe culturale, extravagante vestimentare, imaturitatea și lipsa de profunzime în integrarea "bonjurismului", încât noțiunea a ajuns dintr-una încărcată de

mesaje creatoare într-una peiorativă, desemnând carențe formative de ordin politic și cultural.

Punctul nevralgic al fenomenelor care apăreau pe ecranul criticii din această perioadă era lipsa lor de profunzime, parazitarea facilului și superficialității pe corpul structurilor care purtau cu ele procesele înnoitoare ale societății.

Dar spiritul dominant al epocii era, cum am menționat, încărcat de optimism și încrezător în deschiderea procesului istoric românesc spre forme avansate de viață politică și economică. Același Alecu Russo, pe care Garabet Ibrăileanu îl considera reprezentativ pentru spiritul critic moldovenesc și atașamentul lui la tradiție, glorifică în fond forța purificatoare a regenerării și se pune în slujba ideii de progres. Rosso iubea trecutul sentimental, tot ce pulsa de viață în țărâna trecutului fiind, în vederile lui, demn de cucernică simțire, dar judecata lui față de trecutul înapoiat, potrivit propășirii, e categorică. "Răpegiunea cu care se stinge trecutul din noi este cea mai strașnică giudecată a acelui trecut, ceea ce este vrednic de viață, nu moare niciodată..."¹⁰.

Zeul lui era în fond progresul, așa cum era și pentru Nicolae Bălcescu sau Mihail Kogălniceanu.

*

*

*

Despre spiritul critic ca dominantă în cultura română putem vorbi doar o dată cu instaurarea civilizației române moderne în evoluția societății. Deci, cu trecerea de la faza tranziției societății spre cristalizarea caracteristicilor esențiale ale formei moderne a societății românești.

Reconversia vieții spiritului este corelativă reconversiei societății. Între spiritul critic în cultura română și transformarea în sens modern a societății există, astfel, o conexiune organică de profunzime.

Semnifică aceasta că nu există o legătură genetică între spiritul critic din această fază evolutivă a istoriei și acțiunea critică anterioară cu acele manifestări surprinse de Garabet Ibrăileanu în lucrarea sa? Nicidecum. Numai că ceea ce în anii '40 ai secolului trecut erau germeni și elemente incipiente, acum devine fâgașul principal al gândirii social-politice.

Facem precizarea că în cazul de față prin cultură trebuie înțeleasă de fapt o componentă a ei: cultura politică și ideologică, curente de idei din mișcarea culturală a țării. Acesta este unghiul sub care a fost abordată problema spiritului critic de analiștii civilizației române moderne, în special de Ștefan Zeletin și Eugen Lovinescu. Sigur, reflexele spiritului critic și dezbaterile politice sau ideologice s-au răsfrânt și în alte sfere ale creației spirituale, au colorat specific întregul corp al acestuia. Au reverberat în literatură și artă, dar mai ales au fost transpuse pe un plan de esențe în filozofie. Aceasta este însă o altă chestiune care ar angaja o discuție de ordin filozofic, antropologic și morfologic asupra culturii române moderne. Or, chestiunea este, paradoxal, saturată eseistic de un

număr imens de scrieri dotate cu observații scâpărătoare și meditații strălucite, iar pe de altă parte nu avem încă o lucrare despre fizionomia culturii române în epoca modernă în care perspectiva filozofică să se conjuge cu demonstrația analitică a determinărilor culturii noastre.

Așadar, de ce o cultură critică într-o epocă în care societatea se dezvoltă în consens cu linia modernizării, iar procesele transformatoare se aflau sub semnul necesității? De ce o cultură critică la adresa unui cadru socio-economic și a clasei care se afla în centrul curentelor de modernizare?

Este semnificativ că deși porneau de la premise explicative deferite asupra factorilor dinamogeni ai cuplării societății românești la circuitele modernizării atât Ștefan Zeletin, cât și Eugen Lovinescu abordau în același chip problema spiritului critic în cultura română și curente care îl exprimau și îl individualizau. Întâlnim aci o convergență deplină: același tip de argumente, aceeași manieră de a judeca fenomenul. Diferența constă în spiritul de finețe, superior la Lovinescu, în surprinderea caracteristicilor unor curente.

Să începem însă, după criteriul cronologic, cu Zeletin¹¹. El constată că reacțiunea "Junimei" împotriva burgheziei a fost la început de natură culturală, apoi, "a pornit" pe cale politică¹². Se vedește a fi, după el, "un simplu gest logic, o *indignare intelectuală* a unor capete abstracte"¹³.

În consecință, construcția critică e formală, deductivă, lipsită de consistența cunoașterii faptelor concrete față de care junimiștii erau mefienți. Invocarea preferinței lor pentru evoluționismul englez ca variantă a dezvoltării societății este de circumstanță, asupra lor, operând de fapt, "formulele memorizate în Germania"¹⁴.

Indiferent de cum ar sta lucrurile, atât teoria "formelor fără fond" cât și ideea continuității istorice și a evoluției treptate sunt cariate după Zeletin, de formalism abstract, nu se bazează pe evaluarea pragmatică a lucrurilor. Gestului logic, indignării intelectuale, schemei abstracte, Zeletin îi opune empirismul pozitivist și... fatalitatea istoriei.

În același chip proceda el cu toate curente de idei și manifestările intelectuale care nu agreau nici protagonismul creator al burgheziei, nici rostul implacabil al necesității istorice. Îl situează, este drept, pe C. Rădulescu-Motru într-o poziție avantajoasă față de alți exponenți ai curentelor critice, dar nu pentru că judecățile sale ar fi pertinente, ci pentru calitatea sistematică a reflexiei filozofice¹⁵, Chiar dacă aceasta este vulnerabilă în substanța ei.

Chestiune de gust și de apetență pentru sistematizarea profesorală... Altfel, *Cultura română și politicianismul* (1904) a lui C. Rădulescu-Motru nu poate pretinde la un loc privilegiat în ce privește acuitatea și profunzimea observației în raport cu luxurianta revărsare de spirit din publicistica lui Eminescu, sau cu explorarea problemelor realității românești de către Constantin Stere sau C. Dobrogeanu-Gherea.

Eugen Lovinescu adoptă aceeași perspectivă analitică față de curente critice din cultura română. Finețea caracterizărilor acestor curente, suplețea analizei și forța expresivă a medalioanelor în care se fixează caracteristicile fiecărui curent nu crează disocieri de esență între abordarea lui Zeletin și a lui Lovinescu. Ca și Zeletin, în cadrul propriu al discursului său, Lovinescu subliniază: "Scopul acestei lucrări este tocmai de a preciza caracterul de necesitate sociologică a formației civilizației noastre"¹⁶. Ca și autorul *Burgheziei române...* Eugen Lovinescu subliniază: "... O carte ca *Istoria civilizației române moderne*, ce se inspiră din legea interdependenței cu toate corolarele ei, vede în burghezie fermentul adevăratei civilizații române"¹⁷. Ca și Zeletin, Eugen Lovinescu scrie despre junimism: "după cum liberalismul a fost o replică a revoluției franceze, tot așa junimismul reprezintă replica evoluționismului german și englez. Caracterul lui e tot atât de ideologic și de național ca și cel al liberalismului pașoptist pe care-l combătea"¹⁸. "Plecând, deci, de la constatări de fapte neîndoioase, critica *Junimii* a fost lipsită tocmai de simțul contingentelor istorice, pe care le-a reclamat altora"¹⁹. Excursul lui Lovinescu în peisajul celorlalte curente social-politice sau cultural-ideologice românești se desfășoară în același registru antinomic: curente refractare, prin funcția lor, modernizării, transformării petrecute sub acest semn de forțe sociale și politice având ca nucleu dur burghezia și Partidul Liberal.

Desigur, demersul critic nu poate fi disociat de fundalul îndepărtat al obiectivelor pe care le viza. El nu subzistă în sine. E prins în corpul doctrinei, integrat acesteia, pus în serviciul ideilor directoare ale unui curent sau altul. Nu e deloc simplu, de aceea, a decortica datele actului critic de învelișul considerațiilor propriu-zise de doctrină. De altfel, dacă liniamentele ideologice sunt relativ clare și ușor de definit, zăcământul critic este mai dificil de extras. El este difuzat în corpul doctrinei, alcătuit din observații răzlețe uneori, din masive considerații altădată, fluid și consistent în același timp, alternând în irizări fine sau în depuneri compacte și uniforme.

Dimensiunea critică a sociologiei românești cere să se aibă neapărat în vedere contextul fiecărui curent. *Dincolo de aceasta, chestiunea care ne interesează în cazul de față este următoarea: au existat în cadrul civilizației române dileme și contradicții, distorsiuni și malformații care legitimau spiritul critic. Au fost aceste contradicții și malformații fenomene subsidiare evoluției moderne a României, sau erau profunde și organice? Aparțineau ele doar contextului obiectiv în care se afla societatea, sau ele fac trimitere și la forțele călăuzitoare ale procesului modernizării? Mai departe: Este alibiul necesității istorice un înveliș acoperitor suficient pentru a justifica fenomenele și procesele dilematice ale civilizației române moderne?*

Iată, în opinia noastră, cadrul corect în care se cuvine să situăm problema spiritului critic în cultura română.

Or, un examen cât de sumar al caracteristicilor constitutive ale civilizației române moderne relevă fragilități și disfuncțiuni pe care spiritul critic n-avea cum să nu le capteze. Civilizația română modernă a procedat, în adevăr, rapid la introducerea instituțiilor politico-administrative și juridice de tip apusean. A fost un proces care a permis să se vorbească despre "arderea etapelor". A operat însă transformarea la fel de rapid și la nivelul structurilor socio-economice? Întrebare mai mult retorică dacă ținem seama de stratul profund al vieții agrare și al lumii rurale, la profilul și determinările ei.

Problema modernizării noastre economice nu consta în faptul că nivelul dezvoltării industriei sau al altor ramuri ale vieții economice era considerabil mai scăzut decât în țările avansate din Occident. Ar fi absurd să se pretindă un demaraj vijelios care să ne propulseze pe paliere similare ale producției, productivității și organizării economice, industriale, a sistemului financiar și bancar ca în Apus. Aspectul caracteristic al momentului este că intrarea României în faza civilizației moderne coincide cu o distanțare dramatică a economiei industriale Occidentale de zonele periferice europene și extraeuropene¹⁰. Într-adevăr, occidentul s-a aflat sub semnul capitalismului industrial matur în vreme ce economia României se afla încă în pragul trecerii la revoluția industrială. În cursa care a urmat ulterior nu mai putea fi vorba de recuperarea întâzierilor, decât printr-un concurs de împrejurări speciale – așa cum s-a întâmplat în cazul Japoniei care a reușit să-și constituie până la primul război mondial o structură industrială relativ modernă, deși nivelurile producției au rămas modeste.

Dar marea problemă social-economică a societății noastre a fost, cum se știe, problema agrară. În perioada de debut a civilizației moderne economia agrară a intrat într-un nou ciclu evolutiv prin înfăptuirea reformei din 1864. Această evoluție a păstrat însă pecetea unor structuri care au obstaculat modernizarea agriculturii. Nu este vorba doar de fenomenul polarizării proprietății funciare în sine. Este vorba mai ales de faptul că polaritatea a antrenat un sistem de raporturi socio-economice dominat de conținuturi necapitaliste, semifeudale, exprimate în ceea ce s-a numit regimul învoielilor agricole.

Condiția specifică a regimului nostru agrar și-a pus pecetea pe fizionomia de ansamblu a civilizației române moderne; a transgresat în sfera vieții politice, a nivelului instrucției școlare, în felul în care economia românească s-a cuplat la circuitele schimburilor economice internaționale.

A grevat, bineînțeles, și ritmurile dezvoltării altor ramuri ale economiei și s-a răsfrânt catastrofal asupra condițiilor materiale de existență ale țărănimii. Masa rurală a populației, cu o pondere de peste 75% a fost decuplată, practic, de la avantajele dezvoltării moderne a societății, deși costurile modernizării în țara noastră au fost suportate mai ales de țărănime. Dacă teza cunoscută a "formelor fără fond", ca formulă sintetică a dilemelor civilizației române moderne; a fost

aplicată de creatorii ei (în special de Maiorescu) mai ales la domeniul fenomenelor culturale, psihologice sau morale, este evident că ea își găsea adevăratul suport în stările reale din viața materială a societății, în situația satului și în raporturile din sfera agrară. Fără stările efective din agricultura României în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului nostru, fără regimul și legislația învoielilor agricole, fără structurile anacronice, osificate și sufocate din lumea satului și fără condiția unei țărănimii ținută la periferia civilizației moderne, într-un cuvânt, fără fenomenul agrar-țărănesc din epocă, paradigma *fond-formă* ar fi fost lipsită de întreaga ei încărcătură obiectuală și de extraordinara ei forță sugestivă.

Aici rezidă "adevărul" ei și sensul ei critic profund.

Și tot de aici pornește înțelegerea faliilor existente în viața politică din România. Între regimul agrar și fizionomia regimului politic din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și de la începutul secolului al XX-lea a existat o corespondență. Civilizația modernă a avut la noi o dimensiune etalon, dacă putem spune astfel, prin transformarea sistemului politic, prin instaurarea constituționalismului parlamentar, prin crearea unei rețele instituționale juridice și administrative moderne, prin acordarea de drepturi și libertăți civice și politice înscrise cu dărnicie în Constituția din 1866.

Total... până la sistemul electoral, care a funcționat între 1866 și 1918 – deci peste o jumătate de secol – și până la participarea efectivă a țărănimii la viața civică și politică. De fapt, prin prevederile exprese înscrise în legislația electorală și prin condiția obiectivă a țărănimii în raporturile socio-economice și politice, țărănimea a fost marginalizată, ca să nu spunem scoasă cu totul din viața politică oficială a României. Sistemul politic din România era elitist și pronunțat discriminatoriu. Între "țara reală" și "țara legală" a existat o ruptură profundă. În această privință este caracteristic următorul episod: În 1899 în cadrul acțiunii de constituire a cluburilor socialiste la sate, doi dintre protagoniștii implicați în acțiune (Teodor Ficșinescu și I.T. Banghereanu) au fost arestați pe motiv că au răspândit la sate scrieri sedicioase, deși singurele texte difuzate au fost *Legea învoielilor agricole* (comentată) și *Constituția*. "Bine, dar Constituția este o carte subversivă la sate" a fost replica de la tribuna Parlamentului a lui Take Ionescu, altfel om politic nu fără veleități democratice. De fapt, pentru țărani adevărata Constituție era *Legea învoielilor agricole*!

În esență, punctul nostru de vedere constă în faptul că civilizația română modernă prezintă trăsături caracteristice constitutive nu numai bine individualizate, dar, la nivelul structurilor socio-economice, tipologic distincte față de civilizația modernă occidentală. Spiritul critic în cultura română a operat pe terenul contradicțiilor și insuficiențelor reale ale unor componente ale civilizației moderne.

Așa încât nu este acceptabilă perspectiva de judecată a lui Ștefan Zeletin sau Eugen Lovinescu, reluctanța lor față de spiritul critic în numele necesității istorice, a dezvoltării ineluctabile a formelor moderne de viață. Ambii exegeți ai civilizației române moderne aveau dreptate să-i apere valorile și să pledeze pentru superioritatea lor într-o accepție, să-i spunem clasică și oarecum vulnerabilă a ideii de progres. Nu mai aveau însă dreptate atunci când au respins însăși ideea de critică la adresa civilizației române moderne, acceptându-i global caracteristicile, funcționalitatea și structura specifică.

S-a zămislit spiritul critic doar din nevoia pură de cunoaștere și din aptitudinea intelectualului pentru construcții logice și abstracte, așa cum îi defineau Ștefan Zeletin și ca și Eugen Lovinescu substanța rațională ? Sau avea și alte determinări împlântate în însăși matricea socio-economică și psiho-spirituală a realității românești ? În această privință a existat aproape o unanimitate de păreri. Cei doi redutabili analiști ai civilizației române moderne au căutat și ei explicații sociologice. Zeletin s-a raliat lui C. Rădulescu-Motru în această privință, sau altor cercetători ai fenomenului. Mai ales Rădulescu-Motru, ca psiholog și ca filozof al culturii a dezvoltat tema în chip sugestiv. El a motivat prezența spiritului critic prin asincronia dintre fenomenele sufletești și cele material-economice. "Sub aparența sclipitoare a civilizațiunii externe – scria Rădulescu-Motru – trăiește mai departe în poporul nostru același suflet din trecut, numai că acum este mai deschis la toate solicitările simțurilor și la toate hatărurile ..."²¹.

Perturbările prin care a trecut poporul român sub înrăurirea civilizației moderne – considera Rădulescu-Motru – nu au alterat substanța intimă a sufletului său, deși fenomene exterioare fibrei sale lăuntrice l-au asaltat din multe direcții. În plan psihic și cultural, poporul român trăia într-un orizont propriu, diferit de mentalitatea, comportamentul și trăirile omului occidental. El își prelungea ființa intimă prin cultură și își oglindea în ea finalitatea conștiinței sociale²² modelată după alte repere decât cetățeanul modern occidental.

Considerațiile lui Rădulescu-Motru au fost fructificate, după opinia mea cu bune rezultate, în cartea lui Grigore Georgiu, cu *Națiune. Cultură. Identitate*. Capitolul *Cultură și paradigme* este în această privință elocvent²³. Este o modalitate modernă de a trata problemele culturii din unghiuri similare expunerii lui Rădulescu-Motru.

Dar să revenim la cadrul strict al temei noastre. Zeletin a sesizat și el corect, cel puțin până la un punct, rădăcinile culturale și sociale ale spiritului critic: "... invazia neguțătorului străin și revoluționar în viața patriarhală a unei țări agricole provoacă o violentă împotrivire atât vechilor clase agrare, cât și în genere a *sufletului rural*"²⁴ (subl. autorului – n.ns.).

În altă parte a studiului său, Zeletin crede că a găsit anomalia incompatibilității: *civilizație modernă – cultură reacționară*, sugerând diferența

de durată în timp a celor două fenomene, precum și intensitatea înrâuririi curentelor așa zis reacționare, datorită anvergurii lor. "Evoluția societății noastre moderne – scrie Zelein – înfățișează următoarea priveliște caracteristică: jos, un substrat economic ce a pășit vertiginos înainte; sus, un factor spiritual care a rămas cu totul îndărăt; activitatea burgheziei a forțat cel dintâi factor mereu spre viitor, în vreme ce activitatea reacțiunii a ținut cu tenacitate pe cel din urmă în loc. Și așa, societatea noastră se alcătuieste din două pături suprapuse, perfect dușmane: o structură socială modernă și un spirit public medieval, concretizat într-o serie de curente culturale reacționare"¹⁵.

Iată o schemă comodă pentru autorul *Burgheziei române...* care-i permite să consacre imaginea victoriei depline "a civilizației moderne" în România, dar și a izbândeii desăvârșite a curentelor critice (reactivare, cum le numea el). Schema e comodă, dar modelul nu se susține. Pentru că, mai ales, până la primul război mondial, dar și în perioada dintre cele două războaie, a existat un strat adânc de ruralitate patriarhală și tradițională care a și înrăurit fizionomia culturii române. Sistemul de referințe al acesteia, nu doar al curentelor socio-politice – era împlântat în România profundă a satului și a ruralității noastre.

A fost bine; a fost rău ? E greu de dat un răspuns neted. A fost o istorie devenită destin, după cum problema agrară la noi a devenit destin istoric.

¹ C. Dobrogeanu-Gherea, *Neoiobăgia*, în idem, *Opere complete*, vol. IV, Editura Politică, București, 1977, p. 34.

² Mai pe larg, Damian Hurezeanu, *Modelul dezvoltării istoriei moderne în viziunea lui C. Dobrogeanu-Gherea*, în *Studii de istorie economică și istoria gândirii economice*, vol. II, Editura Academiei Române, 1997, p. 70–75.

³ E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, ediție, studiu introductiv și note de Z. Omea, Editura Științifică, București, 1972, p. 91.

⁴ Citat după Ștefan Cazimir, *Alfabetul de tranziție*, Editura Cartea românească, București, 1986, p. 14.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Alecu Russo, *Cântarea României*, B.P.T., Editura Minerva, București, 1985, p. 88.

⁷ N. Bălcescu, *Opere*, vol. IV, *Correspondență*, ediție critică de G. Zane, editura Academiei Române, București, 1964, p. 47.

⁸ Alecu Russo, *op.cit.*, p. 13.

⁹ Punctul de vedere formulat de Kogălniceanu la 1852 a făcut carieră. "Țara noastră nu prin grabnice și zgomotoase schimbări se poate ridica. Reformele blânde și graduale, îmbunătățirile serioase, răspândirea instrucției publice, respectarea drepturilor tuturor claselor, îndreptarea moravurilor în familie, întărirea, statornicirea și respectarea puterii ocârmuitoare, ca organ al legii, acestea sunt singurele elemente de regenerație pentru noi... Când revoluțiile încep, civilizația încetează" (Mihail Kogălniceanu, *Opere*, II, text stabilit, studiu introductiv, note și comentarii de Alexandru Zub, Editura Academiei Române, București, 1978, p. 451). Același M. Kogălniceanu era însă autorul celebrului program din vremea revoluției de la 1848 "Dorințele Partidei Naționale" și tot el vorbea spre sfârșitul vieții, într-un memorabil discurs ținut la Academia Română, în 1891, despre "măreața revoluțiune" de la 1848. (*Ibidem*, p. 611).

¹⁰ *Ibidem*, p. 12.

¹¹ Cea mai mare parte a *Burgheziei române...* a fost publicată în 1922 sub forma unor articole în "Arhiva pentru știința și reforma socială".

¹² Ștefan Zeletin, *Burghezia română. Originea și rolul ei istoric*, ediția a II-a, notă biografică de C.D. Zeletin, Editura Humanitas, 1991, p. 252.

¹³ *Ibidem*, p. 256.

¹⁴ *Ibidem*, p. 257.

¹⁵ *Ibidem*, p. 259–260.

¹⁶ E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, ediție, studiu introductiv și note Z. Ornea, Editura Științifică, București, 1972, p. 294.

¹⁷ *Ibidem*, p. 317.

¹⁸ *Ibidem*, p. 295; vezi și p. 459–460.

¹⁹ *Ibidem*, p. 296.

²⁰ A se vedea în această privință Samuel P. Huntington, *Ciocrnirea civilizațiilor și refacerea ordinii mondiale*, Edit. Antet, 1998, p. 123–125. Pentru dezvoltarea capitalismului de la jumătatea veacului trecut până la 1875 o lucrare de referință aparține lui E.J. Hobsbawm, *The Age of Capital. 1848–1875*, Charles Scribner's Sons, New York, 1975.

²¹ C. Rădulescu-Motru, *Cultura română și politicianismul*, Editura Socec, București, 1904, p. 176.

²² *Ibidem*, p. 5.

²³ Grigore Georgiu, *Națiune Cultură Identitate*, Editura Diogene, București, 1997, p. 238–271.

²⁴ Ștefan Zeletin, *op.cit.*, p. 284.

²⁵ *Ibidem*, p. 276.

CULTURĂ ISTORICĂ ȘI MODERNIZARE ÎN ROMÂNIA SECOLULUI XX

Al. Zub

Această relație de termeni ar putea surprinde pe unii și totuși dezbaterile din ultima jumătate de secol pe tema istorismului arată că amintita relație e legitimă și chiar inevitabilă în orice cultură. K. Heuss, F. Meinecke, J. Rüsen, între alții, ne-au prevenit asupra acestui raport în spațiul german¹, dar el poate fi urmărit și în alte zone, după cum sesiza Karl R. Popper în studiul său despre "mizeria istorismului"². De altfel, istorismul și modernitatea au evoluat mereu împreună, într-o osmoză ce face anevoioasă, dacă nu imposibilă, o disociere a lor categorică.

E destul să amintim că secolul XIX, supranumit și "secolul istoriei", a cunoscut victoria cea mai eclatantă a burgheziei și a industrialismului. Prima expoziție universală (Londra, 1851) despre care se spune că stârnea, în fabulosul Crystal Palace, un sentiment de teroare³, voia să însemne: triumful modernizării, mai ales în lumea apuseană. Spectacolul progreselor tehnice, al științei și descoperirilor de orice fel, mergea în pas cu istoria, cu discursul acesteia.

S-a întâmplat la fel și în România, unde jubileul dinastic din 1906, de pildă, i-a mobilizat nu numai pe industriași, artizani, oameni de știință și de artă, dar și pe istorici, care au avut, se știe, partea lor. Ei jucaseră un rol eminent în epoca regenerării naționale și a construcției statului modern, adesea chiar ca oameni politici⁴. Acest rol s-a prelungit, în România, până la desăvârșirea unității de stat. După 1918, se poate constata însă o anume diminuare a prestigiului lor simbolic. Societatea nu le mai acorda înalta stimă de odinioară, deși istoriografia continua să păstreze o poziție însemnată în ierarhia de interese⁵. Conștient de noua sa situație, N. Iorga cerea deschis ca istoriografia să asculte de "porunca hotărâtoare a vremilor"⁶, să-și adecveze cât mai bine discursul la realitățile ambientale. Nu era singurul care gândea astfel.

Cultura istorică și reformă socială

Poate că textul cel mai relevant, deși încă prea puțin, e cel cu care debuta *Arhiva pentru știință și reformă socială* (1919), text subscris de V. Pârvan, despre *Ideile fundamentale ale culturii sociale contemporane*⁷. În viziunea

eminentului istoric, cultura socială însemna "cultivarea maselor și socializarea personalităților", așadar o sinteză produsă printr-un dublu efort de apropiere, solidarizând elitele și masele, făcându-le să coopereze la împlinirea aceluiași ideal, care nu poate fi decât înnobilarea ființei umane prin care cultura, iar cultura înseamnă istorie, ca "perpetuă devenire", libertate, democrație. Ideea democratică nu devine însă fertilă, în această viziune, decât însoțită de ideea aristocratică, masele nu devin creatoare istoricește decât stimulate de elită⁸. S-ar dobândi astfel o solidaritate multiplă: socială, națională, istorică, umană⁹. La acea dată, în prag de nouă epocă, Pârvan socotea că problema națională se impunea ca urgență, iar soluția se cuvenea căutată la nivelul culturii. Fiindcă, sublinia istoricul, în sensul definiției lui Renan, "națiunea nu e un element biologic, ci unul spiritual. Individul nu se naște ca membru dintr-o națiune, ci devine membru efectiv al acestei națiuni pe măsura creșterii în sufletul său a conștiinței de solidaritate istorică, geografică, culturală, economică, etnopsihologică cu membrii aceleiași națiuni"¹⁰. De unde nevoia de a-l forma pe linie cultural-istorică, de a-l pregăti pentru evoluția continuă a ideii de solidarizare, de la afinitatea biopsihică la cea etnopsihologică, iar de la aceasta, prin revoluții și marginalii contemporani, la o solidarizare spirituală. Se înțelege că astfel era exclusă orice prejudecată de ordin rasial ori național. Ideea națională însăși nu mai poate fi tratată ca un simplu "solidarism genealogic", ci ca un element dinamic, de substrat istoric și cultural¹¹.

În același sens a definit Pârvan, tot atunci, în 1919, *Datoria vieții noastre*, expusă la Universitatea din Cluj¹², datorie rezumabilă la "spiritualizarea vieții marelui organism social-politic și cultural-creator care e națiunea"¹³. Pentru marele cârturar, "calitatea diferită a sufletelor naționale e o entitate de ordin diferențial și potențial, iar nu esențial". De unde pledoaria sa pentru un pluralism al culturii, care să pună în dialog valorile umane cu specificitățile. "Cultură istorică deci, conchidea Pârvan, mergând mână în mână cu cultura filozofică și cea artistică, toate general-umane, iar nu singularizat naționale"¹⁴.

Istoriografia comportă de aceea o mare răspundere, ea fiind o știință ce "se inoculează ca un ser medical", cu efecte de lungă durată¹⁵. În practica ei, ca și în reflecția asupra domeniului, se cere să existe o "atitudine istorică", una de valorizare continuă¹⁶. Cum, în aceeași viziune, "pentru istorie cultura e singurul obiect posibil"¹⁷, cultura istorică devine un element esențial în orice proiect formativ și în orice construcție socială.

Statul cultural și criza democrației parlamentare

Dacă ne referim la perioada interbelică, socotită un reper de excelență în raport cu altele, ea a fost în realitate un interstițiu agitat și convulsiv, în care s-au prelungit destule slăbiciuni mai vechi ale corpului social și îndeosebi ale clasei conducătoare. Noile formațiuni politice, unele de caracter etnic, altele

izvorâte din realitățile sociale postbelice, au dus la tot felul de structurări și destructurări, fuziuni și amalgamări, primate adesea de societate ca surse de frustrare și disperare. Viața politică s-a întemeiat un timp pe o dualitate (Partidul Național Liberal și Partidul Național Țărănesc), dar câștiga teren totodată și ideea partidelor de clasă.

Nemulțumirile profunde, mai ales la noua generație, abia ieșită din tranșee, au făcut să se nască mișcări extremiste, fie acestea de stânga sau de dreapta. Ele au pus adesea o amprentă tragică peste interstițiul amintit și au condus în cele din urmă la un regim autoritar (Carol II) și la o dictatură militară (Ion Antonescu). Analistii perioadei remarcă, pe lângă fragilitatea vieții politice, explicabilă, un civism scăzut în masa electorală și factori externi nefavorabili stabilității sistemului¹⁸.

Grila liberală a modernizării avea șansa de a produce în adevăr efectele scontate, pe linia unui sincronism european, însă marea criză din 1929–1933 și convulsiile social-politice succesive i-au diminuat sensibil eficiența¹⁹. Politica "prin noi înșine", reactivată din tradiția liberală a secolului XIX, n-a putut fi valorizată conform așteptărilor²⁰.

Alternativa național-țărănistă, beneficiind anume de experiența transilvană și de masivul aport rural din zonele extracarpătine, a fost încă mai mult subminată de circumstanțe. Bucurându-se de sprijinul unor nuclee intelectuale, ea ar fi putut oferi societății românești echilibrul necesar între centru-dreapta (liberali) și centru-stânga (țărăniști), asigurând o nouă "rotativă" a puterii, însă aceasta n-a mai ajuns să devină funcțională²¹. Ideea de ridicare a civilizației satului, deși consonantă cu proiectul modernizării, care însemna de fapt "occidentalizare", n-a cunoscut practic decât o împlinire parțială. Fuziunea țărănismului din vechiul regat cu naționalismul transilvan pare să fi rămas incompletă, iar modernizarea preconizată în spiritul aceluia partid s-a dovedit imposibilă²². Ideea de "stat țărănesc", relansată ocazional, era de altfel anacronică, din moment ce competiția între state se producea mai cu seamă în sfera industriei și comerțului. Cât despre grila social-democratică a modernizării, cu toate că dispunea de o anume tradiție istorică în România și de sprijin extern, ea n-a avut șanse reale de a se impune după întâia mare conflagrație²³. Partidul Social-Democrat se afla într-o dublă opoziție: față de o societate ostilă ideii socialiste în ansamblu și față de practica liberală dominantă în epocă. Alianțele pasagere, chiar și cu național-țărăniștii, n-au putut-o scoate din conul de umbră unde o plasa radicalismul ei. Stânga politică a pierdut astfel șansa de a constitui o forță redutabilă, necesară unui echilibru de durată.

Așa se face că regimul democrației parlamentare, fragil mai totdeauna, s-a prăbușit lesne spre finele deceniului patru, sub presiunea mișcărilor extrémiste din țară și din exterior.

Extrema dreaptă românească²⁴ a jucat un rol de seamă în lichidarea acelei democrații, punându-și amprenta asupra unei secvențe tragice din istoria acestui

secol. Anii prăbușirii, cum i s-a spus celui de-al doilea război mondial²⁵, și-a recrutat actorii din ambele extreme, care s-au pus de acord nu o dată să colaboreze la o "nouă ordine", solidare în acțiunea lor antiliberală și antidemocratică. Merită să amintim aici reproșul pe care mentorul mișcării legionare, filosoful Nae Ionescu, i-l făcea lui Iuliu Maniu că n-a avut curaj, la putere fiind, "să organizeze partidul de mase și dictatura de partid"²⁶.

Dictatura de partid: imperativul discontinuității

Sintagma se cade a fi subliniată, deoarece chintesența o atitudine de tip totalitar, manifestă și la intelectuali rafinați ca M. Eliade, C. Noica, Em. Cioran, pentru a nu aminti decât nume a căror notorietate face superflu orice comentariu. Socotind că nu se mai putea limita la "considerațiuni de filozofia istoriei", mentorul adoptă o "formulă de luptă" politică, a cărei vehemență se cunoaște din paginile *Cuvântului*²⁷. El recomanda "decuplarea" de Occident, cu toate consecințele ei, în numele unui "realism" ce voia să însemne izolare, atitudine antieuropeană, preeminență agrariană într-un secol ce se industrializa rapid și se deschidea continuu. Era, în fond, un refuz al modernității și o propensiune evidentă spre dictatura partidului unic²⁸.

Un mesianism patetic, nutrit de o imensă revoltă contra realităților locale, vădea concomitent Em. Cioran, pledând pentru *Schimbarea la față a României* (1936). Soluția nu putea fi ruralitatea, ca la maestrul său, ci dimpotrivă: orașul și industrializarea, dezvoltate până la obsesie, plonjeul în istoria cea mai fanatică. "Nu pot iubi decât o Românie în delir", se confesa eseistul, preconizând o ieșire din matcă, în semn de protest contra unei istorii anodine, a imobilismului atribuit lumii sătetei, a resemnării percepute ca trăsătură etnopsihologică esențială²⁹. Se situa astfel în dezacord nu numai cu atitudinea lui Nae Ionescu, dar și cu filozofia "spațiului mioritic", pe care L. Blaga tocmai o pune în circulație, nu fără o anume ironie la adresa lamentativului purtător de "mantie mesianică"³⁰.

O asemenea pledoarie pentru ruperea de trecut (*imperativul discontinuității* la Cioran) nu era singulară. Nimeni nu i-a conferit însă atâta forță și n-a făcut din negație cu atâta succes un element de impact pozitiv. Din contra, companionul său de idei, Mircea Eliade, manifesta cea mai deplină încredere în misiunea poporului român, reînnoind-o cu obstinație și afirmând-o în toate chipurile³¹. Somptuasa ediție Hasdeu (1937) s-a născut tocmai din această încredere în destinul culturii române, destin la care avea să se refere și mai târziu, sub cerul melancolic al exilului³², de data asta pentru a sublinia solidaritatea legitimă dintre spiritul folcloric și cultura savantă.

Procese evolutive pe linia modernizării au fost blocate de al doilea război mondial, apoi încetinite un timp și falsificate sub dictatura comunistă, în care unii identifică "un nou flux evolutiv", de un intens dramatism, "o altă

paradigmă socio-istorică"³³. Este paradigma partidului-stat, prin care s-a instituit pentru aproape un demisecol "dictatura proletară"³⁴. Ea va sfârși într-un totalitarism anihilant, care, neavând o legitimitate social economică, a căutat să devină oarecum popular printr-un naționalism de operetă. Gheorghiu-Dej, în ultimii ani ai puterii sale (1962–1964), apoi N. Ceaușescu, timp de un sfert de secol, au mizat pe această formulă, în care demagogia patriotardă se întâlnea cu ideea modernizării *à tout prix*.

În plus, decizia unei rapide "modernizări socialiste", cu accent pe siderurgie și industria constructoare de mașini, trebuia să fie o replică la tendința de integrare economică a zonei răsăritene. Rezultatele de la început păreau să justifice opțiunea. Mai apoi însă viciile sistemului și-au spus cuvântul, anulându-le și antrenând colapsul din 1989.

Un secol al modernizării sincopate și convulsive

În mare, se poate spune că Secolul XX a cunoscut în România frământări social-politice, al căror substrat era nevoia de a se desăvârși reformele modernizării. S-a ajuns astfel la un ansamblu ce păstra trăsăturile esențiale formate după Unirea Principatelor (1859) și instaurarea dinastiei (1866), ansamblu subminat însă de puternice convulsii sociale. Analogia cu evoluțiile din Ungaria, Polonia, Rusia indică similarități, dar și trăsături specifice, învederând o cadență accelerată a schimbărilor. În raport cu stările mai vechi, s-a putut vorbi de o "ardere a etapelor", care n-a impus totuși un nou model de modernizare. Abia primul război mondial a schimbat radical situația social-politică, generând evenimente capitale și determinând mutații structurale, de natură să producă un nou ciclu evolutiv în civilizația română modernă³⁵.

Pentru români acel război a fost unul de întregire a statului național, pe seama imperiului habsburgic și a celui țarist. "Șocul său, observă un specialist în domeniu, a impus transformări de ordin social-economic, a creat noi stări de spirit, curente de idei, a destrămat multe din țesuturile lumii antebelice"³⁶. Reforma agrară (1918–1921), noua constituție (1923), opera legislativă din primii ani postbelici, mai ales cea de inițiativă liberală, au creat un nou eșafodaj social-politic, care se vădea însă instabil și precar în comparație cu centrele apusene de unde veneau impulsurile modernizării³⁷.

Desigur, cum s-a spus deja, România Mare era "opera oamenilor României vechi"³⁸. Dar ea a născut repede o generație care nu mai era satisfăcută de valorile produse anterior și a căutat să propună altele.

Pe tărâm politic, criza imediat postbelică a făcut ca spectrul opțiunilor să se diversifice, îndeosebi la extrema stângă și la complementul ei simetric, extrema dreaptă. O tensiune specifică a rezultat din aceste căutări, colorând viața socială și dinamizând-o pe măsură.

Pe tărâmul culturii, noua generație s-a putut manifesta mai dezinvolt, după realizarea unității naționale de stat, experimentând în diverse zone ale artei formule de avangardă³⁹. S-a pledat chiar insistent pentru un stat cultural (Rădulescu-Motru, V. Pârvan etc.)⁴⁰ cu certe predilecții pentru noile utilaje ale științei, culturii, artei. Un ciclu de conferințe despre *Politica culturii* (1928) rămâne edificator în acest sens⁴¹, ca și sinteza mai târzie a lui Ștefan Bârsănescu pe aceeași temă⁴².

În ansamblu, se observă continuarea liniei occidentaliste prin noua serie de maioreșceni: C. Rădulescu-Motru, S. Mehedinți, I. Petrovici, P.P. Negulescu, primul făcând chiar din *Ideea europeană* un titlu de actualizare a *Noii reviste române*. G. Ibrăileanu, C. Stere, P. Zarifopol, M. Ralea țin de aceeași familie de spirite, care au marcat eforturile europeniste din prima parte a secolului nostru. E. Lovinescu a făcut chiar din *sincronism* o idee obsedantă în opera sa⁴³, fie că e vorba de literatură sau de sociologie⁴⁴. Era, în fond, o idee curentă, adaptată de numeroși intelectuli și susținută cu rigoare mai ales de Ștefan Zeletin în *Burghesia română* (1925), apoi în *Neoliberalismul* (1927).

Cuvântul-cheie în toată această dezbatere, ale cărei ecouri se prelungesc, actualizate, până la noi, e desigur *modernizarea*: proces reclamat de evoluția însăși a societății românești, dar mai cu seamă de nevoia unei rapide integrări europene după tratatul de la Versailles. Totul se cuvenea gândit și regândit în această perspectivă. Așa au fost elaborate reformele postbelice, așa s-a ajuns la marile dispute între "tradiționalism și modernitate"⁴⁵.

Asemenea ecuații erau frecvente în epocă, semnalând un mod de fi aporetic al culturii. Fiindcă "orice cultură autentică e polară, adică se înfățișează prin creații spirituale antinomice și complementare", sesiza M. Eliade⁴⁶, căutând a defini cultura română printr-o continuă tensiune între autohtonism și universalitate, între *ethos* și *logos*⁴⁷.

Miza unei dispute: sincronismul

Nu se poate intra aici în detaliile unei dispute de durată, în care s-au angajat cărturari de prestigiu, filozofi, literați, istorici, dispute ce continuă cumva până în zilele noastre. Destul să amintim că cele mai de seamă publicații, *Viața românească*, *Gândirea*, *Cugetul românesc*, *Cuvântul*, *Revista Fundațiilor Regale*, *Însemnări ieșene*, între altele, au luat parte la limpezirea chestiunilor respective⁴⁸.

Un istoric de autoritate, Keith Hitchins, rezuma astfel "marea dezbatere", adăugând la "europeniști" și "tradiționaliști" încă o cale, una mediană: "Toți participanții la dezbaterea cu privire la caracterul național și la căile de dezvoltare au căzut de acord cel puțin asupra unui aspect: că România cunoscuse o rapidă și semnificativă schimbare în secolul anterior. Dincolo de

retorică, recunoșteau că țara lor începuse să semene mai mult cu Europa Occidentală. Dar nu erau unanimi în a aprecia dacă procesul de europenizare afectase structura societății românești și dacă procesul trebuia să continue. Europeniștii accentuau schimbările structurale fundamentale și insistau că nu există alternativă la continuarea integrării culturale și economice în Europa, în timp ce tradiționaliștii tratau europenizarea ca o simplă spoială de civilizație, care nu afectase resursele spirituale interne ale comunității și care putea fi înlăturată. Țărâniștii căutau o a treia cale de dezvoltare, care să împacă democrația politică și tehnologia Occidentului cu structurile agrariene indigene unice⁴⁹.

Cursul evenimentelor n-a îngăduit să se tragă toate concluziile din această dezbatere, nici să se pună în valoare achizițiile făcute în ordinea modernizării. O explicație judicioasă a fenomenului ar trebui să ia în seamă atât dinamismul interior al societății, cât și "provocările" externe, contaminările produse de agenții apuseni ai noului regim⁵⁰.

Sugestii neoistoriste

Relația dintre cultura istorică și modernizare în România acestui secol merita desigur o analiză mai amplă și mai sistematică. Am încercat să o definim aici, sumar, pe seama unui moment semnificativ, interbelic, dintr-o istorie sinuoasă, convulsivă, dramatică. Ar trebui să adăugăm că față de pozițiile adoptate de ideologi, politicieni, doctrinari, istoricii au știut, grație meseriei lor, să păstreze un echilibru în judecată, plasându-se oarecum în situația miticului Anteu, care își refăcea puterile la atingerea cu pământul. Istoria, în definitiv, e solul unde se ascund rădăcinile prezentului și numai pe solul ei se pot înfiripa proiecte viabile. Kogălniceanu, Xenopol, Iorga, Pârvan, la care ne-am referit mai sus, așa gândeau, chiar și atunci când propuneau modalități mai subtile de abordare a istoriei, precum "istoria serială", "istoria gândului liric", "istoriografia", pentru nu a reține decât unele sugestii de certă actualitate.

Polemica dintre Șt. Zeletin și G.I. Brătianu pe tema "istoriei sociale"⁵¹ merită atenție tocmai sub unghiul rafinării mijloacelor de anchetă și al adecvatei mai stricte la nevoile lumii contemporane. Șt. Zeletin vorbea atunci de "istorism"⁵², folosind un termen curent în literatura germană și căutând să fundamenteze o concepție oarecum nomotetică. Sensibil la ofertă, dar mai atent la fapte, G.I. Brătianu recomanda respect deplin față de individualitatea acestora⁵³. Lecția lui N. Iorga era încă activă consensual, deși avea să producă în curând unele reacții ostile din partea "noii istorii"⁵⁴.

Astăzi ar trebui să vorbim, în același spirit, de "neoistorism", ca metodă de valorizare a trecutului, preluând o sugestie formulată de Karl Erdmann în *Die Oekumene der Historiker* (1982). Nu era nici aceasta o idee nouă, de vreme ce Iorga o folosea curent, subliniind mereu nevoia de "spirit istoric", de

perspectivă integratoare, de "cultură generală", ca suport al oricărei abordări retrospective, de comparatism în istoriografie⁵⁵. Conotațiile negative ale istorismului sunt de dată mai recentă⁵⁶ și ele nu trebuie să împiedice revizuirile⁵⁷.

În cazul de față, o asemenea perspectivă ar putea înlesni lecturi înnoitoare în spațiul modernizării, genetic legat de evoluția istoriografiei⁵⁸ și de mersul ideilor. N-am făcut, momentan, decât să schițăm câteva elemente, susceptibile de nuanțe și aprofundări, elemente la care am avut ocazia să ne raportăm⁵⁹ și care merită din plin a fi repute în discuție.

¹ Cf. Annette Wittkau, *Historismus*, Göttingen, 1992 (1994).

² Karl R. Popper, *The poverty of historicism*, London, 1957; ed. rom., *Mizeria istoricismului*, București, 1996.

³ J.H. Plumb, *Crisis in the humanities*, London, 1964.

⁴ Cf. R.W. Seton-Watson, *The historians as a political force in Central Europe*, London, 1922.

⁵ Cf. Al. Zub, *Istorie și istorici în România interbelică*, București, 1989, p. 314–323.

⁶ N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, București, 1994, p. 139.

⁷ Arhiva pentru știința și reforma socială, I, 1, apr. 1919, p. 1–8; V. Pârvan, *Scrieri*, București, 1981, p. 353–375.

⁸ V. Pârvan, *op. cit.*, p. 356–357.

⁹ *Ibidem*, p. 363.

¹⁰ *Ibidem*, p. 364.

¹¹ *Ibidem*, p. 364–365.

¹² *Ibidem*, p. 376–389.

¹³ *Ibidem*, p. 380.

¹⁴ *Ibidem*, p. 383, 385.

¹⁵ *Ibidem*, p. 387.

¹⁶ *Ibidem*, p. 388.

¹⁷ *Ibidem*, p. 392.

¹⁸ Cf. D. Hurezeanu, in vol. *Tranziții în modernitate* de R. Florian, D. Hurezeanu, A. Florian, București, 1997, p. 158.

¹⁹ *Ibidem*, p. 159–163.

²⁰ I. Saizu, *Dimensiunile, caracterul și structura politicii "prin noi înșine" în perioada 1922–1928*, in *Revista de istorie*, 32, 1979, 12, p. 2319–2339.

²¹ D. Hurezeanu, *op. cit.*, p. 164–173.

²² *Ibidem*, p. 170.

²³ *Ibidem*, p. 173–176.

²⁴ Cf. Z. Ornea, *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*, București, 1995 (1996).

²⁵ D. Hurezeanu, *op. cit.*, p. 177–178.

²⁶ Apud Z. Ornea, *Fizionomii. Medalioane de istorie literară*, București, 1997, p. 261.

²⁷ *Ibidem*, p. 262.

²⁸ *Ibidem*, p. 263.

²⁹ *Ibidem*, p. 288.

³⁰ *Ibidem*, p. 289.

³¹ M. Eliade, *Popor fără misiune ?*, in *Vremea*, 1 dec. 1935. Vezi idem, *Profetism românesc*, II, București, 1990, p. 135–138.

³² Idem, *Destinul culturii românești* (1953), in vol. *cit.*, p. 139–151.

- ³¹ D. Hurezeanu, *op. cit.*, p. 178.
- ³² Alexandru Florian, *Traseele modernizării în România postbelică (1944–1989)*, în vol. *cit.*, p. 217–316.
- ³³ D. Hurezeanu, *op. cit.*, p. 143–144.
- ³⁴ *Ibidem*, p. 149.
- ³⁵ *Ibidem*, p. 153.
- ³⁶ Vlad Georgescu, *Istoria românilor de la origini până în zilele noastre*, München, 1984, p. 248.
- ³⁷ *Ibidem*, p. 246–247.
- ³⁸ Iordan Chimet, *Dreptul la memorie*, II, Cluj, 1992, p. 422–436.
- ³⁹ D. Gusti (ed.), *Politica culturii, 30 prelegeri publice și comunicări*, București, 1928.
- ⁴⁰ Ștefan Bârsănescu, *Politica culturii în România contemporană*, Iași, 1937.
- ⁴¹ E. Lovinescu, *Istoria civilizației moderne*, I–III, București, 1924–1926; St. Zeletin, *Burghesia română, originea și rolul ei istoric*, București, 1925.
- ⁴² Al. Husar, *Ideea europeană sau Noi și Europa (Istorie, Cultură, Civilizație)*, Iași, 1993, p. 300–310.
- ⁴³ Z. Ornea, *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*, București, 1980.
- ⁴⁴ M. Eliade, *Două tradiții culturale românești*, în *Luceafărul*, Paris, 1, 1948, p. 21–23.
- ⁴⁵ Al. Zub, *Logos und Ethos in der rumänischen Kultur*, în *Saeculum*, Frankfurt/München, 32, 1981, 2, p. 172–184; versiune românească în vol. *Biruit-au gândul (note despre istorismul românesc)*, Iași, 1983, p. 35–51.
- ⁴⁶ Z. Ornea, *op. cit.*; *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*, 1995 (1996).
- ⁴⁷ Keith Hitchins, *România 1866–1947*, București, 1996, p. 358.
- ⁴⁸ D. Hurezeanu, *op. cit.*, p. 95–97. Cf. și Ion Bulei, *Modernizare, modernism și modernitate la români*, în *Curierul românesc*, IX, 5, 1997, p. 4.
- ⁴⁹ Al. Zub, *Istorie și istorici în România interbelică*, Iași, 1989, p. 283–301: *Spre o istorie sociologică*.
- ⁵⁰ Șt. Zeletin, *Istorie și istorism*, în *Ideea europeană*, VII, 1925, 174, p. 1–2.
- ⁵¹ G.I. Brătianu, *Teorii nouă în învățământul istoriei, cu prilejul unui studiu al d-lui Șt. Zeletin*, Iași, 1926.
- ⁵² Al. Zub, *De la critică la criticism*, București, 1985, p. 103–196.
- ⁵³ N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, București, 1944, p. 157–168, 211–228, 257–272.
- ⁵⁴ Arie Nabrings, *Historismus als Paralyse der Geschichte*, în *Archiv f. Kulturgeschichte*, 65. Bd., 1993, 1, p. 157–212.
- ⁵⁵ Jörn Rüsen, *Konfigurationen des Historismus. Studien zur deutschen Wissenskulturr*, Frankfurt/M., 1993.
- ⁵⁶ Cf. Alexandru Boldur, *Știința istorică română în ultimii 25 ani*, Iași, 1946; P. Teodor, *Evoluția gândirii istorice românești*, Cluj, 1970; *Din gândirea materialist-istorică românească (1921–1944)*, București, 1972; L. Boia, *Evoluția istoriografiei române*, București, 1976; *Istorie și mit în conștiința românească*, București, 1997; I. Agrigoroaiei, V. Cristian, I. Toderășcu (ed.), *Prelegeri universitare inaugurale. Un secol de gândire istoriografică românească*, Iași, 1993; Vlad Georgescu, *Politică și istorie. Cazul comuniștilor români. 1944–1977*, München, 1981 (1983); București, 1991.
- ⁵⁷ Cf. Al. Zub, *Politische Änderung und Geschichts denken in Rumänien*, în *AIIX*, 30, 1993, p. 1–13.

NATIONAL IDEOLOGY AND THE MODERN STATE

Cătălin Turliuc

Was national ideology or nationalism – as an autonomous social force – an important pillar in the modernisation process in the Central Eastern Europe? Historians and social scientists have taken the historical inevitability of the nation state and nationalism for granted but have virtually ignored the socio-economic and political difficulties impending nation building or the distinctions between the socioregional identities that characterise precapitalist "moral economies" and those of mature capitalism. Dominant actual social philosophy and historiography in the Central Eastern Europe treated the nation state as the exclusive alternative to the "idiocy of rural life" and precapitalist parochialism and viewed nationalism as natural and primordial. Enlightened liberalism and Marxist tradition pioneered and led this outlook on the nation state. This approach was not only ethnocentric but also partisan. Most Central Eastern European historiographers until now were, in a way, nationalists and propagandists. The structural functionalist view, which was developed by some academics, proved us that they were influenced in their research activities by economic and state forces alone. Regarded from this perspective, a mature national identity was considered indispensable to modern man's social and moral well being. The omission of "evil" nationalism with its versatile forms and aspects stems largely from the failure of the scholars and academics to distinguish between merchant capital as a social and economic category and industrial capitalism (the accepted sign of modernisation in almost every part of the world) as a socio-economic, political and moral system, or their neglect to differentiate between the spatial articulations and social solidarities of seigniorial (feudalist) societies and these of industrial capitalism. J. Bernal (*Science in History: The Social Sciences*, Pelican Books, 1969) was the first which demonstrated that historiographers almost all over the world recounted the exploits of past nationalist leaders and provided historicist justifications for the political and economic objectives of the nationalist intelligentsia. A recent similar attitude could be found at Eric Hobsbawm (Whose *fault line is it anyway?* in *New Statesman and Society*, 24-th of April 1992) who put it like this: "Historians are to nationalism what poppy growers in Pakistan are to heroin addicts: we supply the essential raw material for the market". In these respect nationalistic social scientists, especially in the Central Eastern Europe,

treated nationalism as a manifest, self-evident principle upon which rationally oriented societies, products of the modernisation process, could build their future.

Today more than half a century after the Second World War, it is realistic to assume that nationalism will continue to be a universal historical principle decisively structuring international relations and the domestic order of states. To conceive of nationalism as a political aberration or as an inevitable phenomenon is to disregard its unabated impact upon politics and history of mankind. Though we might justifiably abhor its extreme forms, which were especially rampant in the years before and after the First World War and even today in the new liberated Europe, we can not conveniently forget it as a pathological manifestation or an cultural artefact in the history of modern societies, nor dismiss treatment of its historical impact as irrelevant. The present state of affairs in Europe (East and west alike) is a living proof. It would be irresponsible and naive to ignore the dangers that nationalism and nationalist thinking undeniably pose for societies in the age of industrialism and post-industrialism. This alone make it more necessary than ever to arrive at a clear understanding of nationalism and the political and social problems related to it - in our case the modernisation process.

The liberal doctrine regarding nationalism is reflected in some versions of liberal modernisation theory which closely linked nationalism to the early phase of modernisation – for instance see Karl Deutsch, David Apter, John Breuilly, Yael Tamir and their disciples. In contrast with this trend, Ernest Gellner (*Nations and Nationalism*, Blackwell, Oxford 1983) in spite of similar premises asserted that: "... nationalism is a phenomenon connected not so much with industrialisation or modernisation as such, but with its uneven diffusion" In the same thinking stream we can include Elie Kedourie, Kenneth Minogue, Peter Alter, Raymond Pearson, etc.

The leftist thinkers – Marxists and neo-Marxists – tried in an almost uncomfortable way to blend nationalism with modernisation and socialism. Tom Nairn's work – *The Break up of Britain...* London, 1977 – is an outstanding example in this respect, together with a plethora of recent Central Eastern European historiographers.

The conservative thinkers, Gidon Gottlieb (*Nations against the State*, New York, 1993) for example, perceive nationalism as an extreme danger for the state and in this respect advocate the necessity of a world government in spite of the fact that many conservative thinkers still found inspiration and valuable ideas in the national ideology. Discussing about national ideology and the modern state we can find some singular positions and attitudes expressed by such scholars like: Anthony D. Smith, Benedict Anderson, Peter Sugar, etc.

The special historical literature dedicated to the problems of national ideology and the modern state in the Central Eastern Europe was with few exceptions the work of historians living in this area and it is poor and strongly biased by the ideological and political factors. Also the authors try hardly to demonstrate in an old fashioned way that their nation is different in a qualitative way from the surrounding neighbours and the modernisation process took place earlier and with more sound results. Of course this is the case of Romanian historiography too.

To conclude with the problems connected with historiography and methodology I have to point out to what seems to me a broad consensus: 1. Nations are comparatively recent phenomena, emerging perhaps with the Enlightenment, or as a consequence of the Industrial Revolution, or through the dissemination of the written word by what Benedict Anderson (*Imagined Communities*, Verso, London, 1983, Ch. II) calls "print capitalism"; 2. Nations are not "natural" communities as implied in the various doctrines and theories of nationalism, but as much the creatures as the creators of the states are conjoined to them. As Ernest Gellner (*op. cit.* p. 48-49) put it: "Nations as a natural, God-given way of classifying men, as an inherent ... political destiny, are a myth; nationalism which sometimes takes pre-existing cultures and turns them to nations, sometimes invents them, and often obliterates pre-existing cultures: that is a reality". It is quite obvious that sometime a nation is created by a colonial administration, sometime by a language or a religion; but the common language and the common religion may themselves be the result of administrative convenience, just like the nation which is supposedly enshrined in them. 3. Nationalism is the ideology of the modern state: the set of doctrines and beliefs that sanctify this peculiar local arrangement and legitimise the new forms of government and administration that have emerged in the modern world. In other words nationalism could be described as a philosophy of the book: the instrument by which the new bureaucrats sought to legitimise their rule in post Enlightenment Europe, by affirming an identity between the people and the literate intellectuals who are alone competent to govern them; 4. Nations are "imagined communities" in Benedict Anderson's memorable words. That is they are communities that arise partly from a representation of themselves, and which include members who never meet and have nothing in common besides their membership and the shared destiny implied in it. 5. Nationalism became an autonomous social force in the last two centuries with an amazing surviving capacity, combining itself with different and opposed political doctrines and proving to be a constant reality in almost any modern society; 6. We cannot speak about nationalism in general without arguing, but of "specific" nationalism in different areas and regions and in certain periods of time. That is the most plausible explanation for a wide range of taxonomies

proposed by different authors, taxonomies that are constantly in debate. As I previously discussed in one of my papers (*Nationalism si etnicitate. Consideratii istoriografice si metodologice*. in *Istoria ca lectura a lumii*, Iasi, 1994), there is no consensus among students in nationalism regarding the concept, the definition, or the historical value of this phenomenon.

*

Can there be established a causal connection between the development of national ideology (nationalism) and the modern state (the modernisation process)? Any answer at such high level generality is likely to be unsatisfactory, if nothing else because terms such as "nationalism" and "modernisation" have, respectively, different historical and definitional referata. We have already encountered diverse definitions of nationalism and that is the reason why; we started by presenting what seems to us as being a "common ground" for the majority of students in nationalism. Let us now do the same with the modernisation process.

One of the most debated problem in the '60 s in the social scientist's circles was the modernisation process. The modernisation theory with roots in the XIX-th century British socio-political milieu was highlighted again especially after World War II in straight connection with the decolonisation and development processes. What is modernisation? The answer at this question is still not unanimous and actually creates different trends in interpretation. The most general answer is that modernisation represents all the transformations of the society and culture beginning with the European Renaissance and still continuing on a world scale. The modernisation concept and theory are in strong opposition with the cyclic theory in history; it is positivistic and regards human history as a history of progresses. The time for instance is perceived as a coherent matrix of changing. The Nature is seen as having an inherent internal order that can be interpreted by the human mind. The scientific research is ultimately concerned with the penetration of this inherent order and technology has to be developed in order to transform the nature accordingly to the human needs. The role of science and technology is to change the place of the human being through social engineering and work division. If we perceive the modernisation process in this way it seems to us that it is a comprehensive, ethically neutral concept. Unfortunately, the interpretation of the modernisation, its diffusion and uniformity creates large dark areas that constantly generate debates and strong disagreements.

For the historians, modernisation was a valuable tool in discussing about the great changes: the Renaissance, the Reform, the Enlightenment and so on. For the economists, modernisation is the path to be followed in order to build the market economy and to industrialise the society. For the law scholars,

modernisation means the moment in time when the contract replaced the statutory rights as the principle of social order and discipline. Historians of culture – and not only them – considered that secularisation is the main feature of modernity. Sociologists and social anthropologists talk about the disappearance of the extended family as a sure sign of modernisation. At last, political scientists point out to the bureaucratisation of the societies, to the mass politics, to the disappearance of the empires and the emerging of the nation state when they argue about modernisation. All these aspects are true but in the daily life all of the above mentioned features are mixed in various degrees. As far as I am concerned modernisation means: industrialisation, rationalisation, secularisation and bureaucratisation.

*

In the English language the meaning of the word **nation** is closely associated with the word state. In Romania, as it is the case with the great majority of the Central Eastern European states in which the national conscious preceded the formation of the modern states, the semantic difference between the two words is still very strong. In France, by nationality almost everybody understands Citizenship. In Romania Citizenship and nationality are still two different things and an eventual attempt to melt them will be seen as a strong violation of the human rights. It is useless to point out that all our history during the XIX-th century was a constant fight in order to prevent an eventual confusion between nationality and Citizenship. The Romanian national identity was born – as in many other cases – through different pre-existing solidarities. When the organic, "deep" solidarity was joined with the organised one belonging to the upper stratus of the society a new social "cement" appeared. The modern state has its foundations in this equilibrium which was created between the "lower" and the "upper" solidarities by using the magic and the complicated chemistry of the nation and nationalism. Modern identity is closely related and connected with the appearance of the nation state and the gradual secularisation of human existence. During XIX-th century the public and private spheres are invaded by secularisation and the new social "cement" became the national ideology. That is the reason way it is so difficult to define nationalism in an acceptable manner for everybody. Everything was once more complicated when nationalism was associated with fascism and quickly transformed by some illustrious Jewish thinkers in the absolute evil. Speaking about Romania, any attempt to interpret and theorise about nationalism outside the official dogma was severely punished by the communist regime until 1989.

The distinction between **political** and **cultural** nations that was operated by Frederick Meinecke (*Weltburgertum und Nationalstaat*, Berlin,

1907) was essential for the future interpretations of nationalism. Gradually, everybody was ready to accept that we have to deal with two different forms of nationalism: a "good" and a "bad" one. Hans Kohn, who offered a convenient scheme to interpret nationalism for the Western, liberal, social scientists made the distinction. According to this model, Western nationalism is generally "good", helping to build a pluralist and open society, having its origins in the Enlightenment; the other type of nationalism is specific for Central and Eastern Europe and, of course, for other regions of the world, and it is "bad", xenophobic, totally oriented to the past, destined to produce the disasters encountered by humanity during this century. In spite of its inborn weakness and – why not? – stupidity this model which is currently called "the Hans Kohn dichotomy" is still present nowadays in a plethora of studies and analysis.

Dealing with Romanian national ideology or Romanian nationalism we can find its origins at the end of the XVIII-th century. I consider that the first phase of Romanian nationalism was represented by **nativism**. Romanian nativism emerged during the Enlightenment, in the same cultural trend as any European nationalism. Nativism was present both in Transylvania and the Principalities in almost the same time. In the first case it was directed against the oppressive "newcomers" (Hungarians, Germans, etc.); in the second case against the "Greeks" (generally, foreigners) which were perceived as the representatives of the Ottoman Empire. The Romanian national awakening has its origins in the Enlightenment in the shape of nativism, which was a dominant until the middle of the last century. Nativism was mixed beyond any doubt with elements of modern political thinking and was promoted and propagated by the small intellectual elite. For too long now a lot of so called "specialists" discussed only the "quantity" and not the "quality" of what stood behind Romanian national ideology. We can talk about the Romanian nationalism – in its full sense – only in the second part of the XIX-th century when it is identifiable in the political acts of the Romanian governments. We open here a very important chapter regarding the relationship between capitalism and nationalism.

Can there be established a causal connection between the development of capitalism and the development of nationalism? Any answer is likely to be unsatisfactory because we have already encountered diverse definitions of nationalism, as well as different positions concerning modernity. As to capitalism, some authors (Pirenne, Lopez) plainly place its origins within the manufacturing and commercial centres of Northern Italy and in the "Low Countries" in the Middle Ages. The classical sociological tradition (Marx, Weber), as well as many contemporary social scientists (Braudel, Wallerstein, MacFarlane, Mann) prefer the long sixteenth century as the crucial period for

the transition from feudalism (whichever way this is defined) to capitalism. Still others (Landes), do not consider capitalism fully fledged until the Industrial Revolution of the mid eighteenth century took place, or even better with the major technological innovations (iron, coal, railways) which only came to life in the second half of the XIX-th century. This quick perusal of approaches to the questions of the origins of capitalism should be sufficient to illustrate the dangers of any attempt to causally correlate capitalism and nationalism. Recently, a consensus seems to have been emerging around the formulations of Ernst Gellner (*op. cit.*, 1983); he suggests that it was the development of industrial capitalism and particularly its unevenness that triggered off the development of nationalism.

The contemporary Romanian historiography – we talk about the one during the communist regime – gave a resounding answer to that question. It was not only that in an economist perspective nationalism as an ideology was superstructural and hence determined by the capitalist mode of production *strictu sensu*. More specifically, this conception assumed that nationalism was the ideology used by capitalists to ensure a national market for themselves by keeping out, through protectionism, foreign capitalists. At the same time, nationalist ideology was seen as an instrument of the class domination of the bourgeoisie over the proletariat, as a sort of cultural diversion to hide economic exploitation. Nationalism was empirically included in capitalism. A good example for the historians seems to be the one offered by Immanuel Wallerstein (*The Construction of Peoplehood: Racism, Nationalism, Ethnicity in Sociological Forum*, 2, 1987) with his world system theory – a modified conception of the Weberian distinction between class and "status group" (Stand). In his own words: "the nation hinges round one of the basic structural features of the world economy". A nation for Wallerstein "derives from the political structuring of the world system" in other words "statehood preceded nationhood" (*op.cit.* p. 373–378). Against this interpretation a plethora of voices were heard and we do not intend to present all of them. I just want to mention the names of Anthony Giddens, Michael Hechter, Tom Naim, Benedict Anderson and so on. At my turn, considering the Romanian case, I want to point out that industrialism was not pure and simple a *deus ex machina* for our modernity as well as for the Romanian nationalism. Industrialism may accelerate the nationalist process but it does not create it. It is the time to stress on the centrality of the state, conceived as a more or less autonomous entity, in the generation of nationalism.

Another important point, which has to be discussed in our paper, is concerned with the relation between state and nationalism. Today there is a strong opinion that there is an organic link between state and nation in spite of

the fact that the greatest majority of the states are polyethnic or multinationals. What struck everybody is the fantastic power exercised by the nationality principle in the modern world. According to William McNeill this is in sharp contrast to earlier periods of history in which polyethnic structures were the norm. "The idea that a government rightfully should rule only over citizens of a single ethnos started to develop in Western Europe towards the end of the Middle Ages" (*Polyethnicity and National Unity in World History*, Toronto University Press, 1986, p. 7). This principle was fully fledged in international arena in the last century and especially at the end of the First World War. That is the proper explanation for the fact that the modern state is usually confused with a nation. In the Romanian case the structures of the modern state were "filled" with a national content like in the case of many different other European states. Furthermore we can distinguish a perfect parallel between the process of affirming national ideology and the construction of the Romanian modern state.

The medieval state was in the words of Heinrich Mitteis (*The State in the Middle Ages*, North Holland, Amsterdam, 1975) "an association between persons" usually between unequal partners (lord and vassal); the process by means of which this *Personenverbandsstaat* was transformed by the monarchy into a territorial and institutionalised state is referred to by Mitteis as *Verstaatung* (statification). The necessary steps for the medieval state in order to become a modern one were identified as being the following by Joseph R. Strayer (*On the Medieval Origins of Modern State*, Princeton University Press, 1970): 1. there must be a political unit with a cronotopic continuity and a core area which acts as a centre and motor for the process; 2. there must be long lasting institutions served by a permanent and specialised efficient bureaucracy; 3. the polity must be able to generate feelings of, if not absolute, at least of paramount loyalty from all its subjects, making sure that other loyalties (family, religion, province) are subordinated to the loyalty owed to the state; 4. the appearance of the modern idea of sovereignty. I like only to add that the monopoly mechanism organised by the state is another important factor in my opinion. According to this perspective it is easy for us to conclude that the Romanian case is just another common one in Europe. We insist on this because there are still some historians, which consider the Central Eastern Europe as a "totally different case". Charles Tilly's famous book, *The Formation of National States in Western Europe*, and an acceptable level of knowledge concerning the history of the area will convince everybody for sure.

Another interesting author who was concerned with this problem is Stein Rokkan (*Dimensions of State Formation and Nation Building*, in Charles Tilly, *The Formation of National States in Western Europe*, Princeton University Press, 1975) who developed a territorial political model in which he identified four phases: penetration, standardisation, participation and redistribution. In

spite of his demonstration he fell into a false dilemma: either the state creates the nation or the nation creates the state. This is typical for a large number of authors but we have mentioned only Stein Rokkan's case. It is quite easy to observe that in the Romanian case both processes: the formation of the modern state and the affirmation of a strong national ideology are interdependent and in a constant feedback relation.

In the argument about whether in relation to the state the nation is a dependent or independent variable; most authors tend to give primacy to the political structures over the ideological forms. It is alleged that even if it does not have the legitimising authority, the state certainly has the legal power and the brute force to impose itself on his subjects. It would appear that the process of national homogenisation should have been an easy objective for the state, particularly after the French Revolution. But history seems to negate this assumption even in the "old" Western European states.

In conclusion the only thing that we can say is that the nationality principle that seized the European imagination in the last century revolutionised the world in which we live; but the outcome was not a landscape of nation-states, but rather a confused puzzle. What we have seen in the past two centuries are political structures (states) being subverted by an extremely effective ideological power (nationalism). It is clear that the *mot d'ordre* of modernity – no nation without a state and each state must be a nation – is still an ideal for which a lot of men had to suffer.

*

After this short and, of course, uncompleted presentation of the relationship between national ideology and the modern state few conclusions – which include the Romanian case – are obvious:

1. The ambiguities and confusions, which dominate the question of modernisation and nationalism, are generally determined by biased and ideologized positions. These words already lost their ethical neutrality;
2. The national ideology proved to be a myth-generating factor in society, which coupled with the modern statist identity, creates strong solidarities almost impossible to overcome;
3. The modern state throughout Europe, West and East alike has the same ingredients among which nationalism is one of the strongest;
4. "The Hans Kohn dichotomy" is no longer a viable pattern in order to discuss the problems related to national ideology and the modern state;
5. Romanian nationalism has his origins in nativism and became fully fledged only in the second part of the XIX-th century;

6. The modern state structures can be "filled" only with national contents and in this respect the dilemma: either the state creates the nation or the nation creates the state is a false one;

7. We cannot establish straight causal relationships – deterministic ones – between nationalism and modern state. In order to investigate these realities we have to use interdisciplinary methods.

MODERNIZAREA SOCIETĂȚII ROMÂNEȘTI ÎN PERIOADA INTERBELICĂ. PROPUNERI PENTRU O DEZBATERE

I. Agrigoroaiei

Marea Unire și transformările care au însoțit-o reprezintă încheierea unei etape și, totodată, începutul altei etape în istoria noastră modernă și contemporană. De la mijlocul secolului al XIX-lea și până în anii imediat următori primului război mondial, s-a manifestat un proces de modernizare pe diferite planuri. De-a lungul a aproximativ 75 de ani, au fost îndeplinite – cu anumite modificări cerute de evoluția concretă a procesului – obiectivele stabilite de Revoluția de la 1848: Unirea Principatelor, Independența, Marea Unire, eliberarea și împrăștierea țărânilor, dezvoltarea industriei și a comerțului, înființarea Băncii Naționale și altor instituții de credit, învățământ primar, secundar și superior, egalitatea în drepturi indiferent de etnie, limbă și religie (inclusiv împăcântarea evreilor), adunare națională aleasă prin vot universal și multe altele. O lectură atentă, din această perspectivă, a documentelor programatice ale Revoluției de la 1848 ne dezvăluie faptul că, în primii ani ai deceniului al III-lea al secolului nostru, cele mai multe puncte ale acestora au fost realizate, în litera sau în spiritul lor. Aceasta nu a exclus menținerea unor contraste și inegalități, manifestarea, uneori cu putere, a contradicțiilor sociale.

În România întregită procesul de modernizare a societății a cunoscut un ritm accelerat; s-au obținut rezultate notabile, în anumite direcții chiar strălucite, ce trebuie raportate permanent la situația anterioară. S-au depășit mari greutăți, au existat abuzuri, n-au lipsit convulsii sociale, dar, în ansamblul său, societatea românească a mers pe un drum ascendent, întrerupt brutal de tragedia anului 1940. În cei aproape 22 de ani, vocația constructivă, materială și spirituală s-a manifestat mai puternic, în plan național și universal.

Marea Unire a condus la creșteri însemnate: de la 137.000 km² suprafața țării a sporit la 285.000km², iar populația s-a mărit, de asemenea, de peste două ori, ajungând în 1920 la 15.540.000 de locuitori, în 1930 la peste 18.050.000 și în 1939 la aproape de 20 de milioane de locuitori (utilizăm, în cele mai multe cazuri, cifre rotunjite). România era a zecea țară din Europa (din cele 28) în ce privește întinderea și a opta după numărul locuitorilor, devenind astfel o țară mijlocie pe continent.

În statul național unitar (71,9% din populație o formau românii, 7,9% – ungurii, 4,1% – germanii, 4% – evreii ș.a.m.d.) locul și rolul minorităților a crescut, în raport cu vechea Românie. A fost un proces complex, de înțelegere și/sau acceptare, mai rapidă sau mai lentă, totală sau parțială, a noii realități. Poziții extremiste și revizioniste s-au manifestat din diferite direcții, dar dincolo de o serie de asperități la realizările epocii și-au adus contribuția specifică, cantitativă și calitativă, populația românească și minoritățile naționale, ținând seama de particularitățile de viață sufletească, social-politică, economică etc. Credem că cercetarea istorică de specialitate trebuie să stăruiască mai mult asupra acestei chestiuni.

Suprafața arabilă a sporit de la 6.650.000 ha la 14.000.000 ha, iar cea acoperită cu păduri, de la 2.500.000 la 7.300.000 ha. Forța industriei a crescut de peste două ori (235%), resursele de materii prime și energie au sporit considerabil, lungimea căilor ferate a ajuns de la 4.300 la 11.000 km.

Până a se ajunge la refacerea economică și punerea în valoare a noilor posibilități, România a fost confruntată cu mari greutăți, ca urmare a efortului de război, a exploatarei economice a teritoriilor ocupate de inamic. În aprecierea rezultatelor la care s-a ajuns la sfârșitul perioadei interbelice trebuie să se țină seama că am avut mai întâi de refăcut, de reconstruit (și nu numai în sectorul economic) și apoi de dezvoltat și de consolidat.

Producția agricolă a scăzut considerabil, România fiind nevoită, în 1919, să importe produse agroalimentare. În acel an valoarea importului s-a ridicat la 3.762.300.000 lei, în timp ce exportul a atins o valoare de numai 104.385.000 lei. Multe întreprinderi industriale nu funcționau deloc sau utilizau o capacitate de producție redusă. Căile de transport și de comunicații se aflau într-o stare deplorabilă. Bugetele se încheiau cu deficite de proporții, cheltuielile ajungând a fi de patru ori mai mari decât veniturile. Inflația lua proporții îngrijorătoare. Implicații negative au avut corupția, operațiile speculative, conturându-se o categorie de profitori cunoscuți (și în acte oficiale) sub denumirea de "îmboșgății de război".

Pierderea tezaurului trebuie, de asemenea, avută în vedere. În problema reparațiilor de război, cele recunoscute și mai ales cele obținute au fost cu mult inferioare efortului și pagubelor suferite în timpul războiului, iar contribuția acestora la refacerea economică, redusă. Pierderea celor aproximativ 1,3–1,5 milioane de vieți omenești pe întreg teritoriul României întregite – pierdere ce nu poate în nici un fel măsurată – a avut consecințe grave și în ce privește populația activă, implicit procesul de refacere. Pierderile umane din timpul războiului, scăderea natalității, creșterea mortalității generale au anulat sporul unui deceniu de dezvoltare normală, fără război, situație în care populația țării ar fi fost cu 2,5 milioane mai mare decât cea existentă în 1920.

La toate aceste greutateți s-au adăugat cele izvorâte din însuși procesul de consolidare a Marii Uniri, de realizare a unificării administrative, economice, politico-sociale, spirituale etc. Importante reforme democratice (votul universal, reforma agrară, egalitatea cetățenilor, indiferent de neam, limbă, religie) au răspuns unor necesități anterioare, numai că măsura lor a fost considerabil sporită ca urmare a angajamentelor luate prin actele de unire și onorate de cercurile politice conducătoare. Împreună cu acestea, alte acțiuni erau absolut necesare pentru a se crea un stat unitar, capabil să-și asigure o funcționare ascendentă.

Nu subestimăm multiplele legături dintre provinciile românești, dintre românii din întreg spațiul românesc, o anumită dezvoltare unitară precizată de marii noștri oameni de cultură (A.D. Xenopol, N. Iorga, S. Mehedinți, I. Lupaș, Al. Lapedatu, Gh. Brătianu, D. Gusti, O. Goga și multi alții, mai apropiați de zilele noastre)¹. Ar fi însă greșit dacă am considera că momentele Unirii din 1918 au rezolvat, *ipso facto*, problemele unificării. Aflate o vreme mai îndelungată sau mai scurtă sub stăpânire străină, provinciile românești au fost în situații și identice, și asemănătoare, și diferite. În esență, și Viena, și Budapesta, și Sankt-Petersburgul au urmărit deznaționalizarea, contopirea acelor provincii în statele respective, ruperea definitivă de trunchiul român. Mijloacele utilizate în acest sens nu fost întotdeauna aceleași. Fiecare provincie a suferit influențe specifice, venind din direcții diferite, a cunoscut particularități care au izvorât din particularitățile de exprimare ale fiecărei dominații străine. De aici, moștenirea oarecum diferită adusă de acestea în cadrul României întregite. Nu ne-am propus să insistăm asupra acestei chestiuni; ne permitem numai să

¹ În discursul de recepție la Academia Română, rostit la 30 mai 1923, Octavian Goga aducea un minunat ologiu puterii de rezistență a poporului român: "Unitatea națională de astăzi este încununarea unei opere de străduinți necurmăte. Ea a venit ca o rezultantă a frământărilor de ieri, ca o consecință logică a unui proces normal de evoluțiune, un ultim acord într-o sbuciumată simfonie [...]. Am trăit perioade tulburi de apăsare, sub loviturile lor ar fi putut ușor să întârzie stingerea noastră. Totodată, însă, cu rezistența îndârjită a sănătății robuste, masele românești de pretutindeni au păstrat și în cele mai amărâte zile instințul sigur al unei înrudiri organice. Unitatea de suflet i s-a menținut însă fără știrbire de-a lungul vremii. Ca la un loc cu adâncimi mari, viforele au bătut valurile de suprafață și au pătat adesea oglinda lor, în albia de jos unda a rămas limpede și pură". În primul volum al *Enciclopediei României*, apărută în 1938, Dimitrie Gusti preciza raportul dintre vatra de formare și întreaga evoluție a neamului nostru. Există popoare care și-au cucerit pământul după ce deprinderile și concepțiile lor de viață erau formate, părăsind locurile de naștere. Alte popoare s-au îndepărtat printr-o dezvoltare ulterioară de mediul lor geografic, instrăinându-și civilizația lor proprie sub influența altor civilizații de import. Situația noastră (și nu numai a noastră) e complet diferită. "Există, însă, popoare care se nasc pe un pământ anumit, continuând o viață străveche, imemorială, care își clădesc ființa ca o prelungire a mediului geografic și care își imprimă în schimb ca o pecete deprinderile și civilizația în acel pământ. Așa este, de pildă, neamul românesc [...]. Fără această legătură, de astă dată esențială și organică, dintre pământul și poporul nostru, nu putem înțelege nimic din istoria și *civilizația actuală* (s.n., I.A.) a neamului românesc".

observăm că Imperiul rus a exercitat, prin însăși mărimea sa de pe cele două continente, o presiune și amenințare deosebit de puternică asupra micului teritoriu dintre Prut și Nistru, exprimate sugestiv prin expresia "pahod na Sibir".

Obiectivele de perspectivă urmărite de Imperiul austro-ungar erau aceleași; între Viena și Budapesta existau însă unele deosebiri, dacă nu de mijloace, de accente, de ritm. (În preajma și la începutul primului război mondial, Viena – presată de Berlin – a intervenit, fără succes, la Budapesta pentru a se proceda la o atenuare a asupra națională din Transilvania). Acest imperiu multinațional făcea parte din Europa, se încadra într-un anumit spațiu de civilizație. Referindu-se la unirea Bucovinei cu România, Sever Zotta făcea, într-un ziar al vremii, un scurt istoric al acestui teritoriu sub ocupație străină, insistând asupra modalităților prin care Curtea de la Viena a încercat să deznaționalizeze populația românească. Evidențiind caracterul necesar al Unirii, autorul consemna: "La Cernăuți s-a proclamat în mod solemn și în mijlocul unei înșuflețiri extraordinare ștergerea pentru vecie a hotarelor, care despărțeau de 144 de ani Bucovina, această improvizație diplomatică a habsburgilor, de străvechea și neînvinsă Moldovă [...]. Ce-a urmat, se știe. Multă civilizație și puțină cultură. Multe școli și puțină școală. Multe onoruri și puțină onoare". Luând aceste precizări în spiritul și nu numai în litera lor, putem remarca deosebirea evidentă față de Basarabia, unde a fost și puțină cultură și puțină civilizație.

Integrarea provinciilor în România întregită, un proces extrem de complex, a cunoscut probleme comune și probleme specifice, ca urmare a celor trei administrații diferite, cu legiuri deosebite, cu elemente specifice în planul vieții materiale și spirituale, inclusiv al mentalului popular. De aici și greutățile de integrare, atât de ordin cantitativ, cât și calitativ, între care și cele de integrare sufletească. Ne întrebăm dacă asperitățile integrării Basarabiei, din care nu au lipsit nici abuzurile și greșelile administrației de după 1918 (care a cuprins și funcționari din provincie), nu pot fi explicate și prin caracteristicile stăpânirii țariste. Integrarea, cu sensul ei necesar și pozitiv, a avut de depășit dificultăți și într-o parte și în alta, dar în Basarabia ele au fost mai mari. În ansamblu, au fost nevoie de aproximativ 10 ani pentru a le depăși, dacă nu în toate, în cea mai mare parte. Deceniul consolidării cuprinde și efortul de refacere și dezvoltare economică, de elaborare a legislației general-democratice, a legislației speciale de unificare, cuprinde politica aplicată în toate domeniile și, evident, rezultatele înregistrate în aceste domenii, în continuitatea și accelerarea procesului de modernizare a societății românești.

Monarhia a avut o contribuție însemnată nu numai la realizarea Marii Uniri (practic, toate forțele politice, s-au pronunțat pentru unirea cu un regat), ci și la consolidarea internă și internațională a statului întregit, prin sancționarea, promulgarea sau ratificarea hotărârilor de unire, a tratatelor internaționale de după primul război mondial. La 15–17 octombrie 1922 s-au desfășurat la Alba

Iulia festivitățile încoronării Regelui Ferdinand și a Reginei Maria ca suverani ai României întregite, acțiune la care au luat parte pe lângă oficialități politice și culturale din țară, reprezentanți și delegați ai numeroase state.

Au funcționat, până în aprilie 1920, în provinciile care s-au unit cu România organe ale puterii legislative, dar mai ales executive, cu anumite atribuții regionale, după cum aceste provincii erau reprezentate în guvernul de la București prin miniștri special desemnați. Aceste forme au înlesnit desfășurarea unei activități rodnice prin adoptarea de măsuri menite să contribuie la reluarea vieții normale, la aplicarea reformelor democratice (agrară și electorală), ținând seama de anumite particularități regionale. De asemenea, s-a acționat în direcția unificării administrative (generalizarea județelor) și, nu în ultimul rând, s-au prezentat greutățile ivite, doleanțele populației respective, solicitându-se rezolvarea lor. În ansamblu, s-a realizat o operă pozitivă, chiar dacă rezultatele nu au fost întotdeauna la nivelul așteptărilor. La greutățile inerente unei operații de asemenea proporții s-au adăugat cele izvorâte din anumite interese politicianiste sau chiar de căpătuială.

Constituția din martie 1923 a stabilit cadrul juridic democratic pentru evoluția Regatului României, "stat național unitar și indivizibil". În concordanță cu acest cadru, au fost adoptate și aplicate măsuri de mare importanță pentru noua etapă de modernizare, incluzând refacerea, unificarea și dezvoltarea structurilor fundamentale ale statului. Pe lângă reforma agrară, cea electorală și egalitatea tuturor cetățenilor indiferent de etnie, limbă sau religie, o serie de măsuri adoptate în anii '20 au contribuit substanțial la reglementarea raporturilor de muncă, în concordanță cu noile cerințe, cu recomandările făcute de Organizația Internațională a Muncii, al cărei membru fondator era și România: legea pentru reglementarea conflictelor colective de muncă, legea asociațiilor profesionale, legea repausului duminical și a sărbătorilor legale, înființarea Camerelor de muncă și a Consiliului Superior al Muncii, legea privind ocrotirea muncii minorilor și femeilor și stabilirea zilei de muncă de opt ore ș.a.

După mai multe măsuri referitoare la refacerea și unificarea economică din primii ani postbelici, în 1923 s-a înființat Societatea Națională de Credit Industrial; în 1924 – legea privind comercializarea și controlul întreprinderilor de stat, legea minelor; în 1925 – înființarea Camerelor de agricultură și reorganizarea Camerelor de comerț și industrie; adoptarea unor tarife vamale protecționiste în 1921, 1924, 1927; Codul cooperației în 1928 ș.a. Aceste măsuri au contribuit la refacerea economiei românești, care a atins în anul 1924 nivelul antebelic, urmând, până la criza economică, o dezvoltare însemnată a unor ramuri și întreprinderi.

În aprilie 1919 a fost adoptat calendarul gregorian; în 1924 – legea persoanelor juridice; în 1925 – reforma administrativă (pusă în aplicare la 1 ianuarie 1926), legea de organizare a Curții de Casație, legea pentru ridicarea

Scaunului Arhiepiscopal și Mitropolitan al Ungro-Valahiei, ca primat al României, la randul de Scaun Patriarhal și legea de organizare a Bisericii Ortodoxe Române; în 1927 s-a încheiat Concordatul cu Vaticanul (ratificat în 1929), iar în 1928, legea pentru regimul general al cultelor. În domeniul învățământului, în 1924 s-a adoptat legea pentru învățământul primar și primar normal, iar în 1928, legea pentru organizarea învățământului secundar. Aceste exemple, la care se pot adăuga altele, sunt deosebit de semnificative pentru amploarea procesului de unificare, modernizare și democratizare din deceniul care a urmat Actului Național din anul 1918. Legiferarea nu epuizează acest proces, dar este o parte importantă, absolut necesară a acestuia.

După *deceniul consolidării*, economia României a cunoscut simptomele crizei din 1929–1933, care a cuprins numeroase state ale lumii și, practic, toate ramurile economice. Venitul național a scăzut substanțial, s-au înregistrat dezechilibre bugetare, a crescut fiscalitatea, s-au contractat mari împrumuturi externe, s-au aplicat "curbe de sacrificiu", n-au lipsit nici conflictele sociale. Cu toate acestea (din motive pe care nu ne-am propus să le tratăm aici), criza nu a avut un caracter atât de profund, atât de distructiv ca în alte părți. Ieșirea din criză s-a făcut relativ repede (în anul 1933), relansarea a fost puternică, urmând avântul economiei românești, întrerupt de izbucnirea celui de al doilea război mondial și, mai ales, de răpirile teritoriale din anul 1940.

Avântul economic a fost susținut printr-o legislație extrem de eficientă, din cadrul căreia amintim aici: 1934 – legea pentru organizarea și reglementarea comerțului de bancă și înființarea Consiliului Superior Bancar (în perioada 1934–1941, Consiliul a hotărât 85 de fuzionări și 460 de lichidări de bănci); 1936 – legea privind pregătirea profesională și executarea meseriilor, o nouă lege de încurajare a industriei naționale, a întreprinderilor pentru fabricate noi; 1937 – o nouă lege a minerilor care repune în vigoare regimul introdus de legea din 1924 (înlocuit în 1929 de legea minelor adusă de guvernul I. Maniu), se înființează "Biroul de naționalizare a producției" și "Biroul de evidență a vânzării metalelor" menite a încuraja producția metalurgică; 1938 – legea pentru organizarea Consiliului Superior Economic ș.a.. În 1929 se adoptase legea pentru reglementarea circulației pământului dobândit prin reforma agrară; în 1931 – Societatea de Credit Ipotecar Agricol și Banca Agriculturii Românești. În acei ani de criză, s-au adoptat măsuri contra cametei, s-au sistat vânzările silite, au fost adoptate legi de conversiune a datoriilor agricole (aplicându-se legea din aprilie 1934). În 1937 s-a creat Institutul Național de Credit Agricol, iar în 1938 – "Banca pentru industrializarea și valorificarea produselor agricole". În aprilie 1929 a intrat în vigoare legea contractelor colective de muncă, în 1934 – legea pentru apărarea ordinii de stat, o nouă lege pentru organizarea Camerelor de muncă, legea pentru personalul muncitor în întreprinderi etc.

Dezvoltarea economică a României întregite, progresele realizate în industrie și în alte ramuri, în raport cu perioada anterioară, au avut un caracter obiectiv, decurgând în legile generale ale evoluției societății moderne. Consecințele Marii Uniri – de cea mai mare importanță – s-au împletit și interconționat organic cu prelungirea unor factori anteriori, cu condițiile subiective, cu politica economică promovată de anumite cercuri conducătoare etc. și se plasează într-o anumită conjunctură economică și politică internațională.

Agricultura a continuat să ramână ramura predominantă a economiei naționale, dar ponderea industriei a crescut. În timp ce în 1912–1913 industria participa cu 19,6% la venitul național, în 1929 cu 22%, iar în 1938 cu 30,8%, agricultura acoperea în acest an 41%. Industria a realizat – față de perioada anterioară anului 1918 – sporuri cantitative însemnate, dar și modificări calitative semnificative, în raport cu obiectivul urmărit: *acoperirea consumului intern*. Răspunzând necesităților de acest fel și unor cerințe ale apărării țării (în condițiile deteriorării situației internaționale în anii '30), industria a înregistrat un ritm mai ridicat de dezvoltare în ramurile metalurgică, siderurgică, textilă ș.a. Nu s-a putut schimba raportul general favorabil industriei ușoare, dar această tendință s-a manifestat în special după 1933. În anul 1938, în totalul producției industriale, grupa producătoare de mijloace de producție reprezenta 45,5%, iar grupa producătoare de mijloace de consum, 54,4%. Dintre ramurile industriale, cea mai mare dezvoltare a cunoscut, în anii 1933–1938, industria metalurgică, care și-a mărit valoarea producției cu peste 260%. Față de 65,2% în anul 1929, producția industrială ajunge să satisfacă, în 1938, 78,6% din necesitățile interne de produse industriale.

Din perspectiva experienței industriale de până la al doilea război mondial, Mihail Manoilescu insista asupra rezultatelor obținute, respingând orientările agrariene. "Prin industrie s-a putut valorifica iscusința naturală a poporului român, care arată o mare înclinare în a-și asimila cunoștințele tehnice și o îndemânare deosebită în munca industrială. La noi se formează cu ușurință muncitori industriali de primă generație, *comparabili în ceea ce privește capacitatea tehnică cu cei mai buni muncitori ai occidentului*. Astfel, industria a îngăduit afirmarea și dezvoltarea unei laturi din cele mai strălucitoare ale geniului nostru național". Ar mai putea cineva crede "că civilizația noastră cu toate aspectele sale ar putea fi menținută dacă, considerând industria ca «parazitară», am suprima-o într-o bună zi?". Ar trebui să fie cineva mai mult decât ignorant ca să-și închipuie că aprovizionarea pieței interne, "că toată această imensă aprovizionare, care astăzi cade în sarcina industriei naționale și care reprezintă atâtea zeci de miliarde de lei pe an, ar putea fi înlocuită printr-un import din străinătate!". Într-adevăr, civilizația românească nu mai putea fi

concepută fără industrie, fără rolul său activ, dar nu se poate trece peste faptul că agricultura deținea un rol important în venitul național.

Problema agrară a continuat să rămână la ordinea zilei, deși multe din datele ei s-au schimbat, ca urmare a aplicării reformei agrare. La frământările interne multiple s-au adăugat implicațiile externe, izvorâte din ocuparea pieței mondiale de câteva mari state cu o agricultură avansată; România a pierdut locul fruntaș, pe care-l deținuse înainte de primul război mondial, în rândul țărilor exportatoare de cereale, situație care s-a resimțit și asupra finanțelor statului.

Politica agrară n-a prevăzut sau n-a realizat un ansamblu de măsuri menite să garanteze economic gospodăria realizată sau completată prin reformă, să o ferească de exploatarea, directă sau indirectă, a elementelor înstărite, a speculanților de la sate și orașe, să limiteze consecințele fiscalității excesive și ale dobânzilor ridicate. "Foarfeca" prețurilor, insuficiența creditului, suprapopulația agricolă, fărâmițarea loturilor, nivelul tehnic scăzut, exploatarea exercitată de capitalul comercial au avut, de asemenea, consecințe negative asupra situației unei mari părți a agricultorilor. "Ceea ce trebuie să reținem, însă, – se preciza în *Enciclopedia României* – este chipul în care se înfățișa țăranul ca vânzător al produselor sale. El este complet dezarmat în fața intermediarului. Nu poate avea rezistență la fixarea prețului, nici la predarea mărfii. Este, pe cât se poate, spoliat. Silit de lipsa de magazine și de credit, ca și de necesitatea plății impozitelor, țăranul trebuie să-și vândă recolta de îndată ce aceasta este produsă". Productivitatea redusă și calitatea adesea inferioară a produselor agricole au fost iarăși chestiuni cu care s-a confruntat satul românesc și întreaga economie a țării.

După depășirea consecințelor războiului și paralel cu aplicarea reformei agrare, se constată o creștere a suprafețelor cultivate, de la aproape 10 milioane de hectare în 1921 la 13.011.000 ha în 1929. După o serie de oscilații, punctul maxim este înregistrat în 1936 cu 13.940.000 ha. Agricultură românească avea un caracter predominant cerealier. În anul 1936 suprafața cultivată cu cereale a ocupat 83,28% din întreaga suprafață arabilă; din această suprafață arabilă, porumbul ocupa 37,73%, grâul – 24,62%, orzul – 11,55%, ovăzul – 5,77%, secara – 3,02% etc. Suprafețele ocupate de plante alimentare au crescut fiind în 1936 cu 35% mai mare decât în 1921 și ca urmare a extinderii suprafețelor cu mazăre, fasole și varză. Unele plante alimentare se cultivau și intercalate, ajungând să cuprindă aproape 25% din suprafața de porumb. După cereale și culturile cu plante alimentare, locul al treilea era deținut de plantele industriale (în mod deosebit prin creșterea considerabilă a suprafeței cultivate cu floarea soarelui). România era una din cele mai de seamă țări producătoare de oleaginoase. De asemenea, era a șasea țară pomicolă din Europa și a patra sau a cincea țară viticolă din lume.

Deși mai lente și mai puțin evidente, progresele din domeniul agriculturii nu pot fi negate. După ce se referea la o serie întreagă de greutăți și neîmpliniri din acest domeniu, G. Ionescu-Sisești scria în 1939: "Condițiile obiective de dezvoltare a agriculturii noastre sunt favorabile. Clima, solul, însușirile poporului nostru cuprind un mare potențial de dezvoltare. Acțiunea desfășurată de organizațiile răspunzătoare de progresul agriculturii nu a rămas fără rezultat. Producția noastră agricolă se găsește pe o linie ascendentă. Suprafețele cultivate cresc an de an. Producția la hectar are o tendință de creștere, calitatea e din an în an mai bună. Numărul animalelor sporește".

Ca urmare a dezvoltării economice și a măsurilor financiare, exercițiul bugetar 1935/1936 s-a încheiat cu un excedent (primul după criză) de 189 milioane lei, iar exercitiul bugetar 1936/1937, cu un excedent de 1,047 miliarde lei. De la 170.942 milioane lei în anul 1932 (anul de criză maximă), venitul national net a crescut constant, ajungând, în 1938, 262.808 milioane lei, din care agricultura și silvicultura reprezentau 131.431 milioane lei, industria și meseriile 110.858 milioane lei, transportul, comunicațiile, comerțul și băncile – 65.934 milioane lei etc.

La această dezvoltare și-au adus contribuția energiile tuturor provinciilor. Barierele artificiale au frânat, până la 1918, evoluția normală atât a vechii României, cât și a teritoriilor aflate sub dominația străină. Înlăturarea vâmlor care străjuiau fostele granițe, reșezarea acestor provincii în spațiul economic și politici românești au determinat însemnatul progres în cele peste două decenii de simbioză românească, "Renașterea economică a Transilvaniei, după ce și-a recăpătat rolul ei istoric în cuprinsul neamului românesc – arăta Simion Mehedinți – e dovada cea mai lămurită că provincia din mijlocul țării formează o unitate organică cu restul statului român". Referindu-se la provinciile eliberate în 1918 și, în special, la Bucovina și Basarabia (pentru istoria cărora a avut preocupări remarcabile), Ion I. Nistor a subliniat în mai multe rânduri străduințele permanente ale statului român de a ridica aceste provincii la o mai bună stare morală și materială. "Munca ce s-a depus acolo timp de 22 de ani pentru schimbările și prefacerile ce se impuneau – preciza el în septembrie 1941 – n-a întârziat să aducă roadele dorite".

Numeroase atacuri la adresa regimului politic din România interbelică, de atunci sau de mai târziu, observarea numai a păcatelor, a limitelor, în lucrări apărute mai demult sau în zilele noastre nu sunt în măsură să realizeze o imagine echilibrată, bine conturată. Explicit sau implicit este pusă sub semnul întrebării constatarea, care reprezintă un bun câștigat al cercetării de specialitate din țara noastră, că România întregită a fost nu numai o Românie mai mare, ci și o Românie mai democratică față de vechea Românie. S-a ajuns până acolo încât s-a afirmat, în anii din urmă, că cercurile politice conducătoare românești nu și-au onorat angajamentele luate prin hotărârile de unire din anul 1918! De aici

și până la afirmațiile din anii '50, referitoare la caracterul reacționar al politicii promovate de regimul burghezo-moșieresc din România interbelică, nu este decât un pas foarte mic.

Cu toate imperfecțiunile și păcatele sale, regimul politic din perioada 1918–1938 reprezintă o culme a democrației din țara noastră; fără a fi un model perfect și, cu atât mai puțin, o situație la care să ne întoarcem, este o perioadă de referință, de la care mai avem multe de învățat, atât în ce privește realizările, cât și neîmplinirile, greșelile, abuzurile, excesele. Marea Unire și reformele care au însoțit-o prezintă și o importantă dimensiune morală. Subliniem respingerea oricăror forme de naționalism extremist, care puteau lesne să apară în contextul realizării unui ideal național de asemenea proporții. Documentele adoptate la Chișinău, Cernăuți, Alba-Iulia, măsurile adoptate din 1918–1919 și Constituția din 1923 au formulat principiile convețuirii națiunii române cu minoritățile naționale. S-a înțeles, de asemenea, că sunt necesare o serie de sacrificii, pentru a fi puse în practică reformele promise în timpul războiului și prin hotărârile de unire. Referindu-se la modificarea Constituției în Parlamentul de la Iași în mai-iunie 1917, I.G. Duca subliniază în ale sale *Amintiri politice*: "*Am mai spus-o, dar țin să o repet, nu cred să existe în istorie multe exemple de nu așa înalt simț al datoriei la o clasă întreagă și va rămâne pururea o cinste nepieritoare pentru clasele diriguitoare ale României Mici, pentru acea așa-zisă și atât de hulită oligarhie, care a știut la un moment hotărâtor al dezvoltării noastre sociale și naționale să consimtă de bună voie la sacrificiile necesare, pentru a da țării întregite pacea socială și pentru a-i asigura puternice temelii de dezvoltare viitoare (s.n., I.A.)*". Este deosebit de semnificativ că reforma agrară din iulie 1921 a fost adoptată cu o majoritate covârșitoare, iar toți cei care au votat împotriva proiectului au declarat că doresc o reformă și mai amplă.

Votul universal a înlăturat unele privilegii politice și a făcut posibilă lărgirea bazei de masă a puterii; este, de asemenea, deosebit de semnificativ, că primul Parlament al României întregite, cu reprezentanți din toate provinciile românești, a fost ales prin prima aplicare a votului universal, prin consultarea unui electorat mult sporit (și național, și social), față de cel de dinaintea războiului. Sistemul partidelor s-a modificat substanțial; s-au desființat unele, au apărut altele, care s-au bucurat de mare popularitate. S-au înființat organizații politice ale minorităților naționale. Regimul democratic a îngăduit (în unele cazuri, până la un punct) activitatea unor organizații extremiste, care – între altele – au acționat pentru înlăturarea lui, pentru instituirea unei dictaturi de stânga, de tip comunist-sovietic, sau de dreapta, de tip fascist ori hitlerist. În unele momente, regimul democratic a dat dovadă de slăbiciune și chiar de manevre diversioniste, dar astfel de elemente nu sunt întâlnite adesea și în democrațiile cu tradiții mult mai puternice? Din nenorocire, contextul intern și internațional, (pe de o parte, ofensiva carlistă, pe de altă parte, ascensiunea

statelor cu regim dictatorial) a devenit din ce în ce mai defavorabil și a întrerupt procesul de consolidare a regimului democratic. Pe fondul slăbiciunilor din interior, loviturile primite din afara sa au condus la instaurarea și în România a unor regimuri autoritare și de dictatură.

Procesul de modernizare a societății românești din perioada la care ne referim nu poate fi înțeles la realele sale dimensiuni fără o legătură indisolubilă cu regimul politic democratic care i-a oferit cadrul legislativ și i-a înlesnit, material și spiritual, dinamismul. Cultura a cunoscut – și faptul este unanim acceptat – o înflorire fără precedent. Complexele provinciale au dispărut, societatea românească eliberându-se în mare măsură de problemele locale, regionale. Minimalizând, într-un fel, realizările anterioare ("între avântul de azi al unui întreg popor spre cultură și anemicile pâlpâiri din trecut nu se poate face comparație decât în dauna trecutului"), marele prozator și om de acțiune în planul politicii culturale, Liviu Rebreanu afirma, la câțiva ani după război: "Viitorul e al nostru. Până azi ne-am luptat cu veacurile ca sa trăim. De-aici încolo vom dovedi ca trăim aieva, prin cultura românească"". Țara noastră a devenit aptă – va consemna mai târziu, cu autoritatea-i bine cunoscută, Tudor Vianu – să intre în marele dialog universal al culturilor, aducându-și cu mai multă rodnicie contribuția la reformularea sau soluționarea unor probleme cheie cu care se confrunta conștiința umanității.

Numeroși intelectuali s-au pronunțat pentru modernizarea societății românești, care trebuia să aibă la bază, pentru cei mai mulți, factorul cultural și moral. În perioada interbelică acest factor capătă dimensiuni deosebite în cadrul politicii statului, făcând imposibilă o delimitare netă. Intelectuali de vază au deținut funcții înalte, după cum o serie de oameni politici aveau o serioasă pregătire, cu studii în țară și în străinătate. Dincolo de căutări, împliniri și eșecuri, reprezentanți de frunte ai științei și culturii au îndeplinit un rol activ în viața statului, iar statul (prin diferitele sale pârghii) a sprijinit material și moral creația spirituală. Un exemplu l-a constituit activitatea Institutului Social Român și a Școlii sociologice românești. Numai cunoașterea directă, sistematică, profundă a realității – s-a afirmat în acest cadru – "poate să formeze o temelie sigură pentru reforma socială necesară la regenerarea desăvârșită a statului român, întru-cât numai o cunoaștere exactă a situației de fapt poate să îndrumeze transformarea societății românești pe căile unei dezvoltări normale și prospere". Această concepție modernă, dinamică și cercetarea activă care a însoțit-o au marcat începutul unei noi etape în domeniu, reprezentând cea dintâi

" Însăși personalitatea lui Liviu Rebreanu este deosebit de ilustrativă pentru viața spirituală interbelică; Rebreanu a fost, peste zece ani, președintele Societății Scriitorilor Români, directorul Educației Poporului (apreciat ca un adevărat secretariat de stat al Culturii), de două ori director general al teatrelor, director de ziare și reviste etc.

încercare de a constitui o metodă de cercetare interdisciplinară a realităților sociale. Izbucnirea războiului și evenimentele care au urmat au curmat și drumul acestei cercetări puse în slujba cunoașterii profunde a realității, ca o condiție *sine qua non* a modernizării societății.

Spiritul creator și-a afirmat puternic vigoarea și originalitatea, întrupându-se într-un șir impresionant de opere fundamentale. În același spațiu de creație s-au afirmat, cu anumite particularități, exponenți de seamă ai intelectualității românești și ai minorităților naționale. Înflorirea culturală interbelică s-a extins, prelungindu-se în timp, dincolo de un regim politic sau altul; realizările din anii războiului și chiar din 1944–1947 aparțin, prin spiritul lor, perioadei interbelice.

Aspectul unitar, variat și anevoios al teritoriului, noua poziție geopolitică și dezvoltarea internă au îngăduit României o lărgire a relațiilor sale externe. Dintr-un stat unic, aflat între două mari imperii, România a devenit, în noua Europa, un stat mijlociu, cu o importanță considerabil mărită în centrul și sud-estul continentului. În contextul marilor prefaceri dintr-o vastă zonă a Europei, Unirea din 1918 și recunoașterea ei pe plan internațional au constituit, *ipso facto*, un moment important în consolidarea independenței și suveranității. Diplomația românească a fost confruntată, în continuare, cu numeroase obstacole, dar în ansamblu se poate vorbi și în acest domeniu, de un salt important în raport cu posibilitățile și realizările din perioada anterioară. România a dus o politică externă mai activă, a acționat în cadrul unor alianțe bilaterale și regionale pentru apropierea între state și popoare, pentru construcția păcii europene. "Era astfel firesc și în linia unei tradiții de politică externă care vine departe din trecut – va scrie George Sofronie – ca România întregită, prin realizarea idealului său național, să se integreze în noua **politică a păcii**, politică ce a devenit principala preocupare în noua Comunitate a Statelor". Eforturile națiunii române, slujite exemplar de personalități de prestigiu, susținute permanent de o opinie publică deosebit de activă, s-au soldat cu rezultate însemnate. Treptat, situația internațională s-a deteriorat, readucându-se tot mai mult posibilitățile de acțiune ale statelor mici și mijlocii care urmăreau să-și apere statutul dobândit după primul război mondial. Forțele revizioniste au devenit tot mai agresive și nu au întâmpinat, din partea celorlalte mari puteri, o poziția necesară. Menținerea integrității teritoriale a statului român n-a mai fost posibilă; obiectivul politicii externe devenea, deocamdată, păstrarea ființei de stat, cu gândul la o viitoare reîntregire.

Neoliberalismul, ca doctrină economică (și nu numai economică) și ca politică aplicată, a dominat perioada 1918–1940. Nu este întâmplător că etapele de dezvoltare și avânt economic s-au suprapus, în mare măsură, cu guvernări ale

Partidului Național Liberal. Carol al II-lea și grupul care l-a sprijinit se încadrează în același curent, cu anumite particularități în ordinea politică. Partidul Național Țărănesc a avut la dispoziția guvernelor sale aproximativ patru ani, în condițiile dificile ale crizei economice și nu a putut da măsura capacităților sale. Dezvoltarea și modernizarea au purtat această amprentă, a neoliberalismului, care a pus accent pe creșterea rolului statului, pe impulsivitatea industriei, pe încurajarea capitalului autohton. Anumite ramuri și întreprinderi s-au ridicat la o înaltă tehnicitate și productivitate, la nivelul atins în țările dezvoltate. Obiectivul general propus, acoperirea consumului intern, a fost, în mare parte, atins. *În raport cu anii de până la Unire*, s-au obținut rezultate notabile în dezvoltarea economică, a urbanisticii, a învățământului și culturii, toate provinciile istorice reunite participând la realizările epocii, beneficiind totodată de pe urma lor. În cadrul cercurilor politice conducătoare, dincolo de contradicțiile și interesele politicianiste adesea foarte puternice, au existat forțele competente de a conduce țara, după cum, în rândurile populației s-a manifestat acea voință socială, angajarea necesară pentru a se realiza progresul general. Pe lângă caracterul inviolabil al proprietății, a fost pusă în lumina funcția socială a proprietății, interesul general al societății pentru o repartitie și valorificare adecvată a marilor bogății ale statului român. (Reforma agrară din 1921 și legea minelor din 1924 sunt exemple relevante în acest sens).

În același timp, limitele dezvoltării și modernizării pot fi explicate și prin atenția specială acordată industriei, lumii orașului. Liberalii au apreciat că reforma agrară va rezolva în cea mai mare parte problema agrară; nu s-a urmărit înfăptuirea unui ansamblu de măsuri care să consolideze împroprietărirea țărănimii, să o ajute pentru consolidarea gospodăriei completate sau realizate prin reformă. În lumea satului, progresele au fost mult mai lente. Desigur, țăranul interbelic se deosebește din multe puncte de vedere de cel de la 1907, dar ridicarea materială a satului, civilizația modernă nu au atins, în mediul rural, cotele din alte țări cu un stadiu asemănător de dezvoltare. Poate a lipsit timpul, poate au lipsit fondurile necesare, dar s-a făcut extrem de puțin în ce privește petruirea șoselelor, electrificarea satelor, combaterea mortalității infantile, lichidarea unor boli sociale, îmbunătățirea condițiilor de locuit etc. Nu ne îndoim că au fost greutăți obiective, după cum n-au lipsit nici cele subiective, din afara lumii satului, dar și din interiorul său, asupra cărora nu stăruim aici. La începutul celui de al doilea război mondial, România prezenta un tablou neuniform, în care, alături de centre și zone dezvoltate, existau regiuni rămase în urmă. Cu toate acestea, progresele înregistrate în anumite domenii sunt remarcabile, după cum în altele sunt mai puțin evidente.

În anul 1940 trupul României a fost ciuntit, rănilor profunde au durat și au dereglat întregul organism. Nu au fost numai modificate niște granițe, ci impuse anumite condiții cu consecințe grave pentru evoluția societății românești.

Aspectele luate de noi în discuție reprezintă o parte din problematica complexă a procesului de modernizare a societății românești. Aceste opinii nu au pretenția unor concluzii mai mult sau mai puțin definitive; ele pot constitui, însă, puncte de reflecție pentru cei interesați în această amplă și utilă dezbatere de specialitate.

OPȚIUNI METODOLOGICE ÎN CERCETAREA MODERNITĂȚII POLITICE

Alina Hurubean

Evaluarea modernității politice europene la nivelul reflecției istorice s-a realizat, de obicei, din perspectiva unor evenimente fondatoare, a unor gesturi exemplare de genul revoluțiilor, al nașterii instituțiilor și regimurilor politice reprezentative, al genezei constituțiilor (ca expresii de drept pozitiv ale ideilor contractualiste și de drept natural) sau al intrării maselor în jocul politic prin votul universal. Filosofia s-a raportat și ea la modernitate tot din același unghi al momentelor întemeietoare, făcând din apariția unor scrieri sau curente de gândire repere temporale și simbolice. În veacul XX, odată cu primele semne ale postmodernului, cercetările de istorie a vieții cotidiene au reușit să deplaseze parțial centrul de greutate al analizelor modernității de la marile evenimente către structurile de profunzime ale existenței comunitare. Cu câteva decenii mai înainte, în a doua jumătate a veacului al XIX-lea, antropologia politică clasică încercase și ea să înțeleagă mecanismele evoluției civilizațiilor omenești (și mai ales ale componentelor lor politice), recurgând la analiza vestigiilor dreptului arhaic și ale relațiilor de putere derivate din autoritatea familială. Aceste reconsiderări tematice și metodologice lăsau să se înțeleagă faptul că modernitatea politică este un obiect a cărui cunoaștere presupune ceva mai mult decât determinarea *momentelor esențiale* ale istoriei politice și culturale, în funcție de care să se opereze periodizări valabile pentru Europa occidentală sau pentru cea răsăriteană.

Desigur, evenimentele fondatoare cum ar fi revoluțiile burgheze, semnele instituționale de tipul parlamentelor și constituțiilor, ca și apariția, într-un anume spațiu comunitar, a scrierilor filosofice și a sistemelor ideologice rămân elemente-cheie în analiza fenomenului modernității. De asemenea, unele stiluri cognitive și acționale (devenite ulterior "etichete"), ca de exemplu economia capitalistă, raționalismul, Iluminismul, contractualismul, laicitatea, liberalismul, conservatorismul sau pozitivismul (ca și multe alte "-isme"), examinate ca "fenomene totale", reușesc să contureze spiritul modern. Ele prezintă, însă, inconvenientul unei abordări preponderent statice, care induce un sentiment al rupturii în raport cu lumea medievală, făcând din modernitate un inexplicabil salt istoric. Or, cele mai multe dintre reperele modernității își află premisele în reconcilierea dintre rațiune și credință, realizată de teologia tomistă, în

Renaștere și Reformă, ca și în dezbaterile epistemologice, juridice, istorice și politice ale filosofiei sfârșitului epocii medievale. În toate acestea, conceptele, ideile și manierele argumentative de tip antic și medieval coabitează cu semnele unui nou limbaj, ale unei noi înțelegeri de sine a omului și societății. Din punctul de vedere al istoriei intelectuale, lumea modernă răsare din dinamica gândirii renașcentist-reformate, producătoare a unei paradigme marcate de individualism, raționalism și contractualism.

Configurația ideatică a modernității pune în joc un set de concepte emblematice (libertatea, progresul, raționalitatea, egalitatea, democrația, revoluția etc.), a căror putere de semnificare și de remodelare a domeniului public și a celui privat a cuprins diverse spații culturale, generând noua sinteză mentală a "*sistemului mondial modern*". Chiar dacă articulațiile acestui sistem, așa cum îl concepe Immanuel Wallerstein, sunt în principal de natură economică, modernitatea se instituie și se "distribuie" sau iradiază într-o însemnată măsură prin puterea "ideii", care dă impuls schimbării istorice. Din această perspectivă, modernitatea ne apare ca un proiect intelectual elaborat prin forța rațiunii și "diseminat" în Europa prin mijlocirea limbajului și ideologiilor, care preced – cel mai adesea – conținuturile economice și formele politice.

În cadrul cercetării problemelor complexe și contradictorii ale modernității, descifrarea istoriei intelectuale a acesteia deține un loc privilegiat, căutând să repereze structurile mentale și formațiunile simbolice prin care o nouă epocă se face simțită. Privind modernitatea pe coordonata mișcării ideilor, urmărind răspândirea lor prin diferite filiere, precum și identificând sintezele sau metamorfozele produse la întâlnirea dintre culturi, demersul analitic devine, implicit, comprehensiv și receptiv față de gestul afirmării diferențelor regionale și naționale. El poate explica deopotrivă unitatea și diversitatea, sincronismele și decalajele lumii moderne.

Construcția spațiului politic, economic și cultural românesc în spiritul modernității s-a produs la intersecția unor influențe venite dinspre Apus și Răsărit. Zonă a interferențelor culturale și a conflictului intereselor de dominație, cele trei principate românești s-au situat în orizontul specific al modernității est-europene. Încercarea de a înțelege și explica procesul de reconfigurare a societăților răsăritene pe coordonatele modernității aduce în atenție, însă, în primul rând ipostaza vest-europeană a acestui fenomen, învestită cu rolul de reper universal. Dar modernitatea occidentală este structurată și, în mod corespunzător, este analizată mai ales din unghiul ecuației: *economie capitalistă – burghezie – modernitate*, o ecuație cu reale temeuri empirice și cu o logică internă incontestabilă. Când este vorba despre lumea neoccidentală în general și despre cea românească în special, aplicarea acestei scheme în cadrul clasicelor interpretări comparatiste cantonează discursul explicativ în formule

șablon, accentuând "decalajele stadiale" și ideea "dezvoltării întârziate" și neproductive sub toate aspectele vieții culturale și socio-politice.

Există o anumită convergență, între opiniile unor cercetători ai fenomenului modernității românești, în a considera că *"modelul occidental obișnuit, progres economic – apariția unor noi clase progresiste – nașterea unei ideologii, nu ajută la înțelegerea realităților politografice românești; nici perioada prefanariotă, nici epoca lui Clain, nici anii de războaie și criză orientală din veacul al XVIII-lea, nici deceniul de după Tudor nu au fost epoci de progres economic; dimpotrivă, au fost vremuri aspre, de mari nevoi pentru țară (...). Multe idei au apărut așadar în perioade de decădere sau stagnare, nu de progres. și totuși, legătura dintre structurile societății și cele politografice este cauzală, dar în sens invers; noile concepte apar nu ca urmare a evoluției bazei, a dezvoltării sale, ci ca o reacție față de involuția, nedezvoltarea sa în raport cu propriile cerințe sau cu alte modele"*.

Pornind de la aceste considerații, decalajul istoric ne apare drept condiția de specificitate a spațiului românesc, primind astfel o semnificație paradigmatică în sensul că a produs *un model propriu de inovație istorică*, un model de sinteză între tradiția românească și influențele culturale europene primite, la anumite intervale de timp, prin diferite filiere. Modernitatea europeană, în care se include firesc și spațiul românesc, ne apare astfel ca proces global și totodată diferențiat, neidentificându-se în totalitate cu modelul teoretic și practic occidental, ci fiind expresia unei dinamici istorice subtile și tensionate, datorate întâlnirii dintre universal și specific, tradiție și inovație, macro- și microdeterminism, continuitate și discontinuitate, identitate și integrare.

Pentru a naviga cât de cât coerent printre "paradoxuri dialectice" de genul celor enunțate, cercetătorii fenomenului modernității sunt nevoiți să facă apel adesea la un fel de determinism răsturnat: de la istoria ideilor către istoria politică. De pildă, pentru revoluțiile secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea, componenta ideologică a fost plasată ca premisă în mecanismul cauzal care a guvernat respectivele evenimente.

O idee politică, un ideal național sau un manifest cultural pot sta, fără îndoială, la baza unei mișcări de anvergură, prin care se răstoarnă și se instituie regimuri și guvernăminte. Ideile filosofice convertite în ideologie pot impulsiona procesul construcției instituțiilor etatice, ca și a societății civile. Totuși, ideile nu trebuie transformate automat în argumente ale explicației cvasi-cauzale din istorie; ele nu trebuie să se substituie pur și simplu evenimentelor "fondatoare" care joacă un rol similar în abordările istorice clasice. Aspectele "vizibile" și "mature" le unei epoci (ideile încetățenite, instituțiile, sistemele de legi etc.) sunt rezultatul sedimentării unor structuri mentale și a unor interacțiuni simbolice specifice. Aceste semne ale unei

realități mai profunde pot oferi cheia înțelegerii modernității în interioritatea și complexitatea sa.

În cuprinsul unor astfel de demersuri explicative, statutul limbajului se apropie de cel al unei realități originare, premergătoare dezvoltărilor ideologice și instituționale ca "bunuri" stabile și structurante. Altfel spus, pentru ca o idee să poată face carieră, să poată deveni un loc comun al unei civilizații sau epoci, ea trebuie să aibă mai întâi șansa "inventării" unui limbaj, a unei terminologii care s-o exprime limpede și penetrant. Atunci când ideea politică ajunge "bun comunitar", conceptele în care este formulată au deja o istorie a lor, poate mai puțin spectaculoasă, dar nu lipsită de importanță. Completând treptele analizei și urmând calea de la fenomen la esență, apare necesitatea unui demers explicativ care să înceapă cu identificarea evenimentelor fondatoare, să continue cu ideile care le-au stimulat și să se încheie cu "arheologia limbajului" care a făcut posibilă enunțarea, difuzarea și fixarea în conștiința comunității a unei credințe, concepții, revendicări sau a unei "axiome" politice.

Interesul nostru pentru limbajul politic vine din necesitatea înțelegerii fenomenologiei spiritului modern, apelând astfel, la elementul cel mai vizibil, universal accesibil și relativ transparent, prin care modernitatea se anunță și se difuzează. *"Diversitatea expresiilor atrage atenția asupra complexității situațiilor. Limbajul ne luminează complexitatea vieții"*, cum spunea J.L. Austin, reușind uneori să instituie o ordine acolo unde cunoașterea non-discursivă se mulțumește cu perceperea atmosferei, nefiind capabilă să formuleze, însă, vreo explicație. Analiza limbajului politic este o cale de acces către un "dincolo de limbaj", este locul privilegiat în care starea de spirit sau gândul transpare cel mai clar, oferind cale de acces către spațiul valorilor, al reconstituirii cultural-simbolice a epocilor și civilizațiilor.

Poziția mediană a limbajului permite, totodată, accesul la realitatea pe care o numește, o creează și o reprezintă. Putem admite ideea că "aproape totul pare reconstruibil într-o gândire asupra semnelor", grație capacității limbajului de a funcționa ca *indicator epistemologic* – mediu de evidențiere a presupunțiilor unei paradigme; ca *indicator ontologic* – "oglină a Ființei"; ca *indicator antropologic* – "semn esențial al umanului", și, nu în ultimul rând, limbajul este un *indicator cultural* – un bun simbolic de circulație universală [5:102– 104].

În acest sens, limbajul politic este mesagerul, "înainte-mergătorul" modernității instituționale. Constituirea structurilor instituționale moderne este rezultatul schimbărilor produse în planul mentalităților și al transpuerilor ulterioare ale acestora în strategii practice. O astfel de judecată cvasi-cauzală se poate aplica deopotrivă modernității clasice occidentale și "derivatelor" ei periferice, reprezentând principiul unificator în plan metodologic. "Arheologia" limbajului politic devine astfel mijlocul prin care depășim clivajul schemelor

explicative care operează pentru Occident cu formula cauzală "economie – suprastructură ideologică", iar pentru restul Europei cu formula "formă – fond".

Atunci când evaluăm instituirea modernității românești pornind de la analiza limbajului politic, considerăm că acesta este în același timp mijlocul principal de racordare la conștiința modernă europeană și de construcție a unei identități proprii. Urmărind pătrunderea noilor structuri lingvistice și ideatice, generalizarea și maturizarea lor, căutăm să înțelegem maniera de implantare a noului în societatea românească și de convertire a lui în obișnuințe ale vieții publice și private.

Reflecțiile teoretice și construcțiile ideologice sistematice asupra problemelor social-politice legate de modernizarea societății nu au reprezentat un fapt obișnuit în spațiul cultural românesc. Spre deosebire de lumea apuseană, la noi demersurile analitice și critice asupra acestui proces se conturează abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Reflecțiile social-politice din Principate, până la această dată, au un caracter concret și militant, materializându-se în programe de reformă și memorii adresate Marilor Puteri de către boierii pământeni, în proclamații și discursuri, texte juridice și administrative, istorice și literare.

Pentru a produce astfel de texte, era nevoie de o asimilare a terminologiei politice moderne, de o traducere în limba română a conceptelor deja consacrate în Apus. Astfel, "ecuația" pe care o propunem în analiza modernității politice românești este următoarea: *cuvinte-idei-instituții*, cu precizarea că această formulă nu trebuie privită strict sub unghi diacronic.

În analiza genezei și evoluției limbajului politic modern în spațiul românesc, avem ca reper *modelul modernității europene deplin instituite*, înțeles ca *model al raționalizării tuturor formelor de reflecție și acțiune*.

Un fenomen de cuprinderea și profunzimea modernității, cu desfășurări și efecte pe durată lungă, nu poate fi încorsetat în alveola vreunui eveniment istoric. Totuși, este necesară o aproximare temporală a fenomenului, pentru a nu ajunge în situația de a considera că totul în istorie poate fi privit ca modern, prin raportare la ceea ce l-a precedat, sau de a crede că modern nu este decât timpul nostru. Prin urmare, apreciem că modernitatea își intră în drepturi în epoca Luminilor (deși antecedente ale ei pot fi identificate mai devreme, prin secolele al XVI-lea și al XVII-lea) și durează până la începutul secolului XX (semnele post-modernului apărând de îndată după primul război mondial).

Modernitatea politică europeană dezvoltată în intervalul respectiv pune pe scena istoriei tot arsenalul său instituțional și ideatic: stat laic și birocratic, reprezentanță națională, constituție, republică, sufragiu universal, partide politice, opoziție, democrație, revoluție, reformă, liberalism, conservatorism, socialism, naționalism. Peste toate acestea tronează însă un element cosubstanțial tuturor celorlalte: rațiunea critică. Curajul iluminiștilor de a

contesta legitimitatea politică bazată pe principii teologice și pe rigorismul moral a avut drept rezultat schimbarea radicală a ideilor despre natura și scopul guvernării. Transformarea individului în "măsură a guvernării" este o operă a Iluminismului, o operă ale cărei consecințe teoretice și practice le putem vedea și astăzi.

În spațiul românesc, prin inițierea unor direcții de raționalizare a aparatului statal, de birocratizare și eficientizare administrativă, prin eforturile de codificare a legilor și de introducere a unor reforme, prin noua atitudine față de regimurile absolutiste, pe fondul racordării la mișcarea de idei a Iluminismului european, putem aprecia – pomind de la unele puncte de vedere consacrate – că ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea și primele decenii ale secolului următor, marchează un interval de tranziție spre modernitatea secolului al XIX-lea. Chiar dacă există o anumită distanță de la vorbă la faptă, de la proiect la acțiune, modernizarea societății românești începând cu secolul al XIX-lea cunoaște un drum anevoios, dar ireversibil.

Infuzia unor idei europene de factură iluministă a exercitat o influență modelatoare asupra fondului românesc, contribuind la crearea și menținerea unei stări de spirit sprijinită pe idealuri politice și naționale moderne. Până la contactul direct și permanent cu Europa apuseană, realizat în secolul al XIX-lea, ideile și limbajul politic modern, de tip occidental, pătrund în spațiul românesc prin două filiere: prima este aceea a Iluminismului reformist propagat de "despoții luminați" ai monarhiei austriece și țariste; a doua filieră o reprezintă Iluminismul revoluționar francez pătruns prin intermediul reprezentanțelor consulare din Țara Românească și Moldova, prin cărți și ziare, precum și prin mijlocirea altor străini, în special greci. La aceste contacte prin intermediari se adaugă și legăturile directe cu Occidentul, cunoscut de către elita românească prin călătorii sau studii universitare.

Demersul analitic asupra limbajului politic modern pe care îl propunem recurge la identificarea și selecția *conceptelor* fundamentale, a *temelor* și *strategiilor argumentative* considerate etalon al modernității de tip occidental, urmărind folosirea, răspândirea și variațiunile lor în spațiul românesc. Acest cadru analitic se constituie din concepte precum: stat, constituție, administrație, guvernământ, legislativ, executiv, națiune, revoluție; configurațiile tematice luate în calcul sunt: suveranitatea, libertatea, separația puterilor în stat; strategiile argumentative trimit la modelul raționalist – contractualist și la modelul eficienței acțiunii.

Metoda analizei comparative inter- și intratextuale, situată în orizontul unei hermeneutici aplicate, are în atenție documente cu conținut politic (istorico-politic, social, juridic etc.) precum:

- scrierile cu caracter științific (de exemplu: Gheorghe Șincai, *Chronica românilor și a mai multor neamuri...*; Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*);
- manifestele politice (*Supplex Libellus Valachorum*; *Cererile norodului românesc*; proclamațiile revoluției de la 1848; memoriile adresate marilor puteri europene etc.);
- textele politico-juridice cu caracter oficial și inițiativele de modernizare instituțională (*Legiuirea Caragea*, *Codul Calimah*, *Constituția cărvunarilor*, *Regulamentele Organice*, *Statutul Desvoltător al Convenției de la Paris* etc.);
- textele literare cu conținut politic (Ion Budai-Deleanu, *Țiganiada*; poeziile lui Heliade Rădulescu, Gr. Alexandrescu, C. Bolliac).

Analiza documentelor scrise este, în esență, o analiză de conținut care face apel la un ansamblu de tehnici de cercetare calitativă și cantitativă în vederea descifrării semnificațiilor explicite și implicite ale textului. Analiza calitativă a unui document, utilizată în critica literară și în cercetarea istoriei, nu aplică sisteme precodificate de înregistrare a informațiilor, presupunând o minimă sistematizare a instrumentelor de lucru cu textul. Spre deosebire de aceasta, analiza cantitativă, subordonată dezideratului obiectivității și preciziei, recurge la cuantificarea documentului (stabilirea unor categorii de analiză, semnalarea frecvenței acestora, clasificarea, ierarhizarea lor etc.) și la analiza statistică a datelor. Deși introduce un plus de rigoare în cercetare, analiza cantitativă se oprește mai ales asupra mesajului manifest al comunicării, asupra componentelor vizibile și repetabile, pierzând semnificațiile profunde și inedite. De asemenea, analiza cantitativă nu este aplicabilă oricărui tip de document și nici nu apare în "formă pură".

Adepții perspectivei calitativiste în cercetarea socio-umanului aplică, la rândul lor, și un tratament de tip cantitativ, de stabilire a unor categorii, de codare și numărare. "Adoptând *strategia multiperspectivală* (...) și coroborând în aceeași cercetare metode structurate (cantitative) cu unele mai flexibile, nestructurate (calitative), se poate ajunge (...) la rezultate care să depășească truismele stereotipizate ale simțului comun sau interpretările speculative fără acoperire în date sistematice – oricât de subtile și seducătoare ar fi ele –, dar și datele empirico-statistice care, în sine, nu spun nimic sau spun orice" [7:170–171]. Susținând ideea îmbinării adecvate între cercetarea de tip cantitativ și cea de tip calitativ, se dorește o "temperare" a cantitativismului, dublată de aspirația spre rigoare a calitativismului.

Pornind de la acest principiu metodologic, pentru analiza limbajului politic modern propunem strategia identificării unor *unități de analiză* la nivel semantic (concepte-cheie) și reunirea lor în *categorii tematice sintetice*. Reperarea acestora se subordonează obiectivului cercetării noastre care

urmărește să reconstituie traiectoria sintezei cultural-simbolice și instituționale a modernității în spațiul românesc.

Această strategie este dublată de un demers care se raportează la paradigma comunicării, în orizontul căreia documentele scrise se prezintă ca adevărate "texte sociale" ce oferă informații globale asupra contextului istoric în care se încadrează. Situat în acest cadru metodologic, documentul apare ca o comunicare între indivizi sau grupuri, ca un mesaj distribuit între emitent și receptor. Urmând acest traseu al analizei interne și externe asupra documentelor, observăm corelații semnificative între mesajul textului și contextul în care el apare.

"Arheologia" limbajului politic, susținută epistemologic de noile înțelesuri ale judecății cvasi-cauzale din istorie și potențată de tehnicile analizei calitative și cantitative, constituie o opțiune metodologică ale cărei aplicații ne permit depășirea șabloanelor periodizărilor și explicațiilor obsedate fie de "neșansa istorică", fie de sincronism și protocronism.

¹ Immanuel Wallerstein, *Sistemul mondial modern*, Editura Meridiane, București, 1992.

² Cf. Alexandru-Florin Platon, *Geneza burgheziei în Principatele Române*, Editura Universității "Al.I. Cuza", Iași, 1992, pp. 134–139.

³ Vlad Georgescu, *Istoria ideilor politice românești (1369–1878)*, Editura Ion Dumitru-Verlag, München, 1987, p. 352.

⁴ Cf. Anton Carpinski & Cristian Bocancea, *Știința politicului. Tratat*, volumul I, Editura Universității "Al.I. Cuza", Iași, 1998, p. 106.

⁵ Apud Adrian Paul Iliescu, *Filosofia limbajului și limbajul filosofiei*, Editura științifică și Enciclopedică, București, 1989, p. 100.

⁶ A se vedea pozițiile teoretice asupra periodizării istoriei moderne a românilor în: Vlad Georgescu, *Istoria românilor de la origini până în zilele noastre*, Editura Humanitas, București, 1995, capitolul IV; Gheorghe Platon, *Istoria modernă a României*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1985, pp. 7–31; Alexandru Zub, *În orizontul istoriei*, Editura Institutului European, Iași, 1994, pp. 24–28; Al. Piru, *Istoria literaturii române de la origini până la 1830*, Editura științifică și Enciclopedică, București, 1977, pp. 415–445; Keith Hitchins, *Românii (1774–1866)*, Editura Humanitas, București, 1998, pp. 9–13.

⁷ Cf. Petru Iluș, *Abordarea calitativă a sociumanului*, Editura Polirom, Iași, 1997, p. 162.

ROMÂNII ÎN OGLINDA AUTO- ȘI HETEROIMAGINII

Luminița Mihaela Iacob, Ovidiu Lungu

Sub impactul procesului modernizării societății românești, construcțiile identitare – *ca rezultate ale unor interogații sau demersuri de cercetare explicite* – dobândesc o remarcabilă continuitate și consistență (L. Iacob, 1995, pp. 7–17).

Este, evident, incitant de a vedea în ce măsură autoimaginele vehiculate atunci în spațiul cultural românesc sunt comparabile și compatibile cu heteroimaginele oferite de cei pentru care România și românii primelor patru decenii ale secolului nostru deveniseră obiect de cercetare științifică.

Pentru ca acest demers comparativ să dea roade, este obligatorie succesiunea planurilor. Pe de o parte, apelul direct la "vocile" protagoniștilor, *la dialogul viu*, în care aceștia ar fi putut intra, ca prezențe "față-în-față" (1). Pe de altă parte, *analiza propriu-zisă*, de ansamblu, a integralității discursului lor, pe linia auto și heteroimaginii (2). Aceasta este principala modalitate de a surprinde elemente de esențialitate care, odată identificate și formalizate prin aceeași metodologie, pot fi și comparate. Absența acestui plan al cercetării ar plasa comparația doar în zona epidermică a *impresiilor* – prea ades controlate de mecanismele procesului psihosocial al stereotipizării (S. Chelcea, M. Moțescu, 1994; F. Askevis-Leherpeux, 1998), pentru a putea fi validate ca adevăruri.

1. Dialogul emic-etic*

Complementaritatea celor două perspective, din interior și din exteriorul fenomenului analizat, este extrem de evidentă pentru a mai fi argumentată. Cât este ea de *necesară* și *rodnică* unui demers imagologic, cum este și cel de față, este deja demonstrat (F. Brossand, 1968; G. Michaud, 1971; H. Dysserinck,

* Perspectiva *etică* (atenție la folosirea neuzuală a termenului) desemnează, în antropologie și psihologia interculturală, abordarea din exterior a unei realități sociale, psihosociale sau culturale, față de cea *emică* care face analiza din interior, de pe pozițiile celor direct implicați. Pe larg, despre originile și caracteristicile acestei distincții, în: I. Radu, *Psihologie socială*, Cluj, 1995, pp. 313-316. Vezi și P. Iluș, *Comunicare terminologică în disciplinele socio-umane: emic și etic*, "Studia Universitatis Babeș-Bolyai", seria Philosophia, 1983; G. Jahoda, *The cross-cultural emperor's conceptual clothes: the emic-etic issue revisited*, în J.B. Derogovski ș.a. (eds), *Explications in cross-cultural psychology*, Lisse, 1983; B. Bril, H. Lehalle, *Les approches «émique» et «etique»*, în *Le développement psychologique est-il universel?*, Paris, 1988.

1981; M. Zavalloni, 1984; H. Ahrweiler, 1985; Al. Duțu, 1986; E.M. Lipianski, 1991; K. Heitmann, 1995; I. Radu, 1995; L. Iacob, 1996; Al. Zub, 1996; S. Chelcea, 1998).

Delicată se dovedește, însă, selecția "vocilor" reprezentative pentru schițarea unui dialog etic-emic, sui-generis, credibil.

Pentru dimensiunea etică, dintre sursele străine care ar fi putut intra în discuție (F. Kellogg, 1996, pp. 107–126), ne-am oprit asupra unui studiu prea puțin cunoscut istoriografiei românești: Ruth Benedict, *Rumanian Culture and Behavior* (1943).

Lucrarea dedicată României și românilor, prima din suita celebrelor realizări ale lui Ruth Benedict – *Thai[land] Culture and Behavior* (1943); *The Chrysanthemum and the Sword: Patterns of Japanese Culture* (1946); *Patterns of Culture* (1946) – are 54 de pagini și a rămas în stadiul de lucrare litografiată până în 1972. Este meritul Clubului de Antropologie al Universității Colorado (prof. dr. R.J. Theodoratus) de a-l fi revăzut și publicat în "*Occasional Papers in Anthropology*", nr. 1/1972. Este momentul în care, prin introducerea pe care o face acestei lucrări, se leagă de numele culturii noastre o altă celebritate a antropologiei culturale americane: Margaret Mead.

Structura lucrării cuprinde 5 capitole: "Istoria [națională] așa cum le apare ea românilor" (pp. 4–12); "Pământul și oamenii" (p. 13–24); "Viața adultă" (pp. 25–34); "Creșterea copiilor" (pp. 35–43); "Câteva caracteristici ale românilor" (pp. 44–54). Ca metodă, ea se conformează proiectului antropologiei la distanță: culegerea de date fără a ajunge vreodată la fața locului. Ca atare, cele trei modalități utilizate au fost: interviuri realizate cu români stabiliți în Statele Unite (25 persoane), studiul materialului fotografic oferit de diverse surse (G. Oprescu, *Peasant Art in Rumania*, London, 1929) și analiza izvoarelor bibliografice depistate de autoare în Statele Unite. De bază a fost lucrarea lui D. Gusti, *Sociologia românească* (1937–38), dar și cele semnate de Marta Bibescu (1924), A. Murgoci (1923), P. Negoe (1934, 1936), T. Stratilescu (1906), I. Zane (1895, 1903) etc. Printre sursele străine citate sunt lucrările lui D.J. Hall (1933), P. Morand (1935), W. Seton-Watson (1934), P. Sorokin (1930). De menționat faptul că, în perioada elaborării acestui studiu, Ruth Benedict a lucrat la New York, în cadrul Oficiului pentru informații de război.

Obiectivul declarat al autoarei a fost "să clarifice câteva dintre confuziile celor din Vest privitoare la români" (R. Benedict, 1943, p. 1).

În afara caracterului său inedit, există și alte argumente în favoarea alegerii acestui studiu: • valoarea recunoscută a autoarei, considerată un nume

* Antropologia la distanță, teoretizată de M. Mead și R. Metraus (1953), urmărea realizarea unor demersuri de cercetare cu metodologia tipică domeniului, dar fără *contact direct* cu colectivitatea umană ținută.

de primă mărime a școlii americane de antropologie culturală; • concordanța temporală a surselor bibliografice utilizate în lucrarea sa, cu luările de poziție, pe aceeași temă, exprimate în țară (deși studiul este comunicat în 1943, ultimele referințe bibliografice se opresc în 1938); • distanța istorică, socio-economică și culturală dintre cele două țări în acel moment. Judecata asupra unui stat aflat în derularea unui proces de modernizare, se face, în cazul de față, de pe pozițiile unei *culturi moderne din chiar momentul nașterii sale*. Dialogul etic-emic implică, astfel, două "lumi": cea veche și cea nouă; • diversitatea aspectelor surprinse și supuse analizei; • caracterul particular al tipului de heteroimagine propus: *construcție identitară mijlocită în proporție de 100 % de bunuri simbolice*: cărți, fotografii, amintiri (S. Chelcea, 1998).

Pentru latura emică a dialogului, am apelat la 15 dintre autorii români, puternic angajați în discutarea problematicii specificității dezvoltării societății și culturii noastre.

Dat fiind *valoarea incitativă și nu reprezentativă a acestui prim plan* al abordării raportului auto-heteroimagine(1), accentul s-a pus pe *familiarizarea* cu "vocile" implicate în dialog și cu nivelurile epistemice în care își fac lucrarea: *descriptiv și/sau explicativ*. Rămâne la latitudinea cititorului să analizeze ponderea prezenței celor două, atât în oferta etică, cât și în "replica" emică; cine *constată* și cine *explică* mai mult?

Perspectiva etică

1. "România este fără îndoială țara cu cel mai bogat potențial din Sud-estul Europei. Chiar și cu exploatarea inadecvată din prezent a resurselor sale, ea este cel de-al doilea mare exportator de porumb din lume și al cinsprezecelea exportator mondial de țigări..."

(Ruth Benedict, 1943, p. 13).

2. "Românii sunt oameni simpatici. Lor le place veselia și cei mai mulți dintre ei devin cu ușurință veseli."

(Idem, p. 44).

Perspectiva emică

1. "România a devenit un factor apreciabil la echilibrul european, iar în timpul războiului mondial, la un moment dat, a avut rol determinant în destinele civilizației europene. Și în domeniul economic am devenit un element activ: o recoltă de grâu mai îmbelșugată sau descoperirea unor noi terenuri petrolifere au repercusiuni pe toate piețele mondiale. Ieșind din faza «muștei în plasa păianjenului» trăim, prin urmare, solidar și sincron în structura vieții europene".

(E. Lovinescu, 1925, vol. III, p. 53).

2. "Râsul care-i face ecou glumei sale, aprobările, recunoașterea valorii sale și, peste tot, fluidul de înfrățire care scaldă grupul, îi dă fiecăruia experiența unei creșteri a

3. "Dacă cineva are bani, toate problemele de rasă, clasă sau urâtenie sunt șterse. Omul care ajunge în față se consideră deștept și îndreptățit; ceilalți îl privesc ca "trișor" și "hoț". Poți cumpăra pe oricine în România".

(Idem, p. 32).

4. "Statul este prezent în orice colț și ascunziș al vieții românești. Este, de fapt, un sistem patronal foarte vast. Este în exclusivitate condus din București unde guvernării devin "lumea bună" și unde politica de palat este un lucru cât se poate de obișnuit".

(Idem, p. 14).

5. "Idealul vieții la români este evident unul hedonist".

(Idem, p. 44).

vitalității și a conștiinței [...]. Românul prețuiește societatea pentru plusul ce-l adaugă personalității sale".

(D. Stăniloae, 1939, pp. 78–79).

3. "Numai câțiva pași și intrăm în iremediabil – de unde nimeni nu ne va mai scoate. Proverbul va ajunge stăpânul nostru; și așa după cum, cu sau fără dreptate, se spune despre bulgari că sunt proști, despre polonezi că sunt îngâmfai [...] – tot așa se va spune și despre români că sunt hoți. A și început să se spună: nu numai prin gazetele și cercurile politice europene, ci și prin proverbe: «Quand quelqu' une vole, c'est la cleptomanie. Quand plusieurs volent, c'est une manie. Quand tout un peuple vole, c'est la Roumanie!» Nu vă plesnește obrazul de rușine? Aceasta este eternitatea care ni se pregătește".

(M. Eliade, 1935, p. 129).

4. "După europenizarea începută la 1848, toate instituțiile țării au fost îmbrăcate în forme noi, dar nu au fost și însuflețite de un suflet nou. Instituțiile nu au fost luate în serios. Fiecare individ, când a putut, a încercat să facă din ele instrumente de dominație. Politica apuseană a fost transformată în politicianism românesc".

(C. Rădulescu-Motru, 1935, p. 196).

5. "... Cât ar fi de spus și despre munca de la noi [...]. Mai mult o excepție, un accident, o intermitență. Muncă în silă, de mîntuială, ca de robi care o iau mai încet dacă nu e gîrbaciul pe-aproape, ori muncă de capriciu, de fantezie – numai aces-

6. "Pentru cineva care studiază, cultura română, totală lor deschidere către corupție este mai surprinzătoare decât orice altă venalitate admisă. Pentru un bulgar este mai ușor să accepte să fie împușcat decât să admită în fața unui străin faptul că un alt bulgar este șarlatan, iar un grec își apără onoarea cu vehemență. Un român nu face însă nici o încercare de a ascunde nimic ce ar ține de acest lucru".

(Idem, p. 44).

7. "Țăranii români pot fi apatici, dar ei nu sunt umili".

(Idem, p. 46).

8. "Se raportează că în Iași sunt mai mulți elevi și studenți decât sunt la München".

(Idem, p. 22).

9. "Românul se mândrește cu a sa perspicacitate mai mult decât cu ceea ce alte națiuni europene definesc drept virtute".

tea se vâd mai mult la ai noștri. Stăruința aprigă, îndârjirea de a învinge greul și mulțumirea de a-ți fi făcut deplin datoria câți le cunosc?"

(O. Densușianu, 1919, p. 26).

6. "Suntem unul din neamurile cele mai obijduite din câte a făcut Dumnezeu pe fața pământului. Toate acestea au sădit în conștiința națională ce ? Credința în egalitate? Nu domnilor, credința în arbitrar; credința în hatîr; credința în bacșiș și nicidecum în legalitate".

(Take Ionescu, 1910, p. 106).

7. "Numai în clipa cînd săteanul ajunge la oraș, cînd cultura milenară a satului natal e părăsită de dragul unei civilizații de import recent, numai atunci el își pierde busola și simpaticul țăran a lui I. Creangă devine un tip din comediile lui Caragiale".

(S. Pușcariu, 1934, p. 8).

8. "Poți fi deștept, poți fi muncitor, poți avea toate calitățile – eforturile tale sunt anulate foarte simplu numai pentru că adversarul tău, oricît de mediocru ar fi el, lucrează într-o bibliotecă sau un laborator ca lumea, iar tu lucrezi cu două cărți și trei eprubete. Intelectualii români au pierdut plecare".

(M. Eliade, 1935, p. 29).

9. "Suntem între popoarele care prețuiesc mai mult nu puterea care strivește și ține în chingi voința altor oameni, cercând să reglementeze

(Idem , p. 44)

10. "În viața publică obligația și sacrificiul nu sunt recunoscute drept modalități normale de existență".

(Idem, p. 46).

11. "După cum spunea cineva: «Viața în România dă o șansă de iertare a oricărei slăbiciuni umane. Ei au împrumutat păcatele tuturor culturilor din jur și le-au făcut ale lor; iată de ce e așa de ușor de trăit în România. Aici te simți liber»".

(Idem, p. 32).

12. "... în România este un singur standard după care sunt evaluate slujbele: gradul în care o slujbă îți dă acces la *bașciș* (expresie turcească pentru «a unge mîna cuiva») și la plocioane ce îți permit astfel să economisești orice".

(Idem, p.14).

13. "În afaceri, dacă pretinzi a avea motive altruiste și intenții deschise,

până la desființare, ci acel delicat, strălucitor fenomen interior care este înăuntrul nostru [...] dacă un om de oarecare vârstă, care știe ce este viața, vrea să dea cuiva certificatul cel mai înalt, eu cred că nu se poate spune altceva decît că este, pentru binele său și al altora: o minte mare".

(N. Iorga, 1937, pp. 126, 127).

10. "Brav fără să fie războinic; răbdător la muncă, fără să fie un profesionist al muncii; inteligent, fără reușită în viața practică; gata la sacrificii în politică dar fără să contribuie prin aceasta la consolidarea statului politic, acestea sunt, în puține cuvinte, consecințele care decurg din lipsa de educație a însușirilor Românului".

(C. Rădulescu-Motru, 1939, p. 47).

11. "În țara asta sunt prea mulți oameni normali. De aceea nu se poate găsi un geniu muzical, un dictator și un mare criminal. Căci România este țara oamenilor atenuați, a oamenilor care, în loc să sfârșească în nebulie, sfârșesc în impotență".

(E. Cioran, 1933, p. 231).

12. "Toamna trecută, într-un vagon în trecere prin Polonia se vorbea despre România ca: «țara lui *bașciș-bașciș*». Expresia, cât ar fi fost ea de umilitoare, nu mi s-a părut prea aspră".

(M. Eliade, 1935, p. 92).

13. "Românul – vorbesc de orășean – țaranul formează o altă lume – nu

românul are impresia că vrei să-l duci cu preșul".

(Idem, p.32).

14. "În lupta economică, patronajul și protecția politică sunt mai importante decât pregătirea și calitățile. «Nimeni nu supraviețuiește fără protecție politică»".

(Idem, p. 32).

15. "Se pare că ei [românii] trăiesc un fel de viață charismatică lipsită de o mulțime de dileme, obligații și anxietăți pe care un american le recunoaște ca atare doar atunci când încearcă să se gândească la un român".

(Idem, p. 44).

16. "Soții sunt geloși și își bat nevestele; bătaia nevestelor este privită ca fiind inseparabilă de căsnicie".

(Idem, p. 28).

e niciodată înșelat, nici de alții, nici, ceea ce e mai necesar de multe ori, de el însuși printr-o fecundă și entuziastă credință. Mândria supremă a târgovețului, încă de la cinsprezece ani, e să dejoace șiretenia altuia, ținând-o pe a sa cât mai nepătrunsă".

(M. Ralea, 1935, p. 90).

14. "Este stupid să ținăm că «nu suntem cunoscuți decât prin greșelile noastre». Suntem cunoscuți prin ceea ce arătăm. Și noi n-am arătat până acum decât inconștiență politică, țigănie electorală și conștiințe care se cumpără ieftin. Firește, țara românească nu se rezumă la aceste lichele și epave. Dar străinii nu sînt datori să vină în țară, să viziteze Bucegii și Delta, să învețe românește ca să aprecieze sufletul «poetic» al țaranului român și tăria morală a ciobanului din munți".

(M. Eliade, 1935, p. 93).

15. "A fi român înseamnă a fi o ființă cu multă apă în sânge. Și această diluare se găsește în toate planurile vieții. Lipsa de orgoliu național, scepticismul în toate domeniile, neîncrederea superficială, absența totală a oricărui gen de mesianism, ironia ușoară și periferică, amabilitatea instabilă și trecătoare, toate acestea sunt aspecte ale diluării interne ...".

(E. Cioran, 1933, p. 229).

16. "Datinele rele în ceea ce privește viața casnică la atâția țărani de ai noștri nu sunt atât de vechi – țaranul alcoolic care-și bate nevasta e nou, el aparține civilizației moderne".

17. "Sentimentul de vinovăție este extrem de difuz și greu de identificat în România".

(Idem, p. 52).

18. "Țăranul se va simți jignit dacă îi vei plăti pentru orice fel de bunăvoință, în special pentru ospitalitatea pe care ți-o poate oferi".

(Idem, p. 52).

19. "Pomana, acest dar de suflet, reprezintă un pattern comportamental care poate fi observat fără modificări la reprezentanții tuturor claselor sociale".

(Idem, p. 52).

20. "Americani – spun ei – nu știu să trăiască. Ei omoară plăcerea vieții. Românii știu să-și trăiască viața mai bine".

(Idem, p. 50).

Este firesc ca acest prim contact cu cele două poziții, etic-emic, să suscite o întrebare legitimă: în planul epistemic de profunzime, cel al analizei cantitativ-calitativă, auto- și heteroimaginea se vor dovedi a fi mai mult asemănătoare sau diferite? Vor predomina convergențele sau divergențele? Același obiect complex – realitatea românească sub impactul modernizării – s-a reflectat și a generat construcții *auto-* și *heteroidentitare* înrudite sau cu totul altfel?

2. Auto și heteroimagine. Demers analitic

Obiectiv : Miza cercetării se deplasează acum spre identificarea și *compararea* elementelor de structură ale auto- și heteroimaginii într-o tentativă de a evalua în ce relație se plasează emicul și eticul.

(N. Iorga, 1912, p. 36).

17. "Starea normală a românului este lipsită de sentimentul gravității existenței. Existența lui desfășurându-se pe un plan cu lucruri veșnice se desfășoară lin și fără drame. Nu doar că împrejurările dramatice ar ocoli soarta lui! Dar el le valorifică astfel!".

(M. Vulcănescu, 1943, p. 141).

18. "Țărâtimea continuă tipare vechi de viață, unele fără nici o exagerare: milenare, încât fără o coborîre în trecut, fără o largă perspectivă istorică, nu putem înțelege decît frânturi din viața ei".

(T. Herseni, 1940, p. 23).

19. "...un corolar firesc și nedespărțit al milosteniei în gândirea noastră folclorică este autenticitatea ei: milostenia este inoperantă dacă nu e făcută din inimă, ci din calcul ...".

(O. Papadima, 1941, p. 152).

20. "Românii au admirat și criticat totdeauna alte popoare. Pe englez l-a găsit politicos și neînțelegător, dar socotit ca nimeni altul. *Pe american, simplu, dar masiv* (s.n.)".

(M. Vulcănescu, 1937, p. 20).

Surse analizate. Acestea se împart, evident, în două mari categorii: cele care au furnizat informații pentru conturarea autoimaginii și cea care permite "decuparea" unei heteroimaginii. Fiecare dintre cele două categorii au constituit obiectul unor cercetări anterioare, de sine stătătoare, la care cititorul interesat se poate raporta.

Pentru perspectiva emică și autoimagine au fost prelucrate informațiile a 224 de lucrări românești cu referințe etnopsihologice, semnate de 132 de autori (L. Iacob, 1986).

Heteroimaginea utilizată acum este cea care a rezultat din analiza studiului lui Ruth Benedict (L. Iacob, O. Lungu, 1998).

Există o deosebire fundamentală de tratare a celor două categorii de surse. În cazul celei etice s-a apelat la grupul expert, fapt permis de întinderea materialului prelucrat (54 pagini). Volumul materialului românesc, consultat pe parcursul unui deceniu (peste 15.000 de pagini), a făcut imposibilă recurgerea la aceeași tehnică de evaluare colectivă – cerința de bază a analizei de conținut, în vederea desubiectivării demersului. *Această diferență metodologică s-a răsfrânt asupra posibilităților de comparare, limitându-le doar la ceea ce s-a putut exprima statistic în forme compatibile.*

Ipoteze. Strategia cercetării are la bază următoarele expectanțe, cu statut de ipoteze principale:

1. Perspectivile emică și etică supuse analizei prezintă *diferențe mari* dat fiind:

a) deosebirea de etapă a dezvoltării între cele două țări, ceea ce impune, din start, "vocilor protagoniste", în postură de analiști ai fenomenului românesc, grile de lectură diferite;

b) contextul istoric special – *starea de beligeranță* (R.A. Levine, D.T. Campbell, 1972) – al definitivării studiului lui Ruth Benedict (1943);

c) perspectiva de cercetare particulară (*de la distanță !!*) caracteristică sursei americane.

2. Diferențele dintre cele două imagini sunt determinate, mai ales, de *factura deosebită a dimensiunii argumentative* a discursului.

3. Marcajul *accentuat etnocentric* apare drept coordonată de structurare a perspectivei emice.

4. În cazul autoimaginii, *nuanțarea judecății axiologice* (diferențe semnificative între categoriile valorice utilizate) este superioară celei a heteroimaginii.

5. *Amprentele obiectului țintă* (realitate românească), cât și ale *subiecților evaluatori* (români/ americani) se regăsesc în ambele dimensiuni ale imaginilor analizate: cea axiologică și cea argumentativă.

Metodologie. Pe fundalul clasic al cerințelor analizei de conținut, procedeul utilizat acum a fost cel al tehnicii matriceale (*planșa I*). În esență, ne-

au interesat două direcții de valorificare a materialelor sursă: **conținutul axiologic al auto- și heteroimaginii și dimensiunea argumentativă a discursurilor**, implicit a judecăților axiologice operate.

Pentru prima, ca metodă, s-a pornit de la inventarul axiologic Rokeach (1973)^{*}, în varianta utilizată de P. Popescu-Neveanu (1983). A rezultat astfel coordonata verticală a matricei "AA" (axiologic-argumentativă). Avantajul ei este că informațiile de natură axiologică, identificate în text, pot fi înregistrate și prelucrate atât *analitic* (coloana a 4-a cu cele 40 de valori), cât și în planuri cu *generalitate crescândă*, cele ale categoriilor valorice. Acestea, la rândul lor, sunt de **maximă generalitate** (coloana 1) – valori instrumentale (valori utilizate în reglementarea mijloacelor de acțiune, notate cu VI) și valori finale (valori călăuzitoare în stabilirea idealurilor și scopurilor vieții notate cu VF) –, de **generalitate medie** (coloana a 2-a) – valorile de acțiune (notate F – faber), de relaționare socială (R), valori de autorealizare (A) și cele ale satisfacției afective (S). În planul **generalității scăzute** (coloana a 3-a) intervine și un alt criteriu: cel al potențialului latent sau efectiv al valorilor, ceea ce duce la o nouă distincție: valori de acțiune orientative (Fo), valori de acțiune efective (Fe), valori de relație dispoziționale (Rd) și active (Ra), valori de autorealizare vizate (Av) și efective (Ae), valori de satisfacție afectivă expectate (Se) și dobândite (Sd).

Ceea ce s-a evaluat în cadrul componentei axiologice a conținuturilor analizate, implicit, pentru auto și heteroimagine, a fost atât aspectul *cantitativ* – **frecvența evocării** unei valori și, pe această bază, a categoriilor valorice – cât și cel *calitativ*: **nivelul judecății axiologice** practicat într-o situație sau alta. În acest caz, cuantificarea s-a făcut în următorul registru: -3/+3 pentru comparativul absolut sau superlativ ("cei mai ...", "foarte", fie în sens negativ, – "cei mai neîncredători" –, fie în sens pozitiv – "cei mai ospitalieri"), -2/+2 pentru comparativul relativ ("mai neîncredători/mai ospitalieri ca ...") și -1/+1 pentru afirmarea sau negarea prezenței unei valori ("neîncredători, dar ospitalieri").

A doua dimensiune a matricei "AA", cea orizontală, a fost destinată înregistrării suportului argumentativ al opțiunilor axiologice exprimate de autori. În urma pre-testării posibilităților depistate (32 de arii argumentative, denumite **criterii referențiale**), s-au reținut 23 dintre ele în baza relevanței lor ca frecvență. Utilizând evaluarea operată de grupul expert, cele 23 de criterii au permis identificarea a 3 planuri mai generale, care le supraordonează, respectiv

^{*} O discuție critică a acestui instrument, cât și a oportunității utilizării repertoriului axiologic și în studiile de etnopsihologie, realizează recent C. Ceobanu, 1988, *Mentalitatea ca mediator al eșecului școlar*, teză de doctorat, Iași, p. 60–129.

OMUL, SOCIETATEA, CULTURA. Ele s-au constituit în domeniile referențialului vizat.

Insistăm asupra necesității analizei dimensiunii argumentative a conținutului auto și heteroimaginilor deoarece ea poate oferi o cheie a proceselor de *contextualizare* (L. Iacob, 1996), și sau *cotextualizare discursivă* (L. Iacob, O. Lungu, 1998) și, pe această bază, posibilități de comparație relevante. Or, în ciuda acestor oportunități, ea nu este suficient valorificată în studiile dedicate reprezentărilor identitare, auto- sau hetero-. Atunci când comparația emic-etic se centrează pe reprezentări identitare de factură etnică – cazul studiului de față – domeniul analizei *structurii argumentării* devine, obligatoriu, chiar punctul de start al discuției.

În mod evident, metoda analizei de conținut reclamă utilizarea grupului expert. În această postură s-au aflat, în cazul studiului lui Ruth Benedict, studenții seriilor de studii aprofundate din anii școlari 1995–1996, 1996–1997 și 1997–1998 ai modulului "Psihologia câmpului social". S-au obținut în total 21 de matrici "AA", dintre care 19 (cele corecte) au intrat în prelucrarea finală.

Dintre tehnicile statistice utilizate menționăm: analiza descriptivă, testarea semnificației diferențelor dintre medii (testul *t*), iar pentru o parte a datelor a fost posibilă folosirea analizei de varianță (ANOVA, testul *F*).

Rezultate. O parte dintre rezultatele obținute, cele direct legate de ipotezele studiului de față, sunt prezentate sintetic în planșele finale.

Două dintre acestea oferă date despre structura *dimensiunii argumentative* a heteroimaginii și autoimaginii, atât la nivelul criteriilor (*planșa II*), cât și al domeniilor referențiale (*planșa III*).

Configurațiile axiologice proprii celor două perspective – emică și etică – sunt prezentate comparativ. Și aici apar două ipostaze, diferite ca generalitate. Prima, sub forma profilelor axiologice, exprimă rezultatele la nivelul celor 40 de valori cadru (*planșa IV*). A doua, mai generală, ridică analiza în domeniul categoriilor valorice, cazul ilustrat fiind al celor de nivel III (*planșa V*). Ultima planșă (*VI*) sintetizează profilul heteroimaginii, cu indicarea variațiilor extreme, în spațiul argumentativ, pentru fiecare dintre valorile repertoriului axiologic.

Discuție și interpretare. Cele două tablouri cu histogramme (*planșa II*) reprezintă cele 23 de criterii ale referențialului, demarcate după frecvența invocării lor cu ocazia judecăților axiologice exprimate. Cele mai ades utilizate (histograme albe), cele medii (histograme în carouri) și cele prea puțin prezente (histogramele negre) se disting cu claritate atât în cazul heteroimaginii (figura de sus), cât și al autoimaginii.

O privire comparativă asupra criteriilor aflate la extremele celor două ierarhii poate să remarce echilibrul dintre asemănări și deosebiri.

Din cele 11 criterii referențiale cu acest statut, 6 sunt comune ("conduită", "țărânu", "folclorul", "viața socială" – ranguri înalte; "arta", "umorul" – ranguri joase) și 5 diferite.

Mai interesante ni se par diferențele.

În cazul autoimaginii, statut înalt au criteriile "istoria" și "personalitățile", în timp ce heteroimaginea valorifică superior criteriile "viața zilnică" și "educația". Tindem să interpretăm acest fapt ca o primă confirmare a celei de a cincea ipoteză, cea a amprentelor "țintei", dar, mai ales, ale *protagoniștilor evaluării*. Astfel, atunci când se raportează la sine, în termenii etnoimaginii, românii tind să se refere, argumentativ, cu predilecție, la istoria lor și la personalitățile reprezentative – mai ales ale trecutului –, selectându-le ca *mărci identitare*. Această glisare spre trecut este o primă notă de specificitate a referențialului autoetnoimaginii. Prezentându-i pe români, sursa americană tinde însă să se oprească și asupra a ceea ce românii înșiși lasă mai deoparte: "viața zilnică" și "educația". Dacă este aici o amprentă americană sau, poate, mai degrabă, una a metodologiei specifice antropologiei culturale – extrem de interesată, în cercetările de teren, de cele două aspecte – nu se poate decela decât utilizând heteroimagini și de alte proveniențe decât cultura americană sau, rămânând aici, de pe alte poziții decât cele ale antropologiei culturale.

Cu certitudine însă, statutul total diferit al criteriului "viața economică", în cele două imagini, este un bun semn al "fenomenului amprente". Pentru o civilizație aflată în orizontul modernizării, dar cu secole de exprimare culturală la activ, a lega de natura vieții sale economice notele de specific național și de etnicitate putea fi cel mult un început, în timp ce, pentru lumea nouă, născută modernă și pragmatică, același fapt apare ca un lucru de mare fire, ca o formă principală de autodefinire.

Forțând nota, am putea spune că, sursa americană transformă un proverb clasic în formula: "Spune-mi cât de *eficient economic* ești ca să-ți spun *cine ești*"; în timp ce, pentru sursele românești, această "provocare" este încă irelevantă din punct de vedere al identității etnice; viața economică este ultimul criteriu evocat în exprimarea autoevaluărilor.

Ridicând analiza în planul mai general, al celor trei domenii referențiale, se pot decupa mai bine tendințele (*planșa III*). Sub aspectul frecvenței (*histogramele din partea de sus a planșei*), sesizăm aceeași ierarhie a referențialului pentru cele două imagini: OMUL, SOCIETATEA, CULTURA.

Însă, deosebirea apare în momentul analizei semnificațiilor diferențelor statistice dintre cele trei domenii, pentru fiecare dintre cele două reprezentări identitare. În cazul perspectivei emice, domeniul referențial OMUL se detașează clar de celelalte două, în timp ce în constituirea heteroimaginii cele trei domenii prezintă, argumentativ, o importanță egală. Situația poate fi interpretată și ca o consecință a manierei total mijlocite, de la distanță, a experiențelor autoarei.

Faptul a condus, probabil, la egalizarea distribuirii atenției în analiza materialului documentar. Se poate presupune că, în absența contactului direct cu oamenii reali ai unei alte culturi – în fapt, cel mai frapant obiect psihosocial – OMUL nu a mai deținut, obligatoriu, statutul de "măsură a tuturor lucrurilor".

În ceea ce privește maniera utilizării repertoriului axiologic (*histogramele de jos*), în cadrul celor trei domenii referențiale se distinge o mai accentuată nuanțare în cazul autoimaginii, fără ca totuși diferențele să fie semnificative.

Datele despre dimensiunile argumentative ale celor două perspective, emică și etică, infirmă în cea mai mare parte cea de a doua ipoteză a cercetării și, parțial, și pe cea dintâi. Explicația, credem, se poate afla în tipul de experiență, cu totul specială, care a stat la baza heteroimaginii: *cea indirectă*. Fiind un studiu bazat în exclusivitate pe documentare de cabinet, care în cea mai mare parte includea surse românești traduse sau preluate de la alți autori străini, heteroimaginea rezultată este, în bună parte, *o sinteză de autoimagini*. S-au adăugat și relatările celor intervievați, care, evident, vehiculau și ei autoimagini identitare, mai mult sau mai puțin nostalgice după patria de origine.

În absența validării sau infirmării prin experiență directă, la fața locului, nucleul heteroimaginii propuse de Ruth Benedict, se pliază, în fapt, pe notele de esențialitate ale autoimaginilor ce i-au servit ca sursă.

Astfel, paradoxal, chiar metodologia utilizată s-a transformat dintr-o potențială resursă de diferență între emic și etic într-un mijloc de facilitare a asemănării. Determinismul său a fost suficient de puternic ca să atenueze influențele celorlalte două variabile independente: etapele diferite de dezvoltare și starea de beligeranță.

Analiza dimensiunilor axiologice ale celor două imagini, completează tabloul raporturilor emic-etice.

Din start, trebuie remarcat că, fără a plasa heteroimaginea și autoimaginea în domeniul diferențelor categorice, planul axiologic permite nuanțarea, personalizarea celor două imagini, inclusiv pe linia deosebiriilor pe care le conțin.

Astfel, ca tonalitate a discursului, cele două diferă semnificativ. Între extremele posibile – în expresie cantitativă ($-3/+3$) și, în traducere calitativă, oarecum aproximativă, "cei mai lipsiți de valoare/cei mai valoroși" – heteroimaginea are o medie de 0,65, iar autoimaginea de 0,92. Statistic diferența este semnificativă ($t(76) = 4,21$ pentru un $p < 0,001$), încât să putem vorbi de două profile axiologice diferite (*planșa IV*). Românii lui Ruth Benedict sunt "rude bune" cu cei ce transpar din autoreprezentările lor curente, dar nu sunt identici; *sunt români sub lupă americană*. (Oare cât de mult ar schimba imaginea obiectului pus sub reflector, schimbarea lupei? Cercetări clasice atestă prezența diferențelor – Buchanan W., Cantril H., 1953).

Valoarea medie a tonalității autoimaginii, deși mai apropiată de +1 decât heteroimaginea, plasează discursul emic departe, totuși, de zona etnocentrismului agresiv (+2) sau absolut (+3). Faptul se datorează, credem, în cea mai mare măsură, volumului și naturii surselor românești care au stat la baza identificării imaginii emice. Acestea, fiind foarte numeroase și extrem de diverse ca domeniu și poziție a autorilor (L. Iacob, 1995, pp. 8–9, p. 24, 26, 38), au făcut ca judecățile accentuat etnocentrice să se compenseze. Ca tendință, cele pozitive (+2), mai multe, sunt contrabalansate de cele negative, mai puțin frecvente, dar mai categorice (-3). Rezultatul este o confirmare parțială a celei de a treia ipoteze, care, însă, își nuanțează formularea: *Marcajul etnocentric plasează tonalitatea discursului emic într-o poziție superioară, față de cea a celui etic.*

Cele două profile axiologice (*planșa IV*) prilejuiesc numeroase observații interesante. Supunem atenției câteva:

- ca intensitate, doar două valori din 40 coincid (V_{27} – "originalitatea" și V_{31A} – "apropierea de artă");
- accentele tranșante ale discursului, sunt mai proprii perspectivei etice (V_1 – "curaj, cutezanță"; V_{17} – "cinste"; $V_{31A,N}$ – "apropiere de natură și artă"; V_{40} – "umanism", fie că le exprimă în cheie pozitivă (V_1 , V_{31}), negativă (V_{17}) sau apropiată acesteia (V_{40});

- conform heteroimaginii, românii au o predilecție pentru natură și artă, sunt imaginativi, curajoși, vizează recunoașterea socială și duc o viață tumultoasă, fiind însă prea puțin cinstiți, intoleranți, puțin dispuși la înțajutorare și umanism, neinteresați de ceea ce este util și de exercitarea autocontrolului conduitei;

- autoimaginea "ne vorbește" despre apropierea de natură și artă a românului, despre inteligența și puterea sa de comunicare, umanismul și buna lui dispoziție, de demnitate, deși capacitatea de autocontrol a conduitei este scăzută, la fel ca și angajarea sa în activitate, fiind puțin interesat de confort și partea utilă a lucrurilor și practicând o raportare religioasă formală.

Doar două valori, câte una la fiecare pol al ierarhiei, sunt acum comune celor două imagini: *apropierea de natură și artă și autocontrolul diminuat al conduitei*;

- cele mai divergente poziții dintre emic și etic sunt generate de aprecierea diferită a valorilor: V_{40} – umanism, V_{17} – cinste, V_{15} – raportare religioasă; V_{14} – indulgență, toleranță; V_{24} – demnitate;

- cele mai mari convergențe se referă la: V_{31A} – apropiere de artă; V_{27} – originalitate; V_6 – redusă angajare în activitate; V_{21} – confort (ca lipsă de ...); V_{32} – viața liniștită, tihnită;

- singura valoare ce se plasează în registrul negativ este V_{17} – cinstea, care, în discursul etic apare cu o intensitate de -0,30, față de 0,78, în discursul emic.

Comparații interesante s-ar putea face, atât pentru auto cât și pentru heteroimagine și *pe axa temporalității*, punându-le față în față cu rezultatele cercetărilor desfășurate în anii '90 (S. Chelcea, 1991, 1994, 1998; P. Popescu-Neveanu ș.a., 1994).

Pentru a putea desprinde mai ușor semnificațiile observațiilor menționate, este utilă analiza prilejuită de un nivel mai general al datelor, cel al categoriilor valorice (*planșa V*).

Cele opt categorii valorice comparate indică faptul că cele două imagini analizate, deși diferă semnificativ, realizează aceasta mai cu seamă în baza a două departajări: la *nivelul categoriei valorilor de relație active (Ra)* și a celor de *satisfacție afectivă dobândite (Sd)*. În ambele situații autoimaginea favorizează plasarea superioară a acestor categorii: **Ra** americ. = 0,37; **Ra** rom. = 0,85; **Sd** americ. = 0,66; **Sd** rom. = 1,05 (În primul caz $t(7) = 4,26$, pentru $p = 0,004$, iar în al doilea $t(6) = 5,36$, pentru $p = 0,02$).

În ciuda acestor puține diferențe, analiza de varianță (prin tehnica statistică ANOVA) permite identificarea faptului că cele opt categorii valorice se plasează, în cazul heteroimaginii, în trei mari categorii, diferite semnificativ între ele: orientări axiologice *dominante (Se, Ae)*, *medii (Fo, Av, Sd, Rd, Fe)* și *slabe (Ra)*.

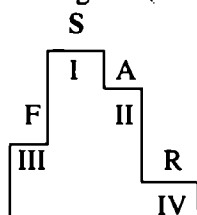
Semnificația acestor date este că, în ciuda expectanțelor, heteroimaginea surprinde mai net tendințele axiologice, este mai tranșantă. Evident, că acest rezultat impune constatarea infirmării celei de a patra ipoteze.

Explicația ar fi că emicul favorizează nuanțarea, rafinarea examinării orientărilor etnoaxiologice în tot referențialul, dar cu prețul estompării diferențelor. Perspectiva etică, mai distanțată și mai puțin "încercată" de jocul observațiilor subtile, este mai avantajată, mai clară, în a tranșa ierarhia sensurilor generale.

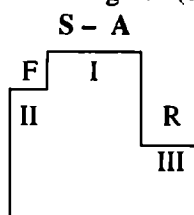
Pentru a vedea dacă, în ultimă instanță, heteroimaginea și autoimaginea, emicul și eticul, sunt și în planul axiologic, mai mult asemănătoare sau diferite, este necesară activarea nivelului de generalitate sporită, cel al categoriilor valorice de nivel II: **F** – valorile acțiunii, **R** – valorile de relaționare, **A** – valorile autorealizării, **S** – valorile satisfacției afective.

În acest limbaj, "formula" celor două perspective discutate se prezintă astfel:

Autoimaginea (emicul)

Heteroimaginea (eticul)

Ideea care se desprinde este că, în cazul etnoimaginilor analizate, predomină asemănarea, deosebirile sunt de nuanță și nu de fond, emicul și eticul sunt mai degrabă *în posturi complementare, decât diferite*. În esență, românii se percep și se prezintă ca fiind structuri predominant afective și, pornind de aici, mai distanțați de valorile acțiunii. Faptul pare a avea repercusiuni negative și în planul relaționării sociale, cel puțin ca eficiență a solidarității. Faptul că, într-o formulă ușor condensantă, aceeași structură se regăsește și în perspectiva heteroimaginii, ne face să credem că și Ruth Benedict, chiar de la distanță, a intuit și respectat datele documentare, inclusiv povestea "caprei vecinului", atât de tipic românească.

Faptul că suntem un popor cu o construcție psihosocială dominant afectivă și cu orientare hedonistă este lait-motivul perspectivei etice, iar explicația acestui tip de structurare este căutată de autoare și în tezele psihanalitice: autogenerarea acestei orientări matrice prin statutul și modul de creștere și educare al copiilor, ca și prin raporturile intergeneraționale. *"Copilul intră în competiție cu noul-născut, având însă un dezavantaj considerabil; ceea ce își dorește este de a recăpăta plăcerea mutuală a mamei pe care a avut-o în timpul monopolului de ultim născut. Căutarea unei recompense hedoniste este un pattern care în România se repetă la nesfârșit [...] Această supremație a plăcerii în relațiile interpersonale a fost suficient de puternică pentru a elimina multe obiceiuri care constituie «sarcini» și «obligatii» în țările vecine. Un frate român nu-și va amîna propria căsătorie pentru a permite sorei sale să-și obțină zestrea așa cum ar fi făcut un frate grec. Rolul generației mai în vârstă nu este de a se «sacrifica» pentru generația tânără, un adult luptă pentru plăcerea sa"* (R. Benedict, 1943, p. 46, 47).

Incitante, pentru cititorul care a rezistat acestui excurs analitic, ni se par a fi și informațiile desprinse din profilul axiologic al românilor, din perspectivă etică (*planșa VI*). Ceea ce aduce în plus acest nou set de date, sunt oscilațiile între care pulsează heteroimaginea în funcție de natura elementelor referențialului. Apare cu claritate aici fenomenul cotextualizării unei reprezentări. El se obiectivează în faptul că, în funcție de ce aspect al argumentării este activat prioritar – "viața economică", "literatura", "religia", "folclorul", "țăranul" etc. –, poate fi remarcată o fațetă sau alta a universului axiologic. Variațiile s-au dovedit a fi suficient de mari în cazul unora dintre valorile repertoriului axiologic (V_{40} – umanism, V_{21} – confort, V_{13} – afectivitate, V_4 – inteligență, V_{32} – armonie interioară, V_{33} – liniște) și semnificativ reduse pentru altele (V_{12} – bună dispoziție, V_{15} – raportare religioasă, V_{10} – putere de comunicare, V_{23} – recunoaștere socială, V_{27} – originalitate).

Interesant este și faptul că judecăți axiologice în termenii superlativului absolut, în expresia sa pozitivă, s-au exprimat în cazul a opt dintre cele 40 de valori (V_2 – imaginație, V_{13} – afectivitate, V_{28} – tumult, V_{31} – apropiere de natură și artă – "probabil nu există în Europa o poezie folclorică mai sensibilă și mai atentă în observarea naturii decât cea românească" (R. Benedict, 1943, p. 44) –,

V_{32} – armonie interioară, V_{38} – prietenii, V_{39} – realizare în dragoste). În varianta negativă, o singură valoare tinde să se apropie de – 3: V_{21} – lipsa de confort.

Trebuie subliniat faptul că, profilul general al heteroimaginii este un reper comparativ pentru profilele particulare care se pot obține pentru fiecare dintre cele trei domenii referențiale: OMUL, SOCIETATEA, CULTURA, cât și pentru fiecare criteriu în parte. Diferențele dintre acestea se constituie într-o măsură a potențialului de cotextualizare al imaginii discutate, ceea ce, evident, poate fi alt temei al comparației emic-etic.

*

În baza acestui demers cantitativ, analiza emic-etic a permis, evident, în limitele intrinseci ale metodologiei utilizate, identificarea unor elemente care să întemeieze comparația. Concluzia esențială este că cele două construcții etnoidentitare discutate, auto și heteroimaginea, s-au dovedit, în esență, entități de sine stătătoare, dar, în ciuda expectanțelor – două ipoteze infirmate și două doar parțial confirmate – ele se află, mai degrabă, în raporturi de complementaritate decât de diferență. În absența planului analitic acest aspect ar fi fost greu de sesizat și acceptat.

3. Concluzii

Cele două planuri ale studiului de față – cel al *familiarizării* cu "vocile" angajate în discursul identitar și cel *analitic* – au permis degajarea unui set de concluzii:

- Pentru a obține rezultate pertinente, cele două planuri sunt necesare, al doilea având chiar statutul de condiție absolut necesară;

- Dialogul emic-etic s-a dovedit, și în cazul acestei problematice, interesant și plin de surprize. Fiecare dintre cele două poziții s-a arătat redutabilă sub aspecte diferite: *eticul*, în ineditul și prospețimea unor observații, a capacității identificării unor elemente factuale care scapă emicului din cauza impactului familiarizării. Se remarcă, de asemenea, mai marea disponibilitate de a tranșa între tendințele axiologice generale; *emicul*, prin profunzimea și diversitatea interpretării universului factual. Perspectiva din interior, pare, în cazul etnoidentității, să favorizeze, mai ales, *nuanțarea nivelului explicativ al cunoașterii*;

- Complementaritatea auto și heteroimaginii se bazează nu atât pe selectarea unor valori cu acest statut, cât mai cu seamă, pe identificarea acelorași categorii valorice în puncte deosebite ale referențialului. Orientarea spre trecut a dimensiunii argumentative a autoimaginii – 4 din cele 6 criterii de

* Au existat situații când cei solicitați să facă parte din juriul expert, au refuzat după primele pagini, ori s-au implicat formal în activitate, motivându-și atitudinal poziția: "Nu am putut să citesc mai departe textul", "M-a enervat teribil", "Nu pot fi de acord cu ce se spune", "Este caricatural".

maximă frecvență –, față de ancorarea în prezent a reprezentării în heteroimagine – 4 din cele 6 criterii amintite – o probează;

• În mod evident, în construcția despre "altul", cazul heteroimaginii, s-a remarcat existența fenomenului *proiecției observatorului* (în cazul de față al documentaristului) prin marcajele, amprente, de selecție și evaluare. Situația s-a regăsit atât la nivelul referențialului (valorizarea unor criterii semnificative pentru cultura americană – "viața economică", "viața zilnică", "educația" și omiterea altora mai puțin accesibile de la distanță: "limba", "literatura", "arta"), cât și al cadrului axiologic (discutarea obiectului țintă și din perspectiva unor valori mai puțin frecvent selectate în discursul autohton: V_6 – angajarea în activitate, V_{18} – curățenie, V_{21} – confort, V_{26} – independență);

• Etnocentrismul, ca linie de exprimare a autoimaginii, este prezent, dar într-o măsură mult mai mică decât se estimează în mod curent. Cu certitudine că *egalizarea cantitativă* a "vocilor" – una emică, una etică – ar fi accentuat diferența;

• Construcția de la distanță a heteroimaginii și într-o perfectă independență experiențială de realitatea românească concretă a etapei studiate, a favorizat, în mod natural, dependența de sursele de informare, în esență, de autoimaginile sursă. Este, credem, ceea ce explică, în bună parte, paradoxul situației studiului de față: *cu cât mai de departe* – istoric, economic, cultural, politic, social, geografic etc. – *cu atât mai de aproape!*

BIBLIOGRAFIE

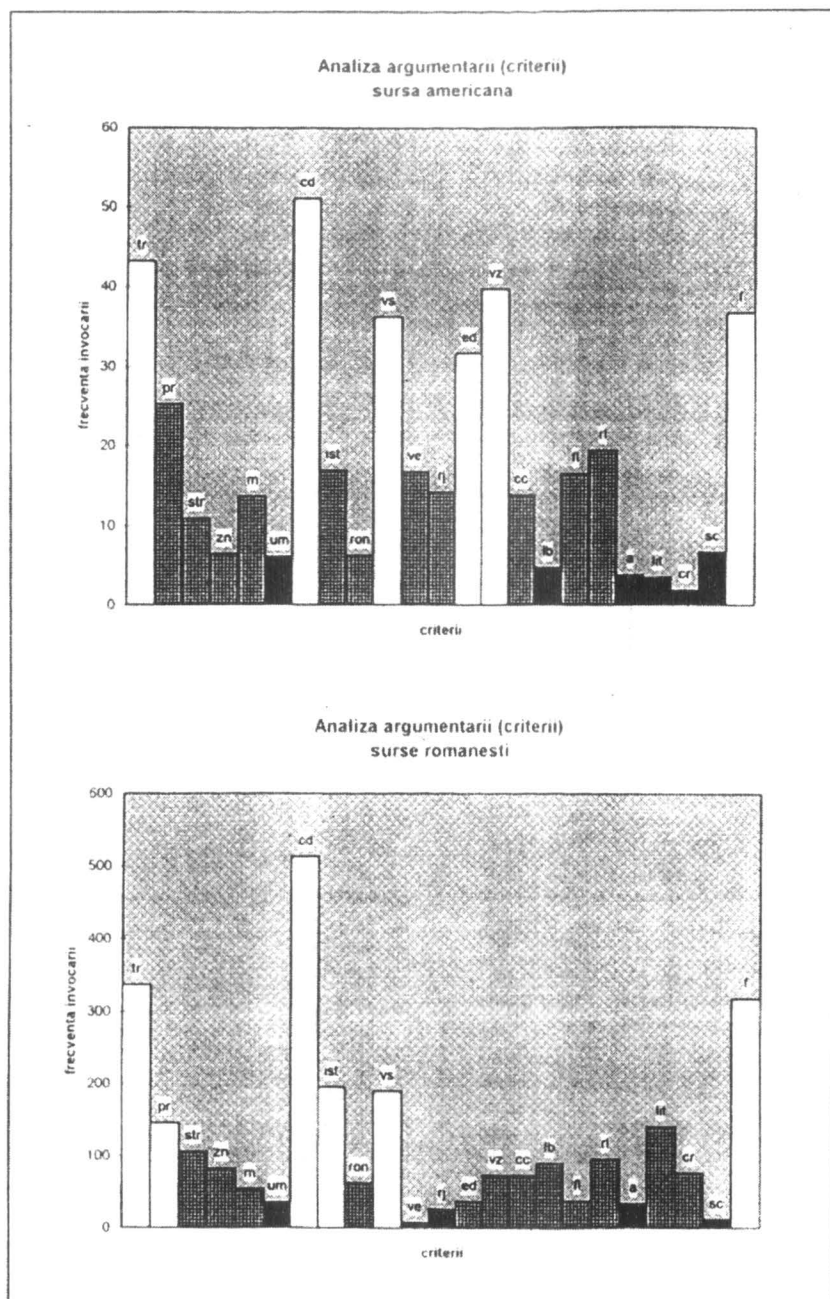
1. Hélène, Ahrweiler, 1985, *L'image de l'autre et les mécanismes de l'alterité*, în vol. *Rapports* (I), Stuttgart.
2. Ruth, Benedict, 1943, *Rumanian Culture and Behavior*, în "Occasional Papers in Anthropology", nr.1/1972.
3. W., Buchanan, H., Cantril, 1953, *How Nations See Other*, Urbana.
4. J.F., Brossand, 1968, *Réflexions méthodologiques sur l'imagologie et l'ethnopsychologie littéraire*, "Revue de Psychologie des Peuples", nr. 4.
5. S., Chelcea, 1991, *Imaginea de sine a românilor*, "Revista de psihologie" nr. 1–2.
6. S., Chelcea, 1994, *Reprezentarea socială a identității naționale a românilor*, în vol. S. Chelcea, *Personalitate și societate în tranziție*, București.
7. S., Chelcea, Maria Moțescu, 1994, *Autostereotipiul etnic al românilor în perioada de tranziție*, în S. Chelcea, D. Bratu (coord.), *România: accelerarea tranziției*, București.
8. S., Chelcea, (coord.), 1998, *Memorie socială și identitate națională*, București.

9. S., Chelcea, 1998, *Un secol de psihologie*, București.
10. E., Cioran, 1933, *Singurătate și destin*, București (ed. 1991).
11. O., Denșusianu, 1919, *A fi... Român*, București, (ed. 1933).
12. Al., Duțu, 1986, *Dimensiunea umană a istoriei*, București.
13. H., Dyserinck, 1981, *Komparatistik. Eine Einfuhrung*, Bonn.
14. M., Eliade, 1935, *Profetism românesc*, (ed. 1990), București.
15. K., Heitmann, 1995, *Imaginea românilor în spațiul lingvistic german*, București.
16. T., Herseni, 1940, *Sociologia românească*, București.
17. Luminița, Iacob, 1986, *Imagologia în etnopsihologie și rolul ei în cercetarea psihologiei poporului român*, teză de doctorat, Univ. "Al. I. Cuza", Iași.
18. Gh., Iacob, Luminița, Iacob, 1995, *Modernizare-europenism. România de la Cuza Vodă la Carol al II-lea*, Iași.
19. Luminița, Iacob, 1996, *Imagologia și ipostazele alterității: străini, minoritari, excluși*, în A. Neculau, G. Ferréol (coordonatori), *Minoritari, marginali, excluși*, Iași.
20. Luminița, Iacob, 1996, *Aspecte ale contextualizării în reprezentarea identității etnice*, în M. Sleahitișchi (coord.), *Clasic și modern în psihologia socială*, Chișinău.
21. Luminița, Iacob, O., Lungu, 1998, «Unchiul Sam» despre români: analiza unei heteroimagini etnice, "Psihologie socială", nr. 1, Iași.
22. Take, Ionescu, 1910, *Discurs în Adunarea Deputaților în ședința din 7 februarie 1910*, în Gh. Iacob, *Coordonatele dezvoltării României la începutul secolului al XX-lea*, Iași, 1985.
23. N., Iorga, 1912, *Rolul tradiției în creșterea femeilor la Români*, Vălenii de Munte.
24. N., Iorga, 1937, *Sfaturi pe întuneric*, București, (ed. 1976).
25. F., Kellogg, 1996, *O istorie a istoriografiei române*, Iași.
26. Françoise Askevis-Leherpeux, 1998, *Ce este în «neregulă» cu stereotipurile? O trecere critică în revistă*, în "Psihologia socială", nr. 1.
27. R.A., Levine, D.T., Campbell, 1972, *Ethnocentrism: Theories of conflict, ethnic attitudes and group behavior*, New York.
28. E.M., Lipiansky, 1991, *L'identité française: représentation, mythes, ideologies*, Paris.
29. E. Lovinescu, 1925, *Istoria civilizației române moderne*, (ed. 1992), București.
30. Margaret Mead, R., Metraus, 1953, *The Study of Culture at a Distance*, Chicago.
31. G. Michaud, 1971, *Architecture*, "Ethopsychologie" nr. 2–3, Le Havre.

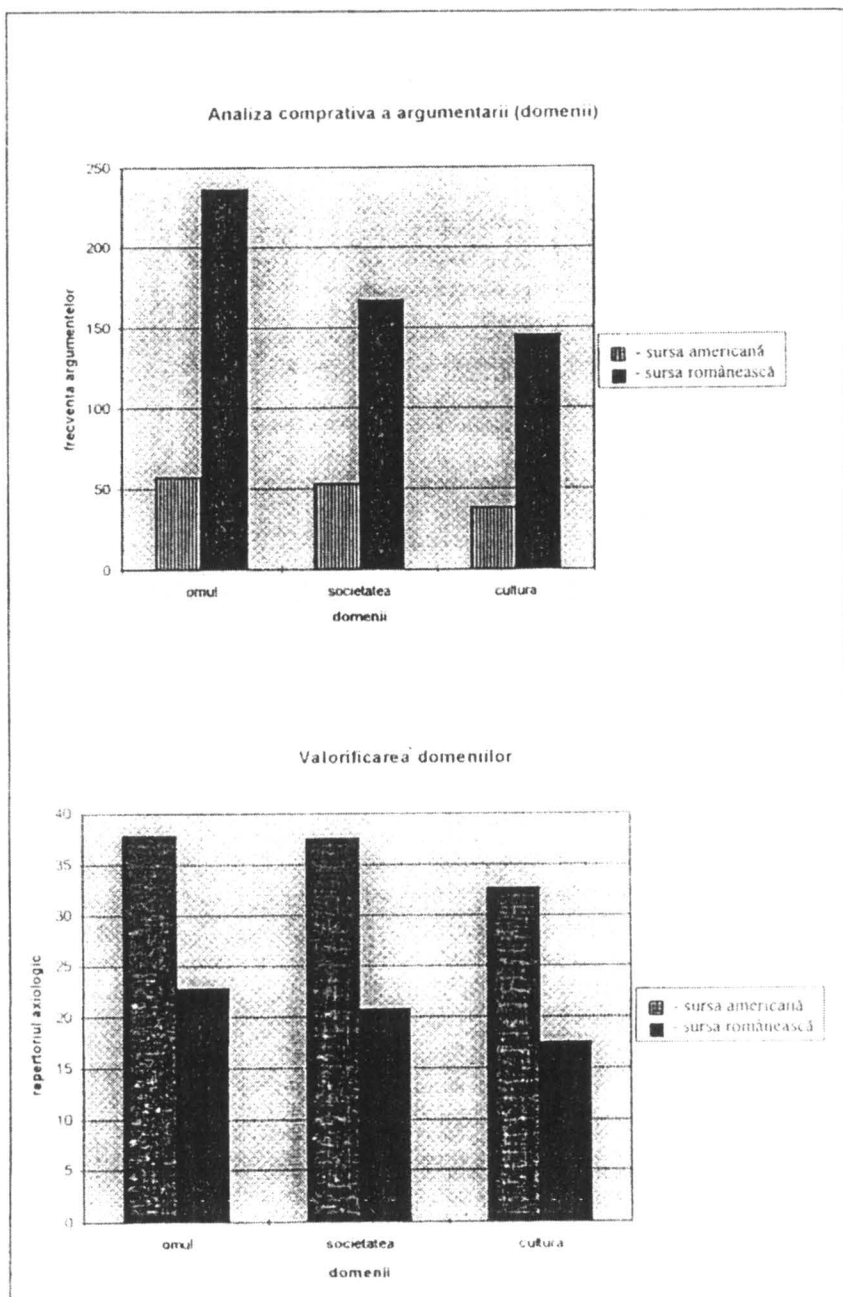
32. O. Papadima, 1941, *O viziune românească a lumii*, București.
33. P. Popescu-Neveanu, 1983, *Sisteme de valori în structura personalității la cadrele didactice*, "Revista de pedagogie", nr. 2.
34. P. Popescu-Neveanu, ș.a., 1994, *Introducere în studiul etnopsihologic al populațiilor din România*, în vol. *Conferința Națională de Psihologie*, București.
35. S. Pușcariu, 1933, *Perspective culturale*, în rev. "Gînd Românesc", nr. 9–10.
36. I. Radu, 1995, *Psihologie socială*, Cluj.
37. M. Ralea, 1935, *Valori*, București.
38. C. Rădulescu-Motru, 1939, *Românismul, catehismul unei noi spiritualități*, București.
39. C. Rădulescu-Motru, 1935, *Vocația, factor hotărîtor în cultura popoarelor*, București.
40. M. Rokeach, 1973, *The Nature of Human Values*, New York.
41. D. Stăniloae, 1939, *Ortodoxie și românism*, Sibiu.
42. M. Vulcănescu, 1943, *Dimensiunea românească a existenței*, București, (ed. 1991).
43. Al. Zub, 1996, *Identitate și alteritate în spațiul cultural românesc*, Iași.
44. Marisa Zavalloni, Ch. Louis-Guérin, 1984, *Identité sociale et conscience. Introduction à l'égo-écologie*, Montréal.

Dimensiunea axiologică				Dimensiunea argumentativă																								
CATEGORII VALORICE		NIVELUL	VALORI	NR. CRT.	OMUL							SOCIETATEA					CULTURA											
I	II				III	1. ăranul	2. personalitățile	3. strămoșii	4. „zonele”	5. munca	6. umorul	7. conduita	8. istoria	9. relația om-natură	10. v. socială	11. v. economică	12. org. juridică	13. educația	14. v. cotidiană	15. caract. culturii	16. limba	17. filosofia	18. religia	19. arta	20. literatura	21. cronica	22. specificul creației	23. folclorul
VI	F	Fo	Curaj, cetezanță	1																								
			Imaginație	2																								
			Încredere	3																								
			Inteligență	4																								
			Orizont larg	5																								
		Fe	Angajare în activitate	6																								
			Autocontrol	7																								
			Capacitate profesională	8																								
			Responsabilitate	9																								
			Putere de comunicare	10																								
	R	Rd	Ascultător	11																								
			Bună dispoziție	12																								
			Afectivitate (dragoste)	13																								
			Indulgență	14																								
			Raportare religioasă	15																								
		Ra	Ajutorare	16																								
			Cinste	17																								
			Curățenie	18																								
			Politețe	19																								
			Tact	20																								
VF	A	Av	Confort	21																								
			Înțelepciune	22																								
			Recunoaștere socială	23																								
			Demnitate	24																								
			Siguranță de sine	25																								
	Ae	Independență	26																									
		Originalitate	27																									
		Turnul	28																									
		Utilitate	29																									
		Valoare profesională	30																									
S	Se	Apropiere de natură și artă	31																									
		Armonie interioară	32																									
		Liniste	33																									
		Plăceri	34																									
		Salvarea sufletului	35																									
	Sd	Familie armonioasă	36																									
		Fericire	37																									
		Prieteni	38																									
		Realizare în dragoste	39																									
		Umanism	40																									

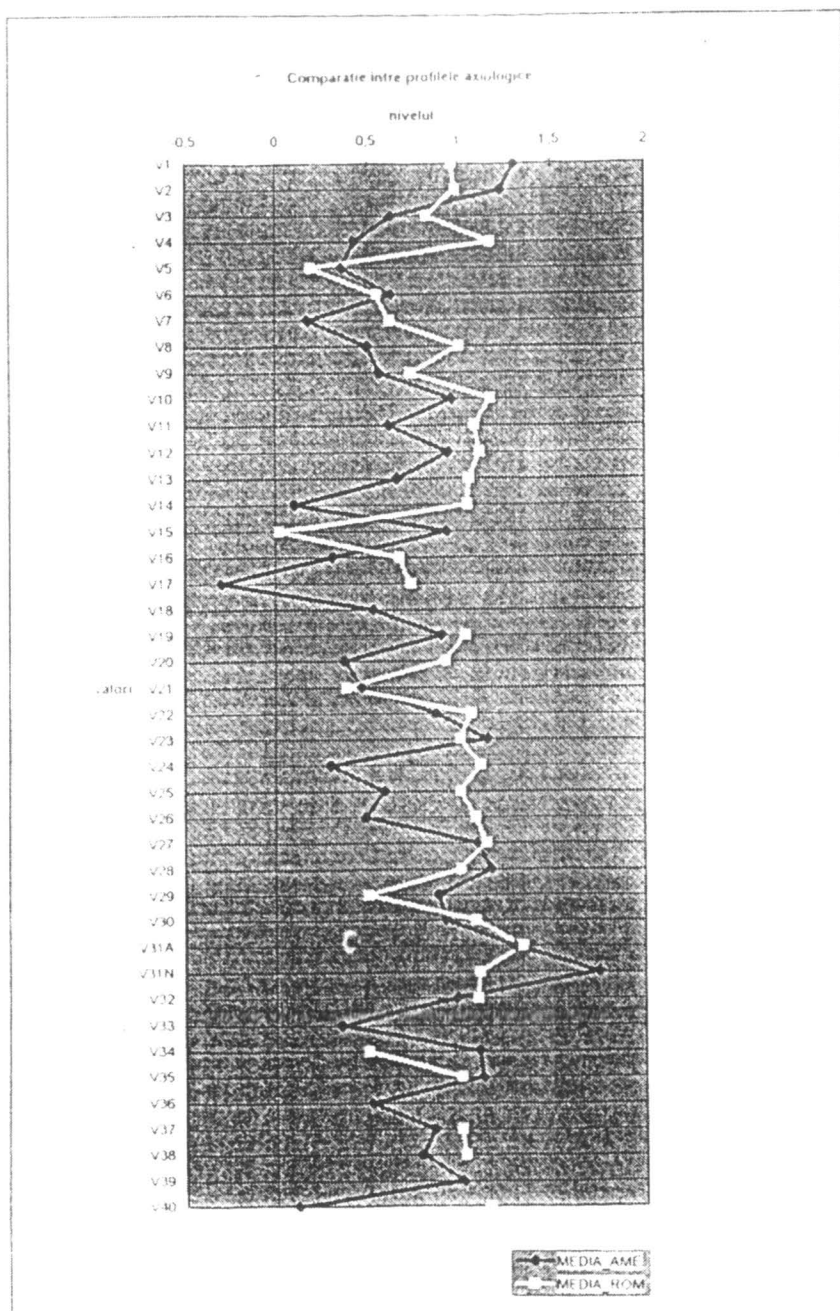
PLANȘA I – MATRICEA "AA"

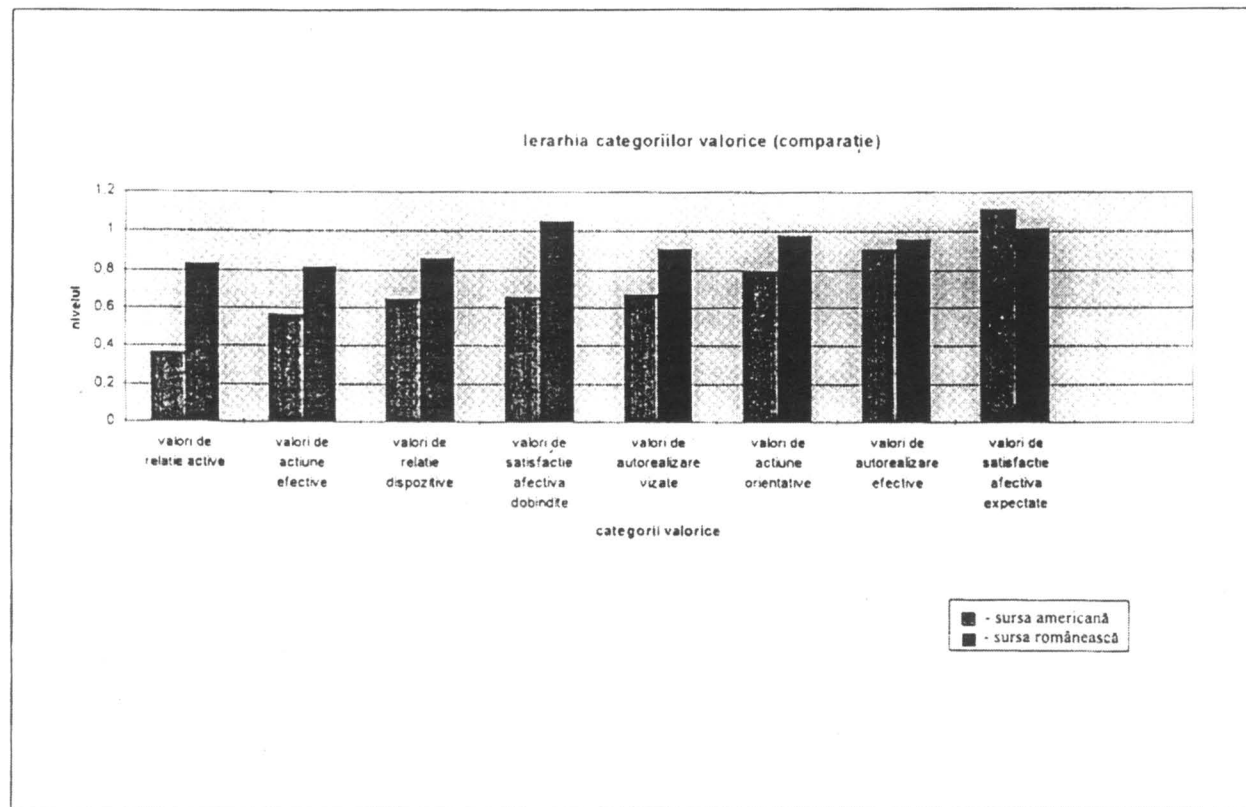
PLANȘA II – DIMENSIUNEA ARGUMENTATIVĂ (CRITERII)

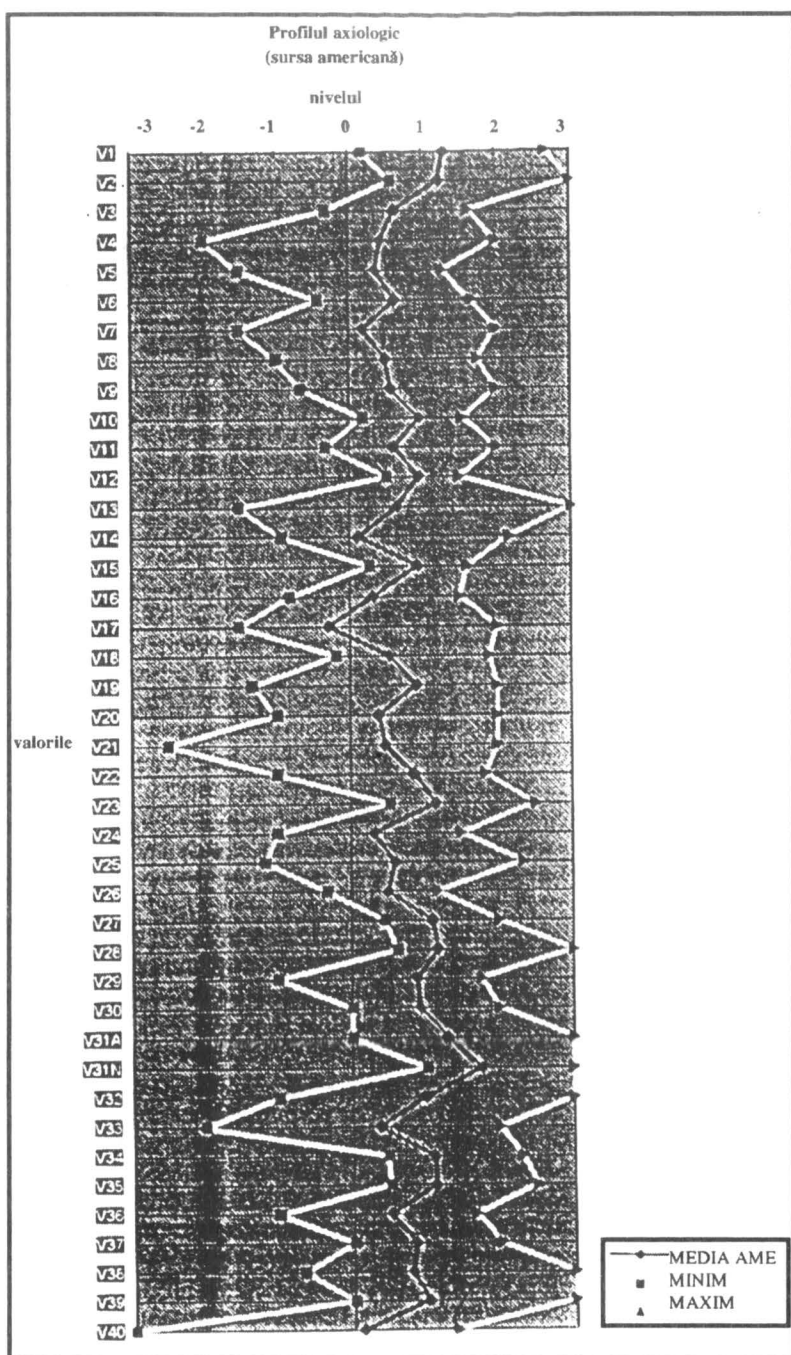
PLANȘA III – DIMENSIUNEA ARGUMENTATIVĂ (DOMENII)

PLANȘA IV – DIMENSIUNEA AXIOLOGICĂ (NIVELUL VALORILOR)

**PLANȘA V - DIMENSIUNEA AXIOLOGICĂ
(NIVELUL CATEGORIILOR VALORICE)**

**PLAȘA VI – DIMENSIUNEA AXIOLOGICĂ
(PROFILUL HETEROIMAGINII)**

EXILUL POLITIC ROMÂNESC DUPĂ 1848. PERSPECTIVA LUI DIMITRIE BOLINTINEANU

Mihai Cojocariu

Bolintineanu nu se situează în primplanul exilului politic românesc de după 1848. Alții stau în față, fie datorită prestigiului personal, ca Negri sau Bălcescu sau Ion Ghica; fie datorită ambiției agresive, ca Heliade; fie pentru că dispun de o susținere interesată – cazul lui Nicolae Golescu. Totuși, deși vine în rândul al doilea, Bolintineanu nu putea rămâne o figură obscură, precum atâția alții care s-au mulțumit să fie suporterii unora dintre cei menționați deja.

De altfel, Bolintineanu nu e ahtiat de politică, preocuparea sa principală fiind de ordin literar. De aceea, "politica" lui este o sumă de intenții bune; se simte, în atitudinea sa și în luările sale de poziție, o anumită detașare – el pare a fi mai curând un critic, un observator, un analist politic chiar decât un "bărbat politic", angajat activ în politica practică¹. Este surprinzător să constăți că există o diferență netă între "poetul" și "prozatorul" Bolintineanu: în proză, Bolintineanu nu e poet, dimpotrivă, e foarte lucid – nu e cuprins, ca atâția alții, ca să dăm un singur exemplu, de boala celebrării revoluției.

În plus, el preferă să rămână "independent". Exilul politic românesc a fost, să o recunoaștem deschis, un spațiu al dezunirii. Orgoliile personale, divergențele de opinii sau chiar ranchiunile mai vechi transferate peste granițe au fost un greu balast pentru cauza națională². Nu sunt doar "burgravii și ulemalele"³, consecință mai cu seamă a "geografiei" exilului, ci sunt "palieri" și "grupuri", după cum putem identifica o "dreaptă" – unde îi vedem pe Heliade, Tell și admiratorii lor; o "stângă" – a "roșilor"; la centru se situează Bălcescu, I. Ghica, Goleștii (aceștia din urmă nu sunt, totuși, definitiv fixați!) și – doar ca atitudine – Bolintineanu⁴. Acesta din urmă nu face parte din grupul ("camarderia") Brătienilor – în consecință, îi critică, mai ales în scrisorile către Ion Ghica⁵. Pe "vodă de la Samos" îl cultivă, dar nu se simte bine în anturajul său și nu pierde prilejul să-l ironizeze, în misivele către Christian Tell⁶ – care, la rândul-i, a stat mereu alături de Heliade, nu pentru că i-ar fi sprjinit fără rezerve ambițiile, ci pentru că, împreună (și cu acordul tacit al lui Nicolae Golescu !), ar fi putut scoate și menține în față ideea *locotenenței*, poate singurul atu important pe care îl posedau, în vederea ocupării unui loc proeminent în politică, după întoarcerea în țară. Nici Heliade nu este iertat: Bolintineanu îl atacă dur, atunci

când se adresează lui Ion Ghica⁸; mai ponderat, dar la obiect, în scrisorile către Tell⁹.

Dacă nu face parte din nici o "grupare", Bolintineanu se plasează – și se simte bine – pe al doilea palier al emigrației. Ca poet, a putut vedea că este doar "tolerat" de "clasa întâia de boieri", nicidecum acceptat ca un egal. Cel mai bun cunoscător al operei sale, Teodor Vârgolici, greșește, considerăm noi, atunci când ne vorbește de "calda afecțiune și prețuire" sau "afecțiunea prietenească" ale lui Ion Ghica pentru Bolintineanu¹⁰. Ghica era prea plin de sine pentru a se coborî până la o prietenie cu Bolintineanu: dacă l-a cultivat și l-a ajutat a făcut-o întrucât avea nevoie de partizani, care să-l sprijine în realizarea scopului său de o viață - ocuparea tronului Țării Românești sau chiar al Principatelor Unite¹¹. Poetul însuși văzuse, la Samos fiind, cum "Vodă de aici" (I. Ghica) s-a supărat pe Al. Zanne, "că nu i se închină prea mult"¹²; pe deasupra, îl agasau aerele senioriale ale Alexandrinei Ghica¹³.

Așa încât Bolintineanu se simte bine în relația cu Al. Zanne, este prieten cu Marin Serghiescu - Naționalu și întreține raporturi excelente cu moldovenii (cu Negri, pe care-l stimează fără rezerve; cu Alecsandri – îl numește invariabil "poetul Moldovii"¹⁴; cu Rallet, cu Sion – care îi publică, la Iași, poezii și romanul *Manoil* etc).

O posibilă explicație a cantonării lui Bolintineanu pe al doilea "palier" al emigrației, alta decât cele sugerate până acum, ar putea fi chiar tinereța sa. Născut în 1825, avea doar 23 de ani atunci când este arestat (13 sept. 1848) și deci putea fi considerat "necopt" pentru politică. Dar și un Ion Bălăceanu era născut în 1825 și, chiar dacă este în raporturi speciale cu I. Ghica, este acceptat de toți "boierii" politici valahe¹⁵. Originea nevoierescă a lui Bolintineanu îl plasează, așadar, pe al doilea palier al emigrației, după cum, ulterior, ușa "marii politici" nu s-a deschis pentru el.

Aceasta nu ar fi nimic – Bolintineanu nu e ros de ambiții deșarte! – dacă nu s-ar lovi de greutatea materiale. La Paris, el, Costache Bălcescu, Teologu și Voinescu suferă "din pricina neaverii. Sunt între Clichy și spitalul": ar fi bine să fie ajutați cu ceva bani, "prin moldoveni"¹⁶. Apelul e repetat câteva luni mai târziu (celor menționați adăugându-se Iscovescu): "tinerii munteni" nu au decât două soluții - "cerșetoria sau Sena"; Teulescu n-are haine și cizme, Paleologu "se hrănește cu frunze și rădăcini, atât a devenit de nerecunoscut". Poate scoate I. Ghica ceva bani de la turci!¹⁷ Altădată, se scuză în fața lui Al. Zanne că nu i-a făcut anumite comisioane, dar nu are "o lescaie"¹⁸. Se împrumută de unde poate: de la Alecsandri (402 franci; speră că-i va putea întoarce banii cândva!)¹⁹, de la soții Zanne, de la Marin Serghiescu și, mai ales, de la Constantin Polihroniade. De altfel, datoriile contractate la acesta din urmă nu au fost stinse în întregime pînă la moartea poetului. Mai peste tot îl încolțesc creditorii; ajuns în Turcia, îl urmăresc creditorii parizieni: "O să îmbătrânesc pe la ușile unora și altora" – se

lamentează Bolintineanu – "fără poziție nici socială, nici demnitate de om independent", pe scurt, "vagabond"! Măcar nu-i în situația popii Radu Șapcă: turcii nu-i dau nici "leafa", nici nu-l lasă să plece din Brusa. Dacă turcii "n-au parale să ție un prizonier, apoi să-l lase să plece", și dacă nu, "apoi să-i ia capul și pace"! Cât despre "frații căuzași", ei nu vor să-l ajute pe popă decât "cu condiții ca să-l aibă în partida fiecăruia"²⁰.

Dar vin și zile mai senine. Ca poet, se simte în largul său în compania femeilor, fiind un perpetuu amoretat. Zadarnic, însă: exilul lui Bolintineanu a fost o lungă holteială, toate eforturile amicilor de a-l însura (și ale sale!) rămân fără rezultatul scontat²¹. În schimb, Bolintineanu și Alexandrina Ghica reușesc să-l căsătorească pe Al. Zanne cu Victoria Luzatto, d-na Zanne rămânându-i poetului o confidentă statornică până la moarte.

Altfel, descurajările lui Bolintineanu sunt trecătoare. Nici nu are prea mult timp de pierdut pentru că îl devorează mania scrisului: el face parte din acea categorie de oameni care socotesc că tot ceea ce vorbesc, tot ceea ce gândesc trebuie să se publice. Întotdeauna au fost astfel de oameni, nici azi nu lipsesc.

În afară de poezii și de romanul *Manoil* (scris la Rusciuk, într-o lună de zile, pe când o aștepta pe sora sa, Caterina; publicat la Iași, în 1856, cu îngrijirea lui G. Sion) – pe care le lăsăm pe seama istoricilor literari – și a bogatei sale corespondențe, Bolintineanu a elaborat două broșuri – ambele bine primite – și mai multe "memoriale" de călătorie.

În prima broșură, publicată la Paris, în 1854, *Les Principautés Roumaines*, autorul își propune să prezinte publicului occidental o privire istorică asupra Principatelor precum și problemele cu care se confruntă în momentul în care începe efectiv războiul Crimeii. Interesante, mai cu seamă, sunt concluziile: războiul actual, susține Bolintineanu, are ca scop să oprească "expansiunea puterii rusești în Orient", iar ca "obiect imediat" expulzarea trupelor ruse din Principate. Pentru ca scopul să fie atins, iar sacrificiile să fie justificate, Franța și Anglia trebuie "să creeze o barieră materială între Turcia și Rusia" – și aceasta e formată din Principate. Dar, pentru a se realiza aceasta barieră, trebuiesc anulate tratatele dintre Rusia și Turcia privitoare la țările noastre, care au permis celei dintâi să se amestece în treburile interne ale Principatelor – deci "abolirea completă a protectoratului rusec". Sub suzeranitatea Porții, dar cu o autonomie reală, Principatele pot fi "reunite într-un singur stat", cuprinzând "chiar și Basarabia" – toate sub garanția puterilor aliate²².

La a doua broșură, *L'Autriche, la Turquie et les moldo-valaques*, apărută la Paris, în 1856, Bolintineanu a lucrat, cu lungi pauze, mai mulți ani. A făcut senzație mai cu seamă a treia parte a lucrării, o "colecțiune de portreturi", sub titlul *Les Hommes politiques des Principautés*. În fond, ca să fim drepti, Bolintineanu se alinia unei mode a epocii, în care mai putem afla pe Heliade (*Galeria agenților ruși*), I. Ghica (*Notele de taină despre oamenii care joacă un*

rol la 1850), N. Suțu ("portretele" inserate în *Memorii*) sau chiar Valinteanu (*Biografia oamenilor mari scrisă de unu omu micu*). În final, autorul recomandă "noului caimacam al Valahiei" să-și aleagă bine colaboratorii, între oamenii "integri și inteligenți", care încă se mai pot găsi, după cum se poate vedea în acele "portrete". Boierii, care singuri au avut monopolul funcțiilor, formează în Principate o clasă ca aceea a mamelucilor în Egipt (altfel spus, interesele lor sunt separate de acelea ale națiunii!), "mai puțin spiritul războinic". Dar, clasa marilor boieri nu poate să furnizeze *singură* oamenii necesari funcțiilor din stat: "Oamenii de talent, de probitate" nu sunt produsul exclusiv "al acestei clase; ei aparțin tuturor claselor". Și lista "capacităților" începe, deloc întâmplător, considerăm noi, cu I. Ghica!

Aceasta nu este încă totul: Bolinteanu înfățișează un excelent program (personal, nu cunoaștem un program comparabil cu acesta și întocmit de un muntean!²³), în 13 puncte, primul punct fiind o mare surpriză: "Unirea Principatelor într-un singur stat, sub suzeranitatea Porții, *cu un prinț ereditar de rasă moldo-valahă*, ales de națiune"²⁴. Pentru cunoscătorii epocii, acesta este exact punctul de vedere al lui Ion Ghica; în Moldova, cam în vremea când apărea această broșură, Costache Negri avea o "osăbită socotință" în ceea ce privește prințul străin!²⁵

Asemenea claritate și profunzime nu mai aflăm la Bolinteanu, în acești ani, decât în *scrisoarea – profesiune de credință*, adresată lui I. Brătianu, la sfârșitul anului 1849 sau începutul următorului ("Sunt român, sunt democrat, sunt republican. Aceasta este convicțiunea mea, credința mea"²⁶).

În perioada exilului, Bolinteanu călătorește mult și, ce este mai important pentru noi, își publică impresiile de călătorie începând din 1856, când îi apar, la Iași, *Călătoriile în Palestina și Egipt*. Ulterior, publică și celelalte "memoriale": *Călătorii la românii din Macedonia și Muntele Athos sau Santa-Agora*, *Călătorii în Asia Mică*, *Insula Tenedos și Canaris*. *Fragment din călătoria d-lui D. Bolinteanu în Arhipel și Călătorii în Moldova*. Personal, considerăm că cele din urmă sunt și cele mai valoroase sub raport documentar (a doua descriere a sălii în care s-au desfășurat ședințele Adunării ad-hoc de la Iași, după cea a lui Baragnon; atestarea clară a *adunărilor pregătitoare* de la Rallet etc).

În octombrie 1857, poetul sosea la București, după mai bine de nouă ani de peregrinări²⁷. Dar simte îndată o stare de disconfort: ar dori să se întoarcă din nou în Arhipel, scârbit de spectacolul politic, pe care-l intuise încă pe când era la Constantinopol: emigrații, abia întorși în țară, "se pun de fac intrigi și divizare"²⁸. Cât despre el, e la fel de sărac ca și până atunci, tot nu se poate însura²⁹ (ultima "oferta" i-a suflat-o I. Brătianu!³⁰), pe scurt, cum zicea undeva, "Soarta oamenilor de talent, în țările mici, este amărâtă".

¹ Aceste aprecieri le considerăm ca având o deplină acoperire, mai cu seamă după "perioada pariziană" a exilului lui Bolintineanu. La Paris, s-a iluzionat să creadă că "activismul" poate duce rapid la rezultatele scontate: nu s-a întâmplat așa și dezamăgirea, lehamitea, chiar plictisul i-au fost, apoi, tovarăși permanenți.

² Vezi considerațiile noastre în M. Cojocariu, *Partida națională și constituirea statului român (1856-1859)*, Ed. Universității "A.I. Cuza", Iași, 1995, p. 230 și urm.

³ "Burgravi" sunt exilații "parizieni", "ulemalele" - "turcii". Vezi, de exemplu, Dim. Bolintineanu (în continuare, DB!) către I. Ghica, Paris, 16 iulie 1851, în DB, *Opere*, XI, *Correspondență*, Ediție îngrijită, note și comentarii de Teodor Vârgolici, Ed. Minerva, București, 1989, p. 110.

⁴ "Eșichierul" exilului valah reproduce fidel o "schemă" vizibilă și după repatriere: în Țara Românească, extremele sunt foarte bine conturate, iar încercările repetate de ocupare a "centrului" politic au fost sortite eșecului: în Moldova, în schimb, centrul este aglomerat, sub o culoare națională; "roșii" sunt foarte puțini, la fel "ultraconservatorii". Și încă o observație: exilul se liniștește oarecum după ce, plecând moldovenii acasă, el devine muntean și toată lumea înțelege că nu mai e posibilă o conducere unică: îi lipsea ponderația și spiritul conciliator al celor de la nord de Milcov. De acum înainte, "grupurile de presiune" din jurul "liderilor" se suspectează și se acuză reciproc.

⁵ Bolintineanu nu este singurul care sugerează o organizare a "roșilor" în felul unei societăți secrete (vezi DB către D-na Zanne, București, 12 dec. 1857, în DB, *op.cit.*, p. 220): și alții îi desemnează, cam în aceeași vreme, drept "batalion sacru", "societate secretă" (de pildă, Crețeanu, în scrisoarea către I. Bălăceanu, București, 17/29 dec. 1857, în George Crețeanu, *Patrie și libertate*, Ed. Minerva, București, 1988, p. 426, sau C.D. Aricescu - *Memoriile mele*, în C.D. Aricescu, *Scrieri alese*, Ed. Minerva, București, 1982, p. 251).

⁶ Un exemplu spumos în scrisoarea din 6 iulie 1850 (în DB, *op.cit.*, p. 97-98): "Nu-ți voi spune nimic despre mica noastră colonie. A devenit tăcută după faimosul banchet unde faimosul Brătianu a ținut un faimos discurs. Se pare că ea gândește încă la cuvintele oratorului nostru".

⁷ Cf. DB către Tell, Constantinopol, 8 febr. 1856 ("Ion Ghica s-a făcut *prins* de Samos, cu ferman. Eliade, nevoind să rămâie în urmă, își dă nume de prinț (bey), fără ferman"), *ibidem*, p. 160, subl. a; DB către Tell, [iulie-august 1856] ("Pe *prințesa* Ghica" a văzut-o, pe "vodă" nu!), *ibidem*, p. 161, subl. a.

⁸ Iată un exemplu: Heliade ar fi promis, scrie Bolintineanu, unuia dintre emigrați că-l va face cu 2000 lei pe lună *pensie turcească*, dacă "a suscrie un act prin care să recunoască pe el, Eliade, cap legitim al emigrației" (DB către I. Ghica, Paris, 26 dec. 1849, *ibidem*, p. 85); altul: "Deconfitura locotenenței la Brusa a opărit cu totul partida numită Eliade" (DB către I. Ghica, Paris, 26 ian. 1850, *ibidem*, p. 88); vezi și scrisoarea lui DB către același, din 26 aug. 1856, *ibidem*, p. 104-107. În plus, Bolintineanu l-a văzut pe Heliade, într-un "caic", în postură de "ofițer otoman": "Unul din capii revoluțiunii democratice și sociale a românilor, sub un fes otoman! Încins cu spada otomană! Oare ce scop urmărea Heliade? Unul patriotic? Greu de zis, e "un secret între Eliade și Dumnezeu său". Dar, consideră Bolintineanu, "Eliade nu va trăi în viitor prin laurii săi politici; cu toate acestea, va trăi ca om de literă"! Vezi DB, *Călătorii la românii din Macedonia și Muntele Athos sau Santa-Agora*, în DB, *Opere*, VI, *Călătorii*, Ediție îngrijită, note și comentarii de Teodor Vârgolici, Ed. Minerva, București, 1985, p. 294 (episodul este din 11 iunie 1854).

⁹ Ca în scrisoarea din 9/21 apr. 1857: "broșura" lui Heliade (autorul e identificat "după stil"!): are multe lucruri ce numai din capul unui nebun ar putea ieși (DB, *Opere*, XI, p. 177).

¹⁰ Teodor Vârgolici, *Dimitrie Bolintineanu și epoca sa*, Ed. Minerva, București, 1971, p. 131 și 175.

¹¹ Când I. Ghica îi spune că s-a lăsat de "gândul de domnie", Bolintineanu o ia ca pe o "glumă"; s-ar putea, însă, ca unii "burgravi" sau "ulemale" să o ia în serios! Cf. DB către I. Ghica, Paris, 16 iul. 1851, în DB, *op.cit.*, p. 110. Vezi și M. Cojocariu, *op.cit.*, p. 95 și urm.

¹² DB către Tell, Samos, 8/20 "genarie" 1857, în DB, *op.cit.*, p. 70.

¹³ Comportamentul rece al d-nei Ghica a îndepărtat pe unii partizani ai lui I. Ghica, după întoarcerea din exil. Cf. M. Cojocariu, *op.cit.*, p. 108.

¹⁴ Pentru că el, Bolintineanu, e "poetul Valahiei"!

¹⁵ Mai puțin de Heliade: pentru acesta junele Iancu este "Bălăcenică"!

¹⁶ DB către I. Ghica, Paris, 26 dec. 1849, în DB, *op.cit.*, p. 85. Vezi și scrisoarea către același, din 6 febr. 1850 (*ibidem*, p. 89): dacă se pune "mâna pe moldoveni, vom avea și bani pentru comitet, căci numai ei sunt în stare a da bani. Români [= muntenii, n.ns., M.C.] emigrați sunt săraci".

¹⁷ DB către I. Ghica, Paris, 26 aug. 1850, *ibidem*, p. 106.

¹⁸ DB către Al. Zanne, Constantinopol, 21 iunie 1852, *ibidem*, p. 178.

¹⁹ Confirmarea de primire a banilor în scrisoarea către V. Alecsandri, Paris, 16 martie 1851, *ibidem*, p. 3.

²⁰ DB către I. Ghica, 23 sept./5 oct. 1852, *ibidem*, p. 112. "Metoda" racolării, larg practică, e mai veche. Vezi și *supra*, nota 8.

²¹ În 1852, poetul e îndrăgostit de fiica lui Costache Negri și a cîntăreței Sabina Heine, Iosefina: "știi că au îndrăgit să vede pe fata mē", îi scrie Negri lui I. Ghica, la 22 sept. 1852; el nu s-ar împotrivi la căsătorie – dacă vrē fata! – dar să se ia atunci cînd starea le-ar permite (scrisoarea în C. Negri, *Scrieri*, II, București, 1966, p. 51). La Samos, e amoretat de "bruneta" Svorono, a cărei amintire îl va bântui o bună bucată de vreme (vezi scrisorile către D-na Zanne, din Smirna și Galați, 24 iul. și 24 oct. 1857, în DB, *op.cit.*, p. 190 și 218). I-a solicitat lui G. Sion să-i găsească "o fată bogată", cu care să se însoare ("și tu nici nu te gîndești!"), transmițându-i și un "autoportret": "Chipul nici frumos, nici urât; nalt; cu ochi negri, cu un dinte rump, cu barba neagră încă, cu păr cam lung, dat cam rar, prost, palavatic, sărac ca un beduin etc". Să dea anunț și în "Steaua Dunării"! Fata, "fie cât de urâtă", să aibă "spirit" și "bani"! (Constantinopol, 6 iun. 1856, *ibidem*, p. 154). Pe urmă, apare perspectiva unei căsătorii cu "d-ra Paulina", sora d-nei Zanne (la îndemnul bancherului Polihroniade, vezi scrisoarea lui DB către D-na Zanne, Constantinopol, 5 febr. 1855, *ibidem*, p. 185). Însă, ajuns în Moldova, Bolintineanu constată că "frumoasa Paulina" este, de fapt, "foarte urâtă", "chiar dizgrațioasă", "scurtă, groasă", "strică de vărsat" (DB către Al. Zanne, Galați, 24 oct./6 nov. [1857], *ibidem*, p. 211). A încercat să ajungă la Botoșani, unde Rallet îi găsisse o fată cu 20.000 galbeni zestre, dar a trebuit să se întoarcă din drum (DB către D-na Zanne, 24 oct./6 nov. [1857], *ibidem*, p. 217).

²² DB, *Les Principautés Roumaines*, în DB, *Opere*, XII, *Varia. Bibliografie*, Ediție îngrijită, note și comentarii de Teodor Vîlgolici, Ed. Minerva, București, 1992, p. 61–64.

²³ După 1848, muntenii par incapabili să croiască programe coerente. Singura explicație ar putea fi – după opinia noastră – imposibilitatea ralierei sub același drapel: al interesului general. De aceea, pînă la 1859, muntenii preiau programele elaborate în Moldova.

²⁴ DB, *L'Autriche, la Turquie et les moldo-valaques*, în DB, *op.cit.*, p. 156–161, subl. ns.

²⁵ În "jurnalul" încheiat cu prilejul înființării Societății "Unirea", de către adunarea de boieri de la Socola (în via lui Mavrogheni), 25 mai/5 iunie 1856. Vezi considerațiile noastre în M. Cojocariu, *op.cit.*, p. 247–248.

²⁶ Vezi DB, *Opere*, XII, p. 432–437. Citatul inserat de noi la p. 437.

²⁷ Este ultimul intrat în țară dintre exilați, dacă facem abstracție de Heliade și I. Ghica: cei doi nu au dat curs, din motive diferite, învierii de a veni acasă, pînă în toamna anului 1858.

²⁸ DB către D-na Zanne, Constantinopol, 2 sept. 1857, în DB, *op.cit.*, XI, p. 203.

²⁹ Șanse ar fi fost: o fată de 19 ani din provincie, puțină franceză, spirit natural, 2500 ducăți rentă în moșie; alta de 21 de ani, "instruită și foarte frumoasă", 700 ducăți rentă (DB către D-na

Zanne, 17/29 martie [1858], *ibidem*, p. 224); a treia, "de peste Olt", cu "o mare pădure de migdali", l-a "cerut" de bărbat (DB către Al. Zanne, 15 iunie 1858, *ibidem*, p. 234).

³⁰ Bolintineanu ar fi refuzat-o pe viitoarea d-nă Brătianu ("Este urâtă și incultă ca pepenii de Râmnic, dar cei trei mii de ducați rentă o fac frumoasă, în ochii lui Brătianu, marele patriot democrat!"). Cf. DB către D-na Zanne, 30 aug./11 sept. 1858, *ibidem*, p. 237.

³¹ DB, *Călătorii la românii din Moldova...*, în *loc.cit.*, p. 294.

STRUCTURI SOCIALE ȘI MODERNIZARE ÎN SOCIETATEA ROMÂNEASCĂ ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI XIX

Marius Lazăr

1. Problema burgheziei

Cercetarea de față își propune să evidențieze tocmai fenomenul specializării și profesionalizării câmpului politic – și, corelativ, cel al intelectualizării: pe măsură ce elitele politice vor fi mai mult angajate în construcția națiunii și a statului, intelectualizarea – și, în paralel, occidentalizarea acestora – vor avea de jucat un rol tot mai important.

Desigur, relația dintre modernizare și intelectualizare nu apare ca o noutate pentru câmpul reflecției sociale – și nu e necesar să insistăm din nou asupra contribuției lui Max Weber, pentru care raționalizarea apare drept caracteristică ideal-tipică și totodată componentă esențială a tipului de civilizație ce își are originea în Occidentul european. Mai puțin discutată a fost însă *ambiguitatea structurală* a procesului de modernizare – efectul paradoxal pe care, în condițiile și cu resursele României, l-a produs acesta, în cele din urmă, cam de la sfârșitul secolului XIX, pînă spre jumătatea secolului XX: eficient în planul construcției de stat, acestuia i-a fost imprimată o direcție conservatoare, aceeași agenți care au contribuit la edificarea unei societăți moderne cooperând în cele din urmă – cel puțin la nivel discursiv – la blocarea ei, prin refuzul unei opțiuni pro-capitaliste și pro-industriale clar exprimate și celebrarea compensativă a unei esențe (inclusiv economice) rurale, – cu partea ei de eficacitate simbolică și politică, desigur, – dar fragile ca fundament pentru un cadru democratic instituțional. *În consecință, aceiași factori care au contribuit la nașterea României moderne, – și implicit la europenizare și apropierea de standardele civilizației apusene – au concurat și la slăbirea ei, la subvertirea sistemului politic parlamentar și a societății civile, oferind condițiile de posibilitate ascensiunii tendințelor totalitare.* Acesta este, în esență, punctul de vedere la care subscriem în această lucrare.

Nu este vorba aici doar de "autolimitarea neintenționată" la care se supune în general modernitatea despre care vorbește Peter Wagner într-o carte foarte convingătoare¹: Principiile libertății și cel al disciplinării sociale – care acționează ambele în construcția modernității, și se inspiră din acela al raționalității, fondator al ideii de autonomie și în același timp al rigorii coercitive, ajung și aici să se incomodeze reciproc. Problema este că, în

România, acestea acționează pe fondul unei întârzieri istorice – echivalentă cu un deficit în necesarele acumulări anticipatoare – și al curențelor în resurse socio-economice capabile să furnizeze infrastructurile societății moderne. Iar agenții istorici care înfăptuiesc transformarea societății sunt prea preocupați de consolidarea politică a pozițiilor cucerite pentru a mai putea face loc unui partener social de cursă lungă și cu importanță strategică: burghezia.

Un loc cheie în explicație îl deține intelectualitatea. *Segment (dominat) al elitei dominante – sau, mai exact, o sub-elită, ori elită secundară, cu un status în continuă afirmare –, ea va tinde să "țină locul" burgheziei, în spațiul ocupat de clasele mijlocii, pe parcursul întregii perioade de edificare a statului, asumându-și în nume propriu – și deturnând, totodată, prin discurs sau faptă – rolul istoric pe care l-ar fi putut juca această categorie, activă economic, dar dezavuată politic mereu de posesorii instrumentelor de dominație și legitimare simbolică.*

Nici "teoria absenței clasei de mijloc" (Ștefan Antim) – la modă în deceniile ce unesc cele două veacuri –, nici cea a "clasei suprapuse" (Eminescu) nu dau seama de acest fenomen, deși îl confirmă prin atitudine. *Inteligenția românească va depune un permanent efort de denegare și delegitimare a claselor burgheze, odată cu ordinea și modelul societal pe care ele îl reprezintă. Altfel spus, fiind legată mai mult de construcția de stat decât de aceea a societății civile, intelectualitatea va căuta să-și impună propriul ei proiect național, subestimând tacit elementele materiale-practice necesare procesului și făcând apel aproape exclusiv la mijloacele mobilizării culturale.*

Subliniind rolul intelectualității în competiția inter-elitară, trebuie să regândim în același timp rolul burgheziei românești în modernizare. Fără îndoială, în condițiile dominantei economice rurale și a unui industrialism identificabil ca atare, în forme apropiate de cele occidentale, mai curînd spre sfîrșitul secolului XIX – și în condițiile contrastelor accentuate dintre lumea rurală și lumea urbană – profilul acestei clase este diferit de acela al burgheziei europene clasice. În abordarea problemei burgheziei românești, trebuie însă făcută distincția între pătrunderea *relațiilor* de tip capitalist sub incidența expansiunii economice a piețelor Occidentului – și în care sînt antrenate progresiv toate straturile societății, dar în grade diferite și cu finalități ce nu țin neapărat de sistemul economiei de piață – și *burghezie*, segment social profesionalizat în obținerea de venituri prin utilizarea specializată a acestui tip de relații. Confundarea acestor planuri conduce fie la o evaluare hiper-optimistă a capitalismului românesc (lucrarea lui Zeletin, "Burghezia română și rolul ei istoric", exagerează, credem, în această direcție) – fie la incriminarea ideologică a unui capitalism inexistent în forma criticată, cum o face discursul marxist.

Ca segment socio-economic capabil să configureze un profil de clasă, burghezia românească nu a reușit decît mult mai tîrziu să ocupe poziții

economice dominante, sfera activităților productive pe care le promova fiind mai degrabă una anexă, situată în prelungirea agriculturii – o prezență mai clară observându-se în sfera comercială și a serviciilor. Burghezia incipientă – ne referim aici la acea categorie care își bazează veniturile pe o sferă de activități neagricole, excluzând de aici moșierii care, și ei, pot apărea ca proprietari de stabilimente industriale – este astfel mai curând o "clasă a serviciilor" (*service-class*), a cărei principală sarcină este să recircule și redistribuie un fond de lichidități, bunuri și produse deja existent, la producerea cărora nu are o decât o contribuție indirectă. Aceasta, fără îndoială, dacă nu apelăm la un punct de vedere complementar, pentru care originile burgheziei românești sunt eterogene, burghezia fiind o formă istorico-socială la care ajung diverse segmente ale vechii clase dominante pe parcursul modernizării:

"Geneza burgheziei în Principatele Române (în speță în Moldova) – sună concluzia unei importante contribuții la elucidarea problemei – a avut un caracter policentric. Ea s-a desfășurat, dacă putem spune astfel, simultan în mai multe spații sociale deosebite, integrând progresiv mai multe categorii profesionale, inițial nelegate altcumva decât – eventual – printr-o inserție comună în mecanismele economiei de piață și prin influența egal resimțită a spiritului capitalist, exercitată în grade și cu intensități diferite asupra întregii societăți. Negustori, meșteșugari, intelectuali sau funcționari s-au reunit, astfel, treptat, într-un grup social mai cuprinzător, destinat să joace pe parcursul veacului al XIX-lea și în prima jumătate a celui următor un rol social de prim ordin. [...]

*Geneza burgheziei trebuie concepută și în cazul românesc, ca un proces intern, de metamorfoză. Avînd loc în contextul unui fenomen mai larg, de prefaceri economice și sociale determinate atît de integrarea treptată a Principatelor în sfera de influență a «sistemului mondial (european)» capitalist [...], cât și de dinamica inerentă oricărei societăți sau de inițiativele factorului politic, ea a antrenat în desfășurarea sa câteva segmente sociale existente, impunându-le o treptată schimbare de fizionomie. Că lucrurile stau așa și nu alfel, o demonstrează, între altele, și faptul că o sursă genetică a acestei burghezii a fost o parte a boierimii însăși, de dată mai recentă, cu funcții în aparatul de stat și, în același timp, profund implicată în tipurile de operațiuni și conduite specifice sistemului economiei de piață și mentalității capitaliste."*²

Ipoteza e stimulatorie – deși aceeași confuzie între relațiile economice capitaliste, ce antrenează diverse segmente ale societății, și burghezie este cea care o fondează. Conversiile sociale fac însă parte din procesul de metamorfoză provocat de modernitate. Dar când nu provin din transformarea capitalurilor agrare în capitaluri comerciale, bancare sau industriale, resursele burgheziei "propriu-zise" țin mai ales de punerea în valoare a unor priceperi artisanale –

cazul meșteșugarilor sau a diferitelor categorii de artizani cu clientelă bogată (croitori de lux, modiste etc) sau dobândite prin profesionalizare intelectuală și licențiere – cazul profesiunilor libérale sau al educatorilor. Este un fapt care subliniază, în sistemul ierarhiilor românești, poziția de dependență – economică, socială și politică – a burgheziei, de categoriile dominante ale societății, cele care dețin monopolul resurselor și deciziilor sociale.

Aceasta nu înseamnă, astfel, nici că burghezia nu ar fi fost atestată istoric, nici că se situa pe o poziție excentrică social sau "deviantă". În reconsiderarea terenului de confruntare între diversele segmente ale societății vremii, distincția între categoriile intelectuale și cele neintelectuale ale clasei de mijloc trebuie să primeze: *Excentricitatea burgheziei se manifestă astfel în raport cu centrele de putere, unde, în schimb, intelectualii îi vor prelua o parte din funcții, suplinind prin dimensiunea simbolică a discursului disciplinar lipsa altor resurse. Iar recursul la populism și naționalism va alcătui conținutul cultural al unui tip special de contract social pe care elitele românești îl vor stabili cu societatea.* Categoriile intelectuale și cele burgheze – între care grupul profesiunilor libérale alcătuiește un segment intermediar – se vor afla într-o competiție specifică unor fracțiuni sub-elitare ce aspiră la accesul în centrele deciziilor socio-politice cruciale și la poziții ce le ameliorează status-ul.

Nu s-a subliniat pînă acum îndeajuns rolul de placă turnantă a politicii românești jucat de categoriile mijlocii intelectuale, care furnizau o masă electorală substanțială și se constituiau în același timp în eficienți agenți electorali și *medium*-uri de opinie politică, – agenți de influență și resursă umană pentru administrație. Preoții, practicanții profesiunilor libérale și profesorii de liceu și colegiu, ca și pensionarii de stat sau ofițerii în retragere, erau scutiți de cens – și astfel aveau dreptul exprimării prin vot a opțiunilor politice. Funcționarul de stat, în genere, avea asigurate unele drepturi suplimentare și înlesniri. În fond, aceștia alcătuiau adresantul discursului politic, – o parte importantă a electoratului unei țări în care, să nu uităm, se vota cenșitar. Iar producerea și difuzarea unor astfel de mesaje face din intelectualitatea de condiție mijlocie deopotrivă un autor și o țintă persuasivă – un public și un cenzor al spectacolului politic, instanță "de bună credință" invocată ori de câte ori se prezintă argumente și se exhibează competențe. Așa se facă că, în "ținuta" politică însăși, referințele culturale vor fi o podoabă de mare preț – iar oratoria va trimite la publicul intelectual ("capacități") ca la un grup de apartenență, urmând reguli specifice de afirmare a includerii și excluderii.

O imagine a sistemului electoral al Principatelor Române din timpul «Divanurilor ad-hoc» – cu reprezentarea cea mai largă care se putea concepe atunci dădea următoarea configurație de electori:

Alegătorii din Moldova, la «divanurile ad-hoc», după 1856:

507	mari proprietari;
261	mici proprietari;
1153	proprietari urbani și capacități;
896	negustori și meseriași;
137	țărani;

Total: 2954 alegători

Locuri în divan fără reprezentanții clerului – 77:

28	mari proprietari;
14	mici proprietari;
20	reprezentanți ai orașelor;
15	țărani.

Alegătorii din Muntenia: la «divanurile ad-hoc», după 1856:

810	mari proprietari;
6308	mici proprietari;
1257	proprietari urbani;
116	capacități;
1498	negustori;
152	meșteșugari;

Total: 10141 alegători (fără țărani)

Locuri în Divan – 94:

34	mari proprietari;
17	mici proprietari;
21	reprezentanți ai orașelor;
17	țărani;
5	cler. ³

Capitalul simbolic și de influență pe care îl aduc aceste categorii intelectualizate pare a fi, totuși, mai important decât capitalul economic pe care l-ar putea investi păturile burgheze de întreprinzători. Mobilizarea economică de care dispune burghezia nu e eficientă în accesul la mijloacele influențării publice, unde privilegiată apare, în schimb, intelectualitatea, capabilă de mobilizări inclusiv politice, prin discurs și competențe simbolice sau birocratice. Clasele mijlocii intelectuale vor ocupa astfel locul unei burghezii excluse, practic, din jocul deciziei politice. (Numărul proprietarilor industriali – 12.171 declarați supuși români, din 12.867, în Muntenia, în 1860 – face ca acest grup să fie, totuși, cantitativ, mai consistent decât cel al avocaților

profesorilor, jurnaliștilor sau al altor categorii medii ale acelei perioade, cu excepția, poate, a preoților. Intellectualizarea progresivă a păturilor mijlocii va schimba, însă, cu timpul acest raport).

Cooptarea intelectualității în clasa politică – și, astfel intelectualizarea cantitativă și calitativă a elitelor – devine, astfel, fenomenul care, pentru o perioadă de timp îndelungată, va susține un trend strategic și ideologic antiburghez, cel care, de fapt, apare ca responsabil pentru eșecurile modernizării. Cultura producătoare de valori și orientări ideologice de perspectivă se alimentează apoi din această simbioză. În același timp, intelectualizarea va constitui și premisa "tehnocratizării" deciziei, fenomen ce contribuie la apariția unui câmp politic profesionalizat. Intellectualizarea contribuie la schimbarea structurală a capitalului politic mobilizat și atuurilor administrative utilizate în competițiile politice. Efectul este, și acesta, de durată lungă, dar mult întârziat.

Delegitimarea burgheziei este însă rareori directă. Dimpotrivă, luările de poziție par cel mai adesea să deplângă absența unei bughezii românești și se manifestă îngrijorare față de "înstrăinarea" capitalurilor, cu adresă mai ales către prezența burgheziei evreiești.

Naționalismul economic care reacționează în secolul al XIX-lea la prezența în economia urbană a evreilor și se transformă în antisemitism principal în secolul XX – extinde o preeminență regională (ce acoperă nord-estul Moldovei – și în special Iașiul) la scara întregii țări. Într-adevăr, statisticile demo-economice indică o prezență masivă evreiască în zona urbană, stabilimentele industriale ale evreilor acoperind mai mult de o treime – după unele calcule, peste 80% – din totalul lor din această zonă⁴.

La 1901–1902 – conform unei anchete industriale întreprinse sub guvernarea liberală de L. Colescu⁵ – în România, stabilimentele industriale românești – în număr de 45963 – atingeau o pondere de 73,9% din total, evreii deținând 15,9% (de 4,4 ori mai mult decât proporția acestei minorități în populația Vechiului Regat de atunci), iar celelalte categorii de "supuși străini cu protecțiune" 10,2%. "Industria Mare" – ce cuprindea 625 de întreprinderi cu un capital social mai mare de 15.000 lei și cuprindea 23.5% din forța de muncă cuprinsă în întreaga industrie – avea ca proprietari 53.9% români, 26.6% "supuși străini" și 19.5% evrei, spre deosebire de "mica industrie, unde românii dețineau 95% din proprietăți."⁶ Având o considerabilă contribuție la procesul modernizării economice, evreii vor deveni, însă, și ținta principală a atacurilor naționaliste din publicistica și discursurile politice ale epocii, devenind principalul *pretext al discursului antiburghez* românesc.

2. Tipuri de alocare a resurselor și construcție instituțională

Avem acum destule elemente ca să formulăm acest enunț cu valabilitate generală: *La nivelul elitelor românești, modernizarea politică înseamnă trecerea de la un sistem de dominație bazat pe rețelele de influență ale câtorva familii aristocrate, la un sistem bazat pe organizare birocratică și autonomie instituțională.* Procesul are loc – și, din această cauză, e întârziat în bună măsură – cu participarea acelorași elite aristocrate, care învață repede să-și reconvertească și conserve vechile poziții de influență în cadrele noilor realități socio-politice, ce urmează sensul modernizării.

Confruntarea dintre aristocrație și birocrăția incipientă (o nouă "nobilime de stat") este astfel confruntarea dintre două modele sau tipuri de alocare a resurselor: cel moșieresc – ce face apel la resursele economice, cărora tinde să le impună monopolul – și cel politic, resurse ce țin de ierarhizare, dominație, poziția în sistemul instituțional românesc. Problemele genezei structurilor statale se leagă tocmai de acest aspect.

Mobilizarea elitelor în vederea realizării Unirii de la 1859 și apoi, consecutiv, a aproximativ acelorași oameni în vederea detronării primului conducător care reprezenta idealul politic al unei organizații statale capabile să exprime dezideratele acelorași elite – ne obligă să căutăm originile acestui comportament contradictoriu ceva mai în urmă în timp, fiind legată de tensiunile nerezolvate ce motivau procesul elaborării statului modern. În aceste condiții, adevărata provocare pentru cel ce explică implicarea elitelor în formarea statului național nu e atât descrierea fenomenului, cât raportarea la un "grad zero" al organizării statale – prin răspunsul la întrebarea care doar aparent are o rezolvare de la sine înțeleasă: *De ce au ales elitele românești organizarea în structuri statale suverane mai curînd decît o poziție avantajoasă în clientela Imperiul otoman? Cu alte cuvinte – de ce statul, mai curînd decît nimic?*

Apariția statului a corespuns nevoii elitelor de a păstra un control asupra propriilor resurse, în condiții în care nesfârșitele dispute teritoriale între puterile europene periclitau continuitatea și stabilitatea oricăror structuri socio-economice. Absența unui statut internațional precum și obligația de a întreține trupe străine cantonate pe teritoriul provinciilor românești face ca, într-o primă instanță, problema suveranității, în cadrele încă necontestate ale dependenței otomane și protectoratului internațional al marilor puteri să devină o urgență. Crearea unor instituții statale capabile să asigure o asemenea funcție era, în primul rând, un mod de asigurare a intereselor elitelor însele: interese economice, legate de exportul de grâne – și politice, afectate de imprevizibilul dependenței de jocurile marilor Imperii.

Tratatul de la Adrianopol, cu clauzele sale economice favorizante, crează premise favorabile satisfacerii acestor pretenții, polarizând totodată spațiul intereselor. Geneza statului român este afectată de tensiunea între elitele care îl

fondează: pe de o parte, este vorba de rațiunile construcției unei entități care să asigure stabilitatea și suveranitatea – "autonomia internă" de care vorbesc documentele politice ale vremii – iar pe de alta de conflictul structural existent între interesele aceleiași mari aristocrații și nevoile instituționale ale statului proaspăt apărut. Un stat la început cu autonomie limitată, lipsit de independență, cu resurse precare, incapabil în fond, să mobilizeze cea mai mare parte a potențialului economic al țării, aflat în mâna marii proprietăți funciare.

Pe parcursul întregii perioade dintre 1829 (Pacea de la Adrianopol și Regulamentul Organic) și proclamarea Regatului României, deficitele bugetare acumulate grevează finanțele statului. Preocuparea pentru aflarea unor surse suplimentare și manevrele administrative pentru diminuarea sau acoperirea deficitelor – constituie unul dintre obiectivele politicii de stat, cu consecințe în reechilibrarea permanentă a raportului de forțe din societatea românească, în favoarea categoriilor legate de administrație. Discordanța dintre excedentele provenite dintr-o balanță comercială externă pozitivă și continua acumulare a deficitelor bugetare exprimă divergențele în mobilizarea resurselor. Desigur, în acest context, marea boierime – "protipendada" posesoare de întinse moșii – este mai asigurată economic decât boierimea mijlocie și păturile orășenești, ale căror venituri și, mai ales, ascensiune socială sînt dependente de stabilitatea țării. Relația dintre problema finanțelor interne (alocarea resurselor bănești, ca și plata tributului, creșterea sau descreșterea sa) și schimbările politice externe sunt însă de natură să tensioneze în permanență cursul politicii interne și să-i impună schimbări. Obsesia colectării impozitelor din partea slujbașilor administrației este însă simetric inversă obsesiei scutirii de bir – privilegiu garantat pentru clasa boierească și acordat condiționat, pe baza asigurării anumitor servicii casei domnești, pentru celelalte categorii. Sistemul privilegiilor, ca și inflația de titluri și dregătorii de la începutul secolului al XIX-lea trădează criza sistemului, dar și o competiție în care rangul este mai mult decât o simplă recunoaștere simbolică pentru starea socială: aducând scutirea de bir – și, în anumite situații, influență administrativă –, acesta este, de fapt, o sursă de venit, când nu de-a dreptul un mijloc de supraviețuire.

Cu timpul, ia naștere un conflict de interese între clasa privilegiată și stat, în care clasele în ascensiune, dependente de pozițiile pe care le oferă burocrația modernă, vor fi de partea statului. Deținătoare a resurselor economice, boierimea este refractară la tentativele de redresare a bugetului pe seama sa. Conflictul fundamental ce însoțește procesul consolidării statului va fi dat de poziția formulată de actorii politici în raport cu acest conflict central de interese și care vor structura apoi polul conservator și polul liberal: polul clasei proprietarilor, pentru care reformele politice erau nedorite, fiindcă afectau statutul proprietății rurale – și polul reformatoarelor, a căror miză e legată de modernizare, pe de o parte, și instituirea unui sistem central (de stat) de control al resurselor, pe de alta, care va duce la formularea în termeni de protecție a

intereselor naționale, mobilizare, "efort constructiv" și "model specific" – interesul statului însuși.

Opoziția esențială în jurul căreia se organizează câmpul lăurilor de poziții în România nu este, astfel, așa cum s-a tot vehiculat, aceea dintre moșierime și burghezie, ci între moșierime (ca reprezentant al sferei private) și birocrația de stat.

Tensiunile din societatea politică românească pe parcursul secolului al XIX-lea – și mișcările revoluționare de la 1848, și disputele în jurul problemei agrare, și politicile vamale – sînt rezultatul reproducerii politice a celor două tendințe: pe de o parte, cea a evaziunii protipendadei în sfera privată, în tendința de asigurare și utilizare exclusivă a veniturilor proprii; pe de alta – aceea a dependenței de resursele administrative pe care le pune la dispoziție statul, fenomen ce va declanșa fidelități pro-etatiste și atitudini anti-moșierești la cei pentru care motivele ascensiunii sunt legate de cele ale întăririi instituțiilor publice. Singurul moment în care cele două tendințe s-au suprapus în proporții semnificative a fost cel al Unirii de la 1859 – moment ce fondează, de fapt, clasa politică a României moderne.

3. Naționalism economic și etatism

Mizele economico-sociale lămuresc, probabil, mai bine anumite mecanisme evolutive la nivelul secolului XIX. Întâi, un scurt răgaz asupra ideilor unui economist de la jumătatea secolului trecut, cum a fost Dionisie Pop Marțian este în măsură să releve logica subiacentă alinierii pozițiilor în câmpul politic.

Funcționar al statului cu resurse modeste, fiu de preot greco-catolic transilvănean, emigrat în Principate și propulsat de propria competență și sânguință în postul de șef al oficiului statistic al Principatelor Unite în timpul lui Alexandru Ioan Cuza – Dionisie Pop Marțian este adeptul unei economii pe care o numește când socială, când națională, – în fond, etatistă, pe care o opune economiei private:

"În această țeară s-a făcut în timpurile mai nouă multe pentru ridicarea economiei private; dar pentru economia națională, carea arată cum trebe să privească omul de stat la cele private, năzuind a le aduce la armoniă, și cum să constituă averea națiunii întregi – până astăzi mai nici o mențiune, cu totul că statul nu este chemat spre conducerea economiei privaților, cît pentru a națiunii întregi."

Aflăm aici o explicație pentru orientarea spre stato-centrism a naționalismului românesc: el opune spațiului privat, dominat de marea proprietate rurală un spațiu și un *interes public*. Clasele care promovează acest curent sunt clasele – mai ales intelectuale – deprivat de capitaluri și care sunt dependente și promotore, în același timp, a resurselor statului. Conceptul de

națiune este opus celui de spațiu și economie privată. Rezultă de aici exigența ca societatea modernă românească să fie centreată în jurul statului, ca instituție dominantă. Statul este "național", efort al unei construcții a interesului public ce se construiește împotriva interesului privat al aristocrației, deținătoare a monopolul economic. Este ceea ce face ca interesul pentru națiunea ca atare să apară slab, ca și patriotismul:

*"Viața națiunii e vegetare, societatea e monotonă; amorul de patriă e asemenea cu a asinului, pe care-l atrage grajdul, numai pentru că în el află nutrețu."*¹⁸

În numele lui, de fapt, construiește Marțian un discurs "demascator" la adresa marii proprietăți funciare, discurs pe care îl vor prelua categoriile concurente și îl vor integra proprii retorici naționaliste. Interesele economice diferite duc și la elaborarea de politici concurențiale diferite. Interesele care se opun sunt ale statului și cele ale marilor proprietari: *liber-schimbismul este, astfel, politica economică dorită de marii proprietari, exportatori de produse agricole pe o piață extrem de favorabilă, care le aduce câștiguri din ce în ce mai mari*. Introducerea unor taxe la export vine, de aceea, în contradicție cu motivația economică a celor orientați spre o producție agricolă pentru piața externă. Consecința acesteia ar fi, după Marțian, descurajarea producției industriale autohtone, care apare neprotejată în fața penetrației mărfurilor străine – și, prin aceasta, împiedicarea ridicării unei clase de întreprinzători autohtoni. Marțian va propune, dimpotrivă, o politică vamală protecționistă.

Naționalismul economic își va afla însă o expresie, la acest înalt funcționar al regimului lui Cuza, nu doar sub forma orientării spre protecționism, ci și spre xenofobie: străinii, afirmă Marțian, "se află în condiții inestimabil mai bune" decât țaranii români clăcași, care sînt priviți drept "chiriași" pe proprietățile boierești. (Regimul proprietății rurale, în Principate se cere clarificat tot sub presiunea pieței internaționale și a sistemului productiv bazat pe exporturi agrare masive. Statutul de proprietar conferă și statut de partener legitim în schimburile economice, agent liber pe piață. În consecință, boierii doresc să obțină recunoașterea lor ca proprietari în detrimentul clăcașilor, principala lor forță de muncă și pretendenți la statutul de proprietari. Întreg sistemul relațiilor agrare, în secolul al XIX, va gravita în jurul problemei proprietății asupra pămîntului). Pentru Marțian, absența proprietății țărănești conduce la diminuarea atașamentului față de stat și a solidarității naționale:

"Românul numit «chiriaș» n-are în această țară decât plata lucrului său. O patrie cu asemenea condiții găsește el – până cînd brațele îi sunt viguroase – oriunde în vecinele țări... [...]"

Străinul ce petrece între noi este scutit de sarcinile publice. De beatitudinea egalității noastre înaintea legii, îl scutește justiția uzurpată a Consulilor. Nu dă darea sîngelui pentru apărarea țării. Desprețuiește și

respinge, fără frică, lege și magistratură, dacă nu îi convine interesului. Nu-l turmentă griea de onoarea națiunii, nici de viitorul țării, până acesta se află în mâini române. Se bucură însă de toate binefacerile ce poate oferi avuta noastră feară unui abil exploatatoriu. Munca lui este, deși mai ușoară, necomparabil mai bine plătită decât munca celui ce poartă totdeauna și sarcinile nației și a țării."⁹

Anti-individualist, etatismul lui Marțian, aici, este antiliberal – din perspectiva liberalismului clasic occidental –, cu toate că servește un punct de vedere care, paradoxal, va fi al liberalilor români de mai târziu. Aplicându-l ca principiu al construcției de stat și de legitimare a birocrăției, clasa politică imprimă această caracteristică și instituțiilor centrale: iată de ce, în România, statul nu se naște ca o emanație a "societății civile", ci a efortului de a decupa și păstra – pentru o birocrăție statală și categoriile care beneficiază de pe urma acestei resurse –, un centru de putere autonom. Este motivul pentru care, orientat, în secolul al XIX-lea, spre întărirea structurilor și autorității administrative, naționalismul românesc apare, în Principate (spre deosebire de situația din Ardeal și regiunile din perimetrul Imperiului Habsburgic) ca un efect al competițiilor intraelitare, pe de o parte – și ca o emanație a efortului de construcție a unei puteri centralizate instituționalizate, pe de alta – și, tocmai de aceea, va putea fi acesta foarte ușor mai târziu monopolizat de stat.

Interesul național apare definit, apoi, ca interes de stat:

"În silința de a regenera patria, sunt două momente bine distinse: una politică, alta social-economică. În politică, voim conservarea relațiilor externe ce avem «de jure antiquo». În a doua, ne consistă mărirea misiunii, căci evidentă e trebuința de a reforma. Aici să tractează de a crea institute, cari să prefacă individele (ce se află în starea dizharmonică) în cetățeni, a căror sferă, fără a vătămă pe a altuia sferă, să fiă destul de mare pentru aș-i putea câștiga interesele materiale și morale, [...] ca din puterea tuturilor individelor să porceadă puterea statului - singura garanție sigură."¹⁰

Devine explicabil, astfel, de ce componenta identitară românească este atât de mult grefată pe ideea de stat: Statul-națiune se autoreprezintă încă de la fondare ca o împlinire a unui destin colectiv; mai mult, el se propune pe el însuși drept o condiție prealabilă a realizării națiunii (națiunea este a statului, iar nu statul a națiunii!) – și nu invers. Sau cu vorbele întemeietorului statului românesc modern, în discursul său din 11 decembrie 1859: *"Unirea este împlinită, Națiunea română este fundată" !*

4. Competiții elitare și structură socială

Opoziția dintre stat și proprietarii rurali ia forma opoziției dintre domn și boieri, în perioada pre-modernă – și a opoziției dintre executiv și legislativ;

dintre Domn și Adunarea legislativă a Principatelor, dominată – datorită sistemului votului censitar – de aristocrația funciară. Strategia Domnitorului și a reformatorilor va consta în permanentă încercare de a submina resursele aristocrației și capacitatea alocativă a acesteia, clamând libertățile personale ale țărănimii, pe de o parte (Reforma agrară a lui Cuza venea să ofere un suport politic și o bază socială reformelor întreprinse de domnitor), iar pe de alta – în încurajarea formării unei pături de slujbași sau funcționari fideli statului.

"Cheia sociologică" a evoluției politice și a ideologiilor emergente ale secolului XIX în perioada de după 1830 o constituie, astfel, competiția dintre diversele fracțiuni ale elitelor dominante sau boierești – și mai ales dintre o "boierime nouă", pretendentă la privilegii, ale cărei ranguri sunt adesea extorcate prin șantaj sau corupția la nivelul cel mai înalt – și boierimea veche pământeană, etichetată în mod paradoxal, în focul polemicilor, drept "cosmopolită" – iar apoi "reacționară" –, ale cărei interese erau orientate spre menținerea "establishment"-ului politic fanariot, pozițiile ei fiind dependente de dominația otomană sau rusească în zonă. La această dezbatere, "străinii" – boierimea alcătuită din imigranții în Principate, sprijinită în atitudinile ei de guvernul rus – participă și ei, făcând opoziție "cărvunarilor" din clasa pretendentă, cu proiectul lor de restaurare a ordinii sociale pre-fanariote (vezi aici și poziția lui Kogălniceanu și critica Regulamentului Organic din perspectiva modelului pre-fanariot).

În fond, categoriile ce se confruntă în perioada pre- și post-Reglamentară își dispută imagini concurente asupra ordinii sociale, imagini cu funcție legitimantă. Iată un discurs boieresc moldovenesc (decupat din memoriile lui Ștefan Dăscălescu) din prima jumătate a secolului al XIX-lea:

*"Pe vremea aceea locuitorii acestor țări, în stare primitivă, ignoranți, erau împărțiți în două clase: boieri, neguțători și popor, cu toții povățuiți numai de bunul simț, pentru că încă nu străbătuse în țară străbălătele și falsele idei de civilizație, și luxul desfrînat care, în loc să lumineze, a corupt nația. Boierii cei bătrîni dau sfaturile și purtau cîrma societății. Boierii cei tineri ascultau și respectau pe cei bătrîni; neguțătorii și poporul ascultau și urmau boierilor, încît, la prilejuri grele, la nevoi, toți deveneau massă compactă, și boierii cei bătrîni cu sfaturile, boierii cei tineri cu conducerea și poporul cu brațele făceau minuni de înțelepciune și bravură."*¹¹

Dar informații despre structura socială a elitelor românești din epoca Regulamentului organic – mai exact schema ei de stratificare socială – ne-au rămas și de la alți martori din epocă. Iată, de pildă, o *Ierarhie rangurilor boierești, în Moldova și echivalentul lor funcțional în administrațiile moderne*, alcătuită după un memoriu întocmit de agentul diplomatic al Austriei la Iași,

Wallenburg, la 26 noiembrie 1837, cu ajutorul unui cancelar moldovean al agenției:

"... Nobilimea moldovenască – arată autorul – constituie un amestec al nobilimii de naștere și de serviciu și cele mai înalte trepte ale slujbelor dau precăderea. În aceste trepte de serviciu, slujbele de la Stat și de la Curte sunt întreșute, iar amândouă deodată alcătuiesc scara ierarhică a întregii nobilimi.

Aproape o treime a indigenilor Moldovei se pot socoti ca nobili, dacă cuprindem în ei treapta cea mai de jos a nobilimii, cea a mazililor [...]"

Treptele ierarhiei ar fi, astfel următoarele:

I. Boierii mari:

- a. Marele Logofăt (Cancelar și ministru de Justiție);
- b. Mare Vistiernic (Tezaurar și ministru de Finanțe);
- c. Vornic al țării de Sus și de Jos (membru al Divanului);
- d. Hatman (General en chef);
- e. Postelnic (Secretar de stat, Ministru al Afacerilor Străine);
- f. Agă (Directorul Poliției Capitalei);
- g. Vornic de aprozi (căruiua îi incumbă executarea sentințelor);
- h. Spătar (Mare purtător de spadă);
- i. Ban.

II Boierii (categ mijlocii), în ordine: Comis, Căminar, Paharnic, Serdar, Stolnic, Medelnicer, Clucer, Slujer, Pitar, Jitnicer, șătrar.

III. Mazilii: Porucinic, Căpitan, Polcovnic, Posatelnicele; vtori și treti Vistiernic, treti Postelnic.

Mazilii apar la nivelul unor *bocskoros nemes* (nobil cu opinci) sau *drobna szlachta* (mica nobilime) fiind "mici proprietari (răzăși) sau fii de preoți. Ei trăiesc fi pe părțile lor, sau când acestea nu ajung ca să-i hrănească, pe moșiile unor proprietari mai mari, în care caz sunt îndatorați la clăci, ca și ceilalți țărani. De aceștia țin:

Porucinicul, Căpitanul, Polcovnicul, Postelnicele, Vtori și treti vistiernic și treti Postelnic"¹².

Încercarea lui Gheorghe I. Brătianu de reconstituire a logicii sociale a confruntărilor epocii conduce și ea la concluzii interesante. În vremurile vechi, arată istoricul, exista o relație de subordonare între boierii vârstnici și cei tineri, cariera boierească începând de la șătrar, pentru a înainta treptat în rang. Treptat, odată cu cumpărarea rangurilor boierești, nu mai este respectat nici principiul avansării gradate. ("Sub Ioan Sandu Sturdza Voievod circulau chiar samsari evrei și vindeau primului venit asemenea pitace (diplome) gata făcute, cu numele în alb, ce avea numai să fie completat" – scrie Brătianu¹³). Ioniță Sturdza boierise 871 de persoane numai în timpul domniei sale – de unde chiar neclaritatea noțiunii de boier. Un istoric folosit ca sursă de Brătianu – I. Nistor–

comentează: "rezultă că nobilimea în Moldova are în realitate numai două grade: mazilul de jos și cel de sus numit boier, iar că deosebirea în nobilimea cea mai înaltă o constituie doar diferitele trepte ale rangurilor de serviciu"¹⁴.

Regulamentul Organic încearcă să pună ordine în acest sistem, recunoscând ca boieri – și deci ca persoane eligibile de drept în posturi de deputați ai ținuturilor – doar persoanele care puteau dovedi cu documente de dinainte de 1792 apartenența la nobilime, an după care acordarea rangului nu se mai făcea treptat. Regulamentul, așadar, instituie principiul eredității în recunoașterea nobleții – fapt care va nemulțumi nobilimea măruntă, mai numeroasă decât în Muntenia și cu nostalgia nobleții. Brătianu notează:

"... conștiința de a aparține unei Stări deosebite stăruia în rîndurile mazililor sărăciți, sau chiar ale răzeșimii, care nu se mai deosebea acum, prin traiul ei, de locuitorii satelor. "Cărvunărismul" atît de răspîndit în boierimea mijlocie și măruntă, se întemeia deci pe o proporție numerică a privilegiatilor deosebită de aceea a Țării Românești. De aceea și soluțiile politice pe cari le propun moldovenii, nu ajung la radicalismul nivelator al unora din proiectele muntene. În acestea din urmă se manifestă aspirațiunile unei mulțimi, exclusă din ordinea restrînsă de stări privilegiate; neavînd nici o nădejde de a se integra în ea, remediul apare în desființarea totală a privilegiilor, în conformitate cu principiul revoluționar că «glotîșul tot, ce prin silnicie se află supuși la cei pușini, aceia și firește, și pravilnicește sunt patria»."¹⁵

Sistemul dregătoriilor boierești (=funcții în stat) în vechiul regim politic românesc, cel pre-modern, se bazează, de fapt, pe tendința domnitorilor de a separa funcțiile administrative – în serviciul domnului – de puterea clanurilor boierești. Ceea ce nu e foarte stabil și sigur e dreptul moștenit asupra slujbelor în stat. Familiilor boierești – care, de fapt monopolizează administrația – le apare de la sine înțeles să ocupe întotdeauna pozițiile cele mai înalte, simțindu-se ofensate de pătrunderea intrușilor printre guvernanți. Faptul că domnii au posibilitatea să înnobileze oameni de condiție modestă sau să ridice în ranguri înalte boieri mai mici este o provocare și amenințare la adresa monopolului politic boieresc – clasă care se apără inventând cutume, adesea imagine sau dezlănțuind un potop de invective xenofobe la adresa noilor funcționari, greu de găsit și de menținut în loialitatea lor față de Domn, adesea străini. Brătianu va conchide:

"Istoricul obișnuit cu problemele generale ale dezvoltării Stărilor, regăsește și în acea a Principatelor române, trăsătura caracteristică a adversității față de străini care se manifestă atît de puternic în lupta contra grecilor, dusă de Stările boierești în veacul al XVII-lea. Purcezînd, ca pretutindeni, din nevoia de a-și apăra privilegiile și mai ales slujbele împotriva concurenței «veneticilor», dar și în preocuparea de a menține

vechile așezări împotriva urgiei fiscale, dezlănțuite de poruncile Porții, xenofobia Stărilor creează atmosfera în care se dezvoltă literatura în limba vorbită a țării; ea este și aici expresia reacțiunii păturii aristocrate împotriva puterii suverane, ce folosește instrumente străine pentru scopurile ei. Conștiința de a fi «de țară» însușește astfel pe aceiași oameni pe cari îi întrunesc interesele de Stare.»¹⁶

Regimul privilegiilor este concurat de cel al funcțiilor publice acordate pe merit – care, însă, în epoca fanariotă e utilizat de noii posesori de dregătorii – temporare – pentru a obține ei înșiși privilegiile, pentru ei și urmașii lor. Utilizările sociale ale avantajelor sunt astfel de o diversitate paradoxală. Brătianu:

"Era de altfel în atmosfera vremii ca marile averi, valoarea personală, dovedită în slujbe, și mai ales capacitățile intelectuale, tot mai prețuite, să-și facă loc în rîndurile privilegiaților, sau să lucreze la dărîmarea privilegiilor. În această alternativă se cuprinde tot procesul istoric al evoluției sociale din epoca Regulamentului, pînă la frămîntările revoluționare care au încheiat-o.»¹⁷

Și aici, Regulamentul Organic încerca să lămurească situația, trăgînd:

"... o linie de despărțire între cinuri sau funcțiuni și calitate nobiliară, între cari se crease o confuzie voită în ultimele decenii ale stăpînirii fanariote și sub primele domnii pămîntene. «Pe viitor» – glăsuia art. 400 al Regulamentului Moldovei, «nimeni nu va putea cîștiga drepturi și nobilitate prin singura lucrare a vericărei dregătorii.»"¹⁸

– comentează Gh. Brătianu, citînd pe I. C. Filitti. Conceptele Regulamentului Organic introduc și distincții clarificatoare, venite din sistemul de categorii de încadrare socială occidental. "Nobilitatea" este un cuvînt ce trădează influența străină, privilegiilor deținute prin naștere adăugându-li-se și privilegiile obținute prin merit și recunoașcute în situații speciale de Domn și Obșteasca Adunare.

Iată, așadar – în afara motivației ideologice – cauza socială a diferențelor în tacticile revoluționare munteneste și moldoveneste la 1848 și, de asemenea, rădăcinile "paseismului" și "sentimentalismului moldovenesc, detectabil pînă și în "Dorințele partidei naționale în Moldova" a lui Kogălniceanu, Brătianu:

"În Moldova, sunt însă numeroase pături sociale cari păstrează vie amintirea unei situații mai bune, a vremii în care «adunarea de obște» cuprindea neapărat reprezentanți ai mazililor și ruptașilor. Obiceiul care se mai observase pînă în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, precumpănirea protipendadei fiind aci un fenomen mai recent, și contestat. Năzuința era deci alta: de recîștigare a dreptului pierdut, de lărgire a Stării privilegiate, dar nu de desființare a ei. Mazilul sau ruptașul nu înțelegeau să se confunde cu acei cari plăteau «birul țării».

Nu era o tendință de înlăturare a Stărilor și a regimului lor, ci cea de a le extinde caracterizările distinctive, de ordin social și politic, la un mai mare număr care se socotea îndreptățit a se împărtăși din ele. Regulamentul Organic și domniile care l-au aplicat, au avut rolul de a atenua în această privință deosebirile de structură și de aspirațiuni ale Stărilor din Țara Românească și Moldova.”¹⁹

Concluziile acestei scurte priviri asupra mizelor și mecanismelor competiției sociale vor fi de natură politică. În fond, fenomenul puterii este unul ambivalent. Departe de a putea fi redus la exercitarea "monopolului asupra constrângerii legitime", cum definea Weber puterea de stat, el presupune, alături de coerciții și impunerea unor reguli societății, recompense și mecanisme de influență sau cooptare.

În cazul exercițiului puterii în România perioadei 1866-1916, ambele dimensiuni vor fi implicate: dimensiunea alocativă trimite la confruntarea în vederea controlării resurselor materiale și umane de către stat – respectiv de către marea proprietate funciară reprezentată de segmentul aristocrației, descendent al mării boierimi de neam. Dimensiunea cooptativă vizează atragerea în cadrul elitelor guvernante a categoriilor (preponderent intelectuale) capabile să contribuie mai eficient la exercitarea prerogativelor guvernamentale, încurajând pătrunderea în rândurile aristocrației a unor categorii sociale ținând de clasele mijlocii – altele decât cele ale întreprinzătorilor. Explicația acestei alianțe între guvernanți și "nobilimea de stat" care se înfiripă, provenită mai cu seamă din juriști și categorii intelectuale, rezidă nu atât în absența unei "clase de mijloc" sau burghezii naționale – absență prin nimic probată, înafara discursurilor ideologice – cât în mecanismele de reproducție a pozițiilor categoriilor dominante și prin strategiile noi de adaptare ale aristocrației la procesul de modernizare a societății și instituțiilor românești, proces în care construcția de stat devine factorul cel mai dinamic. *Resursele modernizării, în România, au fost mai degrabă instituționale decât economice.*

Dar tot acestea vor alcătui și cauzele profesionalizării câmpului politic – ale evoluției sale spre forme cooptative și tranzacționale, pe fondul căutării unor soluții de continuitate și de convertire a privilegiilor aristocratice în poziții cu acces la controlul economic și politic asigurat. Aceasta va conduce la emergența a două grupuri elitare guvernante cu un profil schimbat față de epocile anterioare: grupul aristocrației convertite la poziții birocratice – și grupul noilor sosiți, cu origini adesea în clasele superioare, cooptați pe criterii de utilitate politic-administrativă, care vor alcătui o altă elită birocratică, nu atât concurentă cât complementară. De unde și o deplasare, în timp, dinspre un tip de legitimare simbolică, bazată pe sublinierea apartenenței la cercul aristocrat al conducătorilor – spre o legitimare "legal rațională", ca să folosim termeni weberieni, caracteristică din ce în ce mai mult noilor elite administrative.

De aici și pozițiile alternative pe care intelectualitatea – ca agent specializat în producerea mai ales a tipului de legitimare simbolică – îl va juca pe tot parcursul acestei lente transformări. Și tot de aici – schimbările pe care le vor cunoaște intelectualii înșiși. Autonomizarea – și apoi distanțarea – unui câmp cultural în raport cu cel al politicii – va constitui un simptom. Dar și acela al substituirii capitalului social – de origine sau relațional (mulți membri ai elitei guvernante sunt, de fapt, fii, verișori sau nepoți ai altora din generații anterioare) – cu un capital tehnic-organizațional, în câmpul administrației propriu-zise. Modernizarea a însemnat, astfel, tocmai trecerea de la un sistem de dominație bazat pe rețele personalizate ale membrilor claselor conducătoare, la un sistem impersonalizat și birocratizat, în care primează acoperirea funcției instituționale și mai puțin influența.

¹ Peter Wagner, *A sociology of modernity. Liberty and discipline*, London, Routledge, 1994.

² Alexandru-Florin Platon, *Geneza burgheziei în Principatele Române (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea)*, Iași, Editura Universității "Alexandru Ioan Cuza", 1997, pp. 345–346.

³ I.C. Filitti, George Alexianu: "Regimul Parlamentar în România", în *Enciclopedia României*, vol. I, *Statul*, București, 1938, p. 248.

⁴ Cătălin Turliuc, "Elita economică în România la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX. Rolul industriașilor evrei", în *Xenopoliana*, IV, 1996, 1–4, p. 121.

⁵ Ancheta industrială din anii 1901–1902, vol. I, *Industria Mare*, Institutul de arte grafice Carol Gobl, București, 1904 (apud Cătălin Turliuc, *loc. cit.*).

⁶ *Ibidem*, p. 126.

⁷ *Economia socială*, în *Opere economice*, București, Editura Științifică, 1961, p. 72.

⁸ *Ibidem*, p. 74.

⁹ *Revista economico-politică a anului 1861*, în *op. cit.*, p. 193.

¹⁰ *Ibidem*, p. 74.

¹¹ Apud Gheorghe I. Brătianu, *Sfatul domnesc și adunarea stărilor în Principatele Române*, București, Editura Enciclopedică, 1995, p. 238.

¹² Document publicat de I. Nistor, *Clasele boierești din Moldova și privilegiile lor*, *Anal. Acad. Rom., Mem. Secț. Ist.*, s. 3-a, XXVI, p. 543 și urm.; apud Gheorghe I. Brătianu, *op. cit.*, p. 247–248.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Loc. cit.*, p. 248.

¹⁵ *Idem*, pp. 249–250.

¹⁶ *Ibidem*, p. 299.

¹⁷ *Ibidem*, p. 263.

¹⁸ *Ibidem*, p. 261 (citând din I. C. Filitti, *Principatele Române de la 1828 la 1834*, p. 158).

¹⁹ *Ibidem*, p. 250.

MODELE DE MODERNIZARE ÎN ROMÂNIA INTERBELICĂ

I. Saizu

Într-un climat internațional propice extinderii metodelor moderne de activitate, mai cu seamă până la instaurarea la putere a nazismului în Germania, România, intrată în etapă nouă de îndată ce Marea Unire a fost făurită, fapt care reclamă soluționarea unor probleme fundamentale în plan economic, politic, social și cultural-artistic, a dat curs vrednicilor preocupări de a face un pas decisiv în progres. Generația care adusese la biruință ideea de unitate națională dorea acum să direcționeze societatea spre un ideal *constructiv prin excelență, cultural și civilizator prin esență, productiv prin scop*¹, ideal imposibil de atins fără a ridica la rang de realitate imperativul organizării științifice a producției și a muncii, ca expresii ale modernizării, asupra cărora specialiștii români au atras atenția încă spre sfârșitul secolului trecut.

Pentru aceasta, România a trebuit să facă un dublu efort: să fie prezentă în preocupările internaționale de modernizare spre a nu rămâne izolată și a fi integrată informațional în lumea interbelică; de a dezbate și de a aplica acele soluții care-i puteau asigura pe cât cu puțință sincronizarea cu cultura și civilizația occidentală².

În primul caz, România a luat parte, ca membră sau prin reprezentare, la activitatea organismelor internaționale, cunoscând stăruințele depuse pe plan mondial, în vederea dezvoltării unei mișcări proprii. Între altele, a fost prezentă la lucrările congreselor internaționale de organizare științifică a muncii și la alte manifestări cu caracter similar. În cel de-al doilea, după înființarea propriului organism – Institutul Român de Organizare Științifică a Muncii (I.R.O.M.), produsă la 3 februarie 1927 – procesul modernizării a căpătat valențe superioare atât în planul dezbaterilor și al aplicațiilor, cât și al raporturilor cu organisme internaționale³.

Obiectivul a câștigat numeroși aderenți, iar propaganda în atare direcție a devenit relativ stăruitoare mai cu seamă în anii și după criza economică din 1929-1933, în pofida faptului că spiritele "îmbibate de prejudecăți" considerau că era cu neputință de a face din muncă obiectul unei discipline științifice. Să nu omitem că, nu numai la noi, raționalizarea, normalizarea, taylorismul, fayolismul, fordismul și organizarea științifică deveniseră termeni la modă, pe care mulți îi întrebuițau, dar puțini le diferențiau sensurile. Era imperativă, deci, chiar o sistematizare a noțiunilor⁴, ca expresii structurante ale oricărui

model; abia la Congresul Internațional de Științe Economice și Sociale (Paris, iulie 1937) s-a propus realizarea unei terminologii unificate, cu determinări științifice capabile să fie unanim acceptate prin conținut⁵.

După estimări contemporane, dezbaterile de după Marea Unire privind modernizarea în România era mai importantă din rațiuni practice decât teoretice⁶. Faptul rezultă cât se poate de limpede din structura doctrinelor și a programelor partidelor, dar și din enunțurile omului de știință.

În primul deceniu interbelic, organizațiilor politice, fără a rămâne indiferente la noile orientări, n-au egalat patosul omului de știință în demonstrarea necesității aplicării unui model de modernizare. Teoreticienii lor, în schimb, s-au detașat prin vocație, relevanță și insistență. Plutea atunci în aer – poetizase M. Manoilescu – conceptul organizării pe ansamblu, care începuse să fie înțeles de diriguitori ca o chemare conștientă, ca un program, îndepărtând haosul intereselor individuale⁷. La liberali, care își trecuseră în documente întărirea și dezvoltarea "dreptății sociale" prin organizarea muncii și a producției⁸, I. G. Duca a devansat chiar după 1 Decembrie 1918 ideea programatică a partidului din care făcea parte, în sensul că s-a manifestat prioritar ca promotor al modernizării. Tendințe puternice de aplicare a modelului modernizator liberal a manifestat Vintilă Brătianu, ca și lideri de mai mic rang. De asemenea, țărăniștii preconizaseră – fapt semnificativ – sistematizarea rațională a valorificării și a distribuirii forței motrice în interiorul economiei naționale, ca și stimularea structurării unor însemnate ramuri de producție.

Criza din 1929–1933 a angajat mai mult organizațiile politice față de problema modernizării. Liberalii lui Gh.I. Brătianu au prevăzut în program normalizarea și stabilizarea raporturilor între producție, consum și muncă⁹, o stipulație, desigur mai largă, în vreme ce cei ai lui C.I. Brătianu au preconizat "o rodnică și cinstită gospodărie"¹⁰, în dorința de a inspira încredere peste hotare, ca și un impuls rațional imprimat întregii economii naționale spre a stăvili excesele dăunătoare. Să mai adăugăm, pentru coloritul politic al perioadei respective, că partidul dr. N. Lupu a insistat pe datoria de adaptare la noua situație printr-o muncă intensă care să garanteze o producție mare, bună și ieftină, imposibil de atins fără "o strângere de rânduri și o organizare rațională"¹¹, precum și prescripțiile programatice ale Partidului Național Agrar (O. Goga), dispus să pună în așa măsură în valoare bogățiile încât să obțină maximum de randament¹².

Ieșirea din impasul economic 1929–1933 a determinat organizațiile politice să-și reconfirme atașamentul față de principiile modelului modernizator propus. Gh. Tătărescu, de pildă, a apreciat organizarea muncii în toate ramurile economiei naționale ca "marea problemă nesoluționată încă" de guvernul liberal, că în ziua în care i se va găsi dezlegarea se va săvârși "cel mai mare act după expropriere"¹³. La rândul lor, național-țărăniștii au promis că vor face rânduială în organizarea țării spre a-i satisface mai repede interesele. Să mai

reținem că în anii autorității lui Carol al II-lea (1938-1940), Constituția a fost apreciată ca o pârgie capabilă să facă din România "un stat creator", iar din societate o "uzină de muncă", având ca obiectiv principal "valorificarea rațională a avuției naționale"¹⁴.

Cel mai eficient model modernizator din perioada interbelică l-a oferit – după convingerea noastră – oamenii de știință, care, socotindu-se responsabili față de destinul avuției naționale, în special, față de cel al societății, în general, au relevat mai mult decât partidele politice că modernismul trebuia să se reflecte și în acceptarea unor forme de organizare la scară națională, ceea ce însemna orientarea spre coordonare, ca și stabilirea unor programe generale și pe departamente de lucrări, alcătuite pe baze solide, care să servească pe o perioadă mai lungă. La acest nivel, s-a apreciat că organizarea științifică a tuturor activităților purta, mai mult ca oricând, caracter imperativ în procesul modernizării. După Marea Unire – subliniasă cu dreptate Gr. Antipa – România s-a găsit "în fața celei mai importante probleme ce i s-a prezentat vreodată, aceea a organizării noului său stat și a stabilirii liniilor mari a dezvoltării sale în viitor"¹⁵. Cu alte cuvinte, o asemenea chestiune fundamentală, care trebuia să asigure poporului cele mai favorabile condiții de existență și de propășire, nu se putea rezolva prin improvizații geniale și inspirații de moment, ci "printr-o muncă intensă bazată pe știință și pe învățămintele ei"¹⁶.

Faptul implica știința nu numai într-o direcție, întrucât – după cum observase cu justețe N. Iorga – datoria ei era de a contribui la dezvoltarea mentalului colectivității, fără de care modernizarea era compromisă în idealul de a trăi "pentru prima oară o viață omenească, întreagă și ea"¹⁷.

Din acest considerent s-a extins stăruitoare convingere că modelul modernizator propus de știință cerea să se stabilească un raport matematic cu factorul politic, raport cu atât mai necesar, cu cât numai omul de știință, având ca unică preocupare cercetarea și expunerea obiectivă a adevărului, "este singurul care are îndatorirea de a îndeplini astăzi acest rol important"¹⁸. Modelul modernizator propus de știință avea în vedere nu numai o delimitare de factorul politic, al cărui program exprima anumite categorii de interese, dar și precizarea cadrului de colaborare. Un atare punct de vedere a devenit pentru toată perioada interbelică laitmotivul explicării raportului între cele două sfere în cârmuirea modernă a societății, inclusiv a economiei. Dovadă, între altele, că I.N. Angelescu a propus, în dorința de a elimina partea nefastă a politicului și de a da fundament științific oricărei activități, ca noile elemente ale economiei naționale să fie privite prin prisma valorii lor contemporane și virtuale și nimic din ceea ce era necesar funcționării normale nu trebuia sacrificat "de dragul unor succese electorale". La rândul-i, G.N. Leon și-a exprimat încredințarea că interesele superioare și permanente ale economiei trebuiau stabilite cu concursul oamenilor de știință și a tuturor specialiștilor din țară și, odată fixate, să rămână

un *valde mecum* pentru partidele de guvernământ, care să nu aibă alte pasiuni decât acelea de a se întrece în opera de realizare. Modernizator era pentru factorul politic capacitatea de a finanța și înfăptui indicii calculați de economiști, de birouri și de cercuri de cercetări științifice implicate în explorare, în propunerea mijloacelor de punere în valoare și în intuirea locului ocupat de România în sfera altor interese, pentru a se trage foloase optime și a face să i se respecte drepturile și aspirațiile.

Modelul modernizator propus de știință revendica și datoria de a crea o cultură economică larg difuzată în opinia publică. Altfel spus, se dorea constanță procesului *"intelectualizării progresive a vieții economice și a efortului fizic uman"*, ca o lege care să determine ca devenirile raționale *"să precumpănească în istorie față de hazardul resorturilor individuale"*¹⁹.

Principiul colaborării între modelele modernizatoare și-a găsit cea mai limpede exprimare în conceptul de program, chiar de plan elastic, ca expresie concretă a ideii de coordonare, ceea ce însemna o punere de acord spre a înțelege că *"o dezvoltare și un progres economic cer continuitate"*, posibilă numai atunci când *"se va lucra după un plan economic bine chibzuit"*²⁰. Planul economic general, lipsit de rigiditate, trebuia să se sprijine pe un plan politic de succesiune, fără o modificare de la un guvern la altul, care provoca disfuncționalități în societate. Era un semn bun, în conformitate cu timpul, care cerea o organizare a întregului, nu eforturi sporadice, fără legătură, risipitoare de mijloace și de energii.

Numai că în practică, chiar satisfăcut imperativul modelului modernizator științific, faptele erau amenințate să treneze, deoarece între elaborare și aplicare se întindea larg *"hazardul, acel câmp al «imponderabilelor»"*²¹, determinat de factorul politic care își aroga dreptul de a traduce în realitate *dacă vrea, când vrea și cum vrea* soluțiile omului de știință. În pofida acestui adevăr, știința s-a legat mai puternic de viața socială prin acțiunea de modernizare, fiind vorba de un salt cantitativ și calitativ al statutului ei, fapt ce i-a permis să ajungă nu numai la experiențe și la invenții de rezonanță, dar să și contribuie la modificarea mentalităților²².

Interesul pentru modernizare s-a reflectat atunci și în publicarea imediată a unor lucrări consacrate ori semnate de Taylor, Ford și alții, în care, ca forme ale modernizării, raționalizarea și organizarea științifică au fost apreciate ca verigi obligatorii, pentru a se da avuțiilor o valorificare maximă cu eforturi, materiale și mijloace financiare reduse. Pe acest fundal au circulat tot mai frecvent, îndeosebi *în și după* criza economică, idei potrivit cărora România avea nevoie absolută de modernizare, apreciată nu ca un capriciu, ci ca *"o poruncă a vremii în toate domeniile vieții naționale"*²³, că țara avea trebuință de muncă intensivă prestată, o *"muncă individual inteligentă și colectiv organizată"*²⁴.

Modelele românești de modernizare au dorit să suporte, și chiar au căutat, înrăurirea modelelor exemplare din alte spații geopolitice, cu precădere în S.U.A., unde organizarea științifică avea deja vechime prin acțiunea lui Taylor spre sfârșitul secolului trecut, și Germania, de unde România importa utilaj, mașini și piese de schimb, deși în ambele state maximum de raționalizare și de organizare a dus la maximum de șomaj, în anii 1929–1933 mai ales.

În cazul Germaniei, modelul modernizator românesc a manifestat interes, între altele, față de cursul scurt internațional de orientare asupra raționalizării muncii organizat între 6 și 9 iulie 1927 la Școala Politehnică din Zürich²⁵, în cererea adresată la 14 noiembrie 1927 lui Ionel Milețianu, aflat la Berlin, de a strânge informații privitoare la lecțiile de raționalizare din programul școlilor de meserii din capitala Germaniei și, pe cât posibil, manualul după care erau predate²⁶, ca și în constituirea, la 13 noiembrie 1928, a unui comitet care să studieze modalitatea de alcătuire a unui dicționar tehnic românesc. În vederea uniformizării mai întâi a termenilor, s-a intrat în legătură cu firma Oldenburg din München, care imprima tocmai un asemenea lexicon, făcându-se demersurile necesare pentru traducerea în limba română²⁷. Un interes aparte a manifestat România față de a treia întrunire a Federației Internaționale a Funcționarilor și Tehnicienilor (Dresda, 1928), care, odată cu atestarea laturilor incontestabil civilizatoare ale raționalizării, ca expresie a modernizării (înlocuirea forței de muncă cu mașini, ridicarea nivelului de trai pe baza creșterii productivității, contrabalansarea în Europa a efectelor suprarăționalizării americane), a relevat că numai "reaua" ei aplicare a creat șomajul, epuizarea prematură a forței de muncă și dezintellectualizarea²⁸.

Sub raport practic, progresul a constituit trăsătura definitorie a României interbelice. Criza economică a intervenit în 1929–1933 în perioada când efortul se caracteriza printr-un accentuat proces de modernizare, posibil după ce în 1924 s-a atins punctul de refacere a nivelului antebellic, iar apoi s-a produs o dezvoltare diversificată, cu întărirea laturilor industriale, ca expresie a aplicării modelului liberal "prin noi înșine" de modernizare. Cu toate acestea, peste hotare²⁹ evoluția României în primul deceniu a fost apreciată ca interesantă, fără a avea însă înfățișarea unei prosperități extraordinare, ci, mai curând, a punerii în evidență a factorilor pozitivi, ca și a cauzelor care-i frâneau mersul.

Criza din 1929–1933 a apărut ca un fenomen extrem de negativ în perioada când, pentru prima dată, s-a experimentat modelul național-țărănesc, care punea accentul pe modernizarea sectorului agricol și a ramurilor anexe, fără a se împotrivi valorificării normale a bogățiilor subsolului. În unele privințe, criza a întrerupt evoluția, dar nu a putut anula condițiile stimulative izvorâte din actul Marii Uniri.

Revenirea la evoluție după depășirea crizei a condus România spre punctul maxim de dezvoltare în 1938–1939, ceea ce i-a permis să facă față efortului de

recuperare a teritoriilor pierdute în nefastul an 1940, fără a putea reface actul istoric de la 1 Decembrie 1918.

Așadar, în perioada interbelică, România a acumulat teoretic și practic o sumă de elemente utile dezvoltării mai rapide a societății. Chiar dacă preceptele consacrate modernizării n-au fost trecute întru totul în sfera aplicației, este limpede că Marea Unire a provocat o emulație fără precedent, menită apropierii societății românești de nivelul civilizației din alte spații geopolitice, în primul rând occidentale.

¹ Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, II, 1, București, 1986, p. V și urm.; I. Saizu, *Romanian Efforts Towards an Original Pattern of Economic Development: the Inter-War*, în *Culture and Society*, ed. Al. Zub, Iași, 1985, p. 165–180.

² I. Saizu, *Modernizarea României contemporane (Perioada interbelică). Pas și înapoi*, București, 1991, *passim*.

³ *Ibidem*, p. 17–30.

⁴ P.P. Dulfu, *Probleme românești în cadrul vieții internaționale. Organizarea științifică a muncii*, în "Buletinul Institutului Român de Organizare Științifică a Muncii", IV, 1930, martie–aprilie, p. 57 (în continuare B.I.R.O.M.).

⁵ M. Manoilescu, *La nécessité d'une terminologie unifiée pour la science économique*, București, 1937, *passim*.

⁶ D. Chirot, *Neoliberal and social democratic theories of development*, în *Social Change in Romania, 1860-1940*, Berkeley, 1978, p. 31.

⁷ M. Manoilescu, *Rostul și destinul burgheziei românești*, București, 1942, p. 123.

⁸ *Proiect de statut pentru reorganizarea Partidului Național-Liberal*, București, 1920, p. 3.

⁹ C. Gr. C. Zotta, N. Tulceanu, *Partidele politice din România*, București, 1934, p. 67.

¹⁰ "Viitorul", București, 3 octombrie 1933.

¹¹ "Dimineața", București, 29 noiembrie 1930.

¹² "Țara noastră", Cluj, 13 aprilie 1932.

¹³ "Excelsior", București, I, 1935, 3, p. 1.

¹⁴ P. Ioan, *Noile îndrumări constituționale în păduri*, București, 1939, p. 5.

¹⁵ Gr. Antipa, *Problemele evoluției poporului român*, București, 1919, p. V.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ N. Iorga, *Introducerea științelor în învățământul românesc*, București, 1919, p. 34.

¹⁸ Gr. Antipa, *op.cit.*, p. VI.

¹⁹ Chr. Petrescu, *Considerațiuni pentru o nouă știință economică*, București, 1936, p. 21.

²⁰ P.N. Panaitescu, *Nevoia de o cultură economică*, în "Convorbiri literare", LVII, 1925, p.

61.

²¹ B. Solacolu, *Despre nevoia unei concepții noi în economie*, București, 1938, p. 19.

²² I. Saizu, *La pensée et la création technique et scientifique dans le processus de modernisation de la société roumaine de l'entre deux-guerres*, în *Nouvelles études d'histoire*, tom. 8, București, 1990, p. 303–315.

²³ M. Manoilescu, *În zodia organizării*, București, 1933, p. 26.

²⁴ *Idem*, *Rostul și destinul burgheziei...*, p. 123.

²⁵ *Curs internațional de organizare*, în B.I.R.O.M., I, 1927, 4, p. 53.

²⁶ Arhiva Istorică Centrală, București, fond I.R.O.M., dosar 1/1927, f. 197.

²⁷ I. Saizu, *Modernizarea României...*, p. 52.

²⁸ *Funcționarii și raționalizarea*, în B.I.R.O.M., IV, 1930, mai–iunie, p. 134.

²⁹ *La situation économique en 1929*, Paris, 1930, p. 85.

CONTINUITATE ȘI SCHIMBARE ÎN VIAȚA POLITICĂ A BUCOVINEI INTERBELICE

Ștefan Purici

Stăpânirea de 144 de ani a Monarhiei habsburgice în Bucovina și-a lăsat amprenta asupra tuturor laturilor vieții publice din această provincie. Autoritățile austriece au stimulat implantarea și dezvoltarea relațiilor moderne, capitaliste, în economia Bucovinei, au promovat continuarea integrării ei în schimbul de mărfuri general-austriac și cel european. În orașe s-a constituit, treptat, un strat al burgheziei bancar-industriale (în principal germani, evrei și polonezi), era în formare clasa de mijloc, caracterizată de o mare diversitate etnică. În pofida unui important progres de civilizație, sub aspect economic, Bucovina rămânea în urma altor provincii ale Austro-Ungariei, agricultura reprezentând principala ramură a economiei, iar ținutul fiind privit ca o "colonie" austriacă.

Pe de altă parte, în urma unor procese etno-demografice furtunoase, Bucovina a fost transformată într-un ținut multiethnic, în care națiunea politică dominantă a devenit cea germană. Fenomenul de imigrare ilegală, combinat cu politica de colonizare a ținutului, aflată sub controlul permanent al Administrației Bucovinei și Curții de la Viena¹, cât și cu procesele de asimilare etnică, au condiționat, către sfârșitul secolului al XIX-lea, predominarea numerică a ucrainenilor în partea de nord a ținutului și a românilor în cea de sud. Sub aspect cantitativ, însă, nici o etnie nu întrunea majoritatea pentru a se putea afirma pe plan social sau național-cultural, fără a ține cont de interesele conlocuitorilor. Limba română, care a fost recunoscută drept "limba țării" și respectată de administrația austriacă în primele decenii după anexare, a fost înlocuită treptat cu cea germană, devenită, de la începutul secolului al XIX-lea, limbă oficială a provinciei². Autoritățile habsburgice au acordat atenție aparte dezvoltării culturii, în mod special a celei germane, precum și instrucțiunii, atât în limba germană cât și în limbile celorlalte naționalități (română, maghiară, poloneză, ucraineană etc.). Evoluția firească a națiunilor, politica Habsburgilor privind stimularea concurenței între naționalități în conformitate cu principiul "divide et impera", au determinat afirmarea în forță a conștiinței naționale a românilor³, ucrainenilor, polonezilor bucovineni.

Ordinea constituțională a Monarhiei, întemeiată pe existența unor unități politico-administrative autonome cu largi competențe, depărtarea geografică de

centrul imperiului, calmul social relativ, toate acestea au condiționat afirmarea unor relații destul de relaxate între Bucovina și guvernul central, precum și dezvoltarea unei vieți politice originale. La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, în provincie activau mai multe partide și societăți politice românești, germane, ucrainene, poloneze sau internaționale (Partidul Social-Democrat care era, la rândul lui, constituit din secții naționale), însă nici o forță politică nu avea suficiente resurse și popularitate pentru a putea controla Dieta Bucovinei. Practic toate partidele împărțeau doctrina regionalismului, îmbrăcată în haina "bucovinismului", însă fiecare formațiune politică o interpreta în felul său, urmărind propriile interese social-naționale. Varietatea curentelor și organizațiilor politice, multitudinea publicațiilor în limbile naționale și a asociațiilor culturale, particularitățile evoluției social-economice au înlesnit și stimulat dezvoltarea unei societăți civile destul de avansată.

Afirmarea mișcărilor naționale și presiunea popoarelor negermane asupra guvernului central, în primele decenii al secolului al XX-lea au contribuit la profilarea unui proces progresiv de delimitare națională a etniilor care populau Bucovina, fenomen care s-a materializat în mai multe transformări esențiale: divizarea învățământului popular în trei secțiuni – germană, română și ucraineană (1905); adoptarea unei noi legi electorale pentru Dietă (1909/1910); împărțirea provinciei în trei regiuni administrativ-lingvistice – 1. Sud: germano-românească, 2. Nord: germano-ucraineană și 3. Centru (Cernăuți, Storojineț, Siret): germano-româno-ucraineană; presiunile clerului și liderilor ucraineni privind separarea Mitropoliei Bucovinei în două episcopii – ucraineană și românească⁴ etc. Asemenea modificări ale ordinii existente pun în lumină acea mare presiune exercitată de naționalități asupra autorităților austriece, dar și tentativele Curții de Habsburg de a reorganiza Monarhia pe baze noi – naționale. Totuși înfrângerea Austro-Ungariei în Primul război mondial, dorințele popoarelor negermane de a-și crea propriile lor state naționale, poziția Franței și SUA au determinat dezintegrarea acestui imperiu central-european⁵.

În anul 1918, când a devenit evident faptul că Monarhia habsburgică nu va putea supraviețui în forma ei de până la război, elitele politice au început să dezbată și să elaboreze scenariile eventualei evoluții a evenimentelor, formulând planuri de federalizare sau confederalizare a Imperiului, cât și proiecte vizând organizarea în structuri statale independente. Un impact pozitiv asupra acestor dezbateri l-au avut cele "14 puncte" prezentate, la 8 ianuarie 1918, Congresului SUA de către președintele Thomas Woodrow Wilson. Referitor la situația din Imperiul dualist, punctul al zecelea stipula: "The peoples of Austro-Hungary, whose place among the nations we wish to see safeguarded and assured should be accorded the freest opportunity of autonomous development"⁶. Interpretarea putea fi dublă, fie: "Popoarelor din Austro-Ungaria, a cărei loc printre celelalte națiuni (în sens de state – n.n.) noi dorim să-l vedem salvat și asigurat,

trebuie să le fie acordată cea mai largă posibilitate de dezvoltare autonomă", fie: "Popoarelor din Austro-Ungaria, **al căror loc** printre celelalte națiuni noi dorim să-l vedem salvardat și asigurat, trebuie să le fie acordată cea mai largă posibilitate de dezvoltare autonomă". Până la mijlocul anului 1918, Washingtonul a preferat prima variantă⁷, deoarece Austro-Ungaria era un subiect internațional, iar Antanta urmărea încheierea unei păci separate cu Habsburgii. Această opțiune a adversarilor Monarhiei dualiste, cât și situația internă din Austro-Ungaria canalizau dezbaterile politice în limitele stricte ale restructurării Imperiului și nu ale disoluției sale.

Pe de altă parte, trebuia să se țină cont de *Declarația drepturilor popoarelor din Rusia*, dată la 15 noiembrie 1917 de către conducerea bolșevică, în care se proclama dreptul națiunilor din cadrul fostului Imperiu țarist la separare și constituire în state independente⁸. Faptul că, ulterior, Lenin și aliații săi nu vor permite aplicarea acestui principiu, nu poate minimaliza implicațiile sale asupra evoluției mișcărilor naționale din Europa Centrală, de Est și Sud-Est.

În ceea ce privește Bucovina, aceasta era disputată de români și ucraineni. Primii se întemeiau pe considerente istorico-naționale, ceilalți pe realitățile etno-demografice. Dezbaterile au fost puternic influențate și de anumiți factori externi. La 9 februarie 1918, între Germania, Austro-Ungaria, Bulgaria și Turcia, pe de o parte, și de Republica Populară Ucraineană, pe de altă parte, a fost încheiat Tratatul de pace de la Brest-Litovsk⁹. În plus, au fost semnate două documente secrete: *Protocolul secret între Rada Centrală și Austro-Ungaria privind constituirea din Galiția și Bucovina a unui stat separat în componența Imperiului austriac* și *Condițiile de constituire a statului ucrainian în componența Imperiului austriac conform acordului secret între Rada Centrală și Austro-Ungaria*. Primul document prevedea că "guvernul c. r. va transmite, nu mai târziu de 15 iulie 1918, Consiliului de Stat un proiect de lege în conformitate cu care partea Galiției orientale, populată de majoritate ucraineană, va fi separată de această țară a Coroanei și va fi unită cu pământurile Bucovinei într-o țară a Coroanei aparte". Celălalt contura condițiile în care urma să fie administrat Regatul Galiției și Volodimeriei cu voievodatul Bucovinei¹⁰.

Decizia Vienei va influența direct poziția liderilor naționali și desfășurarea evenimentelor în Bucovina pe parcursul anilor 1918. Oamenii politici ucraineni au fost însufleșiți de atitudinea lipsită de echivoc a guvernului austriac, făcându-i pe românii bucovineni să se situeze în defensivă. Totuși, când a sosit momentul decisiv, la sfârșitul lui octombrie și începutul lui noiembrie 1918, marea parte a mișcării naționale românești, concentrată în jurul grupării "glasiste" și a lui Iancu Flondor, s-a pronunțat pentru unirea tuturor teritoriilor românești din componența Austro-Ungariei într-un stat național și, apoi, alipirea lui cu Regatul Romaniei¹¹. În pofida eforturilor liderilor ucraineni de a

împiedica unirea întregului ținut cu România, Conferința de Pace de la Paris a recunoscut dreptul Regatului român asupra fostei provincii a Coroanei habsburgice¹².

Pentru populația românească, care în timpul stăpânirii austriece reprezenta o minoritate națională și încă una din cele mai puțin curtate de Habsburgi în politica lor de menținere a unui cvasiechilibru între națiunile supuse, integrarea Bucovinei în cadrele României a deschis largi perspective de afirmare în toate domeniile vieții publice. În administrație, justiție, teatru de stat, universitatea de stat a fost introdusă în limba română. Pentru români au fost deschise larg ușile diverselor instituții în care, în perioada anterioară, putea pătrunde doar o mică parte dintre dâșii. Nu întâmplător, deceniile interbelice au rămas în istoria întregii națiuni române și a bucovinenilor, în particular, drept o perioadă de eflorescență culturală, înregistrându-se un însemnat progres economic, științific și al instrucției publice etc.

Victoria adeptilor ideii centralizării accelerate a Statului Român (Partidul Național Liberal, iar în Bucovina Partidul Democratic al Unirii, condus de Ion Nistor) și instituirea unui control puternic din partea autorităților centrale asupra administrației locale, împărțirea neproportională a resurselor bugetare între diverse zone ale țării, ignorarea experienței și a tradițiilor regionale, tentativele de a impune un model cultural unic – care nu era obligatoriu întru-totul mai bun decât sensibilitățile locale –, toate aceste fenomene suprapuse și combinate cu o "moștenire" autonomistă austriacă (în cadrul Dietei Bucovinei forțele politice românești aveau un cuvânt greu de spus) au generat o anumită reacție negativă a elitelor locale românești față de centru. Nu trebuie să uităm că unirea Basarabiei (9 aprilie 1918) și a Transilvaniei (1 decembrie 1918), s-a făcut cu înaintarea anumitor condiții politice, economice și culturale față de guvernul român¹³. Din motive de ordin internațional, bucovinenii (28 noiembrie 1918) și basarabenii (10 decembrie 1918) vor vota și, respectiv, revota unirea necondiționată, însă chestiunea în sine urma să fie soluționată. În plan practic, problema se reducea la alegerea între două modele de organizare a statului: centralizată sau descentralizată. Constituția de la 1923 și declarațiile liderilor PNL au fost pentru transmiterea unor drepturi cât mai largi structurilor administrative județene, în realitate însă capitala (guvernele liberale) a concentrat în sfera sa de competiție o gamă extrem de mare de chestiuni¹⁴. Această opțiune a centrului a determinat niște discuții politice și ideologice dure, uneori lipsite de sens, între oameni politici adepți ai diverselor modele de organizare a României Mari.

Democrația românească interbelică n-a fost perfectă și, din această cauză, minoritățile naționale au fost nevoite să ducă o luptă permanentă (cu succese schimbătoare) pentru asigurarea posibilității de exprimare a intereselor lor specifice cât și pentru păstrarea învățământului în limba maternă. Această situație s-a datorat faptului că, după sfârșitul Primului război mondial.

guvernele românești au fost nevoite să oscileze între două posibilități de asigurare a integrității teritoriale. Pe de o parte, România Mare – înconjurată de state nemulțumite de rezultatele războiului și de faptul că o parte din foștii lo supuși au nimerit sub administrația românească – putea deveni un stat viabil numai prin crearea unei societăți românești puternice pe calea eradicării particularităților regionale și anihilării sau minimalizării indentităților neromânești. Pe de altă parte, pentru a evolua în condițiile unei securități garantate sub aspectul independenței și integrității statale, România Mare era obligată să respecte prevederile tratatelor internaționale și să asigure drepturi politice și culturale pentru minoritățile naționale, riscând – în caz contrar – pierderea sprijinului primit de la Occident la Conferința de Pace de la Paris. Această predestinare geopolitică și culturală a noii Românii a determinat guvernele românești să realizeze o politică fluctuantă față de cetățenii de origine neromână, cu repercusiuni importante în zone multietnice precum Bucovina.

În pofida unor tensiuni în plan politic, în domeniul învățământului sau culturii între guvernul central și minoritățile naționale, acestea din urmă au avut posibilitatea să-și păstreze identitatea prin intermediul presei și literaturii în limba maternă, a bisericii, societăților culturale, muzicale, sportive și studentești, partidelor politice etc. De exemplu, după 1929, în orașul Cernăuți funcționau 103 societăți neromânești diverse¹⁵. Din 29 de publicații care apăreau, în anul 1926, în capitala Bucovinei, 11 (37,9 %) erau în limba română, 10 (34,5%) în germană, câte trei în ucraineană (10,4%) și idiș (10,4%) și două (6,9%) în poloneză. Tot aici funcționau 23 de tipografii și 2 litografii¹⁶. La începutul anului 1934, la Cernăuți, activau două teatre ucrainene care au realizat turnee în întreaga Bucovină și Basarabia. Piese prezentate publicului purtau un caracter istorico-național ucrainean, propagându-se tradițiile populare, portul național, eroismul cazacilor zaporojeni în luptele lor pentru Ucraina purtate cu turcii, tătarii, polonezii, erau blamați trădătorii neamului¹⁷ etc. În plus, în localitățile rurale din Bucovina își desfășurau activitatea cercuri dramatice și coruri ale diverselor societăți național-culturale¹⁸. Adunările și serbările polonezilor, care se desfășurau în Casa Polonă – asemenea case naționale aveau toate minoritățile naționale în Bucovina –, erau inaugurate prin intonarea imnului regal românesc și a imnului național polonez¹⁹. Trebuie să menționăm că, de-a lungul întregii perioade interbelice – cu excepția câtorva luni după adoptarea legii despre limba în instituțiile de stat și publice în timpul instaurării regimului autoritar al lui Carol al II-lea – manifestările publice organizate de diverse societăți se desfășurau în limba naționalității respective²⁰.

Germanii bucovineni care, sub administrația austriacă, au reprezentat națiunea politică dominantă, în urma destrămării Austro-Ungariei și-au pierdut statutul privilegiat, devenind o minoritate națională. În situația confuză din toamna lui 1918 în fața lor au apărut câteva alternative: Polonia, Ucraina sau România. Analizând conjunctura internațională, mizând pe experiența istorică și

cântărind posibilele variante, germanii s-au pronunțat pentru unirea întregii provincii cu Statul Român după ce guvernul Bucovinei, în frunte cu Iancu Flondor, în ședința din 25 noiembrie 1918, s-a pronunțat în favoarea asigurării drepturilor și libertăților democratice pentru minoritățile naționale în România Mare²¹. La 26 noiembrie 1918, la Cernăuți, a avut loc Adunarea Națională a germanilor care a împuternicit pe Alois Lebouton să participe la Congresul General al Bucovinei și să voteze pentru unirea cu Regatul României²². Totuși, o parte a intelectualității, care nu a putut sau care nu a dorit să-și găsească un loc în noul stat – negerman – a preferat emigrația. Majoritatea celor rămași, însă, s-a încadrat în mod activ în viața politică, economică și culturală a României interbelice, părăsind Bucovina abia în anul 1940, în urma aplicării acordurilor germano-sovietice²³.

Pentru ucrainenii din Bucovina, sfârșitul Imperiului Habsburgic n-a însemnat modificarea statutului lor politic. Însă, dintr-o minoritate națională sprijinită, într-o anumită măsură, de autorități în calitate de contraforță a românismului bucovinene, ucrainenii bucovineni au nimerit în situația în care foștii lor rivali principali pe scena politică și socială a Bucovinei au devenit națiune titulară, pentru care ei constituiau un punct nevralgic important. Marea parte a intelectualității ucrainene din Bucovina a receptat cu nemulțumire decizia Conferinței de Pace de la Paris privind includerea întregii provincii în componența Regatului României. Rămași fără liderii lor politici care, la 10 noiembrie 1918 (în ajunul intrării armatei române în Cernăuți), s-au retras în Galiția, ucrainenii bucovineni n-au reușit să organizeze – așa cum au procedat germanii și polonezii – o delegație națională reprezentativă care să prezinte punctul lor de vedere la Congresul General al Bucovinei. Această poziție lipsită de certitudine, precum și concurența istorică între cele două națiuni în Bucovina au devenit premise pentru traducerea în viață a unei politici mai dure față de ucraineni de către guvernele românești.

În pofida acestei situații nedorite, în întreaga perioadă interbelică elita politică și intelectuală ucraineană a luat parte la activitatea parlamentară, a activat în numeroase societăți național-culturale, partide politice, a editat publicații periodice și literatură în limba maternă, sprijinind și apărând drepturile constituționale ale conaționalilor săi în cadrele României Mari. În anii '30, în partea de nord a ținutului s-a organizat, chiar, o mișcare naționalistă ilegală care avea drept obiectiv crearea unei Ucraine independente. Însă această mișcare a cuprins o mică parte a ucrainenilor bucovineni și ea nu a putut influența evoluția evenimentelor în sensul dorit. În anul 1940, intelectualitatea și liderii politici ucraineni, cu unele excepții, au primit cu ostilitate instaurarea comunismului și includerea părții de nord a Bucovinei în componența Republicii Sovietice Socialiste Ucrainene, preferând să emigreze din țară sau să se stabilească la București și în alte orașe ale României.

Anul 1940 a însemnat momentul distrugerii tradiției culturale și a procesului de conviețuire interetnică specifice ținutului în secolele XIX-XX, iar Bucovina a încetat să existe ca o unitate geografică (cu excepția anilor 1940–1944). Vii au rămas doar amintirile și cunoscutul mit privind toleranța interetnică și interconfesională bucovineană.

¹ Vezi Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, vol. I, 1774–1862. De la administrația militară la autonomia provincială, București, Editura Academiei Române, 1993, pp. 152–182; Ștefan Purici, *Colonizări și îngrări în Bucovina între anii 1775–1848*, "Analele Bucovinei", II, 1995, nr. 2, pp. 360–367; Idem, *Emigrarea populației bucovinene în Moldova (1775–1848)*, "Glasul Bucovinei", I, 1994, nr. 3, p. 5–9; Constantin Ungureanu, *Procese migraționiste în Bucovina în perioada administrației militare (1774–1786)*, "Glasul Bucovinei", IV, 1997, nr. 3, p. 3–16.

² Pentru detalii: Gheorghe Moldoveanu, *Limba română în Bucovina în perioada guvernământului militar*, "Codrul Cosminului", serie nouă, Analele științifice de istorie ale Universității «Ștefan cel Mare», 1997–1998, nr. 3–4, p. 83–98; Ștefan Purici, *Statutul limbii române în Bucovina între anii 1775–1848*, "Glasul Bucovinei", I, 1994, nr. 4, p. 5–11.

³ Vezi Mihai Iacobescu, *op. cit.*; Ștefan Purici, *Mișcarea națională românească în Bucovina între anii 1775–1861*, Suceava, Editura "Hurmuzachi", 1998.

⁴ Marian Olaru, Ștefan Purici, "Bucovinism" și "homo bucovinensis". Considerații preliminare, "Analele Bucovinei", III, 1996, nr. 1, p. 10.

⁵ Pe larg, Erich Zöllner, *Istoria Austriei de la începuturi până în prezent*, ed. VIII-a, traducere de A. Armbruster, vol. II, București, Editura Enciclopedică, 1997, pp. 600–620.

⁶ Cf. *The Final Draft of the Fourteen Points*, în *The Papers of Woodrow Wilson*, vol. 45, Princeton, p. 527.

⁷ *România în relațiile internaționale, 1699–1939*, Iași, Editura Junimea, 1980, p. 427.

⁸ Constantin Botoran, Ion Calafeteanu, Eliza Campus, Viorica Moisuc, *România și Conferința de Pace de la Paris (1918–1920). Triumful principiului naționalităților*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1983, p. 198–199.

⁹ Ю.І. Макар, Б.Ф. Білецький, А.П. Коцур, В.П. Коцур, А.І. Павко, *Історія України від найдавніших часів до наших днів*, Чернівці, 1988, с. 170–171; П.П. Пригуляк, В.К. Демченко, *Брестський мир: зміст та наслідки, в питанні історії України. Збірник наукових статей*. Випуск 1, Чернівці, 1997, с. 167.

¹⁰ Textele acordurilor secrete austro-ucrainene vezi în *Буковинське народне віче 3 листопада 1918 року*, Чернівці, 1990, с. 42–43; Ion Nistor, *Unirea Bucovinei 28 noiembrie 1918. Studii și documente*, București, "Cartea românească", 1928, p. 76–77.

¹¹ Vezi hotărârile Constituantei Bucovinei, din 27 octombrie 1918, în "Glasul Bucovinei", 1918, 29 octombrie, p. 35–36; *Unirea Basarabiei și a Bucovinei cu România, 1917–1918. Documente*, Antologie de Ion Calafeteanu și Viorica Pompilia Moisuc, Chișinău, Editura Hyperion, 1995, p. 259–260. Descrierea evenimentelor ulterioare vezi la Radu Economu, *Unirea Bucovinei, 1918*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1994, p. 8 passim.

¹² Constantin Botoran, Ion Calafeteanu, Eliza Campus, Viorica Moisuc, *op.cit.*, p. 383–384; *Буковина: історичний нарис*, Чернівці, 1998, с. 226.

¹³ *Unirea Basarabiei și a Bucovinei cu România, 1917–1918. Documente*, Antologie de Ion Calafeteanu și Viorica-Pompilia Moisuc, Chișinău, Editura Hyperion, 1995, p. 215–216; *România–Documentele Unirii–1918, Album*, București, Arhivele Statului din România, Editura Fundației Culturale Române, 1993, pp. 88–89, 141.

¹² Damian Hurezeanu, *În căderea aproapelui. Naționalitățile: abordarea liberală și național-țărănistă*, "Xenopoliana", V, 1997, nr. 1–4, p. 201–202.

¹³ Arhiva de Stat a Regiunii Cernăuți (în continuare ASRC), fond 38, inv. 2, d. 441b, f. 7–12.

¹⁴ *Ibidem*, d. 444b, ff. 33–33v, 35–36v.

¹⁵ *Ibidem*, d. 625, ff. 15v, 17–17v.

¹⁶ Vezi: "Чернівці", 1995, 3 листопада, с. 4

¹⁷ ASRC, fond 38, inv. 2, d. 625, f. 38.

¹⁸ Ștefan Purici, *Aspecte ale problemei minorităților naționale în Bucovina istorică între anii 1918 și 1940 (II)*, "Analele Bucovinei", IV, 1997, nr. 2, p. 201–202.

¹⁹ Ion I. Nistor, *Unirea Bucovinei, 28 noiembrie 1918. Studiu și documente*, p. 158–159.

²⁰ "Monitorul Bucovinei", 1919, 5 ianuarie, p. 4; Karl M. Reinert, *Zur politischen Entwicklung der Deutschen in Rumänien 1918–1928. Aus einer siebenbürgisch-sächsischen Sicht*, Thaur/Tirol, Wort und Welt Verlag, 1993, p. 47.

²¹ Vezi Rudolf Wagner, *Die Umsiedlung der Buchenlanddeutschen vor 50 Jahren*, în Rudolf Wagner, *Vom Moldauwappen zum Doppeladler. Ausgewählte Beiträge zur Geschichte der Bukowina*, Bd. I, Augsburg, Hofmann Verlag, 1991, p. 116–125.

"MODERNIZAREA" ÎN DISCURSUL COMUNIST (1944– 1949)

Ovidiu Buruiană

Conceptul de "modernizare", discutabil și greu de definit în termeni preciși¹, introduce în orice discuție o perspectivă sintetică care reflectă imaginea de ansamblu a unei societăți. Totodată, în contextul titlului și într-o analiză a României în perioada imediat postbelică, induce ideea că fenomenul comunist de la noi și de aiurea s-a dorit un efort de modernizare a societății, aceasta și dintr-o majoră nevoie de legitimare în fața unui corp social care îl percepea mai mult ca antinațional.

Ar fi o greșeală, credem, în contextul mentalităților postcomuniste, să considerăm că puterea instaurată în România după 1945 nu a avut nici o legitimitate. Alături de forță, un regim politic al secolului XX se bazează pe particularitățile psihologice ale unui popor sau ale unei "mase" date². Acest secol a experimentat cu succes ceea ce Erich Fromm denumeste plastic ca fiind "fuga de libertate": o anihilare a eului individual, în speranța de a învinge astfel sentimentul insuportabil de neputință, prin subordonarea față de o putere exterioară care-i anulează chinul îndoielilor³. Orice putere este stabilă pentru că ea convine, psihologic, multora⁴. În sensul lui Rousseau, la baza regimului trebuie să stea consimțământul cetățenilor de a fi conduși într-un anumit mod. În afara celor "evadați din libertate", a celor care au o încredere necondiționată în putere, există indivizi pentru care puterea trebuie să construiască și alte mecanisme în afara constrângerii, necesare creării unui simulacru de consens.

Este dificil de explicat dominația comunismului asupra unei mari părți a secolului XX. Zbigniew Brzezinski găsește o motivație în rolul de "ultrasimplificare oportună" jucat de doctrina și practica comunistă⁵. În continuarea marxismului, localizând originile "Leviathanului societal" în instituția proprietății private, comunismul a postulat că abolirea acesteia va permite atingerea adevăratei justiții sociale, având ca substrat egalitatea, și, implicit, accederea la perfecțiunea umană. Această promisiune logică a societății viitoare se împletește cu interpretarea fermă, simplă și concomitent atotcuprinzătoare asupra vieții și istoriei conferind fenomenului bolșevic un statut apropiat de cel al marilor religii⁶. Ca și acestea, el a evitat și ulterior a interzis orice discuție în legătură cu eficacitatea sistemului considerat definit și infailibil⁷. În același timp, doctrina comunistă a oferit mai multe niveluri de

analiză din perspectiva modernizării. Dacă pentru omul simplu a fost suficient să știe că fericirea socială îi este "asigurată" prin participarea la comunism, ce-i punea la dispoziție (prin conceptul de "luptă de clasă") o unică viziune de viitor și o unică interpretare a trecutului, satisfăcând astfel masele intrate de curând în "istorie" (José Ortega y Gasset) domice de a înțelege mai bine lumea înconjurătoare și cu atât mai expuse propagandei⁸, pentru intelectuali comunismul s-a prezentat ca fiind științific în interpretare și, în plus, anticapitalist. Nu discutăm "ura burgheziei împotriva ei însăși", burghezia fiind, în fapt, celălalt nume al societății moderne. François Furet a făcut-o magistral, arătându-i resorturile psihologice interioare⁹. Ceea ce interesează aici este că acest fenomen a fost o premisă, dacă nu un motiv al adeziunii la mișcarea comunistă: pentru că intelectualii au încercat să se identifice cu "clasa muncitoare" într-o apocaliptică luptă împotriva capitalismului¹⁰. Iar în momentul dezamăgirii, care a produs delimitări publice spectaculoase, când au devenit conștienți că realitatea sovietică se afla într-un raport divergent cu idealul comunist, mulți dintre ei (un Panait Istrati, un Arthur Koestler, un Boris Souvarin sau Roy Medvedev) au continuat să creadă că potențialul de realizare al idealului era implicit, propriu, sistemului bolșevic și că acesta deținea, astfel, drumul spre viitor¹¹. Ceea ce-i atrăgea pe intelectuali era accentul pus de comunism pe acțiunea politică pentru a promova o "revoluție izbăvitoare" și pe controlul total al statului pentru a realiza o societate just planificată; sistemul s-a folosit (psihologic) de dorința intelectualilor de a acționa, bazată, iluzoriu, pe rațiune. O rațiune regăsită în proiectul utopic al ingineriei sociale, de reconstrucție a societății în întregime și de creare a omului nou¹².

Discursul comunist, în genere, este unul greu abordabil: ceea ce se poate remarca imediat – cei ce au aderat la comunism o certifică – este forța extraordinară de a eluda realitatea a acestui discurs. Ei (comuniștii) au reușit, mai mult decât oricine înaintea lor, "să mintă în numele adevărului"¹³. Pentru că, retrospectiv și nu neapărat obiectiv, minciuna este cea care a stat la baza fenomenului comunist, ca unică "realitate" a sistemului în viziunea lui Bernard-Henri Lévy, pentru care "socialismul este suma imposturilor și minciunilor sale"¹⁴, ducând, pe termen lung, la distrucția societății. În același timp a existat o conștiință a minciunii care presupunea permisivitatea societății, comoda exorcizare a adevărului: fiecare lua parte la minciună și putea să participe momentan la putere¹⁵. O societate care a plonjat în iluzie, un "imperiu al falsului"¹⁶, "în care minciuna devine adevăr sau, cel puțin, distincția dintre adevăr și fals, în sensul lor obișnuit, a dispărut. Acesta este marele triumf cognitiv al totalitarismului. Întrucât el reușește să abroge însăși ideea de adevăr, nu mai poate fi astfel acuzat de minciună" (Leszek Kolakowski)¹⁷. Este imposibilă imparțialitatea în tratarea "minciunii comuniste", deoarece nu este vorba de o minciună "de tip clasic", ci de una bazată pe "dualitatea limbajului", pe o "dedublare a realității" (Alain Besançon)¹⁸, ceea ce face extrem de dificilă

explicarea fenomenului din afara sistemului și imposibilă din interior, cu instrumentele lui conceptuale, căci ar însemna pătrunderea în mecanismele limbajului structurat de putere¹⁹. Propaganda s-a relevat în sistemele comuniste ca fiind un fenomen societal total: ea acționează prin intermediul *tuturor* canalelor, instituțiilor, se adresează întregului corp social în toate momentele existenței lui. Urmărind să provoace mobilizarea totală și conștientă ea conferă puterii o poziție inexpugnabilă care o adăpostește de orice fel de critică²⁰.

În aceste condiții ceea ce ne apare ca fiind important în abordarea subiectului este de a nu avea la bază un sistem de referință ideologic, de a nu cădea dintr-o schemă propagandistică, a marxismului ca ideologie de stat, în cea a capitalismului, ca instrument ideologic al războiului rece, chiar dacă teoriile modernității pleacă în mod necesar de la experiența Europei occidentale, transformările economice, sociale, culturale ce definesc îndeobște modernitatea luând naștere în această zonă. De altfel similitudinea transformărilor și nevoia de a explica mersul uniform spre lumea modernă, dar și supremația modelului occidental de evoluție politică și socială, condiționează, în parte, preferința pentru termenul de "modernizare" celor clasice de "evoluție" și "dezvoltare"²¹.

Spuneam anterior că ceea ce-și doreau comuniștii români după 1945 era o legitimare în raport cu societatea, legitimare care să le îngăduie modul în care puterea trebuia gândită de către societate. Această poziție putea fi câștigată și menținută cel mai facil de comuniști, atât pentru cei din România cât și pentru "stăpânii" lor de la Kremlin, prin intermediul propagandei în condițiile în care cucerirea puterii politice va determina acapararea unor mijloace imense de propagare a propriilor concepții și de modelare a conștiințelor: instituțiile statului (Consiliile Populare înființate în 1949 sunt "organe al puterii de stat în regiuni" și trebuiau să aplice principiile ordinii socialiste în viața locală²²); miliția este "simbol al dictaturii proletariatului"²³), școala, biserica etc. Majoritatea structurilor societății au cunoscut, de altfel, evoluția spre statutul neoficial de difuzoare ale liniei partidului.

Discursul propagandistic promovat de comuniști, intrat în competiție cu celelalte discursuri promovate de diferite grupuri sociale, va cunoaște opoziția realității. "Marea lui problemă" consta în însăși dualitatea funciară a sistemului pe care comuniștii doreau să-l edifice; factor de putere, discursul, purtând efigia ideologiei ce-l poartă, va fi grevat de realitatea socială tocmai datorită nevoii de legitimare pe care ideologia singură, receptată negativ în toată perioada premergătoare anilor 1944–1949, nu o putea oferi. Reflex al partidului care urmărea să cuprindă societatea, discursul comunist era unul dinamic, cunoscând o evoluție internă în funcție de obiectivele și de strategia partidului, și global, în măsura în care se adresa tuturor domeniilor societății: politică, economie, cultură etc., chiar dacă diferențiat, la nivelul palierelelor sociale; în același timp

era unitar, conceput fiind prin prisma unicului element vizat de comuniști: . . . puterea.

Dincolo de aspectele concrete și cotidiene ale societății, discursul promovat de comuniști perpetuează marile teme ale perioadei interbelice. Coordonatele lui principale sunt reprezentate de antifascism, cu prelungirile lui pe direcția mobilizării în sprijinirea "frontului intern", în lupta împotriva "criminalilor de război" și a celor vinovați de dezastrul țării – automat fasciști – și, în al doilea rând, de prezentarea Partidului Comunist, a comunismului în genere, ca un real factor de progres, trimițând constant la ideea de modernizare, cu mare impact asupra societății românești, acut conștientă de rămânerea ei în urmă și devastată de război.

Ideea de modernizare a societății, de progres în discursul propagandistic comunist este atotprezentă plecând de la două șiruri aparent independente de cauze. Prima din aceste serii trimite la faptul că, de la începuturi, marxism-leninismul s-a socotit un instrument de modernizare a societății, capabil să construiască una nouă, lipsită de păcatele celei vechi, idee conținând imanența și iminența noii societăți, una a păcii, bunăstării, justiției etc., intrinseci comunismului, spre care Partidul, ca reprezentant al Istoriei, cunoaște calea "ce a devenit un bun al întregii clase muncitoare și al maselor largi"²⁴. Pentru că "legile dezvoltării istorice sunt mai puternice decât zăngănitul armelor, decât încercările ridicole de falsificare a marxismului"²⁵. Istoria nu cunoaște oprire: "Istoria își merge drumul ei. Cine pune piedică, cine voiește să împiedice drumul maselor chemate la viață și la libertate, acela este dat înapoi, acela este răsturnat"²⁶.

Al doilea registru discursiv se întemeiază pe antiteza nou-vechi: "țara noastră se află în fericita situație de a putea să își asigure mersul înainte..."²⁷. Aceasta în condițiile în care propaganda partidelor "istorice" era, cumva, defazată față de mutațiile survenite în mentalul colectiv la sfârșitul războiului mondial. Era o nevoie de exprimare, de participare la viața publică, o dorință de "a rupe cu trecutul", trecut ce cunoscuse propriile încercări traumatizante de modernizare de "sus", de la nivelul unei elite modernizatoare. Și cu care comuniștii nu avuseseră nici o legătură, determinând la nivelul discursului demonizarea trecutului și necesitatea rupturii violente. "România stă într-adevăr la răscruce de drumuri. Dacă România vrea să trăiască, România trebuie să devină un stat cu adevărat democratic... În spiritul luptei pe care o reprezintă Partidul Comunist..., noi trebuie să pășim cu hotărâre la lupta curajoasă pentru a face să dispară imaginea României de ieri, o Românie tiranică, o Românie dictatorială, o Românie împilatoare și să pășim cu curaj la clădirea României de mâine, la clădirea unei Românii noi, democratice, libere și prospere"²⁸. Există, cu certitudine, o parte a populației, mai ales muncitorești, animată de credința că stă în putința ei de a clădi "o lume mai dreaptă și mai bună". În faza inițială a construcției comuniste, noua elită a putut exploata și entuziasmul unor segmente

intelectuale, cucerite de ideea ingineriei sociale sprijinită de stat. Nu insistăm asupra marilor nume integrate în ARLUS, cu toate că nu credem că un C.I. Parhon sau un Mihail Sadoveanu au fost esențialmente oportuniști; adeziunea lor s-a produs într-un moment în care posibilitatea sau, cel puțin, speranța unei dezvoltări necomuniste era încă mare. Alte două situații dorim să relevăm aici: a lui Mitiță Constantinescu, eminentul economist liberal din perioada interbelică, care a văzut posibila modernizare comunistă (economică cel puțin, deși nu a trăit s-o vadă) și a principesei Ileana, mătușa regelui Mihai, impresionată, imediat după 23 august, de pasiunea cu care Gheorghiu-Dej i-a descris tabloul României visate de comuniști. O lume modernă, industrializată, cu știință de carte, având prin urmare parte de toate binefacerile civilizației, dar fără nedreptățile ei²⁹.

Noua ordine a mobilizat în primii ani și sprijinul multor tineri, atrași de viziunea unei noi epoci, de proiectele urbane și industriale grandioase, de țelurile umanitare ale reformelor sociale. Iar "P.C.R. este un partid de tip nou, bazat pe o teorie științifică, a socialismului științific, venind cu o morală nouă, cu o concepție etică nouă"³⁰. Însă el era impus din exterior și "ascendentul" pe calea progresului și drept "garant al fericirii colective" trebuia forțat la nivelul discursului comunist într-o serie de mituri menite să-l recomande și să-i asigure longevitatea. Mituri de import, fără aplicabilitate directă societății românești, dar care puteau să legitimeze, să justifice acțiunile comuniștilor: mitul progresului asigurat de "clasa muncitoare", hegemonia proletariatului asupra societății³¹ în calitatea lui de "forță conducătoare a democrației din România"³², asigurând mersul înainte al societății. Există unele accente paradoxale în discursul comunist asupra clasei muncitoare, comprehensibile din perspectiva partidului ce situează această categorie socială în zona potențialității doar pentru a-și justifica rolul: "clasa muncitoare reprezintă o mare forță; ca partea cea mai combativă a poporului, ea trebuie să stea în frunte, să fie factorul dinamic principal al luptei întregului popor; numai că, clasa muncitoare trebuie să fie organizată..."³³. Un element important al noii mitologii a fost, evident, mitul "omului nou" ce corela ideea de justiție socială și de creație: pentru că, "comunismul va înlătura toate scările de valori stabilite pe diferențieri sociale, pe tradiție, pe avere [...] Comunismul va descătușa personalitatea omenească de tot păienjenişul prejudecăților, al ideilor moștenite, de acceptarea unor idei fără criteriu, în puterea unei dogme"³⁴.

În acest context trebuie văzută semnificația pe care comuniștii, în contextul "luptei de clasă", o conferă conceptului de "reacționarism", de "reacționar". Erau toți cei ce se opuneau "modernității lor", cei ce se opuneau schimbării societății într-una comunistă, a frumuseții și a binelui absolut; pentru că, comuniștii doreau realmente să schimbe societatea din temelii, distrugându-i vechile structuri ce constituiau piedici în calea cuceririi puterii totale.

Modernizarea trebuia să cuprindă întreaga societate, viza toate domeniile societale întrucât lupta pentru putere era văzută de comuniști ca fiind una totală. Și aveau nevoie să legitimizeze această luptă sub sintagma de "progresist" și să condamne rezistențele întâlnite ca "reacționare".

Punctul de plecare într-o analiză a modernizării socialiste îl constituie, evident prin grila marxistă de interpretare a societății, modelul economic introdus de noua clasă conducătoare după preluarea definitivă a puterii în 1948 el însuși ipostaziere integrală a modelului sovietic: industrializarea forțată, cu accentul pus pe industria grea constructoare de mașini, conducerea centralizată și planificată a economiei, colectivizarea indiferent de rezistențe era, în viziunea lor, soluția spre fericirea societății. Totul pleca de la industrializare deoarece "caracterizarea economiei românești ca eminentamente agricolă, justifică existența și interesele marii moșierimi, ... împiedicând dezvoltarea industrială, dezvoltarea culturală și bunăstarea materială a maselor largi populare; progresul țării noastre este în directă și nemijlocită legătură cu progresul industrializării țării și de tăria industrială a țării depinde în mare măsură însăși independența statului nostru. De existența unei industrii dezvoltate se leagă existența clasei muncitoare, care reprezintă garanția democratizării vieții publice, garanția lichidării feudalismului și a moșierimii"³⁵.

Aproape totul este spus aici: de la justificarea existențială *á posteriori*, pe care P.C.R. și-o oferă (răsturnare brutală a afirmației de la începutul secolului XX a lui Constantin Rădulescu-Motru conform căreia "nici un partid politic nu se naște dacă nu se simte trebuință de el, dacă nu e precedat de anumite condițiuni care să-l facă necesar") la relația intimă, dar cinică, în context uman, pe care Partidul o stabilește între industrializare, "lupta de clasă", progres, democrație, lichidarea exploatarei asimilată feudalismului, bunăstare și care permite comuniștilor orice măsură. Industrializarea era, indiscutabil, o cerință a societății românești; dar realitatea și necesitatea se întâlnesc cu ideologia, deoarece la baza dezvoltării se găsea industria grea, "pivotal în jurul căruia întreaga economie se dezvoltă în condiții noi"³⁶. Ea urma să asigure "îndeplinirea misiunii istorice a regimului nostru democratic: lichidarea înapoierii economice, transformarea României într-o țară industrial-agrară înaintată și asigurarea unui nivel de trai ridicat maselor muncitoare. Pentru a face față acestei misiuni, statul [...] va trebui să-și lărgască și să-și întărească rolul de conducere în diversele compartimente ale vieții economice"³⁷. Planificarea apare, prin urmare, ca o măsură firească, asociată raționalității moderne. "Trecerea la forme superioare de planificare" permite concentrarea tuturor forțelor materiale, financiare și omenești în vederea ... progresului rapid"³⁸.

În legătură cu modernizarea industrială stă și celălalt mare palier economic, agricultura. Dacă inițial se vorbește de înlăturarea rămășițelor feudale

și a întări reforma agrară³⁹, ulterior, în numele aceleași nevoi de progres, trebuie să se facă trecerea spre socializarea pământului, spre agricultura rațională. Se stabilește astfel o relație sinalagmatică între socializare și rațional, cu trimitere directă la bunăstare. Pentru că "gospodăria individuală, fărâmițată, condamnă oamenii la întuneric, la mizerie, la răzlețire" (Lenin)⁴⁰. Este nevoie de introducerea socialismului în agricultură, pentru înflorirea agriculturii, bazată pe Gospodăria Agricolă Colectivă (GAC), modelul agriculturii kolhoznice sovietice, mecanizată "cea mai productivă din lume", fiind imprimat și stării de lucruri românești. Era o victorie asupra naturii pentru că "planul stalinist de transformare a naturii prin introducerea perdelelor forestiere de protecție și a alternării culturilor de cereale și de plante furajere va duce la înlăturarea definitivă a secetei și a recoltelor proaste"; mai mult, "agricultura capitalistă nu este în stare să înfrunte consecințele secetei și ale altor catastrofe naturale"⁴¹. Superioritatea tehnică inerentă modernizării socialiste se combină, atât în industrie cât și în agricultură, cu "necesitatea morală" a desființării exploatării capitaliste. Lupta de clasă, în realizarea utopiei sociale a societății fără clase, justifică naționalizarea industriei și a pământului⁴².

Dar modernizarea, plecând de la economic, trebuia să inunde cu "binefacerile" sale întreaga societate. În primul rând se avea în vedere aspectul politic: era o discrepanță între "caracterul nou al puterii de stat, care exprima fidel interesele clasei muncitoare, ale țărănimii muncitoare și ale intelectualității înaintate, și forma de stat învechită și cu totul nepotrivită noilor condiții sociale și politice... Nu era cu puțință să consolideze puterea oamenilor muncii atâta vreme cât în fruntea statului se afla cel mai mare moșier și capitalist... Nu era posibil să pomești la construirea temeliei unei orânduiri sociale superioare, câtă vreme statul mai avea o formă moștenită din timpurile îndelungate ale Evului Mediu [...] Republica populară este o formă de stat nouă, un nou pas înainte în evoluția socială..."⁴³.

Aspectul social al modernității comuniste deriva atât din "desființarea exploatării omului", urmare a luptei de clasă ce a dus la nimicirea claselor retrograde și reacționare, "lege absolută de dezvoltare a țărilor de democrație populară spre socialism"⁴⁴, cât și din "asigurarea deplinei egalități, pe plan economic, social și politic între bărbați și femei", una din revendicările de bază ale democrației "consecvente".

Cultura trebuia să devină "progresistă" prin aplecarea ei asupra socialului. Era vorba de o nouă cultură, care să fie națională ca formă, socialistă în conținut și care să ofere maselor largi populare toate posibilitățile de participare la viața culturală. Intelectualitatea trebuia să devină "progresistă": nu-și găseau locul operele care nu coincideau cu țelul comuniștilor; se cultiva un dispreț față de intelectualitatea interbelică a cărei "lipsă de principii", "oportunism ieftin", "mare confuzie" trebuiau eradicat ca și societatea din trecut. "Intelectualitatea noastră este astăzi la o răscruce: nu trebuie să privească înapoi, spre trecut,

pentru a-și alege drumul, ci trebuie să participe la construirea României noi și a democratice". "Partidul nostru luptă pentru libera creație a intelectualității", dar "aceia dintre intelectualii ruși care n-au înțeles însă nimic din frământatele zile ale anului 1917 au... fost călcați în picioare de mersul istoriei... Nici istoria, și cu dânsa nici societatea, nu cunosc întoarceri înapoi, pentru că nu cunosc întoarceri spre barbarie"⁴⁵.

Chiar și în politica față de minorități trebuia să existe o rezolvare nouă a problemei, în care modernizarea era o constantă, o "sarcină a politicii proletariului". "Partidul proletariului este singura forță politică ce merge consecvent pe linia rezolvării depline a chestiunii naționale. Călăuzit de învățăturile marxism-leninismului («nu poate fi liber un popor care asuprește alte popoare»), proletariatul și partidul lui revoluționar trebuie să devină conducătorul luptei pentru libertatea și egalitatea în drepturi a tuturor naționalităților, pentru solidaritatea internațională a celor ce muncesc". "Chestiunea națională trebuie privită în legătură cu sarcinile ce stau în fața clasei muncitoare: desființarea exploatării capitaliste și instaurarea orânduirii socialiste"⁴⁶. Evident, criteriile modernității naționale sunt amestecate mergându-se, în condițiile luptei de clasă, spre "unitatea politică și morală a poporului muncitor, fără deosebire de naționalitate, pe drumul construirii socialismului".

Sub forma ei de "democrație reală", de "democratizare", modernizarea este cuprinsă în cvasitotalitatea proceselor comuniste de supunere a societății: justiția "populară"⁴⁷, "democratizarea armatei"⁴⁸, a învățământului etc.

Viitorul este marele cuvânt al comunismului: în numele lui orice "schimbare", "modernizare" este legitimă. "Democrația reală", "populară" circumscrie finalitatea modernizării: comuniștii dețineau puterea la modul absolut.

Indiscutabil, modernizarea era o constantă în preocupările comuniștilor români, dar modul în care aceasta a fost concepută și realizată indica o profundă mutație a finalității procesului.

După 1830 a existat, la nivelul elitelor românești, o adevărată obsesie a modernizării societății, fenomen ce trebuia să ne apropie de modelul occidental de civilizație. Procesul amorsat atunci a condus la o modernitate care, instituțional sau din punct de vedere a elitelor, putea găsi elemente similare cu cele din Occident; însă, la nivelul societății în ansamblul membrilor ei, a mentalității acestora, au existat traume și eșecuri ceea ce explică discuția acerbă în epocă asupra căilor de urmat⁴⁹. Deși își accelerase dezvoltarea – mai ales în timpul guvernelor liberale – și decolase de la stadiul de țară rurală, România era, la începutul celui de-al doilea război mondial, încă departe de modelul propus.

Totuși, drumul era trasat și a existat o anumită continuitate între practicile elitei comuniste și ale elitelor ce au precedat-o, din rațiuni diverse care țin, mai

ales, de solicitările mediului exterior (economice)⁵⁰. Ajunși la putere cu sprijinul nemijlocit al Moscovei, deși au încercat să dea acestei ascensiuni un caracter legal, constituțional, comuniștii români erau conștienți de ostilitatea majorității populației față de ei. Prin urmare, modernizarea a fost percepută, dinspre comuniști, ca sursă importantă a legitimității lor la putere. Deși au condamnat vehement, la nivelul discursului, modernitatea interbelică, aveau și ei în vedere dezvoltarea industrială ca bază a modernizării, prin creșterea rolului statului, necesară în condițiile lipsei unor structuri sociale capabile să joace rolul de agent al modernizării.

Modelul modernizării socialiste avea însă alte determinări și, într-o ierarhie a priorităților, urma după ceea ce părea fundamental pentru regim: monopolul puterii. Așa se face că acest element, ce derivă din structura ideologică a comunismului, își pune amprenta chiar asupra modernizării, prin importanța acordată planificării centralizate și statului, ca instrument discreționar al procesului ce trebuia să instaureze acea societate fără clase bazată pe justiție socială, scoțând astfel economia din jocul economic. Nimic nu trebuia să existe în afara statului, iar autonomizarea unor indivizi sau grupuri era de neconceput⁵¹.

Acei indicatori măsurabili ai modernizării – accelerarea informației, progres tehnic, raționalitatea procesului de producție, eficiența, relativizarea valorilor, universalitatea ideologiilor etc. – se vor regăsi doar parțial în sistemul comunist. Pentru că modernizarea nu este definită de evoluția chiar spectaculară a unui anume domeniu/indicator, ci de modul în care aceste fenomene s-au coagulat într-un tot coerent care a antrenat după sine noi transformări. "Nu schimbarea în sine definește modernitatea, ci propensiunea schimbării de a atrage după sine alte schimbări, într-un proces ale cărui elemente sunt cumulative iar câștigurile ireversibile"⁵².

În spațiul "democrat-popular" modernizarea a fost redusă la revoluția industrială, la care se adăuga utopia societății fără clase. Modernitatea politică nu era parte integrantă a acestui proces de modernizare, în ciuda faptului că semantica comunistă se apropia de cea apuseană. Modernizarea a ieșit handicapată, socialismul nefiind un sistem economic, deși a privilegiat modul de producție ca și categorie a schimbării istorice, ci o putere care avea nevoie de un anumit tip de economie ingerabilă ca să poată supraviețui⁵³.

Dacă în Occident modernizarea a dus la o creștere a complexității societăților, în Răsăritul comunist aceasta presupunea o simplificare a spațiului social. Programatic, modernizarea trebuia să se producă în scurt timp, se baza pe mobilizarea societății și avea ca principală resursă exploatarea forței de muncă⁵⁴.

¹ Pentru o privire sintetică asupra conceptului de modernizare a se vedea Bernard Valade, *Schimbară socială*, în Raymond Boudon (coord.), *Tratat de sociologie*, Editura Humanitas, București, 1997; Cristiana Oghină, *Societatea românească pe drumul organizării moderne (1821–1828). Context european și modele*, Teză de doctorat, cap. I *Modernizarea – interpretări contemporane* și Stelian Tănase, *Elite și societate. Guvernarea Gheorghiu-Dej. 1948–1965.*, Editura Humanitas, București, 1998, pp. 7–29.

² Dintre lucrările asupra conceptului de "masă", rămân importante și azi cele ale lui Gustave Le Bon, *Psihologia mulțimilor*, Editura Științifică, București, 1991; Erich Fromm, *Texte alese*, Editura politică, București, 1983; idem, *Frica de libertate*, Editura Teora, București, 1998; Hannah Arendt, *Originile totalitarismului*, Editura Humanitas, București, 1994.

³ Erich Fromm, *op.cit.*, p. 133.

⁴ După Alexandr Zinoviev "stalinismul a fost o autentică putere a poporului, în sensul cel mai profund al acestui termen", apud Vladimir Tismăneanu, *Noaptea totalitară. Crepusculul ideologiilor radicale în Europa de Est*, Editura Athena, București, 1995, p. 121.

⁵ Zbigniew Brzezinski, *Marele eșec. Nașterea și moartea comunismului în secolul XX*, Editura Dacia, Cluj, 1993, p. 7.

⁶ *Ibidem*, p. 8; Panait Istrati, *Spovedanie pentru învinși. După 16 luni în URSS*, Dacia, Cluj, 1991, p. 15: "Apariția comunismului, după Zimmerwald și Kienthal mă subjugă prin fermitatea, precizia și curajul său".

⁷ Leszek Kolakowski vede acest principiu prin prisma războiului psihologic împotriva propriului popor: "trebuia să injecteze în oameni sentimentul deznădejdi și să-i cufunde în apatie" *Comunismul, Biserica și Vrăjitoarele* în "Timpul", nr. 4(33), aprilie 1996.

⁸ Jean-Marie Domenach, *La propagande politique*, Paris, 1950, p. 13.

⁹ François Furet, *Trecutul unei iluzii. Eseu despre ideea comunistă în secolul XX*, Editura Humanitas, București, 1996.

¹⁰ Cazul lui Panait Istrati este ilustrativ din acest punct de vedere, *op.cit.*, pp. 20–23: "Când o civilizație construiește bordeluri în valoare de 4 milioane, în timp ce țaranii ei, înspăimântați de mizerie, își masacrează copiii cu lovituri de bardă, această civilizație nu mai are dreptul la existență".

¹¹ *Ibidem*, p. 61: "Să jurăm că niciodată nu vom ridica mâna noastră împotriva bolșevismului, chiar de ne-ar arunca, într-o zi, în închisoare: lui îi va fi datoare, mâine, omenirea pentru libertatea ei totală". Un Arthur Koestler, decelabil în Rubașov, afirmă în *Întineric la amiază*, Editura Albatros, București, 1991, p. 47: "Toate principiile noastre au fost corecte, dar rezultatele au fost greșite". Vezi și Fr. Furet, *op.cit.*, pp. 121–130. Trimite la mitul leninismului originar, bun și pur, trădat de monstrul asiatic numit Stalin, idee cu mare relevanță în spațiul ex-sovietic și nu numai.

¹² Despre cum trebuie să arate "omul nou", o imagine excelentă în Lucian Boia, *Omul "nou"*, în "Polis. Revistă de științe politice", nr. 1/1996, pp. 5–24.

¹³ Stephen Koch, *Sfârșitul inocenței. Intelectualii din Occident și tentația stalinistă. 30 de ani de război secret.*, Editura Albatros, București, 1997; Arthur Koestler, *op.cit.*, p. 76: "istoria ne-a învățat că, deseori, minciunile o slujesc mai bine decât adevărul; căci omul este trândav și trebuie să fie condus prin deșert timp de patruzeci de ani înaintea fiecărui pas din evoluția lui".

¹⁴ Nae Bădulescu, *Seducția minciunii –puterea seducției*, în "Dilema", anul V, nr. 209.

¹⁵ François Thom, în *Limba de lemn*, Editura Humanitas, București, 1993, p. 134 vorbește, în același sens, despre a lua cuvântul din limba de lemn și a participa la putere.

¹⁶ Alain Besançon, *Originile intelectuale ale leninismului*, Editura Humanitas, București, 1993, pp. 262–274.

¹⁷ Vladimir Tismăneanu, *op.cit.*, p. 31.

¹⁸ Alain Besançon, *op.cit.*, p. 237.

¹⁹ Henri-Pierre Cathala, *Epoca dezinformării*, Editura Militară, București, 1991, pp. 50– 51 și p. 299. Statul comunist se prezintă ca o logocrație, a cărei particularitate constă în faptul că însuși cuvântul este proprietate de stat.

²⁰ Hannah Arend, *op.cit.*, pp. 559– 560: tehnica profetică permite eludarea discuției prin scoaterea unui argument de sub incidentul prezentului și afirmând că doar viitorul îi poate dovedi meritele.

²¹ Din această "neinocență", din această încărcătură ideologică a conceptului derivă, de altfel, critica teoriilor modernității ce merge pe direcția neacceptării comparației făcute între civilizații – cu apologia modernității occidentale – și apoi pe faptul că aceste teorii fac deseori apel la o judecată de valoare între vechi și nou, între tradițional și modern, cu tendința de a introduce un sens, obligatoriu pozitiv, în aprecierea victoriei modernității asupra lumii tradiționale (cumva apropiat de instrumentarul teoretic al istoriografiei marxiste cu acea evoluție stadială a societății).

²² Ghiță Ionescu, *Comunismul în România*, Editura Litera, București, 1994, pp. 201– 202.

²³ *Ibidem*, p. 217.

²⁴ Gheorghe Gheorghiu-Dej, "Raportul politic al Comitetului Central la Conferința Națională a PCR, octombrie 1945", în *Articole și cuvântări*, ediția IV, ESPLP, București, 1955, p. 17.

²⁵ *Ibidem*, p. 132, "Raportul politic al Comitetului Central la Congresul PMR (21 februarie 1948)".

²⁶ Lucrețiu Pătrășcanu, *Scrieri, articole, cuvântări. 1944–1947*, Editura Politică, București, 1983, p. 18.

²⁷ *** *Partidul Comunist din România. Conferința organizației regionale București. 10–11–12 august 1945*, Editura P.C.d.R., 1945, p. 14.

²⁸ L. Pătrășcanu, *op.cit.*, p. 22.

²⁹ Vlad Georgescu, *Istoria românilor. De la origini până în zilele noastre*, Editura Humanitas, București, 1995, p. 251.

³⁰ *** *Partidul Comunist din România. Conferința...*, p. 34.

³¹ Gh. Gheorghiu-Dej, *op.cit.*, p. 184.

³² *Ibidem*, p. 134.

³³ Idem, *O politică românească de realizări democratice*, Editura PCR, București, 1945, pp. 17– 18.

³⁴ L. Pătrășcanu, *op.cit.*, p. 130.

³⁵ Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole...*, p. 62.

³⁶ *Ibidem*, p. 63.

³⁷ *Ibidem*, p. 149.

³⁸ *Ibidem*, p. 152.

³⁹ Idem, *Op politică românească...*, p. 73.

⁴⁰ Idem, *Articole...*, p. 207.

⁴¹ *Ibidem*, pp. 209– 210.

⁴² *Rezoluții și hotărâri ale Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român*, vol. I, 1948– 1950, Editura pentru literatură politică, București, 1952, pp. 24– 25.

⁴³ Gh. Gheorghiu-Dej, *op.cit.*, p. 219.

⁴⁴ Idem, *Lupta de clasă în România în etapa actuală*, Editura PMR, București, 1950, p. 3.

⁴⁵ Lucrețiu Pătrășcanu, *Poziția Partidului Comunist Român față de intelectuali*, Editura PCR, București, 1946.

⁴⁶ *** *Rezoluția Biroului Politic al Comitetului Central al PMR în chestiunea națională*, Editura PMR, București, 1948.

⁴⁷ *** *Partidul Comunist din România. Conferința...*, p. 153: "trebuie depusă o serioasă muncă de convingere a magistraților că locul lor este alături de popor, ca să ocrotescă prin munca

lor, interesele poporului"; L. Pătrășcanu, *op.cit.*, pp. 179– 231 vorbește de tendința naturală a atragerii elementelor populare în aparatul judiciar.

⁴⁸ Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și...*, pp. 31– 32.

⁴⁹ Keith Hitchins, *România. 1866–1947*, Editura Humanitas, București, 1996, pp. 341– 358.

⁵⁰ Stelian Tănase, *Regimul Gheorghe Gheorghiu-Dej: elită comunistă și societate*, în "Polis. Revistă de științe politice", nr. 1/1996, p. 44.

⁵¹ *Ibidem*, p. 46.

⁵² Cristiana Oghină, *loc.cit.*, p. 31.

⁵³ Jean François Revel, *Revirimentul democrației*, Editura Humanitas, București, 1995, p. 412.

⁵⁴ Stelian Tănase, *art.cit.*, p. 45.

1848 LA VÂRSTA CENTENARULUI. ACCENTE "DEMOCRAT-POPULARE"

Andi Mihalache

Către sfârșitul deceniului V și începutul celui următor, centenarul revoluției de la 1848 fusese marcat de o lectură marxistă a evenimentului. Nu conotațiile lui modernizatoare și deci, integratoare din perspectiva europenismului, interesau acum. Centrul de greutate al analizei se deplasa de la semnificațiile novatoare și naționale ale revoluției către supralicitarea factorului social, a resorturilor lui economice. Ansamblul celor petrecute cu un secol în urmă devenea o totalitate reductibilă la o cauză ultimă, lupta de clasă. Necesitatea istorică imaginată de stalinism împlinea, prin ea însăși, sensul istoriei. Socialismul era, prin urmare, efectul unei grăbite succesiuni a celorlalte patru "orânduiri" anterioare. Dezvoltarea "forțelor de producție" capitaliste denunța "relațiile de producție" încă feudale. Amplificându-se gradul de pauperizare al maselor, predispoziția la revoltă se permanentiza. Amplitudinea crescândă a luptei de clasă hotăra astfel cadența progresului istoric. 1848 mărturisea un *crescendo* revoluționar care culmina cu venirea la putere a P.C.R.-ului. Nu întâmplător epoca modernă era fixată, cât se poate de riguros, între anul revoluționar discutat aici și actul instaurator de la 23 august 1944.

Era o tendință anunțată încă din 1945, de lucrarea pe care Lucrețiu Pătrășcanu o intitula sugestiv "Un veac de frământări sociale (1821–1907)". De fapt se proceda la selectarea acelor precedente susceptibile să legitimeze actualitatea transformismului stalinist. Istoriografia de după 1947 s-a arătat și mai exigentă față de pașoptism. Admonestat ca "burghez" sau "burghezo-democratic", acesta se găsea culpabil fie numai și prin aleatoria contemporaneitate cu "Manifestul" lui Marx și Engels, apărut în februarie 1848. Așezat la originile ideii de revoluție proletară, revoluția prin excelență, "Manifestul" pune mișcările anului 1848 într-o lumină "burghezo-moșierească", nefavorabilă. În Franța revoluția eșuase pentru că burghezia fusese prea puternică, în Principate pentru că era prea slabă. Oricum, absența sau ineficiența proletariatului – lipsit de un partid care să îl conducă la victorie – presupuneau, în plan interpretativ, crepusculul "thermidorian" al pașoptismului. Se observă ușor preferința pentru aprecieri globale, inapetența pentru nuanțări, prezentificarea unor aprecieri privitoare la epoci trecute. În broșura sa "Anul revoluționar 1848", Mihail Roller accepta aspirația libertară și

caracterul general – european al evenimentelor, dar numai la nivelul maselor, nu și al elitelor. Impulsurile modernizatoare și naționale nu intrau în economia discursului rollerian. Un progres socio-economic aproape uniform și antagonisme omniprezente explicau revendicările comune, recognoscibile în întreaga Europă. Numai evoluția esenței subiacente, adică a realității economice, putea genera o schimbare reală, revoluția socială. Aspectele politice nu erau decât expresia exterioară a unor schimbări esențiale, petrecute anterior în economie¹. Clișeul abia reprodus era aplicat mecanic revoluției de la 1848, în ciuda faptului că, în același timp, pentru a-i justifica "eșecul", se va invoca slăbiciunea burgheziei, incipienta dezvoltare a proletariatului. Deși țărănimea fusese recomandată ca principala forță socială angajată în revoluție, capitalismul ardelean – mai avansat decât în Principate, ni se spunea – stătea, totuși, la originea celor petrecute dincolo de munți. Propensiunea aporetică definea discursul marxist din epocă. Printr-un artificiu ilustrativ, ipostaziant, câteva manufacturi asigurau existența burgheziei industriale, a unui proletariat pe măsură. Pentru ca toate acestea să devină plauzibile s-a apelat la ideea *proletarizării* clasei țărănești deposedate de pământ, oprite și radicalizate ideologic. În raporturile dintre clase, transferul de personalitate era acceptat în cazul *proletarizării țărănimii* dar respins în ceea ce privește *îmburghezirea boierimii*. Se procurau astfel, actorii necesari unui scenariu axat mai mult pe ura de clasă decât pe dorința de schimbare: burghezi contra boieri, boieri contra țărani, țărani contra burghezi, etc.

Mondializarea sistemului capitalist provocase, în realitate, o adaptare globală a societății nu prin diferențierea între "vechi" și "nou" ci prin adaptarea funcțională a structurilor în vigoare la *trend-ul* modern². Burghezia românească nu apăruse – așa cum se afirma în acei ani ai rigorismului stalinist – în afara unei societăți asupra căreia ar fi acționat ca factor coroziv³. Fără să aibă un statut aparte în cadrul cetății, burghezia nu putea fi animată – în preajma revoluției – de o conștiință a propriei identități de clasă⁴. Originea aristocratică a liberalilor de la 1848 se dovedea o realitate greu adaptabilă schemei marxiste. Se impuneau, explicit, caracterul "limitat", "burghezo-democratic", al celor petrecute în 1848, înlocuirea clasei exploatatoare cu o alta.

Istoriografiei "burgheze" i se reproșa că ar fi acreditat ideea subdezvoltării Principatelor doar pentru a justifica "importarea", fără discernământ, a modelelor politice și culturale occidentale. Se cultiva așa-numitul factor "intern", obiectiv, social-economic. Cultura fiind sinonimă cu ideologia clasei dominante, receptivitatea față de valorile apusene era tradusă ca subordonare ideologică și, în cele din urmă, economică față de expansivismul apusean. Departate de sincronismul lovinescian, relațiile noastre cu Occidentul sunt trecute acum în contul unei "cauzalități diabolice" (L. Poliakov). În schimb, pentru ca Bălcescu să poată fi acceptat ca gânditor premarxist, "limitele" gândirii sale –

de exemplu, incapacitatea de a conștientiza misiunea istorică a proletariatului – sunt puse pe seama *aceleiași înapoieri economice și culturale a Țărilor Române*. Este unul din cele mai cunoscute procedee retorice ale leninismului: "îmi este permis să întreprind, în numele principiilor tale, ceea ce eu îți interzic în numele principiilor mele"⁵.

Clasa nu poate fi o structură compactă, organică, fără fisuri ori divergențe ci mai mult un *spațiu de convivialitate*, caracterizat de valori, obiceiuri și deprinderi specifice⁶. La sfârșitul deceniului V s-a promovat însă o viziune grupusculară, reificată, a acestui concept. O conștiință de clasă izvorâtă numai din raportarea conflictuală la celelalte categorii sau pături sociale. Recunoscându-și coincidența de condiție și interese, burghezii își descoperă, în realitate, alteritatea care îi condamnă la concurență, la rivalitate⁷, nicidecum la coeziune. Aplicată pașoptismului în accepția ei stalinistă, ideea de *clasă* sugera, mai degrabă, o unitate cvasi-organică, un fel de a fi inconfundabil, un mod identic de a reacționa, ca un singur om. Față de imaginea unui grup de luptă instituționalizat⁸, realitatea claselor nu putea oferi decât grupări *de fapt*, cărora individul le aparținea fără vreun gest de adeziune, fără vreun angajament sau o ideologie împărțite necondiționat⁹.

Antagonismului burghezie-proletariat, descoperit de Roller în revoluția pariziană, îi corespundea, în cazul nostru, o viziune mai nuanțată dar tributară aceleiași polarizări extreme. Disputând privilegiile pe care boierimea și le-ar fi păstrat pentru sine, burghezia apelează la șantajul alianței (temporare) cu țărănimea revoluționară. Interesul de clasă este definit *politic*: fiecare clasă are o concepție despre societate și dorește puterea pentru a o impune¹⁰. 1848 este privit prin prisma voluntarismului leninist, tentat să pună semnul de egalitate între revoluție și cucerirea statului¹¹. În raport cu boierimea și țărănimea, burghezia pașoptistă ar fi ocupat un loc intermediar și mobil pe eșicherul social. Predispusă deci la "trădări", își alege vremelnice tabăra sau întârzie să facă acest lucru¹²: împiedica astfel, dezvoltarea luptei de clasă în sensul prezis de Marx. Dat fiind proletariatul puțin numeros și alogen ca origine, progresismul este recunoscut țărânilor, investite *post factum*, cu o neverosimilă voință de schimbare. Aceasta în ciuda faptului că Marx o văzuse reacționară, cu veleități "mic-burgheze". Spre deosebire de eterogenitatea burgheziei, țărănimea prezenta avantajul de a forma totuși o grupare aparte, distinctă față de restul societății. Numai că lupta de clasă din lumea satelor nu a vizat niciodată suprimarea "alienantei" proprietăți private – imperativ corespunzător atunci actualității "democrat-populare" a naționalizării etc – ci doar redistribuirea acesteia¹³.

Noua istorie trebuia să fie una a producătorilor de bunuri materiale, agenți nemijlociți ai progresului istoric. Alături de cauza primă, cea economică, "masele populare" constituiau un reper obligatoriu al noului discurs. Măsura în

care ele s-au implicat hotărâ și caracterizarea celor petrecute la 1848. Neimplicarea lor în Moldova atrăgea de la sine, definirea restrictivă – "mișcare revoluționară", "protestatară" – a evenimentelor de la Iași. La rândul lor, personalitățile acelui timp și-au salvat posteritatea "democrat-populară" în funcție de felul în care s-au raportat la dezideratele celor mulți, reale sau nu, mai precis la problema împrumutării țăranilor. Observăm o viziune *exponențială* asupra conducătorilor revoluției: individul rezumă clasa care îl conține și îl determină absolut. Proveniența socială a individului implică, în viziunea totalizantă a discursului rollerian, întreaga clasă de apartenență. Ceea ce părea *posibil* devenea *necesar*. Apariția unor elemente care mai degrabă *anunțau* existența burgheziei sau a proletariatului, părea suficientă pentru legitimarea (discursivă) noului "mod de producție". Interesele de clasă sunt aceleași, definitive și valabile pentru toți componenții unui segment social anume. După modelul partinic, membrii unei clase respectă neabătut o strategie unică, proprie doar acelei grupări sociale, cu alianțe și rupturi dictate de conjunctură. Pentru burghezia care atacă regimul feudal, folosindu-se între timp de instituțiile lui, masele nu erau decât un "tovarăș de drum". Accentul este pus pe *imaginabil* și nu pe *credibil*¹⁴. Revoluția de la 1848 este așezată la originile "orânduirii capitaliste" și definită drept "preludiul monstruoasei coaliții dintre burghezie și boieri încheiată mai târziu"¹⁵. Simpla enumerare a unor incipiente burgheze/proletare existente atunci dovedea existența clasei ca atare. Tendința schematizantă, vulgar-globalizantă se afirma și în privința mediului rural. Cu toate că se invoca o anume stratificare, motivul luptei dintre Bine și Rău reducea țăranimea la imaginea unei clase informe, nivelate doar de apăsarea sarcinilor fiscale¹⁶. Concepția marxistă privilegia de fapt *mediile*¹⁷, fără a lua în considerare aspectele singulare ale epocii abordate.

Rolul factorului național în revoluția de la 1848 este regândit în funcție de: a) grila marxist-leninistă care dă prioritate interpretărilor fondate pe ideea de clasă; b) imperativele internaționaliste de la sfârșitul anilor '40, aplicate revoluției pașoptiste; c) tăcerile și exagerările impuse de prietenia româno-sovietică. Idealul unirii ar fi avut drept cauză primă maturizarea capitalismului în această parte de Europă. Dorind o piață internă unitară, burghezia și-ar fi propus o simplă asociere politico-administrativă a celor trei provincii, "punerea lor sub un singur domn"¹⁸ cum scria Mihail Roller. Esența unei societăți fiind dată de "modul ei de producție", ideea națională este talmăcită în termeni economici și echivalată cu o dispută pentru redistribuirea "mijloacelor de producție". Cu toate că putem sesiza o serie de principii care își trădează coloratura liberală, la mijlocul secolului XIX nu dispuneam încă de o ideologie *burgheză* ci numai de una *națională*¹⁹.

"Împletirea" socialului cu naționalul căpăta interpretări insolite în istoriografia rolleriană. Lupta socială a țăranimii și burgheziei deținea

semnificații naționale doar în măsura în care era orientată împotriva unei boierimi filootomane, antinaționale deci, a unui "mod de producție" impus din afară, de "imperii feudale" din jur²⁰. Emanciparea națională nu putea concura totuși, lozinca frăției revoluționare pan-europene. Naționalismul transilvănean se făcea vinovat de *fiasco*-ul mișcării revoluționare de ambele maluri ale Tisei. Revoluția ardeleană nu trecea deci, proba internaționalismului de strictă actualitate în 1948 – an în care la București era anatemizat "naționalismul șovin" al vecinilor iugoslavi. O altă diversiune retorică a leninismului – adoptată grabnic de noua istoriografie – era combaterea unui punct de vedere nesușținut în realitate de nimeni. Astfel, pe seama lui Simion Bărnuțiu era pusă confuzia deliberată dintre *burghezie* și *națiune*, plus antimaghiarismul care "deschide [...] calea contra revoluției"²¹. Luată ca ipoteză de lucru permanentă, ideea "conspirației sociale" (K.R. Popper) implica damnarea rezoluției de la Blaj ca fiind "potrivnică intereselor populare"²². Diabolizat și el, Avram Iancu "lupta contra trupelor victorioase ale revoluției"²³. N. Bălcescu rămâne singurul care dă satisfacție noilor exigențe. Își dovedise internaționalismul ca participant la revoluția pariziană. Încercase mai apoi, reconcilierea dintre români și unguri. Prietenia româno-sovietică pretindea evaluarea lui ca discipol al democrațiilor revoluționari ruși – a lui Herzen, în special – și precursor al ideii de "lagăr democratic". "Bălcescu știa clar – ne asigură Pavel Apostol – că lupta de eliberare a popoarelor nu avea rezultate până când nu se încheagă un puternic și activ front comun al democrației împotriva reacțiunii [...]. Azi acest lagăr al popoarelor la fel de interesate în prevenirea agresiunii despoților Wal-Street - ului crește de la zi la zi. Ideea revoluționară a popoarelor dornice de libertate, unul din principiile fundamentale ale crezului politic al lui Bălcescu, devine realitate revoluționară"²⁴.

Timbrată jdanovist, culpabilizarea Occidentului se regăsea în complotul antiromânesc organizat de Anglia – cea care ar fi determinat intervenția otomană în Muntenia revoluționară. Orientarea noului discurs istoric fusese hotărâtă la secția de Agitație și Propagandă a C.C.-ului și pusă în aplicare de Leonte Răutu. Prin urmare, științele sociale erau disciplinate în funcție de lozincile politicii "de bloc". Deși în programul revoluționar de la 1848 influențele franceze sunt evidente, Răutu era de părere că românii descoperiseră prin eforturi proprii marile idei ale veacului iluminist. Nu putea decât să se arate nemulțumit de faptul că revoluția de la 1848 în loc să fie înfățișată ca o victorie revoluționară a poporului nostru, a fost prezentată drept revoluție "«importată de bonjuriști» din străinătate"²⁵. În aceeași ordine de idei, intervenția represivă a Rusiei fie că e pomenită în trecere, fie că este trecută sub tăcere prin formule echivoce: "armate străine" de exemplu. Mai mult, s-au descoperit chiar și urmări benefice ale invaziei țariste, armata rusă nefăcând alceva decât să pună capăt violențelor otomane²⁶.

Racordarea la modernitate se limita deci la ficțiunea unei dezvoltări socio-economice aproape uniforme în întreg continentul. Datorită acestui fapt ne-am fi apropiat, de-a lungul secolului care a urmat, de sfârșitul previzibil, comunist, al istoriei. Teleologismul practicat atunci susținea ideea unui progres economic permanent, impulsional, de la o epoca la alta, de virulența luptei de clasă. Departe de consensualismul ideologiei naționale, marota revoluției "unitare" se legitima doar prin cauze economico-sociale identice, prin revendicări programatice similare.

¹ Karl Raymund Popper, *Societatea deschisă și dușmanii ei*, vol. II., traducere de D. Stoianovici, București, Editura Humanitas, 1993, p. 122.

² Alexandru Florin Platon, *Geneza burgheziei în Principate. Preliminariile unei istorii*, Iași, Editura Universității "A.I. Cuza", 1997, p. 346–347.

³ *Ibidem*, p. 346.

⁴ *Ibidem*, Francois Furet, *Trecutul unei iluzii. Eșeu despre ideea comunistă în secolul XX*, traducere de Emanoil Marcu și Vlad Russo, București, Editura Humanitas, 1966, p. 16.

⁵ Henri Pierre Cathala, *Epoca dezinformării*, traducere de Nicolae Bărbulescu, București, Editura Militară, 1991, p. 161.

⁶ Alexandru Florin Platon, *op.cit.*, p. 347.

⁷ Raymond Aron, *Istoria și dialectica violenței*, traducere de Cristian Preda, București, Editura Babel, 1995, p. 128.

⁸ *Ibidem*, p. 146.

⁹ Idem, *La lutte de classes. Nouvelles leçons sur les sociétés industrielles*, Paris, Gallimard, 1964, p. 65.

¹⁰ *Ibidem*, p. 108.

¹¹ Alain Besancon, *Originile intelectuale ale leninismului*, traducere de Lucreția Văcar, București, Editura Humanitas, 1992, p. 208.

¹² *Ibidem*, p. 220.

¹³ Raymond Aron, *La lutte de classes ...*, p. 121.

¹⁴ Adrian Cioroianu, *Lumina vine de la Răsărit*, în Lucian Boia (coord.), *Miturile comunismului românesc*, vol. I, București, Editura Universității, 1995, p. 108.

¹⁵ Mihail Roller, *Istoria R.P.R.*, București, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, 1952, p. 325.

¹⁶ Lucrețiu Pătrășcanu, *Un veac de frământări sociale, 1821–1907*, București, Editura "Cartea Rusă", 1945, p. 168.

¹⁷ Philippe Ariès, *Timpul istoriei*, traducere de Răzvan Junescu, București, Editura Meridiane, 1997, 286 p.

¹⁸ Mihail Roller, *op. cit.*, p. 328.

¹⁹ Alexandru Florin Platon, *op. cit.*, p. 350.

²⁰ Mihai Roller, *Anul revoluționar 1848*, București, Editura "Eminescu", 1948, p. 69.

²¹ Idem, *Istoria R.P.R.*, p. 339.

²² *Ibidem*, p. 340.

²³ *Ibidem*, p. 343.

²⁴ Pavel Apostol, *Despre elemente dialectice în cugetarea lui Nicolae Bălcescu*, în "Studii", iulie–septembrie 1949, p. 83–84.

²⁵ Leonte Răutu, *Împotriva cosmopolitismului și obiectivismului în științele sociale*, București, Editura PMR, 1949, p. 41.

²⁶ Vezi și recenzia lucrării lui Nicolae Popescu-Doreanu, *Revoluția din 1848 în România și Nicolae Bălcescu*, publicată de B.M. Colcher în "Studii", iulie–septembrie, p. 198; Popescu-Doreanu fusese criticat și de sovietici pentru faptul că nu evidențiasse aspectele mai puțin "pozitive" din viața și opera lui Bălcescu, în special altruismul aferent ideii de "frăție", inadecvat luptei de clasă.

NAȚIONALISM POSTCOMUNIST ȘI TRANZIȚIE SPRE DEMOCRAȚIE¹

Victoria Isabela Corduneanu

După evenimentele anului 1989, țările Europei de est au devenit un centru privilegiat al atenției internaționale. Al doilea proiect milenarist al secolului XX se prăbușise și nu era nimic care să-l înlocuiască, în afară de ipoteze. De la ideea "sfârșitului istoriei" la prognoze pesimiste despre anarhism, întreaga scară a opțiunilor politice a fost explorată. Acest interes crescând a fost motivat mai ales de rapida dezvoltare a naționalismului, mai ales în forma sa violentă. După sistemul egalitarist și nivelator al comunismului, hiper-rațional și colectivist, s-a produs o bruscă revenire la valorile națiunii, naționalității. Secolul nostru a cunoscut naționalismul sub două aspecte: cauză și efect. În anii '30, naționalismul s-a dezvoltat politic într-un prim proiect milenarist; în anii '90, prăbușirea celui de al doilea proiect milenarist a fost urmată de ascensiunea naționalismului. Acest articol propune o scurtă privire asupra formelor de naționalism din România postcomunistă, accentuând pe principalele elemente naționaliste, așa cum apar ele, atât în atitudini ale opiniei publice (mentalitatea publică) cât și în discursul politic.

Ascensiunea naționalismului în România postcomunistă cunoaște două forme de manifestare. Una este problema minorităților care este cuprinsă în discursul politic. A doua reprezintă o problemă de mentalitate publică. De aceea discuția naționalismului contemporan nu se va face numai din punctul de vedere al problemei minorităților, care reprezintă doar partea vizibilă a icebergului, manifestarea exterioară a unor concepții adânc înrădăcinate în mentalitatea publică. Acest demers se va focaliza asupra originii acestor concepții, a felului în care s-au dezvoltat în timpul comunismului și a perioadei postcomuniste, dar mai ales asupra motivelor care determină menținerea lor în acțiune.

Naționalismul postcomunist își are rădăcinile în comunismul național dezvoltat de Ceaușescu, care, la rândul său, reprezintă dezvoltarea unei tradiții anterioare, puternică mai ales în perioada interbelică². După faza sovietică a internaționalismului, ideologia comunistă a marcat o turmă spre ideea națională, în special după 1964, când planul sovietic de restructurare economică a lagărului socialist a fost respins ferm. Reacția națională devine din ce în ce mai evidentă după preluarea puterii de către Ceaușescu. Punctul inițial este așa numita "mini-revoluție culturală" care începe în 1971 cu schimbarea accentelor

ideologice spre valorile naționale. Această turmă este un dublu răspuns: pe de o parte, răspunde unei crescânde presiuni de jos în sus (deoarece ideea națională, în ciuda propagandei comuniste, nu a încetat să existe); pe de altă parte, reprezintă reflectarea unei schimbări de direcție la nivelul conducerii de partid în favoarea independenței economice.

Ideea națională nu este preluată numai pentru a legitima puterea comunistă, deși acest aspect este cel mai evident. Folosirea ei oficială implică și menținerea naționalismului sub control, direcționarea lui spre scopuri precise, limitându-i astfel potențialul amenințător pentru stabilitatea puterii. Dublul scop a fost de a menține dușmanul aproape și de a-i folosi resursele în beneficiul propriu. Astfel, Ceaușescu își impune propria versiune de comunism național. Acesta a cuprins în principal trei elemente interșanjabile. La nivel ideologic, un melanj între marxism-leninism și naționalism (eludând latura internaționalistă a versiunii "oficiale" a ideologiei comuniste). La nivel economic, glorificarea autarhismului în termeni naționali, ca o reacție împotriva dominației economice a Uniunii Sovietice. La nivel cultural, cristalizarea unei culturi saturate de simboluri naționale, proces evident mai ales la nivelul rescrierii istoriei naționale în termeni de glorificare a trecutului și a românismului. Mitul eroismului și mitul poporului român vitregit de istorie au fost integrate prin discurs istoriografic în conștiința publică. Trecutul glorios, accentul distribuit pe ideea de "națiune" împreună cu obsesia "unității", atribuite fiecărui act istoric (revoluție, dezvoltare economică, lupte de eliberare) devin liniile dominate ale discursului istoriografic începând cu anii '70³.

În același timp, minoritățile sunt redenumite "naționalități conlocuitoare" iar discursul oficial accentuează obsesiv "cooperarea pașnică" și "frăția" dintre minorități și națiunea majoritară, într-o perspectivă excesiv idealizată. Ceea ce nu a împiedicat promovarea unor măsuri pentru omogenizarea culturală, precum închiderea școlilor minorităților, obligativitatea învățământului în limba română, raționalizarea emisiunilor de radio și televiziune în limbile minorităților și fantasticul plan de resistemizare a satelor—ceea ce implica de fapt distrugerea tuturor centrelor de civilizație tradiționale⁴. Ceaușescu pretinde să reprezinte "națiunea socialistă"; "unitatea monolitică a națiunii în jurul Partidului și Conducătorului" a devenit dogma centrală a Partidului Comunist. Comunismul național a reformulat conceptul de "națiune" folosind instrumentele ideologice oferite de marxism-leninism. Accentuarea virtuților naționale specifice a fost însoțită de eforturile de omogenizare socială, cu scopul de a transforma fiecare cetățean într-un membru nediferențiat, egal, al "națiunii socialiste".

Rezultatul final al comunismului național a fost înlocuirea "clasei muncitoare" (din ideologia inițială) cu "națiunea socialistă"⁵. Spre deosebire de începuturi, când era o ideologie importată și impusă, comunismul în noua sa ipostază, apelând la vechi teme naționale, își găsește o bază și adepți. Însă, nu

ideea "națiunii socialiste" este cea care prinde rădăcini, ci conceptele care o susțin și o justifică. În primul rând, ideea "unității", corelată cu mitul "complotului" internațional împotriva națiunii (mitul cetății asediate), care include mai vechea temă a atacurilor împotriva capitalismului occidental. În al doilea rând, se dezvoltă o imagine paternalistă a statului, ca fiind constituit numai *pentru* și *de către* națiunea pe care o apără – fiind și singurul ei apărător.

Discursul politic de după 1989 încorporează aceste elemente și dezvoltă altele noi, cel mai proeminent fiind cel al "populismului" – folosit cu succes înainte, de exemplu de către bolșevici în timpul primului război mondial.

O discuție teoretică despre naționalism în România ultimilor ani este destul de dificilă datorită neclarităților și actualelor reformulări ale conceptului de naționalism. Împărțind clasificarea aplicată de Rogers Brubacker noilor tipuri de naționalisme în regimurile postcomuniste, în România s-ar putea identifica un melanj între un naționalism promovat de un stat național, un naționalism al minorităților, acesta din urmă corelat cu naționalismul promovat din exterior de statul considerat protector al minorității (minorităților) respective⁶. În cazul României, naționalismul promovat de statul național nu aparține, așa cum definirea istoricului amintit o presupune, națiunii – nucleu care se percepe într-o poziție de subordonare în interiorul statului, ci este determinat de o teamă cultivată (mitul moștenit din comunism, cel al "complotului"). Această teamă este dirijată atât împotriva minorităților, cât și împotriva Occidentului, perceput ca o amenințare la adresa unității statului – fie prin plănuite dezmembrări teritoriale, fie prin obscure încercări de vânzare a țării. Naționalismul românesc nu este violent în mod manifest, dar prin elementele pe care le cuprinde tinde spre permanentizarea unei tensiuni interne existente. Deși i se conferă "o utilizare instrumentală de către elitele politice", pentru a se legitima, pentru a se menține la putere și a mobiliza populația⁷, actualul naționalism nu se rezumă doar la o existență pasivă, deoarece este împărțit de segmente destul de largi ale populației. Răspunsul maselor la aceste utilizări instrumentale determină prelungirea și viabilitatea naționalismului în discursul oficial, fapt demonstrat de continuitatea apelurilor de tip naționalist în România, după 1989. Aceste teme reiterate folosesc aceleași argumente care și-au dovedit viabilitatea și succesul, mai ales în cele două campanii electorale, din 1990 și 1992.

O trăsătură specifică naționalismului sfârșitului de secol este dimensiunea sa politică. Naționalismul nu mai este un fapt etno-demografic, ci o revendicare politică⁸. Emergența naționalismului se produce într-un spațiu politic redimensionat, conferindu-i o configurație specială care sugerează posibilitatea unei "democrații naționale" ca o soluție politică pentru statele din această regiune a Europei⁹.

Noul discurs naționalist folosește temele redimensionate ale ideologiei comunismului național, teme rapid reconvertite și curățate de referințele ideologice specifice. Aceste teme refolosite sunt destul de ușor de detectat în discursul politic post-1989.

Tema centrală este preocuparea față de "statul național". Subsecvente sunt temele "unității", "liniștii", "cooperării", "reprezentării naționale" și a "consensului". Multe din aceste cereri au apărut chiar în decembrie 1989. La început au fost justificate de situația de insecuritate și violență. Ulterior, însă, au fost preluate și dezvoltate ca o forță generatoare de legitimare morală de către noua formațiune politică apărută în decembrie, Frontul Salvării Naționale. Și Iliescu, și Roman au pretins că FSN reprezintă întreaga națiune, legitimându-se politic din revoluție: FSN "s-a născut odată cu revoluția ... reprezintă ceea ce a vrut revoluția, ceea ce a vrut poporul român", spunea Petre Roman la mitingul FSN din 20 noiembrie 1990¹⁰. Replica guvernamentală la primele semne de evoluție spre pluralism politic folosește mitul "unității", foarte apropiat de cel al "partidului unic". Într-un interviu acordat ziarului "Der Spiegel" în septembrie 1990, primul ministru spunea că "ar fi fost mai bine dacă FSN ar fi continuat să existe ca o organizație cumulativă a tuturor forțelor democratice"¹¹. Apelurile la unitate au fost reiterate și focalizate mai ales împotriva nou-formatei opoziții politice.

În noiembrie 1990, Ion Iliescu respinge criticile la adresa programului său economic folosind același apel la "unitatea națiunii": "Este o chestiune de responsabilitate ca toți să facă front comun în jurul unui program care este deasupra intereselor de partid, interesele naționale"¹². Susținând că reprezintă interesele naționale, FSN își arogă monopolul adevărului și corectitudinii, în maniera partidelor comuniste aflate la putere. Această percepție a întruchipării atitudinii corecte s-a dezvoltat mai ales în timpul protestului din Piața Universității. Participanții au acuzat puterea de neo-(cripto)-comunism, iar rezistența lor pasivă a antrenat o replică dură din partea guvernanților, care au folosit o forță neinstituțională de reprimare, minerii. Cei aflați la putere au discreditat pe demonstranți folosind termeni ca "huligani", "delicvenți", "foști colaboratori ai Securității", precum și acuzații de a fi în slujba (și plătiți de) agenții străine sau de partidele politice din opoziție¹³. Violenta campanie de presă ulterioară evenimentelor a inclus și regăsitele temeri față de Occident, principala acuzație fiind aceea a încercărilor externe de a cauza dezordini în țară. O trăsătură originală a acestei campanii, susținută mai ales de presa pro-FSN, constă în ținta ei: partidele care pierduseră alegerile și care, totuși, continuau să fie discreditate. Acest atac post-electoral demonstrează dorința FSN de a desființa total opoziția, chiar și după ce victoria electorală îi reconsacraseră supremația politică.

Legat de acest mit al "unității" este cel al "complotului", propagat mai ales de către organizațiile extremiste. După 1989 au apărut în România două

formațiuni autodeclarat naționaliste: PUNR (cu parda sa culturală, Vatra Românească) și Partidul România Mare. Ambele se constituie ca formațiuni xenofobe, mai ales la adresa minorității maghiare, își dezvoltă un discurs anti-european, condamnând mai ales "reîntoarcerea în Europa". Folosind argumente istorice, discursul promovat de aceste partide continuă mitul victimizării poporului român de către istorie, mitul gloriei și al sacrificiului, exploatare cu succes trauma recentă a pierderilor teritoriale din 1940.

A doua etapă în dezvoltarea noului discurs naționalist de către formațiunile politice auto-proclamate naționaliste, a fost încercarea de a reabilita Securitatea și pe Ceaușescu¹⁴. Printre cele mai des uzitate argumente este cel al "complotului masonic internațional" împotriva României, având drept principal agent de acțiune partidele de opoziție, al căror țel este de a vinde sau de a dezmembra țara. Specific pentru acest tip de discurs naționalist este viziunea sa anticipatorie: chiar dacă încă nu s-a întâmplat nimic, aceasta nu înseamnă că nu se va întâmpla. Aceste revendicări pentru "Transilvania, pământ românesc" au o tentă de ilaritate atâta timp cât nimeni nu și-a exprimat nici o pretenție asupra acestei regiuni – și cum s-ar putea formula o asemenea pretenție teritorială în actuala Europă? Acest protocronism se constituie într-o trăsătură specifică naționalismului românesc, cu tendința de a apela la traume istorice și de a exploata un neconsumat sentiment de răzbunare. Potențialul violent al acestor apeluri este o realitate, așa cum au demonstrat-o evenimentele din martie 1990 de la Târgu Mureș (deși motivațiile lor sunt controversate)¹⁵: vechile temeri reiterate pot duce la reacții iraționale.

Influența discursului naționalist promovat de aceste două partide își dovedește viabilitatea și utilitatea politică în rezultatele alegerilor din 1992, când PUNR și PRM au câștigat 12 locuri în parlament, intrând în coaliția guvernamentală.

Al treilea mediu de manifestare al discursului naționalist este cel al dezvoltării economiei postcomuniste. În general, se argumentează că autarhia economică este benefică pentru România, folosindu-se vechiul discurs antioccidental al ideologiei comunismului național. Tema preluată este cea a necesității dezvoltării industriale a țării ca o garanție vitală pentru independență, dar de această dată nuanțată cu ideea finanței capitaliste care plănuiește să cumpere țara. Aceste formulări, lansate de guvern și apoi folosite în demonstrațiile împotriva opoziției și privatizării (punctul culminant al succesului acestor lozinci este în timpul campaniei electorale pentru alegerile din mai 1990), formulate într-o manieră populistă (deoarece noua putere descoperă rapid potențialul mobilizator al discursului populist), sunt rezumate în mult vehiculatul slogan: "Noi nu ne vindem țara". În paralel se produce o condamnare a capitalismului, așa cum se poate vedea dintr-un discurs al președintelui de atunci, Ion Iliescu, la o demonstrație a muncitorilor din 26 ianuarie 1990: "În mod obișnuit, piața este dominată de marile monopoliuri

internaționale ... În consecință, privatizarea înseamnă preluare de către capitalul străin"¹⁶. Accentuarea necesității autarhiei economice este o moștenire a mentalității și a discursului național-comunist. Ulterioarele acuzații și cereri de demisie adresate de muncitori unor directori de întreprinderi pe baza fostelor funcții în ierarhia comunistă demonstrează și cine sunt realii susținători ai acestor concepții. Ca și în alte regimuri postcomuniste, nomenclatura încearcă să compenseze pierderea puterii politice prin putere economică, fenomen dezvoltat prin implicarea în afaceri și în privatizarea foștilor activiști de partid. Rezultatele imediate sunt numeroasele scandaluri de corupție în timpul cărora ambele părți implicate încearcă să se compromită reciproc, făcând dezvoltării despre trecutul comunist al participanților, mai mult sau mai puțin credibile.

Ocazional, naționalismul poate deveni o armă politică, folosită mai ales pentru a distra atenția opiniei publice de la probleme urgente, care ar putea amenința stabilitatea guvernamentală, în special probleme sau revendicări economice. Apelurile cu tentă naționalistă sunt intensificate mai ales când apar semne de contestare a legitimității sau capacităților puterii politice. Un astfel de exemplu este oferit de Petre Roman, în preția demisiei sale impuse de către mineri. Încercând să minimalizeze importanța dezordinilor sociale, Roman face o declarație publică despre pericolul "înființării la Budapesta a unui așa-zis guvern al Transilvaniei în exil"¹⁷. Într-o perioadă dificilă de reformă economică, o tactică eficientă pentru distragerea atenției opiniei publice de la greșelile și neîmplinirile politicii economice o constituie apelurile cu tentă naționalistă. Un alt exemplu al eficienței naționalismului ca apel politic o constituie a doua victorie electorală a FSN, în septembrie 1992.

Dar folosirea naționalismului nu este doar o tactică de menținere a puterii politice și nici doar un "neo-comunism de tip populist", ca formă politică¹⁸. Naționalismul este rezultatul combinării unor multiple condiții, unele caracteristice numai României, altele comune tuturor statelor din fostul lagăr socialist. Una dintre aceste trăsături este dată de larg răspândita credință, la nivelul oamenilor simpli, că: "Înainte era mai bine"¹⁹. Un motiv pentru rapida adoptare a apelurilor naționaliste ca tactică politică este oferit și de faptul că ele s-au dovedit a fi eficiente. Naționalismul în România postcomunistă a însemnat nu doar manipularea de către elite sau folosirea lui ca armă politică. Principalul argument împotriva acestei interpretări exhaustive îl constituie cele două victorii electorale câștigate de către cei care au folosit argumente și discursuri naționaliste. În rândul electoratului, în mase, există o propensiune spre creditarea acestui tip de discurs. Din această înclinație, din aceasta priză în mase a naționalismului vine permanenta actualitate a fenomenului naționalist, perpetuarea activizării sale. În această direcție, cercetarea trebuie să se extindă asupra problemei minorităților și a tipului lor de naționalism (ca răspuns la naționalismul încorporat în discursul politic) precum și asupra incapacității opoziției de a face viabil discursul democratic în fața apelului naționalist.

¹ Acest articol este textul unei comunicări prezentate la conferința "Transformation of East-Central Europe", organizată de ISHA și Central European University–History Department, Budapesta, 17–19 octombrie 1997.

² Katherine Verdery, *What Was Socialism And What Comes Next?*, Princeton University Press, 1996, pp. 105–107.

³ Pentru o discuție detaliată a miturilor istoriografiei românești, v. Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, București, Humanitas, 1996.

⁴ W. Totok, *Minorities in Romania: A Reconcilable Conflict?*, în "Uncaptive Minds", vol. 6, no. 2 (23), Summer 1993, p. 43.

⁵ Katherine Verdery, *National Ideology Under Socialism*, University of California Press, 1996, p. 4–5.

⁶ Rogers Brubaker, *Nationalism Reframed*, Cambridge University Press, 1996, p. 4–5.

⁷ Prefață la *Nationalism and Postcommunism. A Collection of Essays*, ed. Aleksandar Pavkovic, Halyna Koscharsky, Adam Czarota (p. I–XII), Dartmouth Publishing Co., 1995, p. II.

⁸ R. Brubaker, p. 6.

⁹ Pentru discuții privind "democrația națională", v. Ellen Comisso, *Is the glass half full or half empty*, în "Communist And Postcommunist Studies", vol. 30, no. 1 (March 1997), pp. 1–27.

¹⁰ OSI Archives, Files of Vlad Socor, 300/30/6/12.

¹¹ Loc.cit.

¹² Loc.cit.

¹³ Loc.cit., Dan Ionescu, *The NSF's Antiopposition Campaign Escalates Following the Elections*, extras din *Report on Eastern Europe*, pp. 32–33.

¹⁴ Loc.cit.; N. Manolescu, *Cine vrea destabilizare cu orice preț*, extras din *România Literară*, no. 35, 30 august 1990.

¹⁵ Un punct comun în opiniile opoziției este că aceste evenimente au fost instigate de către putere cu scopul de a justifica înființarea SRI. Un punct de vedere mai nuanțat este exprimat de N. Manolescu, în *op.cit.* De asemenea, câteva interpretări ale efectelor Pieții Universității sunt citate de Vladimir Tismăneanu, în *Hommage to Golan*, în "The New Republic", 30 iulie și 6 august 1990 (OSI Archives, loc.cit.).

¹⁶ M. Călinescu, V. Tismăneanu, *The 1989 Revolution and Romania's Future*, în "Problems of Communism", January–April 1991, vol. XL (pp. 42–59), p. 52.

¹⁷ Michael Shafir, *The Tortuous Road to Reform*, în RFE/RL, Research Report, vol. 1, no. 1, January 3 1992, (pp. 96–99), p. 99.

¹⁸ Jakub Karpinski, *Postcommunist Difficulties*, în "Uncaptive Minds", vol. 6, no. 2 (23), Summer 1992, (pp. 5–13), p. 12.

¹⁹ Ana Blandiana în interviul acordat lui Mihai Creangă (*Civic Alliance Adds A New Dimension*, în "Uncaptive Minds", vol. IV, no. 3 (17), Fall 1991, pp. 91–94, p. 94).

MISIONARI AI MODERNIZĂRII: PAȘOPTIȘTII

Dumitru Vitcu

Ajuns la vârsta senectuții și întorcându-și privirea spre traiectul comportamental al propriei generații, cel pe care contemporanii l-au numit, preîнду-i talentul, "privighetoarea Moldovei", ori, admirându-i caracterul, văzuseră în el pe "cel mai mare om al țării", Vasile Alecsandri (căci despre el este vorba) se confesa, cu aceeași suverană modestie și cu aceeași constantă devoțiune pentru cauza națională românească în anii Unirii Principatelor, astfel: "Pentru noi toți lupta era viața; a scrii, a vorbi, a lucra, a alerga de la Paris la Viena și de la Viena la Constantinopol în timp ce alții făceau anticameră săptămâni întregi, cu o răbdare de fahir, la lordul Palmerston în Londra – era viața noastră. Așa înțelegeam noi fericirea ! Niciodată n-am știut ce va să zică descurajarea, nu știam ce este osteneala. Tineri, veseli, neobosiți cum eram, eram siguri că viitorul va fi al nostru [...] Deznădejdea nu ne-a mușcat niciodată din inimă; nepăsarea, mai groaznică decât disperarea, nu ne-a omorât niciodată iluziile. Și să mai credeți, că nu ne era lesne".

Într-atât de sugestive și de convingătoare, în fond, și de fermecătoare în formă sunt mărturisirile "bardului", revoluționarului, militantului unionist, diplomatului și mai presus de toate omului Vasile Alecsandri, încât acestea ar putea figura la loc de cinste într-o posibilă antologie a marilor caractere, utilă, poate chiar indispensabilă unei societăți precum cea de azi. Este cunoscut că înfăptuirea statului român modern și dotarea acestuia cu instituțiile corespunzătoare noilor imperative sociale, naționale, politice și spirituale au dominat eforturile făcute de societatea românească, în ansamblul ei, în tot cursul veacului al XIX-lea. La fel de cunoscut este și faptul că – fără a subestima strădania colectivă și a elitelor aparținând ori ilustrând alte etape istorice – meritul esențial în elaborarea programului-cadru al modernizării societății românești a revenit acelei excepționale generații "pașoptiste", care, pe parcursul a numai trei decenii, între 1848 și 1878, a fost artizana unei revoluții, a înfăptuirii statului național român modern și a neatămării, așadar, implicată direct (desigur nu și exclusiv în ultima parte) în cele trei momente cardinale ale istoriei românilor din trecutul veac. Este generația al cărui nucleu a văzut lumina zilei în anii deceniului II, reprezentată fiind, cronologic, de A.T. Laurian

și N. Golescu (n. 1810), I. Maiorescu (1811), C. Negri, Gh. Barițiu și Eudoxiu Hurmuzachi (1812), Cezar Bolliac și L. Steege (1813), I. Ghica, C.A. Rosetti, D. Ralet și I. Voinescu II (1816), M. Kogălniceanu (1817), D. Brătianu și Aron Pumnul (1818), N. Bălcescu, Al. G. Golescu, Alecu Russo și D. Bolintineanu (1819), I.C. Brătianu și V. Alecsandri (1821), alături de mai "vârstnicii" Șt. Golescu (1809), C. Negruzzi și S. Bămuțiu (1808), I.H. Rădulescu (1802) și de mai tinerii: Avram Iancu (1824), Al Papiu Ilarian (1828) sau C.D. Aricescu (1823).

Firește, vârsta biologică similară sau foarte apropiată nu reclamă oriunde, oricum și mai ales oricând comunitatea idealului politic, social, filozofic și estetic. Afinități, fie și parțiale, pot fi ușor sesizate pe scara vârstei, între "bătrâni" și "tineri", după cum suficiente contraste departajează adesea pe congenari. Potrivit observațiilor unui analist al fenomenului (Paul Comea), în vremuri liniștite, de evoluție calmă, fără războaie, revoluții sau răscoale, ori în cadrul societăților patriarhale, acolo unde tradiția lucrează în sensul perpetuării imobilismului politico-social, elementele ce ar putea defini o generație au o redusă relevanță. Când însă istoria își accelerează ritmul, iar evoluția se precipită ca urmare a frământărilor lăuntrice, conjugate cu împrejurările exterioare, termenul de generație dobândește semnificația unui criteriu de delimitare în plan ideologic, psihologic și moral. Cei născuți în vremea sau în proximitatea unui viraj istoric de mai mare rezonanță pentru evoluția unei comunități se înfățișează ca deosebiți față de predecesori, iar conștiința acestei deosebiri – printr-o recurență firească – se transformă în element propulsiv, sporind și mai mult acea deosebire¹. Cel mai ilustrativ exemplu în acest sens îl oferă pașoptiștii, reprezentând în egală măsură generația revoluției, ca și pe aceea a Unirii Principatelor.

Răgazul scurt dintre cele două momente istorice fierbinți și propulsarea obiectivului național românesc deasupra tuturor celorlalte – pe fondul împrejurărilor externe favorabile intensificării acțiunilor de emancipare politico-națională pe un front mai larg – au găsit pe unii și aceiași protagoniști angajați, mai întâi, în formularea programului și susținerea acestuia în vremea revoluției, apoi în retușarea-i din mers și materializarea treptată a aspirațiilor comune. E drept, unii dintre ei au dispărut prea timpuriu din viață, fără a mai fi fost părtași la bucuria primelor împliniri. Este cazul lui N. Bălcescu, considerat de mulți drept port drapel al generației sale (m. 1852), dar și al lui Alecu Russo (m. 1858) sau Dimitrie Ralet (m. 1859), care au crezut cu obstinație, nu doar în justetea cauzei lor, ci și în șansa izbânzii. Paradoxal, dar tocmai Bălcescu, cel care reproșase predecesorilor pripeala ori defetismul generate de pretinsa neînțelegere a faptului (evident, în opinia sa) că "nu este dat unei generații să înceapă și să întemeieze triumful unei credințe; că ceea ce o generație a început, alte generații trebuie să sfârșască și să completeze"², avea să fie contrazis de

evoluția evenimentelor petrecute imediat după dispariția sa. Pentru că, înșiși congenarii săi, beneficiari ai unei educații primare sustrase tiparelor fanariote cu dascăli străini (îndeobște francezi și germani), dar și în atmosfera de emula patriotică asigurată de existența primelor școli naționale, cu vădit interes pentru afirmarea valorilor autohtone și cu predispoziții, ambiții chiar, în direcția extinderii orizontului spiritual prin asimilarea valorilor sau modelelor europene, tocmai ei, așadar, au fost promotori dar și făptuitori ai programului național pașoptist.

Obiectivele acestui program au fost definite mai limpede, mai sistematic și mai consistent în plan social-politic exprimând – fie în cuprinsul documentelor revoluționare, fie în publicistică sau prin acțiunile post revoluționare – două direcții prioritare. Pe de o parte, ideea statalității era pusă în acord cu năzuința (generalizată în plan european) consacării personalității naționale, reclamând, în cazul românilor: deplina autonomie, unitatea politică și asimilarea formelor instituționale specifice vieții moderne (regim parlamentar, presă liberă, emanciparea mănăstirilor închinată, armată națională, dezvoltarea învățământului etc.), altfel spus, eliminarea protectoratului străin, libertate națională și egalitate politică pentru românii transilvăneni în raport cu celelalte popoare din cuprinsul monarhiei habsburgice și introducerea sau adoptarea principiilor dreptului public burghez, consacrate prin practica constituțională occidentală posteroară revoluției franceze. Pe de altă parte, modernizarea societății românești presupunea abandonarea totală și definitivă a rânduilelor "tradiționale" (conservatoare), soluționarea gravelor probleme sociale în acord firesc cu aceleași principii de libertate și egalitate consfințite prin celebra *Declarație a drepturilor omului și ale cetățeanului*.

Dincolo de evidențierea elementelor doctrinare fundamentale, socialul și naționalul, ori de speculațiile interpretative generate de relația existentă între acestea în ansamblul programului pașoptist, se impune constatarea că la originea primelor inițiative și înfăptuiri în direcția construcției naționale s-a aflat "Junimea română", familiarizată, surprinzător de repede și de temeinic, cu spiritualitatea, dar și cu viața politică europeană și conștientă de propria-i menire, chiar de propria-i capacitate combativă. Spre deosebire de părinții lor, cufundați într-o deplorabilă letargie de rit oriental și pe care "vălmășagul veacului îi găsea și-i lăsa liniștiți" (în plastica expresie a lui Alecu Russo), pașoptiștii "au răsărit în larma ideilor nouă". Și dacă "ochii și gândurile părinților se învârtteau la răsărit, ai noștri – zicea Russo – sunt țintiți spre Apus, deosebire de la cer la pământ"⁴.

Acea uimitoare metamorfoză comportamentală în rândurile tinerimii, de natură să asigure conectarea spațiului geopolitic românesc la beneficiile, dar și la rigorile lumii moderne, era inevitabilă totuși, după cum și tendința de împotrivire – fie și din nostalgie pentru timpurile patriarhale – apărea firească

în fața tendințelor excesiv-imitative și în efortul de asimilare a noilor modele occidentale. Îndemnul fruntașilor generației spre unitatea de gândire și de acțiune pe terenul construcției național-statale și, implicit, al afirmării propriei identități, s-au înmulțit și nuanțat pe măsură ce revoluția europeană oferea, într-o parte sau alta a continentului pilde, repere sau învățăminte profitabile românilor. "Astăzi, când în toate părțile lumii – cuvânta D. Brătianu în fața junilor compatrioți din Paris – oamenii aleargă, se caută, se comunică, frățesc în numele libertății; când vedem pe nemți, pe francezi, pe englezi, pe americani dându-și mâinile pe deasupra zidurilor Chinei, când națiile care n-au avut nici o rolă pe scena lumii [...] ies la lumina soarelui și declară în gura mare naționalităților lor, drepturile lor neprescriptibile, numai noi să nu credem, să nu mișcăm, să nu avem viață?"⁵. Întrebarea era, desigur, retorică pentru că în fond compatrioții se puseseră deja în mișcare, formulaseră și credeau în propriile idealuri.

Întemeiate pe ceea ce "Popolul suveran" (din 2 august 1848) numea "noul cod politic și social" al ultimei revoluții franceze⁶, dar debitoare ideologic și revoluției mari (1789)⁷, opțiunile românilor – unitare în esență și în proiecția lor națională – acopereau o fațetă mai largă de modele, căi și mijloace de urmat pentru înfăptuirea obiectivelor propriei revoluții. Astfel se explică diversitatea opiniilor și varietatea acțiunilor lor, raportate mereu contextului zonal sau continental, într-o parte sau alta a țării, într-un moment sau altul al procesului revoluționar.

Inspirate din scrierile și faptele reprezentative ale timpului, subliniind în formă, dar și în conținut, problematica generală europeană, documentele programatice ale revoluției române exprimau nevoile reale ale societății românești și-i fixau jaloanele modernizării. Eforturile pașoptiștilor se situau în continuarea procesului de dezvoltare internă, urmărind însă perfecționarea și introducerea acelor instituții capabile să pună în acord societatea românească cu cea europeană. Era cel dintâi program complet, echilibrat și de perspectivă, semnificând deopotrivă certificatul de maturitate al clasei politice românești reprezentată de tinerimea intelectuală, dar și testul prin mijlocirea căruia au fost cuantificate implicațiile exterioare ale mișcării politice naționale românești; pentru că șansele de transpunere în practică a programului de regenerare în integralitatea sa s-au dovedit pe moment nule, în condițiile existenței și ale persistenței intereselor marilor puteri în zonă și a perspectivei modificării echilibrului european. Nici apelul disperat al lui A.I.C. Golescu către Avram Iancu (din 18 ianuarie 1849) îndemnându-l a îmbina lupta cu diplomația pentru cauza românismului⁸, nici convingerea stăruitoare a lui Ion Buteanu privind necesitatea trimiterii unui emisar la Frankfurt⁹, n-au influențat și nu puteau înrâuri epilogul, previzibil de altfel, al revoluției române.

Concluzia desprinsă din "momentul 1848" a fost limpede: emanciparea socială nu era cu puțință fără libertate și unitate națională, fără înlăturarea

dominației străine, îndreptându-l pe Bălcescu să afirme că deviza revoluției viitoare, revoluție națională, avea să fie "dreptate, frăție, unitate" – triadă de inspirație franceză dar adaptată cerințelor locale.

Momentul istoric pașoptist, marcând intrarea în arena vieții publice a tinerimii intelectuale – aflată la prima generație instituționalizată și având, ca trăsătură fundamentală misionarismul politic¹⁰ – a impus definitiv în spațiul românesc primatul luptei politice, sub semnul căreia se desfășurase lupta națională, voalat, și în epoca anterioară. Adepți ai căii revoluționare, junii au recurs la acțiuni conspirative în interior, au strâns legăturile cu emigrațiile naționale, îndeosebi cu cele de orientare "mazziniană", în spiritul "junei Europe" și au desfășurat o susținută propagandă în străinătate în numele cauzei române. Misionarismul a dezvoltat în rândul tinerimii sentimentul solidarizării de generație, care s-a consolidat în condițiile aspre ale exilului postpașoptist. "În stoluri au plecat pribegii spre Apus – scria N. Iorga, în 1909 – bătând la toate ușile și la toate măririle [...] România viitoare, cântată până atunci în versurile poeților, predicată până atunci în scrisul istoricilor, recomandată în expunerile economiștilor, România viitoare a fost înfățișată diplomaților Europei în memoriile scrise (ca și în cursul audiențelor ori al întrevederilor ocazionale – n.ns.) de frunțașii tineretului român de pretutindeni"¹¹. Remarcându-le perfectul consens al acțiunilor, în pofida diferențierilor de formație, caracter, poziție socială ori de vârstă, istoricul consemna admirativ: "Nimeni însă dintre revoluționarii învinși, dintre republicanii Republicii strivite, dintre tulburătorii tulburărilor înnăbușite, nimeni dintre ei nu putea să vadă viitorul în altă înfățișare decât a Unirii Principatelor..." Credința nestrămutată în izbândă și tăria deciziei de a lupta, exprimată lapidar de unul dintre combatanți când greul abia începea – "noi întoarcem cerul și pământul pentru a ajunge la țelul nostru"¹² – au întărit neconținut frontul de acțiune românescă desfășurată vreme de aproape un deceniu "cu toiagul sărăciei în mână și cu graiul adevărului pe buze". Distanțele și efortul – fizic și material – reclamat pentru acoperirea lor, în condițiile tehnice cunoscute (adică precare) ale căilor și mijloacelor de transport și de comunicație au fost devansate, de preocupările mereu mai insistente ale tinerimii de a stabili, în paralel, la parametri calitativi superiori față de trecut, punți de legătură cu "izvoarele de învățătură" ale lumii civilizate europene.

Din perspectivă continentală, rolul istoric al generației pașoptiste a constat în filtrarea ideilor politice, sociale sau estetice ale Europei prin sita spiritului național, contribuind decisiv, nu doar la realizarea statului român modern, ci și la fundamentarea unei ideologii și a unei culturi moderne, compatibile și nu o dată comparabile cu valorile consacrate ale spiritualității europene. Iar din perspectivă națională, epilogul revoluției române de la 1848 s-a constituit în prolog al viitoarei revoluții, organizată și condusă de aceeași generație de patrioți, care, sacrificându-și tinerețea, cariera, averea, sănătatea și chiar viața, a

izbutit peste numai un deceniu să creeze o țară râvnită, peste alte două să-i redobândească neatămarea și, în tot acest răstimp, să asigure premisele necesare desăvârșirii unității național-statale românești.

- ¹ Aug.R. Clavel, *Vasile Alecsandri. Mircești. Schițe și impresiuni*, București, 1890, p. 12–13.
- ² Paul Cornea, Mihai Zamfir, *Gândirea românească în epoca pașoptistă*, București, 1969, p. 15.
- ³ *1848 la români. O istorie în date și mărturii*, vol. I, ed. Cornelia Badea, București, 1982, p. 317.
- ⁴ Alecu Russo, *Studie moldovană*, în *Scrieri alese*, București, 1959, p. 142.
- ⁵ *Anul 1848 în Principatele Române*, I, București, 1902, p. 61–73.
- ⁶ *Ibidem*, II, p. 108.
- ⁷ Dan Berindei, *Revoluția franceză și resurecția românească*, în vol. *Românii și Europa*, București, 1991, p. 43–50.
- ⁸ *1848 la români...*, II, p. 1008.
- ⁹ *Ibidem*, p. 1016.
- ¹⁰ Elena Siupiur, *Viața intelectuală la români în sec. al XIX-lea*, în vol. *Cartea interferențelor*, ed. St. Berceanu, București, 1983, p. 233.
- ¹¹ N. Iorga, *Unirea Principatelor (1859) povestită românilor*, Vălenii de Munte, 1909, p. 33.
- ¹² George Fotino, *Din vremea renașterii naționale a Țării Românești. Boierii Golești*, București, 1939, p. 221.

MODERNIZAREA INSTITUȚIONAL-POLITICĂ A BUCOVINEI: INSTITUIREA DIETEI PROVINCIALE (1848– 1861)

Mihai-Ștefan Ceașu

Problema "modernizării" instituțiilor politice din Bucovina, la fel ca și a celor din celelalte provincii și din capitala imperiului, ca formă de renovare și de adaptare a vechilor instituții politice din Monarhia de Habsburg la cerințele societății de dezvoltare pe cale burgheză, își are începutul în timpul revoluției de la 1848. În cadrul acesteia, chestiunea instituirii unei diete sau, mai bine zis, a unei adunări legislative provinciale proprii, a fost una de maximă importanță și ea s-a aflat în consonanță deplină cu doleanța dobândirii autonomiei și a statutului de provincie de coroană pentru Bucovina.

Climatul politic favorabil satisfacerii cerințelor popoarelor din imperiu, instituit la Viena în urma înlăturării regimului absolutist, prin revoluția din martie 1848 și promulgarea, o lună mai târziu, a unei Constituții liberale², a influențat puternic mișcarea națională autonomistă din Bucovina, în fruntea căreia s-au aflat un număr de reprezentanți ai elitei politice românești din provincie, precum episcopul ortodox Eugeniu Hacman, frații Hurmuzaki, baronul Ioan von Mustăță, Iordachi von Vasilco ș.a. Ca urmare, în "Petiția țării" din iunie 1848, care dădea expresie, prin revendicările formulate, nemulțumirilor acumulate în provincie, chiar la primul punct se cerea autonomia provincială și încuviințarea reunirii anuale, în Cernăuți, a unei diete proprii. Sub influența ideilor liberale ale momentului, se cerea ca în viitoarea Dietă a Bucovinei să fie reprezentate, *în egală măsură*, toate stările sociale existente în provincie, fără deosebire de religie, "și anume: clerul, marea proprietate funciară, intelighenția, starea orășenească și țărănească"³, depășindu-se astfel, într-o anumită măsură, modelul de alcătuire a dietei de sorginte medievală.

Problema participării la actul de guvernare a provinciei, a fost una din chestiunile ce au preocupat profund societatea românească, chiar de la începuturile stăpânirii habsburgice în Bucovina, având un puternic impact asupra stării sale nobiliare, ce-și asumase rolul de clasă conducătoare. Uneori, insistența în această direcție a condus chiar la situații conflictuale cu autoritățile imperiale care, sub influența iosefinismului, tindeau spre a limita rolul politic al

nobilimii în favoarea statului⁴. Patenta împăratului Iosif al II-lea din 1787, ce stabilea condițiile în care starea nobiliară bucovineană putea participa la lucrările Dietei Galiției, provincie în care Bucovina fusese inclusă cu un an mai înainte, ca un simplu ținut administrativ, nu a fost o soluție de lungă durată. Distanța, costurile mari de participare, necunoașterea limbii în care erau purtate discuțiile în cadrul adunării ș.a. au fost tot atâtea motive de nemulțumire ce au dus, în cele din urmă, la boicotarea Dietei galițiene. Aceste împrejurări au favorizat, între altele, acumularea unor profunde stări de nemulțumire în provincie. În Bucovina, mereu nu s-a acceptat ideea includerii în regatul Galiției și, totodată, aceasta nu și-a aflat niciodată reprezentarea intereselor sale esențiale în adunarea stărilor galițiene. De altfel, în cadrul sistemului politic absolutist, instituit în imperiu de cancelarul Metternich la terminarea războaielor antinapoleoniene, dietelor stărilor din provincii le reveneau doar un loc și un rol politic simbolic.

În raportul său din 3 iulie 1848, privitor la cererile din "Petiția țării", căpitanul districtului bucovinean, George von Isăcescul, pornind de la aceste situații anterioare, considera că autonomia și desprinderea de Galiția erau doleanțe justificate atât de deosebirile de limbă, religie și obiceiuri, cât și de statutul anterior anexiunii austriece, când Bucovina, întotdeauna a constituit o parte a principatului Moldovei și niciodată a regatului Poloniei. Totodată, Isăcescul considera necesară instituirea unei diete proprii a Bucovinei, în care să fie reunite toate stările, drept singura formă de reprezentare a tuturor intereselor provinciale. Această situație îi apărea cu atât mai justificată, cu cât, în urma alegerilor pentru Reichstag din iunie 1848, desfășurate după prevederile noii legi electorale, Bucovina trimisese în înaltul for legislativ central șapte deputați țărani, în majoritate neștiutori de carte, interesați mai mult de aspectele ce priveau clasa socială din care proveneau, în special de desființarea sarcinilor clăcășești, decât de interesele generale ale provinciei. Ultimele urmau a fi reprezentate de deputatul orașului Cernăuți, prefectul gimnazial Anton Kral, în calitate de singur reprezentant al orașelor și al celorlalte stări⁵.

La rândul său, contele Agenor Goluchowski, vicepreședintele guvernului Galiției, în raportul său adresat la 14 iulie 1848 președintelui Consiliului de Miniștri și ministrul de interne, Anton Freiherr von Doblhoff, recunoștea că instituirea unei diete era o chestiune de maximă importanță pentru Bucovina, deoarece "acum stările provinciale după documentul Constituției au să ia o influență fundamentală asupra administrației țării, sfatului și deciziei lor le sunt atribuite cele mai mari interese ale provinciei"⁶. Goluchowski considera totodată că această problemă reprezenta și o chestiune de politică externă de un deosebit interes pentru Monarhia de Habsburg, cu referire specială la principatul Moldovei învecinate "care simpatizează cu Bucovina, ca aparținând unuia și aceluiași neam și cu Austria – mai ales de când aceasta a intrat în rândul statelor constituționale". Pentru toate aceste motive apărea ca importantă

instituirea unei diete proprii, în care această provincie să-și poată realiza interesele sale specifice, "pentru a avea grijă de dezvoltarea naționalității sale și pentru a se preocupa de promovarea prosperității sale materiale și spirituale"⁷.

Luând în discuție revendicările din "Petiția țării", Ministerul de Interne din Viena notifica la 1 august 1848 Guvernământului Galiției, faptul că cererile privitoare la autonomie și la instituirea unei reprezentanțe provinciale, nu mai erau de domeniul guvernului central și, ca urmare, au fost înaintate recent constituitei Diete imperiale (Reichstag) care urma să delibereze în toate chestiunile referitoare la împărțirea monarhiei în provincii, la înființarea unor diete provinciale ș.a.⁸.

Elita politică românească va căuta să profite de momentul înscăunării împăratului Franz Iosif, prezentând la 20 ianuarie 1849, printr-o deputație sosită la Olmütz, pe lângă omagiul Bucovinei și doleanțele sale esențiale⁹. Totodată, la 9 februarie 1849, deputația condusă de episcopul ortodox Eugenie Hacman și compusă din profesorii de teologie: Ion Calenciuc, Constantin Popovici și Nicolae Hacman; din marii proprietari: Eudoxiu von Hurmuzaki, Iordachi von Vasilco, Iacob von Miculi, Cristof von Petrovici, Mihai von Zotta și Alexandru von Goian; precum și din deputații în Dieta imperială: Mihai Bodnar și Anton Kral, a înaintat Dietei reunite la Kremsier un amplu Promemoriu la "Petiția țării" din iunie 1848, prin care se solicita, în mod temeinic argumentat, despărțirea de Galiția și acordarea autonomiei provinciale pentru Bucovina¹⁰.

În urma insistențelor reprezentanților elitei politice bucovinene, la 28 februarie 1848 Dieta imperială a luat în dezbateră problema statutului acestui teritoriu în cadrul monarhiei. Comisia desemnată să hotărască organizarea viitoare a Austriei, după audierea raportului asupra celor patru memorii contra și patru pentru despărțirea Bucovinei de Galiția, a decis, la propunerea deputatului polon Francisc Smolka, înscrierea Bucovinei în proiectul de Constituție, ca una din cele 14 provincii ale imperiului. În luarea acestei hotărâri au primat rațiunile de politică externă, considerându-se că prin intermediul unei Bucovine autonome și prospere economic și cultural s-ar putea realiza atragerea românilor din Principatele Române în sfera de influență politică austriacă și ar putea fi diminuată influența Rusiei asupra ucrainenilor rusofili¹¹. Cu toate că proiectul a fost respins de împăratul Franz Iosif și Parlamentul din Kremsier dizolvat, Curtea imperială a reținut dorința reprezentanței naționale și, ca urmare, Bucovina a fost înscrisă în Constituția din 4 martie 1849, ca o țară sau provincie de coroană a imperiului Austriei, cu titlul de ducat și cu un guvernământ propriu în Cernăuți¹².

Noua lege fundamentală urmărea transformarea ansamblului Monarhiei de Habsburg într-un stat constituțional modern, după teoria dreptului public din secolul XIX, dorind să pună o temelie unitară imperiului, într-o viziune centralistă, în care provinciilor le era garantată autonomia în limitele

prevederilor constituționale. Puterea legislativă, în problemele ce priveau ansamblul monarhiei, urma să fie exercitată de împărat și Dieta imperială (Reichstag), iar în cele ale provinciilor, de monarh în uniune cu fiecare dietă provincială (Landtag), luată separat¹³.

Guvernul Schwarzenberg, prin această nouă Constituție, dorea să modernize și să dea un caracter mai democratic dietei, de adunare legislativă provincială, în care să fie reprezentate toate interesele provinciale și nu doar cele ale stărilor privilegiate, ca în trecut. Ca urmare, paragraful 78 al Constituției din martie 1849 stipula că: "alcătuirea dietei se încuviințează cu luarea în considerație a tuturor intereselor provinciei", în rândul acestora fiind enumerați ca factori principali, marea și mica proprietate funciară, industria, meseriile și comerțul¹⁴. Dorința expresă ca "interesele fabricilor și a comerțului" să fie reprezentate în dietele provinciale, era în concordanță cu voința politică liberală a timpului, ce dorea să instituie un organism politic modern, menit să armonizeze toate interesele sociale existente la nivel provincial. Totodată, cabinetul Schwarzenberg a decis să consulte și provinciile în privința alcătuirii viitoarelor constituții și legi electorale provinciale.

În consecință, Ministerul de Interne din Viena comunica la 19 aprilie 1849 președintelui guvernământului provizoriu al Bucovinei, Eduard Bach, hotărârea privitoare la constituirea unui comitet local, menit să alcătuiască proiectul Constituției și al legii electorale provinciale. Acest comitet a fost alcătuit din episcopul ortodox Eugenie Hacman, din marii proprietari: Ioan von Mustăță, lordachi von Vasilco, Mihai von Zotta, Alexandru von Goian, Iacob von Miculi, Cristof von Petrovici, von Romașcan, von Gafenco și Mihail Zagorski, precum și din fostul căpitan al Bucovinei, Isăcescul, președintele Tribunalului provincial, Umlauff, consilierul cameral Schaulawy, comisarul districtual lassinski, primarul Cernăuțiului, Suchanek, consilierii municipali Miculici și Schnirch și prefectul gimnazial Anton Kral, ca reprezentanți ai burgheziei locale. Comitetul a ales din rândurile sale o comisie formată din Mustăță, Miculi, Petrovici și Kral, căreia i s-a încredințat întocmirea celor două legi fundamentale¹⁵.

După redactarea acestora, comitetul s-a reunit în plenul său, în Cernăuți, începând din 12 mai 1849, sub președinția lui Eduard Bach, spre a definitiva cele două proiecte de lege. Acestea au fost finalizate de reprezentanții elitei politice provinciale la sfârșitul lunii iulie, în urma unor dezbateri aprinse, fiind înaintate de Bach Ministerului de Interne din Viena, la începutul lunii următoare, spre a fi supuse sancțiunii împăratului¹⁶.

Proiectul Constituției provinciale, după ce statua faptul că ducatul Bucovinei era o provincie a coroanei imperiului Austriei, având drept capitală orașul Cernăuți, stipula faptul că Dieta reprezenta provincia în acele interese care, prin Constituția imperială sau prin legile imperiale erau decretate drept probleme provinciale. Conform paragrafului 32 erau declarate drept chestiuni

de domeniul reprezentanței provinciale toate dispozițiile privitoare la cultura țării, la edificiile publice ce se ridicau din mijloacele provinciei, la așezămintele de binefacere, la evaluarea bugetului rezultat din veniturile provinciale, din administrarea averilor sale, din contribuțiile locuitorilor și din folosirea creditului țării, precum și la decontarea cheltuielilor ordinare și extraordinare ale provinciei. De asemenea, în competența Dietei erau date chestiunile referitoare la treburile comunale, ecleziastice și școlare, la cărăușiile publice, la întreținerea sau încartiruirea oștilor, precum și toate acele dispoziții care prin legile imperiale urmau a fi atribuite, în viitor, autonomiei provinciale¹⁷.

Dieta Bucovinei se compunea, după prevederile proiectului de lege, dintr-un număr de 48 de deputați, cuprinzând trei mari categorii ce încercau să reprezinte întreg ansamblul populației provinciei, pe criterii economico-sociale. Prima categorie cuprindea șaisprezece deputați ai comunelor rurale, ca reprezentanți ai micii proprietăți. Același număr de deputați reveneau categoriei marii proprietăți funciare care plătea cel mai mare impozit în țară. Din totalul acestor mandate de deputat, două reveneau Fondului Bisericesc bucovinean, în calitate de cel mai mare proprietar funciar, iar restul erau distribuite pentru întreaga provincie. La rândul lor, cei 16 deputații ai categoriei ocupațiilor burgheze constau din șase reprezentanți ai "intelighenției" și zece ai industriei și comerțului. În cadrul ambelor grupe, orașul capitală, Cernăuți, era privilegiat, revenindu-i patru mandate în cadrul "intelighenției", față de două provinciei și cinci în cadrul reprezentării comerțului și industriei. Din celelalte cinci mandate, orașelor Siret, Suceava și Rădăuți le reveneau câte un deputat, iar târgurilor Sadagura cu Vijnița și Câmpulung cu Gura Humorului câte un mandat.

Alegerea deputaților urma să se facă direct, însă pe baze cenzitare. Potrivit paragrafului 7 din proiectul Constituției provinciale, dreptul de a alege în sate, târguri și orașe era acordat tuturor persoanelor de sex masculin ce aveau drept de vot activ în comunele lor și care plăteau o contribuție directă în comunele rurale de 2 florini, în orașul Cernăuți de 4 fl., în orașele Rădăuți, Siret și Suceava de 3 fl., iar în restul târgurilor existente în provincie de 2 fl. 30 kr. Pentru alegerea celor 16 deputați ai comunelor rurale, Bucovina urma să fie împărțită în tot atâtea districte electorale, fiecare cu o populație de minimum 20 000 de locuitori. Dreptul de a alege în categoria marii proprietăți sau a marilor contribuabili, urma să fie exercitat de oricine se bucura de dreptul de vot activ într-o comună a ducatului Bucovinei și plătea o contribuție anuală directă de cel puțin 25 de florini. Cei doi reprezentanți ai Fondului Bisericesc erau aleși de membrii Consistoriului ortodox al Episcopiei Bucovinei; de egumenii mănăstirilor Dragomirna, Putna și Sucevița, precum și de ansamblul clerului de rit ortodox din provincie¹⁸.

În condițiile în care, la jumătatea secolului al XIX-lea, dezvoltarea provinciei pe cale burgheză reprezenta un deziderat al întregii societăți,

formulat în majoritatea petițiilor și memoriilor din anii 1848-1849, menit să schimbe structura predominant agrară a economiei Bucovinei și să asigure modernizarea socială și instituțională, reprezentanții elitei politice bucovinene au căutat să asigure “intelighenției”, prin proiectul legii fundamentale provinciale, posibilitatea unei cât mai largi implicări electorale, care să-i asigure și o cât mai largă participare în reprezentanța provincială. Ca atare, dreptul de a alege era acordat, fără condiționări de cens, tuturor funcționarilor de stat care au absolvit studii academice, ofițerilor, parohilor, clerului din înalta ierarhie, persoanelor care au dobândit un grad academic, avocaților și notarilor diplomați, precum și profesorilor publici care au absolvit studiile academice¹⁹.

Elegibilă în toate categoriile era socotită orice persoană care se afla în deplinătatea exercitării tuturor drepturilor civile și politice, avea cetățenia austriacă de cel puțin cinci ani sau era născută în Bucovina sau domiciliu aici de cel puțin cinci ani și care avea drept de vot activ în una din comunele urbane sau rurale ale provinciei. Onorabilitatea și vârsta minimă de 30 de ani constituiau alte condiții importante ale elegibilității. Deputații urmau a fi aleși pentru o durată de trei ani consecutivi, iar la încheierea mandatului puteau fi realeși. Proiectul legii fundamentale specifica faptul că, pe durata mandatului lor, reprezentanții marii proprietăți funciare nu primeau nici o despăgubire bănească. Aceasta urma să fie acordată doar deputaților comunelor rurale și ai orașelor, care nu domiciliau în Cernăuți, într-un cuantum ce urma să fie stabilit ulterior de Dietă²⁰.

În conformitate cu prevederile Constituției imperiale, împăratul, în calitate de singur deținător al puterii supreme de stat în întreaga monarhie²¹, urma să convoace, la fel ea și în celelalte provincii, întrunirea anuală a Dietei Bucovinei, în orașul capitală a provinciei, Cernăuți, de regulă în luna noiembrie, pentru o durată de șase săptămâni. Suveranul, ca duce al Bucovinei, era cel care decreta închiderea sesiunii parlamentare, prelungirea ei sau dizolvarea reprezentanței provinciale. Lucrările sesiunii parlamentare anuale urmau a fi deschise prin discursul șefului administrației țării, ca locțiitor al împăratului-duce, privitor la problemele provinciei²².

Conform prevederilor Constituției provinciale, Dieta Bucovinei alegea din rândurile sale, cu majoritate absolută, pe președintele și pe vicepreședintele adunării, precum și un Comitet al țării, pentru toată durata sesiunii. În termenii legii fundamentale, acest comitet, compus dintr-un președinte, patru membri ordinari și patru supleanți, era responsabil în fața reprezentanței bucovinene pentru actele sale, fiind împuternicit să apere toate interesele ducatului și să supravegheze aplicarea legilor provinciale. În acest scop, acesta urma să se afle în legătură oficială permanentă, direct sau prin intermediul guvernatorului provinciei, cu ministerele centrale din Viena²³.

După finalizarea lor, atât proiectul de Constituție, cât și cel al legii electorale au fost prezentate opiniei publice din provincie prin intermediul

ziarului "Bucovina" al fraților Gheorghe și Alexandru Hurmuzaki. Referindu-se la prevederile legilor ce asigurau Bucovinei o dietă proprie, redacția gazetei sublinia că: "interesele cele mai mari ale țării fuseră luate în socotință pe cât se putea mai mult, iar măsura numerică a reprezentanței se conforma după trebuințele și bine întemeiatele pretensii ale osebitorilor clase de locuitori". Ca urmare, exprimând dorința opiniei publice bucovinene, ca Ministerul de Interne din Viena să întărească cele două legi fundamentale, fără restrângeri sau schimbări esențiale, spre a fi supuse sancțiunii împăratului, editorialul redacțional conchidea că: "dacă această Constituție se va înființa odată, dacă întâi reprezentanți convinși de nemărginita însemnatate și sancțitatea chemării lor o vor aplica înțelepțește și cu pătrundere, atunci, aceeași s-ar preface într-o fântână nesecătuită de bunătăți pentru prezent și viitor"²⁴.

Constituția și legea electorală provincială pentru ducatul Bucovinei au fost aprobate, în urma insistențelor elitei politice bucovinene²⁵, prin patentă imperială din 29 septembrie 1850, într-o formă modificată, care păstra însă foarte multe din propunerile inițiale. În privința dietei, prevederile legii restrângeau la 24 numărul deputaților ce o alcătuiau, față de 48 propuși inițial. Din aceștia, șapte deputați reveneau marii proprietăți funciare, cinci orașelor și târgurilor și 12 comunelor rurale²⁶. Față de prevederile proiectelor inițiale, legile promulgate defavorizau populația urbană, "intelighenția" și burghezia în general, atât prin restrângerea drastică a numărului de mandate, cât și prin condiționarea exercitării dreptului de vot de plata unui impozit anual direct mărit de la 4 la 10 guldeni pentru orașul Cernăuți și de la 3 la 5 guldeni pentru celelalte orașe²⁷. În schimb, ca o reflectare a realităților economico-sociale existente în acel moment în provincie, noile legi fundamentale favorizau într-o anumită măsură mica proprietate rurală, prin menținerea unui număr destul de mare de deputați ai comunelor rurale în reprezentanța provincială.

Constituția provincială din anul 1850 nu va fi însă niciodată transpusă în practica politică, deoarece, odată cu introducerea neoabsolutismului în Monarhia de Habsburg, prin Patentă imperială din 31 decembrie 1851, Constituția imperială din 4 martie 1849 și toate legile rezultate din aceasta au fost suspendate²⁸. Deși regimul neoabsolutist a abrogat multe din cuceririle anilor 1848–1849, Bucovina și-a păstrat în continuare autonomia politico-administrativă, ca provincie de coroană.

În conformitate cu paragraful 35 din Patentă din 1851, ce stabilea înființarea unor comisii consultative, cu atribuții foarte restrânse, pe lângă administrațiile provinciale, în locul dietelor, Ministerul de Interne din Viena a cerut președintelui provinciei Bucovina, la 9 mai 1855, să înființeze o comisie care să întocmească statutele pentru viitorul Comitet al Țării²⁹. După mai multe dezbateri, în care au fost prezentate mai multe proiecte, comisia condusă de președintele țării, Franz von Schmück și alcătuită din episcopul Eugenie Hacman, marele industriaș Vincenz Manz von Mariensee, marii proprietari

Lordachi von Vasilco, Cristof von Petrovici, consilierii provinciali Ferdinand Sirzystie și Iacob von Miculi și primarul orașului Cernăuți, Josef von Ortynski, a înaintat autorităților vieneze propunerile sale, la începutul anului 1856³⁰.

Propunerile făcute, plecând de la faptul că Bucovina, alături de Salzburg, Carintia și Dalmația, se număra printre cele mai mici provincii ale monarhiei, susțineau alcătuirea unui Consiliu provincial lărgit, constituit din 16 membri, aleși pe baze censitare, pe o durată de șase ani consecutivi. Acest comitet, prin componența sa (câte doi membri pentru starea aristocratică, a clerului, a orașelor și a marii proprietăți nenobile, cinci pentru starea cavalerilor și trei pentru comunele rurale), semăna mai mult cu adunările de stări din trecut, decât cu o instituție politică modernă, alcătuită pe criterii democratice, așa cum se voise la 1848, în cazul dietei. Din rândurile consiliului urma să fie ales un comitet provincial restrâns la patru membri. Atribuțiile acestora erau restrânse la supravegherea modului de administrare a veniturilor și cheltuielilor provinciei, ca și a fondurilor instituțiilor culturale și de binefacere existente în Bucovina³¹. Însă, propunerile privitoare la comitetul provincial lărgit și restrâns, în cazul Bucovinei, la fel ca și pentru celelalte provincii imperiale, nu au fost aprobate de împărat.

Problema instituirii unei diete sau a unei camere legislative provinciale va intra în faza sa finală la începutul anilor șaiszeci ai secolului al XIX-lea, în condițiile unor conjuncturi legate de anularea statutului Bucovinei de provincie autonomă ce vor conduce, în cele din urmă, la rezolvarea sa definitivă. Reacția elitei politice și opiniei publice bucovinene față de hotărârea ministrului Goluchowski, din 26 aprilie 1860³², de desființare a guvernământului Bucovinei și de reincludere a acesteia în Galiția, ca un simplu district administrativ, a fost deosebit de vehementă. În numeroasele memorii și petiții înaintate Curții din Viena de oamenii politici bucovineni, în frunte cu Eudoxiu von Hurmuzaki și Lordachi von Vasilco, se cerea în mod insistent despărțirea Bucovinei de Galiția și restaurarea autonomiei, a guvernământului și a unei reprezentanțe provinciale proprii³³.

În urma schimbării cursului politic la Viena, ca urmare a înlocuirii, în decembrie 1860, a cabinetului federalist Rechberg-Goluchowski cu cel liberal-centralist condus de Anton von Schnerling³⁴, autoritățile centrale au îmbrățișat ideea revenirii Bucovinei la statutul anterior, de provincie autonomă, cerut atât de insistent de elita politică bucovineană. Ca urmare, în conformitate cu prevederile diplomei din 20 octombrie 1860, referitoare la instituirea, în scop legislativ, a unui Consiliu imperial (Reichsrat) în capitala Monarhiei de Habsburg, cuprinzând reprezentanți din toate provinciile imperiale, inclusiv din țările coroanei maghiare, precum și la constituirea dietelor provinciale, Ministerul de Interne din Viena a cerut, în ianuarie 1861, propuneri din Bucovina privitoare la numărul și alcătuirea viitoarei reprezentanțe provinciale. După consultarea cu un comitet alcătuit din episcopul Eugen Hacman, din marii

proprietari Iordachi von Vasilco, Nicolae von Petrino, Iancu von Mustăț, Mihai von Capri și Iancu von Costin, precum și din președintele Camerei de Comerț și Industrie, Wilhelm von Alth, căpitanul districtului bucovinean, Iacob von Mikuli a înaintat la 15 februarie propunerile cerute. Acestea prevedeau alcătuirea unei diete compuse din 33 de deputați provenind din aproape toate clasele și categoriile sociale și anume: din episcopul ortodox, dintr-un prelat romano-catolic și un reprezentant al Consistoriului episcopal ortodox, din cinci reprezentanți ai orașelor, unul al Camerei de Comerț și Industrie, 13 ai marii proprietăți funciare și 11 ai micii proprietăți sau ai comunelor rurale³⁵. Numărul deputaților, raportat la numărul locuitorilor provinciei, făcea ca un mandat în dietă să revină la aproximativ 14 000 locuitori.

Prin Patenta imperială din 26 februarie 1861 care dădea tuturor dietelor provinciale din imperiu o organizare oarecum uniformă, se recunoștea și pentru Bucovina statutul de țară de coroană, cu titlul de ducat și cu o dietă proprie, promulgându-se totodată, pe lângă Constituția provincială și legea electorală³⁶. Aceste două legi fundamentale reluau, în general, prevederile statutului provincial stabilit în 1850 și țineau cont doar parțial de propunerile făcute de elita politică bucovineană.

Noua Constituție și legea electorală pentru ducatul Bucovinei declarau Dieta drept cel mai înalt organ al puterii în reprezentarea și administrarea intereselor provinciei. Dieta sau camera legislativă provincială era compusă din 30 de membri aleși pentru șase ani consecutivi. Mandatele erau împărțite între episcopul greco- neunit al Bucovinei, care avea loc și drept de vot în adunare, ca virilist și 29 de deputați aleși de ansamblul populației provinciei, în trei mari curii sau colegii electorale, împărțite conform principiului reprezentării proporționale a intereselor. Primei curii, cea a marii proprietăți funciare, îi reveneau zece deputați. Colegiului orașelor și a Camerei de comerț și industrie îi erau destinate șapte mandate, iar celei de-a treia curii, a comunelor rurale sau a micii proprietăți, îi reveneau doisprezece deputați³⁷. Comparativ cu prevederile legii electorale din anul 1850, prin noua legislație, ponderea marii proprietăți și a clasei burgheze, în ansamblul său, în reprezentanța provincială a fost întărită, prin creșterea numărului deputaților de la 7 la 10, în cazul primei categorii și de la 5 la 7, în cazul celei de-a doua categorii.

În general, cadrul democratic al noii legi fundamentale în Bucovina, la fel ca în întreaga Monarhie de Habsburg³⁸, a fost oarecum limitat, dat fiind faptul că menținea un drept electoral destul de restrâns, care favoriza marea proprietate. Această chestiune va determina un anumit specific în alcătuirea Dietei Bucovinei, ce se va menține până la noua reformă electorală din 1910.

Legea electorală din 1861 făcea referiri distincte, în funcție de fiecare curie în parte, în privința circumscripțiilor electorale și a locurilor în care urmau să se desfășoare alegerile. Astfel, se specifica că ducatul Bucovinei urma să formeze un singur district electoral pentru alegerea deputaților din clasa marii

proprietăți, orașul Cernăuți fiind desemnat drept loc al alegerii. Clasa marii proprietăți a fost împărțită în două corpuri electorale, din care primul alegea doi deputați, iar al doilea opt. Primul corp era constituit din înalta ierarhie ecleziastică ortodoxă, din membrii cu drept de vot ai Consistoriului episcopal ortodox al Bucovinei și din egumenii mănăstirilor Dragomirna, Putna și Sucevița. Deputații acestui corp urmau să reprezinte interesele Fondului bisericesc greco-neunit, în calitate sa de mare proprietar funciar, precum și pe cele generale ale bisericii ortodoxe, ca una ce deținea întâietatea, prin numărul enoriașilor, în rândul confesiunilor existente în provincie. Această grupă era asemănătoare cu curia prelaților din Tirol, cu deosebirea că acolo aceasta era o curie independentă, ce nu aparținea marii proprietăți funciare, ca în Bucovina.

Cel de-al doilea corp electoral era alcătuit din restul marilor proprietari cu drept de vot în această clasă. Alegători în această clasă erau considerați toți cei care erau majori, aveau cetățenia austriacă și stăpâneau o moșie întabulată de pe urma căreia plăteau un impozit anual direct de cel puțin 100 de guldeni³⁹. Alegerea deputaților pentru Dietă se făcea, în cazul primului corp electoral, la invitația președintelui țării (Landespräsident), prin trimiterea buletinelor de vot, iar în cel de-al doilea corp, prin alegeri directe, după principiul obținerii majorității absolute⁴⁰.

În privința curiei orașelor și a Camerei de comerț, legea electorală stabilea că orașului capitală, Cernăuți, cu o populație de 26 345 locuitori, îi reveneau două mandate de deputat, iar orașelor Rădăuți, Siret și Suceava, cu 7249, 5653 și 6012 locuitori, câte un mandat separat. Fiecare oraș alcătua un district electoral aparte. Camera de comerț și industrie din Cernăuți urma să aleagă în Dietă doi deputați, corpurile electorale fiind alcătuite din totalitatea membrilor și a înlocuitorilor lor din fiecare cameră. Dreptul de vot era condiționat de plata unui impozit anual direct de cel puțin 10 florini în Cernăuți și de 5 florini în restul orașelor. Alegerea deputaților orașelor și ai Camerei de comerț și industrie se făcea în mod direct de primele două treimi din cei mai impuși la dări membri ai comunelor urbane⁴¹.

În scopul alegerii deputaților comunelor rurale, legea stabilea constituirea a 12 districte electorale grefate pe districtele politice existente în Bucovina la acea dată, anume: 1. Cernăuți, 2. Coțmani, 3. Rădăuți, 4. Sadagura, 5. Siret, 6. Storojineț, 7. Suceava, 8. Vășcăuți, 9. Zastavna, 10. Vijnița cu Putila, 11. Gura Humorului cu Solca, 12. Câmpulung cu Dorna⁴². Fiecare district electoral rural alegea un deputat. Alegerea deputaților în curia comunelor rurale se făcea indirect, prin electori. Comunele rurale din district urmau să aleagă un elector la 500 locuitori. Localităților ce aveau populația sub cifra stabilită, le revenea tot câte un elector. Electorii fiecărei comune erau aleși de primele două treimi din totalitatea celor ce plăteau un impozit anual direct pe venitul realizat, de minimum 3 florini, și care aveau drept de vot activ. Legea stabilea că, în categoria electorilor, pe lângă cei aleși, intrau ca electori de drept, proprietarii

de moșii care plăteau un impozit anual pe venitul realizat mai mic de 100 florini și, prin urmare, nu intrau în curia marii proprietăți. Pentru alegerea deputaților în curia comunelor rurale, electorii se reuniau, spre a-și exercita dreptul de vot, în localitatea în care își avea reședința administrația politică districtuală⁴³.

Ca deputat în Dieta sau camera legislativă a Bucovinei putea fi aleasă orice persoană de sex masculin, în vârstă de 30 de ani împliniți care avea cetățenia austriacă și se afla în deplina folosință a drepturilor cetățenești și care îndeplinea toate condițiile spre a fi ales în una din curiile electorale ale provinciei. De la dreptul de a alege și a fi ales erau excluse persoanele ce au fost recunoscute vinovate pentru diferite infracțiuni sau cele aflate în cercetare pentru cauze penale⁴⁴.

Câțiva ani mai târziu, legea electorală comunală din anul 1863 și statutul orașului Cernăuți din 1864 au încercat să lărgescă baza socială electorală. Noile legi introduceau prevederea că în comunele urbane și rurale, pe lângă cei ce plăteau impozit, aveau drept de vot și alți locuitori, pentru care criteriul de acordare a drepturilor electorale nu mai era censul plătit, ci meritul câștigat în societate. În rândurile acestora intrau preoții confesiunilor creștine și rabinii comunităților evreiești locale, ofițerii aflați în retragere, doctorii și persoanele care au obținut un titlu academic la una din universitățile din monarhie, directorii școlilor populare și ai instituțiilor de învățământ, de nivel superior, aflate pe teritoriul comunei, învățătorii și profesorii, precum și cetățenii de onoare ai comunelor⁴⁵. Aceste prevederi legislative aveau menirea de a lărgi accesul "intelighenției", al profesiunilor liberale și al birocraților spre vârful puterii politice locale, în condițiile în care, la acea dată, Bucovina era o zonă cu o economie predominant agrară⁴⁶, cu o slabă dezvoltare industrială și urbană⁴⁷.

Legea electorală din anul 1861 specifica că deputații aleși în Dieta sau camera legislativă a Bucovinei nu puteau fi revocați de electorii lor. După încheierea perioadei legislative a reprezentanței provinciale, ca și în cazul depunerii mandatului înainte de termen, aceștia puteau fi realeși pentru o nouă legislatură. În cazul decesului sau al retragerii unui deputat se organizau noi alegeri, de completare a locului rămas vacant⁴⁸.

În conformitate cu prevederile Constituției provinciale din 1861, Dieta sau camera legislativă a Bucovinei era chemată să aleagă din rândurile sale pe cei cinci deputați, ce reveneau acestei provincii spre a o reprezenta în Consiliul imperial (Reichsrat) din Viena. Pentru această alegere, deputații din reprezentanța provincială alcătuiau trei mari curii electorale. Viriliștii, stabiliți prin legea electorală și cei 10 deputați ai marii proprietăți formau curia întâi și alegeau doi membri în Camera deputaților din capitala imperiului. Curia a doua era alcătuită din reprezentanții orașelor și ai Camerei de comerț și industrie, având dreptul la un mandat. În fine, din rândurile celor 12 deputați ai comunelor rurale, ce formau curia a treia, erau aleși doi deputați⁴⁹.

Legile fundamentale de organizare provincială stipulau faptul că împăratul numea din rândurile membrilor adunării pe căpitanul țării (Landeshauptmann) și pe locțiitorul acestuia, pentru conducerea lucrărilor dietei, pe toată durata perioadei legislative. Numirea acestora s-a făcut, încă din primele perioade legislative, în funcție de rezultatele obținute la alegeri de fiecare facțiune politică, căpitanul țării aparținând, de regulă, majorității parlamentare din cameră. Stipulațiile legislative instituiau obligația căpitanului țării de a deschide, a conduce și de a închide lucrările reprezentanței provinciale. În fața lui depuneau jurământul de credință față de monarhie și suveran deputații ce se aflau la începutul mandatului parlamentar. Totodată, acesta cumula și funcția de președinte al Comitetului țării.

Comitetul constituia organul permanent, administrativ și executiv, al reprezentanței provinciale, ales pentru întreaga durată a unei perioade legislative dietale, până la alegerea unei noi diete. Pe lângă președinte, în compunerea acestuia intrau încă patru membri, aleși din rândul adunării provinciale și anume, câte unul din clasa electorală a marii proprietăți, din cea a orașelor și a Camerei de comerț și industrie, din cea a comunelor rurale și unul ca reprezentant al Dietei, în ansamblul său. Membrii Comitetului țării aveau obligația de a avea reședința în orașul Cernăuți, în toată perioada mandatului lor. Pentru aceasta ei urmau să primească o despăgubire anuală, într-un cuantum stabilit de Dieta Bucovinei⁵⁰.

Datorită permanenței sale, comitetul era instituția puterii politice locale, menită să reprezinte interesele Bucovinei în toate afacerile imperiale, având datoria de a apăra integritatea provinciei și de a administra și proteja toate fondurile și instituțiile aflate sub oblăduirea sa. Totodată, acestuia îi incumba obligația de a face Dietei propuneri de abrogare, modificare sau promovare a legilor provinciale⁵¹. După prevederile instrucțiunii pentru Comitetul țării, acesta avea îndatorirea de a prezenta la începutul fiecărei sesiuni a Dietei Bucovinei, un raport anual cuprinzător asupra finanțelor provinciei, problema stabilirii bugetului provincial fiind una de bază⁵².

Prin hotărârea împăratului, în calitate de deținător suprem al puterii de stat în monarhie și în provincie, ca duce al acesteia, camera legislativă a Bucovinei era convocată în sesiune, o dată pe an, în orașul Cernăuți, spre a discuta în ședință publică afacerile din domeniile care îi reveneau prin legile imperiale⁵³. De competența legislativă a reprezentanței provinciale erau declarate toate problemele privitoare la cultură, școală și biserică, afacerile comunale, construcțiile publice ridicate cu mijloacele financiare ale provinciei, întreținerea și încartiruirea trupelor, administrarea veniturilor și a creditului provincial ș.a.⁵⁴. Toate proiectele de legi, după adoptarea lor în Dietă, erau înaintate, prin intermediul Ministerului de Interne din Viena, spre sancționare împăratului. După sancționare, legile erau aduse la cunoștința tuturor, prin publicarea lor în "Foaia legilor și ordinăciunilor pentru ducatul Bucovinei".

După publicarea legii electorale, la 26 februarie 1861, în luna martie a urmat o scurtă campanie electorală care a premers alegerile dietale. În timpul acesteia s-a făcut remarcată activitatea unor reprezentanți ai elitei românești, atât din rândul marii proprietăți, precum Iordachi von Vasilco, Gheorghe von Hurmuzachi, Ioan baron von Mustăță ș.a., cât și a tineretului intelectual, îngrijorați de posibilitatea dominării vieții politice provinciale de elemente din afara provinciei, ca în trecut. În mesajul lor electoral, aceștia militau pentru a asigura națiunii române o reprezentare conformă cu dreptul istoric și cu numărul locuitorilor⁵⁵.

După desfășurarea alegerilor, la 6 aprilie 1861, a fost inaugurată viața parlamentară în Bucovina, prin convocarea în sesiune a primei Diete, în sala Primăriei din Cernăuți, sub președinția episcopului ortodox Eugenie Hacman, desemnat drept căpitan al țării și în prezența președintelui provinciei, Wenzel Ritter von Martina, ca reprezentant al împăratului- duce în reprezentanța provincială⁵⁶.

Prin aceasta se institua în Bucovina Dieta sau camera legislativă, cea mai înaltă instituție politică provincială, pentru a cărei înființare elita politică românească, și nu numai ea, s-a străduit vreme de mai mult de un deceniu. Noua instituție politică, supusă unui permanent proces de democratizare, a asigurat, până la sfârșitul Monarhiei de Habsburg, cadrul de manifestare pentru toate forțele politice din provincie, constituind singurul centru din imperiu în care românii și-au putut dezvolta, timp de mai bine de o jumătate de secol, un lung și fructuos exercițiu al vieții parlamentare.

¹ Pentru aspectele teoretice ale "modernizării" vezi: Hans-Ulrich Wehler, *Modernisierungstheorie und Geschichte*, Göttingen 1975; Peter Wehling, *Die Moderne als Sozialmythos: zur Kritik sozialwissenschaftlicher Modernisierungstheorien*, Frankfurt am Main ș.a. 1992.

² Erich Zöllner, *Istoria Austriei*, vol. I, Editura Enciclopedică, București 1997, p. 436–438.

³ Arhivele Naționale-Filiala Suceava, colecția Documente, XIII/35; vezi și documentul publicat în Cornelia Bodea, *1848 la români. O istorie în date și mărturii*, vol. I, București 1982, p. 609 și urm.

⁴ Mihai-Ștefan Ceașu, *Bucovina habsburgică. De la anexare la Congresul de la Viena. Iosefinism și postiosefinism (1774–1815)*, Fundația Academică "A. D. Xenopol", Iași 1998, p. 77–78.

⁵ Arhivele Istorie Centrale București, fond Guvernământul Bucovinei, Ministerul de Interne, mapa 2, dosar nr. 2/1848, f. 5.

⁶ *Ibidem*, f. 10–11.

⁷ *Ibidem*, f. 12.

⁸ *Ibidem*, f. 1–2.

⁹ "Bucovina". *Gazetă românească pentru politică, religie și literatură*, Cernăuți, nr. 10/1849; I. G. Sbiera, *O pagină din istoria Bucovinei din 1848–1850 dimpreună cu niște notițe despre familia Hurmuzachi*, Cernăuți 1899, p. 17–18.

¹⁰ Arhivele Naționale-Filiala Suceava, colecția Documente, XII/64; Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei. De la administrația militară la autonomia provincială (1774-1862)*, vol. I, Editura Academiei Române, București 1993, p. 402- 403.

¹¹ I. G. Sbiera, *op. cit.*, p. 22- 23.

¹² Reichs-Gesetz-Blatt, Wien, nr. 50/1849.

¹³ Erika Weinzierl, *Föderalismus und Zentralismus in dem Verfassungs Kämpfen des 19. Jahrhunderts*, în volumul: *Der Österreichische Federalismus und seine historischen Grundlage*, Verlag Ferdinand Hirt, Wien 1972, p. 110.

¹⁴ Wilhelm Brauner, *Parlamentarismus und Parteiensystem in der Österreichisch-Cisleithanischen Reichshälfte. 1867-1918*, în volumul: *Der Parteienwesen Österreich-Ungarn*, editat de Gabor Erdody, Akademiai Kiado, Budapest 1987, p. 18.

¹⁵ Arhivele Istorie Centrale București, fond Guvernământul Bucovinei, Ministerul de Interne, mapa 2, dosar nr. 3/1849.

¹⁶ *Ibidem.*

¹⁷ *Ibidem.*

¹⁸ *Ibidem.*

¹⁹ *Ibidem.*

²⁰ *Ibidem.*

²¹ Wilhelm Brauner, *op. cit.*, p. 16.

²² Arhivele Istorie Centrale București, fond Guvernământul Bucovinei, Ministerul de Interne, mapa 2, dosar nr.3/1849.

²³ *Ibidem.*

²⁴ "Bucovina". Gazetă românească pentru politică, religie și literatură, Cernăuți, nr. 29, 31/1849.

²⁵ I. G. Sbiera. *op.cit.*, p. 25.

²⁶ Reichs-Gesetz-Blatt, Wien, nr. 21/1850.

²⁷ *Ibidem.*

²⁸ Hugo Hantsch, *Die Geschichte Österreichs*, vol.2, Graz-Wien-Köln Reihn 1955, p. 368- 369.

²⁹ Allgemeine Verwaltungs Archiv Wien, Ministerium des Innern, Präsidiale, K. 991, Prt. nr. 1076/1856.

³⁰ *Ibidem.*

³¹ *Ibidem*, Prt. nr. 1094/1856.

³² Reichs Gesetz Blatt, Wien, nr. 107/1860.

³³ Arhivele Istorie Centrale București, fond Guvernământul Bucovinei, Ministerul de Interne, mapa 2, dosar nr. 6/1860; Reimund Fr. Kaindl, *Geschichte der Bucovina*, vol. III, Czernowitz 1898, p. 28 și urm.; Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 431 și urm.

³⁴ Erich Zöllner, *op. cit.*, vol. II, p. 501- 502.

³⁵ Arhivele Istorie Centrale București, fond Guvernământul Bucovinei, Ministerul de Interne, mapa 2, dosar nr. 7/1861.

³⁶ Reichs Gestz Blatt, Wien, nr. 20/1861, anexa II, p (Bucovina), p. 297 și urm.

³⁷ *Ibidem.*

³⁸ Gustav Kolmer, *Parlament und Verfassung in Oesterreich*, vol. I, Wien-Leipzig, p. 51- 52.

³⁹ Allgemeine Verwaltungs Archiv Wien, Ministerium des Innern, Präsidiale, K. 991, Landtags-Wahlordnungs für das Herzogtum Bukowina, § 1- 2; Reichs Gestz Blatt, Wien, nr. 20/1861, anexa II, p. (Bucovina).

⁴⁰ *Ibidem*, § 9- 10.

⁴¹ *Ibidem*, § 12.

⁴² *Ibidem*, § 6.

⁴² *Reichs Gesetz Blatt*, Wien, nr. 20/1861, anexa II, p. (Bucovina), § 13, 14, 15.

⁴³ *Ibidem*, § 17, 18.

⁴⁴ *Gesetz- und Verordnungs-Blatt für das Herzogthum Bukowina*, Czernowitz 1863, VII. Stück, nr. 9; 1864, II. Stück, nr. 3.

⁴⁵ Roman Sandgruber, *Österreichische Agrarstatistik. 1750–1918, Wirtschafts und Sozialstatistik Österreich-Ungarn*, vol.II, Wien 1978, p. 222.

⁴⁷ În anul 1861, dintr-un total al populației de 456.920 locuitori, doar 14.984 locuitori capi de familie aveau o ocupație de tip orășenesc, cf. Arhivele Istorice Centrale, fond Guvernământul Bucovinei, dosar 7/1861, f. 72.

⁴⁸ *Reichs Gesetz Blatt*, Wien, nr. 20/1861, anexa II, p. (Bucovina), § 6, 7, 18.

⁴⁹ *Ibidem*, nr. 107/1861, § 16.

⁵⁰ *Allgemeine Verwaltungs Archiv Wien*, Ministerium des Innern, Präsidiale 33, K. 991.

⁵¹ *Ibidem*, K. 939, nr. 5629.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Reichs Gesetz Blatt*, Wien, nr. 20/1861, anexa II, p. (Bucovina), § 4, 8.

⁵⁴ *Ibidem*, § 18.

⁵⁵ Teodor Balan, *op. cit.*, p. 63– 64; idem, *Un capitol din viața parlamentară a Bucovinei*, în: "Codrul Cosminului", Cernăuți, tom. 8/1933, p. 464 și urm.

⁵⁶ *Stenographische Protokolle des Bukowinaer Landtages*, 1861, Czernowitz, p. 1 și urm.

ROLUL UNIVERSITĂȚILOR OCCIDENTALE ÎN MODERNIZAREA ȘI EUROPENIZAREA ELITELOR ROMÂNEȘTI (1860– 1918)

Lucian Nastasă

Începând cu a doua jumătate a secolului XIX, România și-a îndreptat tot mai mult privirile spre *cealaltă* Europă, în efortul aproape disperat de a rupe legăturile cu vechile modele culturale, care-i asigurase prea puțin progresul, și de a recupera în forță decalajul temporal ce o separa de civilizația apuseană. Pași semnificativi în această direcție se realizaseră deja încă din primele decenii ale veacului trecut, cu efecte notabile în "regenerarea" (occidentalizarea) vechii noastre culturi patriarhale, quasi-orientală¹, aflată sub o îndelungată dominație otomană și după un secol de fanariotism. Însă Unirea principatelor (Valahia și Moldova) în 1859 – cu sprijinul major al Franței –, crearea și consolidarea noului stat, au dat un plus de vigoare acestui aspect, stimulând la arderea etapelor, la imitație și schimbare în sens modern, european.

În cadrul acestui proces complex, un rol esențial a revenit educației. Nu întâmplător, imediat după 1860, statul s-a angajat în aplicarea unei politici educative coerente și de anvergură ce reclama stabilimente și personal adecvat. Pentru început însă, posibilitățile instituționale și umane, într-o societate tardiv modernizată, n-au permis decât artificii care s-au reflectat atât în organizarea și funcționarea defectuoasă a universităților (f fondate în 1864 la București și Iași), cât și în structura și calitatea profesorilor². De altfel, primii ani de funcționare a celor două instituții de învățământ superior s-au caracterizat printr-o activitate intermitentă sau redusă, datorită nu numai lipsei unui corp profesoral și studentesc, dar și a unei baze materiale adecvate. În aceste condiții a devenit firească tendința factorilor diriguitori, și nu numai, de a căuta să formeze noii îndrumători spirituali în apusul Europei. Doar în 1860, de exemplu, au fost trimiși la studii în străinătate – Paris, Berlin, Bonn, Torino și München – 32 de bursieri din Moldova, dintre aceștia, la reîntoarcere, nouă devenind profesori universitari³. Mai mult chiar, domnitorul Al. I. Cuza avea intenția de a întemeia la Paris un colegiu român, proiect ce nu se va împlini decât mult mai târziu, în perioada interbelică, prin fondarea Școlilor române de la Roma și din capitala Franței.

Evident, nu e cazul aici de a insista asupra ponderei tinerilor români aflați la studii în străinătate, de altfel greu de surprins numeric în etapa actuală a cercetărilor, deși eforturile sunt notabile în această direcție⁴. Semnificativ este însă faptul că prin carențele învățământului superior românesc și mirajul reprezentat de *cealaltă* Europă, universitățile străine au deținut multă vreme

monopolul formării elitei intelectuale autohtone. Se poate estima, fără exagerare, că în intervalul 1860–1918, aproape toți miniștrii, membrii cabinetelor ministeriale și alți înalți funcționari au urmat filiera studiilor în străinătate. Doar în felul acesta se pot explica sursele transformării societății românești și cum s-a reușit, sub influența modelelor occidentale, modificarea aspectului și spiritului culturii naționale, până atunci de factură orientală și ortodoxă, foarte rapid la nivelul elitelor și, în mod gradat, la celelalte paliere, mai profunde, ale societății.

În acest context, trecerea printr-o universitate apuseană a fost mereu considerată ca un bun indice de formație ambițioasă și de calitate. Obținerea unei diplome de licență sau de doctorat în străinătate, ca instrument al carierei, a devenit astfel obiectivul esențial al tinerilor cu aspirații elevate, atestatul indiscutabil al competențelor intelectuale și garantul reușitei sociale. "Oricine avea un titlu universitar, mai ales luat în străinătate – spunea în *Mărturisirile* sale filosoful C. Rădulescu-Motru, referindu-se la anii 1890–1900 –, găsea înaintea sa cariera deschisă gata"⁵. În consecință, "continuarea studiilor universitare în străinătate era pentru toată generația mea un lucru așa de natural, încât ea nu cerea aranjamente prealabile [...]. Plecau, fiindcă așa făcea toată lumea". Iată de ce studiile în occident au devenit pentru mulți dintre tinerii români nu numai un mijloc de a se forma, de a se instrui, cât mai ales o modalitate de a se afirma, de a dobândi atuurile principale în aspirația spre poziții sociale înalte. Revenind la observațiile aceluiași C. Rădulescu-Motru – de altfel, puțin exagerate –, aflăm motivații deloc prea onorabile, dar care, în parte, reflectă o stare de spirit oarecum reală: "Această plecare în străinătate – spunea el – se făcea aproape în mod mecanic, fără să fie însoțită de obișnuitele anticipări sentimentale. Tânărul român pleca; nu fiindcă era dornic să vadă ceva ce nu mai văzuse încă, sau fiindcă avea nostalgia unei culturi despre care îi vorbiseră alții și pe care el nu o avea în țară, ci el pleca pur și simplu luat de curent. Ajuns în străinătate, în afară de școala unde avea să urmeze, el nu cunoștea decât cafeneaua și restaurantul. Inițierea în viața culturală a străinătății interesa pe foarte puțini. Cei mai mulți, chiar dacă întârziiau cu anii prin străinătate, se înapoiau în țară, din punctul de vedere cultural, așa cum fuseseră la sosire. Aveau o diplomă și cu aceasta erau mulțumiți"⁷.

Evident, există în aceste reflecții o anume doză de exagerare, explicabilă prin aceea că memorialistul, ajuns profesor universitar după ce, în prealabil, urmasese și el filiera studiilor în străinătate, căuta indirect să supraliciteze valoarea instituțiilor academice naționale, necesitatea ca tinerii români să prefere în primul rând universitățile autohtone și nu mediile "corupte" ale Apusului. În fapt, cum am sugerat deja, nivelul scăzut al învățământului românesc nu putea nici pe departe satisface exigențele educației moderne europene de la cumpăna secolelor XIX – XX. Era nevoie de reforme profunde

înainte de a se emite pretenția indentității calitative dintre universitățile românești și cele occidentale. Alexandru Lapedatu, fost student al universității din Iași și fără măcar un stagiu de specialitate în afara țării, dar ajuns profesor universitar și în mai multe rânduri ministru în perioada interbelică, avea să regrete în 1910, după o vizită în Germania, lipsa contactului cu Apusul în anii adolescenței: "Călătoria aceasta m-a convins și mai mult de greșeala ireparabilă pe care am făcut-o de a nu fi căutat și eu, ca alți colegi, să merg la studii în străinătate – respectiv Germania – unde, în epoca aceea mergeau mai toți tinerii români. Regretul era prea tardiv. Ajunsesem la o vârstă [34 de ani] și într-o situație că nu mai puteam repara nimic"⁸.

Sub acest aspect, o stare de fapt icontestabilă era surprinsă în 1905 de Pompiliu Eliade, autor al celebrei lucrări *Histoire de l'esprit public en Roumanie au dixneuvième siècle* (2 vol.; 1905 și 1914), în care reliefa influența franceză majoră în Principatele române, cu studii temeinice la Paris și devenit apoi profesor universitar în capitala României: "Liceul și Universitatea din București – se destăinuia mentorului său spiritual, Titu Maiorescu – reușiseră numai să mă dezguste și să mă ostenească. Școala Normală de la Paris mi-a împropătat toată inteligența". "Am stat în străinătate – motivează el în continuare – aproape șapte ani și în acest timp cea dintâi grijă a mea a fost să-mi refac educația mea literară și științifică. Studiile mele secundare și superioare din țară fuseseră superficiale, din cauza greșitei direcții ce se dădea pe atunci învățământului nostru și din cauza slăbiciunii profesorilor"⁹. Iar dintr-o altă perspectivă, contactul cu Europa și cultura ei imprimă profunde sentimente de deprimare: "Suntem așa de înapoiți, noi românii – scria în 1889 C. Rădulescu-Motru tatălui său –, că orișice specialitate aș lua, nu voi putea ajunge la ceva de seamă... Iordache Golescu, cu toate că se gândea la sărăcia spirituală și materială a României, era totuși un om fericit, fiindcă avea credința că, prin bunăvoință, starea românului se poate îndrepta. Eu nu am această credință. Eu cred că suntem meniți să rămânem printre popoarele etern sărace. Roata norocului nu se va învârti niciodată pentru noi. Alții, care au deschis înaintea noastră ochii la civilizație, ne-au furat tot norocul... La București mă credeam învățat; acum văd că nu știu nimic"¹⁰.

De astfel, această superficialitate a instituțiilor academice naționale, calitatea mediocră a celei mai mari părți din corpul profesoral, au constituit la cumpăna dintre veacuri subiectul unor ample dezbateri în societatea românească, ce aveau ca scop ameliorarea unor stări de fapt reale. Apariția celebrelor cărți ale lui Nicolae Iorga, *Opinions sincères. La vie intellectuelle des Romains en 1899* (București, 1899) și *Opinions pernicieuses d'un mauvais patriote* (București, 1900), de pildă, ce puneau în discuție obiceiuri, mentalități, instituții, personalități etc., a fost rezultatul acestei situații de relativă înapoiere culturală, dar și un semnal de alarmă în ceea ce privește consecințele

transplantării aici, prin intermediul celor instruiți în afara hotarelor, a unor stabilimente ce nu păreau deloc adecvate stadiului real de evoluție a țării. "On avait brusqué les choses – constata Iorga –, on avait dépassé de beaucoup les bornes d'un développement normal, en improvisant des choses qu'on n'improvise jamais impunément"¹¹. Iar în ce privește universitățile, eșecul se datorează în primul rând "direcției generale a studiilor", care nu are alt scop decât de a scoate profesori secundari, și nimic altceva, lipsiți de orice bază profundă a cunoașterii științifice. Confundând așadar perspectivele, în opinia lui Iorga, dar și a altora, contactul cu Europa ar fi adus și multe rele, alterând, corupând sau sugrumând valorile naționale specifice, blocând posibilitățile creatoare originale ale românilor.

În consecință, marea atracție pentru tinerii români a continuat să rămână apusul Europei, singurul spațiu ce putea să ofere nu numai șansele împlinirii umane și intelectuale, ci și suficiente elemente de referință, modele culturale ce au jucat un rol fecund și mobilizator, surse de terapie și idealuri de regenerare națională. "În ultimii douăzeci de ani ai secolului trecut – rememora C. Rădulescu-Motru –, tinerimea din Vechiul Regat român își avea un ideal de cultură bine fixat. Ea își avea inima și mintea îndreptată spre Europa apuseană [...]. Școlile superioare din Germania, Franța și Italia erau imitate pe cât posibil. Nu era dorință mai legitimă pentru un tânăr român decât dorința de a desăvârși studiile în străinătate"¹². În acest scop, s-au pus în lucru strategii diverse, mai ales în ceea ce privește locurile și branșele de studii, pentru a optimiza la maxim rentabilitatea investiției în titluri și diplome străine. S-a născut astfel un nou ideal meritocratic care a pus în cauză vechile reguli, tradiționale, de reproducție și de recrutare a elitelor.

Un rol principal în formarea intelectualilor români din a doua jumătate a secolului XIX și primul deceniu al veacului nostru l-au avut Franța, Germania și Austria, iar secundar Italia, Belgia, Elveția și Spania. Fără îndoială că în această ierarhie, Franța a dominat în mod indiscutabil, fiind principala pepinieră de licențiați și doctori români. Îndeosebi Parisul, prin calitatea învățământului universitar (bazat pe pricipiile izvorâte din Revoluția franceză și organizarea napoleoniană), prin bogăția și monumentele sale, prin publicații și tipărituri, prin mondenități, prin manifestările artistice și literare de avangardă, prin numărul și diversitatea geografică a studenților etc., a exercitat o incontestabilă atracție asupra tinerilor, făcând figură de *leader* european. În consecință, Parisul a adăpostit o adevărată colonie de studenți români, poate cea mai importantă după cea a rușilor – după cum indică statisticile universitare. "Studenții români erau mulți – nota N. Iorga, aflat la studii în capitala Franței prin anii 1891–1892 –, aproape incalculabil de mulți [...], găsindu-i cu grămada, necopti, zgomotoși, gata să se înjure și să se bată, prin cafenelele în vogă din acest

Cartier Latin, cu legiunile internaționale de tineri de toate națiile, unindu-se numai prin grija amărâtă a carierei și prin aplecarea către petreceri"¹³.

Evident, sunt aprecieri mult prea exagerate din partea celui care, la întoarcere, va deveni promotorul "școlii critice" românești în istoriografie și îi plăcea să se considere "apostolul neamului", îndrumătorul lucid al unei națiuni aflate aproape mereu în derivă și care nu-și cultiva convenabil valorile autohtone, tradiționale. Și totuși, în cazul lui Iorga, explicația rezidă și în aceea că "societatea franceză, de la care, ca măsură înțeleaptă, ca organizare a muncii, ca discreție și eleganță sobră, aveam așa de mult de câștigat, mi-a rămas total neștiută, ca și colegilor mei, trimiși și ei numai pentru carte, teză și diplomă"¹⁴. Apoi, se pare, nici mediul intelectual francez pe care încerca să-l frecventeze viitorul profesor universitar nu părea prea ospitalier, "această societate așa de prudentă și de econoamă ferindu-se, cu dreptate, de orice străin care n-ar fi fost îndelung și cu îngrijire verificat"¹⁵. Firește, nu uita însă ca în Franța se formaseră, dintre români, "exemplare strălucite de echilibru intelectual și de grație în purtări tocmai prin viața în familia franceză, ale cărei defecte nu le puteam lua, cu firea noastră așa deosebită, dar ale cărei atât de mari calități ne-ar fi fost de un neprețuit folos"¹⁶. Atitudini deprimante și oarecari dezamăgiri manifestă și alți români aflați la studii în capitala Franței, evident, fiecare din diverse motive. Deși scriitorul I.A.I. Brătescu-Voinești, mergând în 1895 pentru prima dată la Paris, se simte "amețit" de copleșitorul oraș, descriind uneori până la acribie și plin de încântare piesaje, monumente și muzee, nu se poate abține să nu constate că "Franța, ca țară, e mult înapoia Austriei"¹⁷.

Chiar și sub aspectul calității învățământului superior elogiile se lasă anevoie surprinse. Petru Poni, viitor ministru al educației și cu o apreciată carieră universitară, aflat la Sorbona prin anii 1859–1860, constată că "învățământul științelor și în special cel al fizicii și al chimiei lasă de dorit"; deși instituția avea profesori "eminenți", aceștia însă nu expuneau decât "știință elementară" etc.¹⁸ Așadar, discrepanțe majore între așteptări și realitățile întâlnite. "Este cu totul altceva Parisul din capul meu decât Parisul ce întâlnesc acilea – scria într-o epistolă din 1892 Pompiliu Eliade; lume multă, învâlmășeală multă, mult zgomot... mai ales mult zgomot: Aici nu am dat de <<animalele superioare>> ce mi le plăsmuiam la București și îmi pare că tot ce văd mai inteligent sunt monumentele tăcute". Aceeași dezamăgire și în legătură cu profesorii de la Sorbona care, "în numele inteligenței, tâmpesc lumea și nici se poate închipui mai mare dușmănie pentru libertate"¹⁹. Iar un congenar de-al său, Mihai Dragomirescu, ulterior critic literar de notorietate, director de reviste și profesor universitar, remarca excesul de critică (hipercritică) ce domnea în această înaltă instituție: "Puterea profesorilor de aici în critică stă. Într-atât a ajuns de dezvoltată critica, încât distrugând construcții făcute, ajunge la concluzia că nu se poate face altele, ba ceva mai mult: într-atât spiritul de

critică urmărește orice manifestare a cugetării, încât chiar construcțiile ce cineva ridică îl face în același timp să recunoască fragilitatea ei"²⁰. Nu sunt însă constatări singulare în epocă, datorate atât antipozitivismului ce se manifesta la sfârșitul secolului XIX, cât și discrepanțelor dintre nivelul cultural dobândit în țară și cel existent în Europa apuseană. Dimitrie Evolceanu, de pildă, este mult mai conștient de acest fapt, dar și iritat totodată de exigențele intelectuale ale francezilor și germanilor. Plecând din școlile românești cu o părere destul de bună despre cultura sa clasicistă, dezamăgit apoi de "analfabetismul" cu care era apreciat în universitățile occidentale, încerca să explice mentorului său spiritual, Titu Maiorescu, că "e de neiertat pentru noi luxul de a avea filologi ca cei de la Hautes Etudes sau din Germania, a căror filosofie și întreg chip de a vedea lumea e de a tot emenda textele, de-a umbla după vreo greșală ce s-ar găsi în dizertația cuiva, ca după piatra filosofală, și de a nu lua în considerație de trag elevii lor vreun folos practic sau nu"²¹.

Este explicabil astfel cum Parisul, pe lângă entuziasmele ce le-a stârnit, a provocat totodată decepții și neîmpliniri. Mihail Dragomirescu nu s-a simțit acolo nicicum bine: "Nu știu cum, dar orașul acesta, pe care acum încep a-l vedea din ce în ce mai măreț – nota el în 1893 –, mi-a stat pe suflet de când am intrat și până am ieșit dintr-însul, ca un neîntrerupt șir de muștrări de cuget. Acum mă simt liber și-mi pare bine că am trecut în tabăra vrăjmașă [Germania]"²². În același timp însă, C. Rădulescu-Motru, aflat la *Ecole des Hautes Etudes* prin 1889–1890, ținea să noteze: "Am trăit un an de viață cosmopolită, în care am simțit binefacerile unei civilizații cu adevărat ospitaliere. Parisul este singurul oraș mare din Europa în care străinul se simte ca la el acasă. Nimeni nu-l jicnește aducându-i aminte continuu că civilizația pe care o gustă este opera altora". De aceea, "este în viața Parisului un ritm de umanism care lipsește din toate celelalte orașe mari ale Europei"²³. Nici comparațiile nu lipsesc atunci când filosoful caută să detașeze câteva din însușirile francezilor. Aceștia "n-au ostentația bogăției lor. Nu insistă asupra originalității lor naționale. Geniul francez n-are nevoie de reclamă. Tendința spre general și uman, de care vorbesc adesea aceia care vor să caracterizeze geniul francez, este ieșită din această particularitate a francezului de a nu face paradă de însușirile lui naționale. Un ungur, un bulgar, un sârb și chiar un român la orișice ocazie se pune înainte, ca valori de comparație; un francez niciodată"²⁴.

Așadar, imagini diferite, provenite din experiențe, din afinități și conduite diferite. Am insistat mai mult pe sentimentele de dezamăgire poate și datorită faptului că în istoriografia română s-a vorbit mereu despre influențele franceze în cultura și organizarea statului modern român, teză care, cu siguranță, ar trebui reformulată în complexitatea nuanțelor ei. Pentru că nu ar trebui să se creadă că admirația pentru Franța și cultura ei, că dorința tinerilor studioși români de a

merge la Paris etc., au fost unanime și fără nici o rezervă, chiar dacă Eugen Lovinescu – stimulat de campania "împotriva înrăuirilor străine și mai ales celei franceze", dirijată de N. Iorga în primii ani ai secolului nostru – arăta pe orice cale "cât de salutare sunt înrăuirile străine în orice literatură, și cu deosebire cât suntem noi de datori înrăuirii franceze, nu prin imitații, ce sunt pieritoare, ci prin deșteptare de *întregi curente literare* care, vădindu-se în forme naționale, au intrat în patrimoniul literaturii noastre"²⁵.

Ceea ce ar putea părea că se adevărește statistic, se dovedește însă mult mai complicat la nivelul elitelor, mai ales a celor deținătoare de pârghii esențiale de putere și care au jucat un rol politic și cultural major în această epocă. Sub acest aspect, influența germană nu a fost deloc insignifiantă și fără urmări notabile. În discursul său la Academia Română, din 1891, când se aniversau 25 de ani de la fondarea acestei instituții, marele om politic care a contribuit decisiv la modernizarea țării, Mihail Kogălniceanu, nu întâmplător a insistat mai mult asupra mediului său formativ din anii adolescenței: "Toata viața mea, și tânăr și în vârstă coaptă, am mărturisit în mai multe rânduri că culturii germane, ca Universității din Berlin, ca societății germane, bărbaților și marilor patrioți care au operat reînălțarea și unitatea Germaniei, datoresc în mare parte tot ce am devenit în țara mea și că la focul patriotismului german s-a aprins făclia patriotismului meu român"²⁶. Iar exemplul Societății *Junimea* este mai mult decât revelator, prin prestigiul social, literar și intelectual fără rival în perioada 1866–1885, dar și după aceea. Titu Maiorescu, șeful incontestabil al acestei grupări, care a jucat un rol decisiv în orientarea culturii române până la primul război mondial, avea o formație strict germană (liceul la Viena, universitatea la Berlin și doctoratul la Giessen), chiar dacă cultura franceză nu i-a fost deloc străină (studii de drept la Paris între 1859–1861)²⁷. Deși majoritatea membrilor *Junimii* (printre ei numeroși universitari, oameni politici ajunși în fotolii ministeriale, înalți funcționari etc.) aveau în mod natural o formație franceză, cu toate acestea tonul și direcția ideologică erau date de o relativă minoritate (o pătrime) care privea cu mare admirație spre cultura germană, considerată prin disciplină și rigoarea ei, prin conservatorism, drept singurul model ce ar servi intereselor societății românești, în vreme ce modelul francez era acuzat de prea multă superficialitate și spirit revoluționar. Titu Maiorescu, transformând Societatea într-o fracțiune politică mai întâi, apoi în partid, a acaparat treptat importate pârghii de putere, atingând apogeul în 1913 când, ca șef de guvern, a prezidat Congresul păcii balcanice. Totodată, ca rector al Universității din București, a contribuit la orientarea diverselor branșe de studii spre modelul german, rezultat evident în structura învățământului superior românesc din primul deceniu al secolului XX. Nu întâmplător, unul dintre *junimiști* și protejat al lui Maiorescu, universitarul Ion Bogdan, a fost însărcinat să studieze la fața locului principiile și modul de organizare al școlilor germane, elaborând la

întoarcere, în 1886, un voluminos raport²⁸. Așadar, Maiorescu a pus în lucru, la cumpăna dintre veacuri, un nou tip de acțiune socială și culturală, promovând o nouă forță – *intelectocrația*. A fost mereu atent în selecția tinerilor, le-a canalizat energiile spre direcția concepută de el, a profitat de poziția sa politică și socială oferindu-le cu generozitate burse (îndeosebi pentru Germania), posturi, șanse de afirmare, înlocuind vechea strategie a contestației cu știința preluării puterii²⁹. El este cel care impunea discipolilor aflați prin capitalele europene să-i ofere în schimburile epistolare descrieri cât mai fidele ale evenimentelor politice și culturale de acolo, a locurilor văzute și a celor constatate. Impunea așadar, printr-un subtil tact pedagogic, exercițiul inițierii și cunoașterii prin observație directă, prin spirit critic și comparație.

Sub impulsurile lui Maiorescu, călătoriile de studii în străinătate au căpătat intenții și scopuri riguros motivate, cât mai bine concepute și organizate, cu finalități benefice în cultura românească. Așa cum va mărturisi M. Dragomirescu prin 1893 – unul din discipolii preferați ai lui Maiorescu –, Germania "te face să simți ordinea, curățenia și definirea în toate manifestările naturii externe, pe care o locuiesc și o lucrează ei". Totodată, nu se poate abține de la a face comparații cu spațiul rival, francez, unde "sentimentul mișcării, al vieții debordante, confuză și nedefinită la suprafață, dar perfect ordonată în maniera ei internă"³⁰, pare a îngheța entuziasmele românilor porniți în căutarea disciplinei muncii intelectuale și a tactului pedagogic, interesați mai curând de sistemul politic bismarckian decât de libertatea gândirii și de expresie. Nicolae Iorga, cel puțin, pare fascinat de spiritul de ordine ce domnea în spațiul prusac: "Toate erau așa de bine rânduite în această Germanie wilhelmiană – nota el pentru anul 1892 – încât se făceau de la sine, fără să ai nevoie a intra numaidecât în legături cu oamenii, oamenii serioși și tăcuți"³¹. Pare firească această uimire din partea unui analist atât de fin și a unui critic atât de veritabil al societății românești de la cumpăna dintre veacuri, ajuns dintr-o societate înapoiată și cu năravuri "fanariote" (corupție, minciună, improvizație, lipsă de respect față de legi etc.) în țara "ordinii și disciplinei". Iată de ce Germania a produs mereu românilor "o puternică și complexă impresie", după expresia filologului Iorgu Iordan, aflat la studii aici prin 1911³², apărând unui alt confrate de-al său, Vasile Bogrea, "uriașă prin cultură, disciplină și ideal"³³.

Poate că afinitățile se datorau și atmosferei primitoare, întrucâtva asemănătoare cu cea din locurile natale. Traversând întreaga Europă, în 1893, Mihail Dragomirescu a văzut "unguri politicoși și nemți foarte brutali, necurătenie la Viena și splendoare la Strasburg", "oraș în care simți tăcerea și liniștea satelor noastre de la țară, când toți din sat pleacă la câmp"³⁴. Până și N. Iorga părea mult mai atașat de acest spațiu, îndeosebi de partea sudică, unde viața era "mai blândă, mai zâmbitoare, mai prietenoasă, o viață *născută iar nu făcută*"³⁵. Pe lângă "posibilitățile numeroase de a se instrui în sensul larg al

termenului"³⁶, mulți români preferând studiile de inginerie de la Charlottenburg și cele de chimie – "în care nemții erau extrem de tari"³⁷ –, dar și pe cele umanistice de la Berlin, Leipzig, Bonn și Giessen, un impact deosebit l-a avut spiritul asociativ întâlnit aici: "întreaga viață studențească era organizată în corporații. Unele aveau coduri de onoare foarte complicate, practicau duelul și mențineau în veacul al XIX-lea o mentalitate perimată. Totuși aceste organizații își aveau importanța lor, căci nivelau diferențele dintre clasele sociale, punând pe nobili în directă legătură cu intelectualii de origine burgheză sau proletară"³⁸. Iar aceste modele asociative, care contribuiau la integrarea rapidă a tinerilor români printre studenții autohtoni, nu vor rămâne fără urmări în spațiul românesc, constituind totodată unul din mecanismele esențiale de cunoaștere a realităților din societatea germană.

Un echilibru între imaginile despre Germania și Franța este dificil a găsi la călătorii români studioși din această epocă, iar atașamentul pentru o cultură sau alta se manifesta tranșant și fără nuanțe, uneori chiar violent. Influența franceză ce s-a manifestat la nivelul elitelor nu numai prin limbă și literatură, ci și printr-o anumită manieră de a gândi și a trăi, prin copierea unor modele culturale și politice mai puțin potrivite specificului național – modele utilizate uneori în exces –, au provocat reacții aparent antifranceze. Nu insistăm aici asupra lui Mihai Eminescu, cel mai mare poet român ce-și făcuse studiile la Viena (1869–1872) și Berlin (1872–1874) și care vedea Parisul drept un loc de pierzanie pentru tinerii români, nici asupra ironiilor la adresa "bonjuriștilor", a snobismului sau a moravurilor ridicole dobândite prin imitație franceză, așa cum le-a surprins dramaturgul I.L. Caragiale la sfârșitul secolului trecut (care, sătul de atmosfera din România, a preferat autoexilul la Berlin, din 1904, deși nu cunoștea limba germană și era suficient de bătrân). Aceștia, ca mulți alții, s-au mulțumit doar să scrie, să amelioreze pașnic ceea ce se mai putea. Marele istoric Nicolae Iorga, însă, a fost "eroul" unor manifestări violente, organizate de el în fața Teatrului Național din București la 13 martie 1906, pentru a protesta contra repertoriilor în limba franceză și după ce, de mai multă vreme, dusesse o campanie de presă nemiloasă împotriva "imitatorilor de cultură și obiceiuri franceze". Doar așa s-a reușit o temperare a elanurilor francofone, care însă n-au dispărut cu totul. De altfel, curentul *sămănătorist*, promovat de Iorga în primul deceniu al secolului nostru și rezultat al prea evidentelor imitații apusene aici, a vehiculat o profilaxie defensivă, o autarhie spirituală și o respingere în bloc a oricărui tip de influențe.

Un caz interesant sub aspectul atitudinii față de cele două culturi apusene, franceză și germană, este cel al lui B.P. Hasdeu și al fiicei acestuia, Iulia, aflată la studii în Paris între 1881–1888, scriitoare ca inteligență și talent poetic, însă prematur dispărută la numai 18 ani. Corespondența dintre cei doi este un excepțional document în ce privește imaginea unei tinere românce despre

spațiul francez și admirația fără limite față de cultura acestei țări, în opoziție tranșantă cu spiritualitatea germană. În vreme ce Iulia Hasdeu găsea limba germană "dură, dezagreabilă", iar literatura ei "inferioară celor franceze, engleze și chiar italiene", detestând "în mod cordial Germania și pe dl. Bismarck"³⁹, tatăl încerca mereu să-i argumenteze contrariul. Într-un duel epistolar de înaltă ținută intelectuală, B.P. Hasdeu – unul din titanii culturii române din a doua jumătate a secolului XIX – explica fiicei sale că nici un progres nu e posibil în știință (în istorie și filologie îndeosebi) fără achizițiile germane, mult mai riguroase și aplicate. Iar unui confrate de-al său din Graz, Hugu Schuchard, B.P. Hasdeu îi destăinuia că "chez nous, en Roumanie, je me flatte de représenter la méthode linguistique allemande, je suis presque considéré Allemand, et j'ai à coeur de m'y affirmer, afin de pouvoir propager cette direction, la seule vraiment scientifique, contre les perroquets que nous envoie la Faculté des Lettres de Paris (je dis "La Faculté des Lettres", car l'Ecole des Hautes-Etudes est quelque chose d'allemand au milieu de la France...)"⁴⁰. Însă cu toate aceste opinii și atitudini pro-germane, B.P. Hasdeu a rămas profund atașat de spiritualitatea franceză și, nu întâmplător, întreaga sa corespondență cu savanții europeni din orice țară (inclusiv germani) se derula fără excepție în limba franceză. Cam același aspect poate fi sesizat și la alții, A.D. Xenopol bunăoară, deși și-a făcut studiile în Germania, a rămas mereu sub înfrâurirea culturii franceze, deprinsă temeinic încă de acasă⁴¹. Sau N. Iorga, aflat în relații excelente cu istoricii germani, mai ales cu Karl Lamprecht – în colecția căruia a publicat *Geschichte des rumänischen Volkes* (1905) și monumentală *Geschichte des osmanischen Reiches*, în 5 volume (1908–1913) –, dar care, în primul război mondial, a refuzat orice alianță cu Prusia în profitul Franței.

Așadar, pentru întreaga perioadă de care ne-am ocupat, alegerea fundamentală a fost între Franța și Germania, fapt evident în crearea "imaginilor" despre o țară sau alta. Însă preponderența celei dintâi a fost indiscutabilă, cu o tradiție a influențelor mai îndelungată (încă din a doua jumătate a secolului XVIII), confirmată și întărită apoi în anii primei conflagrații mondiale. Evident, nu au lipsit imagini și despre celelalte state europene care au jucat un rol ceva mai modest în formarea intelectualilor români. Austria, mai puțin agreată pentru faptul de a fi "asupritoarea fraților transilvăneni", se bucura totuși de o relativă căutare, dar și de imagini oarecum contradictorii. Frecventată mai mult de românii ardeleni, dar și de cei din Vechiul Regat, îndeosebi pentru calitatea învățământului medical și tehnic, Austria a constituit mereu unul din punctele de atracție pentru tinerii studioși. Mai mult, ea a fost asociată aceluiași spirit german ce fascina o parte a intelectualității noastre, spiritul de ordine și disciplină, raționalismul și temeinicia lucrului bine făcut. Dacă Nicolae Iorga era prin 1892–1893 mult mai atras de Austria provincială decât de "Austria pudrată și birocratizată din

Viena"⁴², dr. Cosma, un ardelean cu studii în capitala Imperiului, găsea societatea vieneză a anilor 1911 drept "afabilă, primitoare, ospitalieră, prevenitoare față de toți străinii", care erau bine primiți și "înzestrați cu fel și fel de favoruri numai și numai ca acești străini să plece cu impresii bune din Viena și cu admirație pentru vienezii"⁴³.

Este o imagine mult mai apropiată de sentimentele reale ale românilor și confirmată de alți numeroși călători de acolo, începând chiar cu Dinicu Golescu, primul român ce relatează despre Viena, în deceniul trei al secolului trecut și care găsea aproape totul "vrednic de pildă": disciplina locuitorilor, funcționarea serviciilor publice, curățenia, arhitectura și organizarea spațiului urban, monumentele, sistemul ocrotirilor sociale, învățământul etc.⁴⁴. Prin comparație cu Berlinul, bunăoară, Viena avea mereu câștig de cauză. Aflat prin 1862 în capitala Imperiului, Iacob Negruzzi a fost "impresionat atât în prima clipă, cât și în timpul șederii mele acolo. E fără doar și poate mai splendidă și mai populară decât Berlinul. E pe drept cuvânt o metropolă [...]. Dacă aș vrea să compar, pe baza cunoștințelor mele, Viena și Berlinul, ar trebui să recunosc că Viena impresionează mai mult"⁴⁵. Și nu au fost vorbe gratuite, autorul *Jurnalului* înșiruind în imagini sintetice mai multe argumente, ca bun cunoscător ce era al celor două centre universitare.

Fără a inventaria întreaga gamă de imagini oferită de Europa, complexă și cu specificități de la o țară la alta, consecință fundamentală a ieșirii masive a românilor în apus începând din a doua jumătate a secolului XIX o constituie transformarea câmpului intelectual de la noi, prin cumularea de imense profituri culturale, materiale și ideologice indiscutabile. Doar prin această filieră s-au putut impune modele sociale și politice care au dinamizat societatea, transformând-o treptat în ansamblul ei. Deși au fost crescuți în cultul unui naționalism feroce, mulți tineri români, odată ajunși peste hotare, au început să vadă și altfel lucrurile, să înțeleagă că închistarea în tradiționalism nu poate aduce nicicum progresul. Iată de ce călătoria de studii în marile centre europene, chiar dacă nu "poate să fie un ideal, din punctul de vedere al moralei sau al esteticii autonome, ea este însă o bună școală pentru tânărul român, ieșit pentru prima oară din țara lui"⁴⁶. Pentru că în fața realităților din propriul lor spațiu etno-cultural, singura soluție a rămas integrarea convenabilă în marea familie europeană, ideea că intelectualul este în primul rând un misionar care, dirijând discret evoluția societății românești, poate anula din barierele istorice impuse mai mult sau mai puțin artificial pe continent.

Marea problemă ce s-ar cere însă dezbătută este dilema tinerilor români studioși în Apus care, dincolo de entuziasme și efuziuni sentimentale, au afișat aproape mereu deprimarea, izvorâtă din comparații etnopsihologice și care nu ar da nicidecum speranța regenerării naționale. În acest context, pesimismul manifestat de C. Rădulescu-Motru, în 1889, pare confirmat de evoluțiile

ulterioare: "Nu am credința să ajung la ceva... Noi suntem urșiți să trivializăm cultura pe care alții au creat-o din adâncul lor sufletească. Egiptul face pe toți oamenii buni, Balcanul face pe toți oamenii balcanici, adică ușurei, zeflemiști, juisori..."⁴⁷. Rămâne așadar o problemă deschisă raportul dintre imaginea Europei în conștiința românilor și pozițiile autohtoniste insinuate în practica socială și politică, cum și cât modelele europene au reușit să contribuie la modernizarea unei societăți atât de dornică în a cunoaște lumea, dar și închistată adeseori la schimbare.

¹ Vezi, în acest sens, E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, 3 volume, București, 1924–1926 (cu o nouă ediție în 1972).

² Cf. M. Popescu-Spineni, *Instituții de înaltă cultură*, Valenii de Munte, 1932; I. Gh. Șendulescu, *Aspecte din organizarea și dezvoltarea Universității din București între anii 1864–1878*, în "Analele Universității București", istorie, vol. 20, 1961, p. 77–92; Al. Balaci, I. Ionescu, *Universitatea din București. 1864–1964*, București, 1964; *Istoria Universității din Iași*, editori Gh. Platon, V. Cristian, Iași, 1985; O. Bozgan, *Universitatea București. Scurt istoric*, București, 1994.

³ *Istoria Universității din Iași*, p. 83.

⁴ Vezi, selectiv, P. Eliade, *Din arhivele școlii de drept din Paris și Din arhivele Sorbonei*, în "Viața nouă", I, 1905–1906; Matei M. Fotino, *Elevi români premiați la liceele din Paris*, în vol. "Omăgiu lui Constantin Kirilescu", București, 1937, p. 536–539; D.C. Amzăr, *Studenții români în străinătate. Date și interpretări statistice* [Berlin și Leipzig], în "Cercetări literare", IV, 1941, p. 215–240 și V, 1943, p. 21–39; C.C. Angelescu, *Studenții români în străinătate. Universitatea din Bruxelles*, în "Studii și cercetări istorice", vol. XVIII, 1943, p. 119–126; Al. Zub, *Rumänische Studierende an europäischen Universitäten*, în "Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde", 1/1979, p. 21–40; Florea Ioncioaia, *Tineri români și greci la studii în Franța*, în vol. *Istoria ca lectură a lumii*, ed. G. Bădăraș, L. Boicu, L. Nastasă, Iași, 1994, p. 525–542; Elena Spiur, *Die intellektuellen aus Rumänien und den südosteuropäischen ländern in den deutschen universitäten (19. Jahrhundert)*, în "Revue des Etudes Sud-Est Européens", XXXIII, 1995, 1–2, p. 83–100; 3–4, p. 251–265; N. Bocșan, N. Bărbușă, *Contribuții la formarea elitelor economice românești*, în vol. *Itinerarii istoriografice*, ed. G. Bădăraș, Iași, 1996, p. 471–488; V. Karady, *La république des lettres des temps modernes*, în "Actes de la recherche en sciences sociales", 121/122, 1998, p. 95–97 ș.a.

⁵ C. Rădulescu-Motru, *Mărturisiri*, ed. Sanda și Valeriu Râpeanu, București, Edit. Minerva, 1990, p. 69.

⁶ *Ibidem*, p. 38.

⁷ *Ibidem*. O critică a obiceiului de a merge la studii în afara țării și la D. Hurmuzescu, *Studenții români la universitățile străine*, în "Cultura română", III, 1906, nr. 4 (15 februarie), p. 128–136.

⁸ Al. Lepădatu, *Scrieri alese*, ed. I. Opreș, Cluj, Edit. Dacia, 1985, p. 195.

⁹ Titu Maiorescu și prima generație de maioreșceni. *Correspondență*, ed. Z. Ornea, București, Edit. Minerva, 1978, p. 241.

¹⁰ C. Rădulescu-Motru, *op. cit.*, p. 40.

¹¹ N. Iorga, *Opinions sincères. La vie intellectuelle des Roumains en 1899*, București, Imprimerie de "L'Indépendance Roumaine", 1899, p. 13.

¹² C. Rădulescu-Motru, *op. cit.*, p. 31.

- ¹³ N. Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, ed. Sanda și Valeriu Râpeanu, București, Edit. Minerva, 1984, p. 129.
- ¹⁴ *Ibidem*, p. 131.
- ¹⁵ *Ibidem*.
- ¹⁶ *Ibidem*.
- ¹⁷ Titu Maiorescu și prima generație de maioreșceni, p. 58.
- ¹⁸ P. Poni, *Sorbona*, în "Însemnări ieșene", I, 1936, nr. 10, p. 492.
- ¹⁹ Titu Maiorescu și prima generație de maioreșceni, p. 149.
- ²⁰ *Ibidem*, p. 99.
- ²¹ *Ibidem*, p. 251.
- ²² *Ibidem*, p. 105.
- ²³ C. Rădulescu-Motru, *op. cit.*, p. 43.
- ²⁴ *Ibidem*, p. 42.
- ²⁵ Eugen Lovinescu, *Scriori și documente*, ed. N. Scurtu, București, Edit. Minerva, 1981, p. 218.
- ²⁶ "Analele Academiei Române. Dezbateri", s. II, t. 13, 1890– 1891, p. 264.
- ²⁷ Z. Ornea, *Viața lui Titu Maiorescu*, 2 vol., București, Edit. Cartea românească, 1986– 1987.
- ²⁸ I. Bogdan, *Raport asupra școalelor secundare din Germania*, București, Edit. C. Göbl, 1886, VIII + 260 p.
- ²⁹ S. Alexandrescu, "Junimea": discours politique et discours culturel, în vol. *Libra. Etudes roumaines offertes à Willem Noomen à l'occasion de son soixantième anniversaire*, éd. par I.P. Culiuanu, Groningen, Presses de l'Université, 1983, p. 47– 79.
- ³⁰ Titu Maiorescu și prima generație de maioreșceni, p. 97.
- ³¹ N. Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, p. 144.
- ³² I. Iordan, *Memorii*, I, București, Edit. Eminescu, 1977, p. 225.
- ³³ *Scriori către N. Iorga*, II, ed. B. Theodorescu, București, Edit. Minerva, 1979, p. 472.
- ³⁴ Titu Maiorescu și prima generație de maioreșceni, p. 96– 97.
- ³⁵ N. Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, p. 147.
- ³⁶ I. Iordan, *op. cit.*, p. 229.
- ³⁷ *Ibidem*.
- ³⁸ C. Rădulescu-Motru, *op. cit.*, p. 27.
- ³⁹ *Documente și manuscrise literare*, vol. III, *Correspondența B.P. Hasdeu-Iulia Hasdeu*, ed. P. Cornea, E. Piru, R. Sorescu, București, Edit. Minerva, 1976, p. 143.
- ⁴⁰ *B.P. Hasdeu și contemporanii săi români și străini. Correspondență*, III, București, Edit. Minerva, 1984, p. 79.
- ⁴¹ Cf. A.D. Xenopol, *Istoria ideilor mele*, în vol. *Scrieri sociale și filosofice*, ed. N. Gogoneașă și Z. Ornea, București, Edit. Științifică, 1967, p. 372.
- ⁴² N. Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, p. 154.
- ⁴³ Dr. Cosma, *Viena de odinioară și Viena de azi*, în "Patria", Cluj, IV, 1922, nr. 7 (11 ianuarie), p. 1– 2.
- ⁴⁴ Dinicu Goleșcu, *Însemnare a călătoriei mele Consatantin Radovici din Golești făcută în anul 1824, 1825. 1826*, în vol. *Scrieri*, ed. M. Angheliescu, București, Edit. Minerva, 1990, p. 19– 44. Vezi și Florea Ioncioaia, *Viena, opt sute treizeci și opt. Relatările de călătorie și imaginarul politic european la mijlocul secolului XIX*, în vol. *Itinerarii istoriografice*, ed. G. Bădărău, Iași, Fundația Academică "A.D. Xenopol", 1996, p. 415– 437.
- ⁴⁵ I. Negruzzi, *Jurnal*, ed. D. Manu și H. Fassel, Cluj, Edit. Dacia, 1980, p. 143.
- ⁴⁶ C. Rădulescu-Motru, *op. cit.*, p. 40.
- ⁴⁷ *Ibidem*, p. 41.

ION I. C. BRĂȚIANU ȘI ASIMILAREA PRIMEI GENERAȚII DE SOCIALIȘTI

Apostol Stan

Viața politică românească în ultimul deceniu al secolului trecut era dominată de disputa pentru putere dintre cele două partide istorice, conservator și liberal. După răscoalele țărănești din 1888, dar mai cu seamă după înăbușirea lor sângeroasă, liberalii au conceput un șir de reforme economico-financiare, dar s-au izbit în parlament nu numai de rezistența conservatorilor în raport cu intențiile mai ample de schimbare a înseși bazelor societății românești, ci chiar de reticențe provenite din mijlocul lor, cu deosebire din partea unor fruntași liberali influenți, în frunte cu șeful partidului, D.A. Sturdza.

În contextul unei relative stagnări reformatoare, după schimbările constituționale din anii imediat următori războiului de independență, când din trunchiul liberal s-a desprins mica grupare radicală condusă de C.A. Rosetti și apoi de G. Panu, dezbaterile ideologice se transferă îndeosebi în opinia publică. Aceasta se deschidea la interpenetrarea de idei, inclusiv a acelor socialiste, răspândite în acele momente nu numai din necesitatea de a umple un gol de idei, ci și prin contagiune europeană, prin părerea acreditată atunci în numeroase țări, anume că această doctrină se prefigura ca un panaceu.

În România, socialismul ca doctrină și acțiune politică se afirmă în anii războiului pentru independență, vădindu-se ca o mișcare intelectuală apărută în țară prin intruziunea unor străini. Dr. Russel și C. Dobrogeanu-Gherea – spre a nu-i menționa decât pe aceștia – erau evrei din Rusia, deveniți socialiști prin influența exercitată de Marx și Engels, în rândul diferitelor cercuri de intelectuali ruși care năzuiau abolirea absolutismului țarist. Ideile socialiste, receptate prin filieră rusă, purtau de la început o pecete distinctă, mesianismul lor altoindu-se pe sufletul slav predispus să găsească leacuri absolute pentru o societate ideală în care raiul ceresc ar fi descins pe pământ. Din aceste motive, încă din primele momente ale difuziunii sale, socialismul a pornit de la schemele marxiste clasice. Mai întâi, purtătorii lui au dat o viziune total eronată societății românești: clase sociale, partide politice și mecanisme instituțional-constituționale etc. deoarece căutau în zadar acea clasă socială – proletariatul – predestinată să devină reazemul sigur al schimbărilor inevitabile sociale și politice din România.

Datorită acestei închistări ideologice, a dogmei doctrinare pe care socialiștii prin Gherea au continuat s-o difuzeze, într-un climat de toleranță asigurat de regimul constituțional din România pe care-l blamau, socialiștii s-au menținut ca un fel de sectă, cu rezonanță redusă printre intelectualii moldoveni, aceștia din urmă legați printr-un fel de cordon ombilical de elemente similare din Rusia care, periodic, prin represii și expulzările țariste, le furnizau noi elemente.

Repudiind regimul parlamentar și punând accentul, în primele lor manifestări, asupra intenției de a-l răsturna prin aducerea la suprafața politică a păturilor dezmoștenite ale societății, nu atât prin mijloace legale, ci pe calea răsturnărilor violente, prin propovăduirea chipurile a rivalității ireconciliabile dintre clase, socialiștii din România au speculat într-o anumită măsură starea precară agrară și a sistemului de proprietate funciară care încătușau în forme apăsătoare o numeroasă parte a țărănimii. Rezultatul? Răscoalele țărănești din 1888 care, indiferent de cauzele lor intrinseci, au fost alimentate parțial de socialiști.

Înnăbușirea sângeroasă a acestor răcoale a dovedit socialiștilor că statul român nu era o ficțiune, ci un organism capabil să apere bazele societății atunci când erau primejduite de violență. A survenit astfel o reorientare a mișcării socialiste. Partea ei mai realistă în frunte cu Moșun și Nădejde, concomitent cu perseverarea în acțiunea de organizare a unui partid sub forma unui club central, în fapt de unificare a cercurilor restrânse de intelectuali diseminate în câteva localități, mai ales la Iași și București, își propune intrarea în legalitate, adică transformarea socialismului într-o doctrină alternativă în cadrul sistemului constituțional din România. A apărut într-un asemenea context de gândire, încercarea de integrare a socialiștilor în viața politică. Și pentru că în România proletariatul nu exista ca clasă, s-a ajuns la comiterea unei prime erezii, anume la întoarcerea interesului spre țărănime, locuitorii care prin număr copleșeau toate celelalte categorii sociale aflați în stare de suferință.

După 1888, câțiva socialiști – Nădejde, Moșun și apoi Stere – au devenit deputați în parlament din partea colegiului al treilea țărănesc, manifestându-se aici în ipostaza de apărători ai unor asemenea interese. Și, deși pe plan teoretic, prin conferințe sau scrieri politice, continuau a disemina ideile marxiste clasice, aici, în parlament, prin intervenții în favoarea țărănimii și a consolidării regimului constituțional, socialiștii se comportau ca oameni politici, adică priveau realitățile concrete încercând ameliorarea pe cale legală.

Ce se întâmplă în sânul liberalilor care în întreaga epocă a renașterii noastre naționale avuseseră rolul de element propulsor în toate domeniile? De la moartea lui Ion C. Brătianu, prin preluarea conducerii partidului de către D.A. Sturdza, liberalii intraseră într-o fază de stagnare reformatoare. Deși sub raport guvernamental ultimul deceniu al secolului trecut este dominat de conservatori, preocupați, sub raport social-economic să țină societatea în forme relativ

osificate, nici liberalii, atunci când s-au aflat la cârmă, n-au vădit idei sau proiecte mai îndrăznețe. A existat în sânul acestora un fel de conflict între generații. Dacă la vârf se aflau oameni bătrâni în genul lui D.A. Sturdza și M. Ferekide, cu influență în colegiile electorale și mai ales în organizațiile locale ale partidului, de regulă prudenți sub raportul reformelor social-politice de anvergură, pe care le inseraseră sub formă principială doar ca o promisiune de perspectivă îndepărtată, printre liberali s-au aflat și oameni mai avântați. Este, mai întâi, un om de vârstă medie, economistul Petre S. Aurelian, dar și Vasile Lascăr. Primul, devenit șef de guvern în răstimpul noiembrie 1896–martie 1897 – într-un moment de criză în rândul partidului guvernamental¹ –, după îndepărtarea de la putere dezvoltă chiar o mișcare reformatoare în jurul ziarului "Drapelul".

Se constituia astfel o disidență liberală retransată pe pozițiile unor reforme substanțiale, în raport cu aripa conducătoare care avea drept exponent pe D.A. Sturdza. Tineretul liberal, în fruntea căruia se afirmau Ionel și Vintilă Brătianu, era total nemulțumit de inerția partidului, de faptul că ținut în făgașe rigide, făcuse să se estompeze deosebirile dintre ele și conservatori. Așa se explică faptul că timp de un deceniu, între 1887–1897, survenise un proces fie de "migrare" spre conservatori, fie de desprindere de majoritate a unei pleiade de personalități ca: Take Ionescu, G.D. Disescu, C.C. Arion, Barbu Delavrancea, Vasile Lascăr, Em. Porumbaru, Mihail Comea, Coco Dumitrescu-Iași, N. Fleva, G.D. Paladi, G. Mârzescu² etc.

Ce era de făcut într-o asemenea situație pentru redobândirea unei identități liberale inconfundabile cu aceea conservatoare? Printre cei care își puna o asemenea întrebare era Ionel Brătianu. Spre deosebire de P.S. Aurelian, un pretendent la cârma liberală care propunea schimbări, Ionel Brătianu avea avantajul că, acționând în aceeași direcție, era tolerat de bătrâni întrucât nu-și vedeau amenințate imediat pozițiile conducătoare. În plus, Ionel Brătianu se afla sub aripa proteguitoare a lui D.A. Sturdza și M. Ferekide care, făcându-i unele concesii și, mai ales, pregătindu-i o succesiune mai îndepărtată, îi dădură în răspundere reformularea doctrinei din perspectiva marilor necesități social-politice ale țării.

Din 1898, în București, Ionel Brătianu devenea inițiatorul unui cnaclu de dezbateri ideologice. Erau puse astfel bazele cercurilor de studii liberale, poziție care-i prilejuiau aprofundarea diferitelor curente de idei din țară, inclusiv a noilor tendințe socialiste. Inaugura dezbateri politice nu ca un sectant închistat în propria-i gândire, ci ca un om politic de larg orizont. Își apropie astfel oameni ca: C. Băicoianu, dr. Const. Angelescu, G. Saita, N. Coculescu, Emil Frunzescu, etc., dar și socialiști ca: Morțun, Al. Radovici și C. Stere. Pe acesta din urmă îl cunoscuse la Iași, în a doua jumătate a anului 1898³.

Prin asemenea contacte, Ionel Brătianu cunoscuse mai bine orientările mișcării socialiste, observând în sânul acesteia apariția unei înclinații

reformatoare cu direcție democratică, înregistrată de altfel și în parlament prin intervențiile lui Nădejde. Ca tânăr liberal, moștenitor al unei tradiții familiale care-i impunea scoaterea liberalismului din fâgașul stagnării, prin prisma mișcărilor sociale și a revoltelor țărănești din 1888, Ionel Brătianu nu putea să nu constate coincidența ideilor lui cu unele intenții care porneau de la socialiști.

Hotărât să dezvolte liberalismul sub raport ideologic, să-l degaje de cadrele limitate în care-l cantonase D.A. Sturdza, să-l deschidă spre o largă reformă social-politică, Ionel Brătianu avea nevoie de oameni care să fie convinși de asemenea idealuri. Mulți se găseau chiar printre tinerii liberali, dar după cum la începutul și jumătatea secolului trecut tineretul era fascinat de liberalism, la finele aceluiași secol el se lăsa cu deosebire sedus de socialism, cu atât mai mult cu cât se configura drept un domeniu al utopiei și generozității. Oare dacă partidul liberal ar prelua el acele idei generoase transpunându-le în programe politice, nu s-ar deschide pentru acesta era unor majore împliniri? Intui necesitatea unor contacte cu socialiștii care, deși constituiți într-un partid, nu se putuseră implanta puternic în solul românesc, pentru că multe din principiile enunțate mergeau dincolo de realitate. Constituiți într-un partid distinct și acționând ca atare, acești socialiști ar fi perseverat pe o cale greșită, aceea a diversunii politice. Scoși însă de sub climatul utopiilor și puși să facă politică în raport cu necesitățile momentului, ei puteau fi utili partidului liberal. Orientarea acestuia – după Ionel Brătianu – trebuia împinsă mult spre stânga, pentru acoperirea tuturor aspirațiilor social-politice, paralizându-se astfel orice încercare de a mai constitui forțe politice alternative între liberalism și conservatorism. Impulsul în această direcție îi venea lui Ionel Brătianu și din experiența radicalismului care, eșuând în sânul partidului liberal și pierzându-și direcția imprimată de C.A. Rosetti, se transformase în politicianism, un curent care balansa neprincipial între liberalism și conservatorism, întreținut de oameni interesați sub o formă de parvenitism guvernamental.

Prilejul reconvertirii concrete a primei generații socialiste se ivi în noiembrie 1898, cu ocazia alegerilor comunale. La sugestia lui Ionel Brătianu liberalii au acceptat ideea ca, în diferite localități, să se meargă pe liste comune cu socialiștii, acolo unde aceștia se impuseseră în fața electoratului din colegiul țărănesc. O primă experiență în această direcție fusese efectuată încă din 1894 la Ploiești, când pe plan local liberalii susținuseră pe socialistul Al. Radovici⁴. În 1898, interesați să folosească ascendentul socialist la Ploiești, Galați și Vaslui – în acțiunea de contrabalansare a conservatorilor –, liberalii accentuează colaborarea cu C. Stere, C. Crupenschi, I. Radovici, I.C. Atanasiu și V. Vasiliu⁵.

Spre deosebire de C.D. Gherea care respingea o asemenea direcție politică, socotind-o o modalitate de ștergere a identității socialiste, ea era promovată de elemente cu pondere mai însemnată pe planul practicii politice. În octombrie 1898, într-un discurs electoral la Iași, C. Stere afirma că se hotărâse să acționeze alături de liberali, deoarece reprezentau în țară "ideea progresistă și democratică"⁶.

Socialiștii nu trebuiau să se plaseze pe o poziție exclusiv critică, în acest caz fiind condamnați la pasivitate. Ei puteau deveni utili numai în colaborare cu liberalii. Tot C. Stere susținea inconsistența teoriei socialiste bazată pe muncitorime ca forță propulsoare a progresului. În România – mai afirma el – lipsea proletariatul industrial, neputându-se afirma nici chiar în viitor. Ca atare, țărănimea trebuia așezată în centrul interesului, urmărindu-se dezvoltarea nivelului ei economic, cultural și politic. În contact cu realitățile românești, partidul socialist trebuia să se schimbe radical. El nu putea împlini o funcție revoluționară, ci una reformistă în folosul "muncitorimei române reale, țărănimea". De aici nevoia de a colabora cu partidele democratice și radicale, în cazul de față cu liberalii. Aceștia se configurau drept partid care sub raport pragmatic afirmă principii atât de largi, încât "dacă generația noastră va reuși să-l realizeze pe deplin, va putea cu conștiința împăcată să lase urmașilor lor mergerea înainte". Alăturându-se liberalilor, socialiștii – mai arăta Stere – vor putea precipita votul universal, autonomia comunală, reforma sistemului de impozite⁷ etc.

Organizația liberală din Iași avusese un mare rol în încheierea cartelului electoral cu socialiștii locali. În această privință, la 19 octombrie 1898, G. Mârzescu preciza că C. Stere și C. Crupenschi fuseseră selectați pe listă liberală pentru că erau "doi luminați socialiști". Și întrucât liberalii erau adepții principiului liberei cugetări în chiar interiorul instanțelor conducătoare, toate ideile și teoriile, inclusiv cele socialiste se puteau impune numai prin confruntare. De aici nevoia de a se întinde "o mână amicală socialiștilor", precum se procedase odinioară cu radicalii, resorbiți însă atunci de conservatori. Asociați cu liberalii, socialiștii însă – după G. Mârzescu – nu vor fi sufocați ideologic. Ei se vor bucura "de cea mai deplină libertate de gândire și acțiune". Se aprecia că, intrați în administrația locală, socialiștii vor fi liberi s-o susțină sau s-o critice. Aleși consilieri la Iași pe listă liberală, C. Stere și G. Crupenschi erau salutați la 1 noiembrie 1898 drept oameni care lăsaseră o "excelentă impresie", capabili deci a demonstra o cotitură în însăși activitatea lor politică⁸.

Dar această simbioză socialisto-liberală realizată grație lui Ionel Brătianu, pe de o parte, și a lui V.G. Moțun și C. Stere, pe de alta, la finele lui 1898 și mai cu seamă la începutul anului următor avea să fie pusă la grea încercare. Mai întâi, nu toți fruntașii liberali o agreau. Cu deosebire din partea pretendentului la șefie, P.S. Aurelian, exista părerea că o colaborare cu socialiștii ar sfârși printr-o contagiune atât de puternică, încât liberalismul ar sucomba. Dornic de revitalizarea partidului și de deschiderea lui larg democratică, P.S. Aurelian socotea că liberalii înșiși să coboare în mijlocul poporului, fără a recurge la implantul socialist.

Poziția aceasta coincidea cu aceea a conservatorilor care combăteau hotărât evoluția liberalismului într-o asemenea direcție. Conservatorii erau conștienți că liberalii alunecau programatic spre revendicări fundamentale,

încercând să forțeze reformele pe care în acele momente de fine de secol le schițaseră doar în limite insignifiante. La 15 februarie 1899, în Senat, Titu Maiorescu blama alianța liberalo-socialistă, considerând-o dizolvantă pentru chiar instituțiile constituționale⁹. Socialiștii – observa el – se afirmaseră ca republicani, ateii și împotriva armatei ca instituție. Cu asemenea concepții, în sânul liberalilor vor deveni un ferment dizolvant sau, în orice caz, vor face din acest partid istoric o formațiune radicală.

Aceste prime colaborări socialisto-liberale erau puse la grea încercare nu numai de asemenea critici. Ele erau primejduite de activitatea revoluționară desfășurată la sate de elementele socialiste radicale. În această privință, Clubul socialist central din București, în neputința de a-și găsi un suport social în orașe, își mutase centrul de activitate la sate. Aici, cu deosebire în județele Vlașca, Teleorman, Olt, Romanați, Argeș, Dîmbovița și Buzău, în contextul dezvoltării activității în colegiul electoral țărănesc, o parte dintre membrii lui au creat cluburi politice, în fapt filiale ale organizației din București, reușind până la finele anului 1898 să se întemeieze circa 300 cluburi¹⁰. Încăpute pe mâna unor fruntași socialiști cu idei radicale, ca de pildă Banghereanu și Ficșinescu¹¹, aceste cluburi, deși constituționale, devin din focare de propagandă politică cu caracter electoral, instrumente de instigație și provocare a unor revolte – cum însuși Gherea arăta –, în mijlocul unei țărârimi aflată în stare de mari suferințe. Propaganda politică efectuată de socialiști păcătuia prin faptul că era desfășurată în spiritul luptei și chiar al urei de clasă, sfârșind prin a aprinde nemulțumiri și a stimula chiar revolte.

Aflați la putere, în ciuda colaborării cu socialiștii reformatori, liberalii s-au simțit provocați de acele "uneltiri". M. Ferekide însă, ministrul de interne, prin măsuri hotărâte de desființare a cluburilor care deviaseră de la spiritul constituțional, mimând pacea socială, la începutul lui 1899 decidea chiar arestări în rândul unor fruntași ai acestora¹², precum și expulzarea unor gazetari și muncitori străini, deveniți agitatori printre țărani români. În opinia publică însă, inclusiv prin contribuția unor liberali dar mai cu seamă a conservatorilor, se acredita părerea că socialiștii din parlament și consiliile comunale – asociați cu liberalii – duseseră o activitate de subminare și compromitere a guvernului liberal. Ca atare, din rândul liberalilor veneau unele voci de eliminare a implantului socialist, înfăptuit la insistențele lui Ionel Brătianu. Acesta pleda insistent atât pe lângă D.A. Sturdza, cât și pe lângă Ferekide de a observa că, prin acțiunea lui, rândurile socialiștilor se scindaseră: "generoșii" care deveniseră legalişti și radicalii și nihilişti – unii expulzați – care repudiau ordinea constituțională¹³.

Depășind acest moment de criză, în înțelegere cu Ionel Brătianu, socialiștii reformiști nu abandonează ideea integrării lor în partidul liberal.

La 21 decembrie 1899, reuniți în casa lui V.G. Morțun, Gherea, soții Nădejde, frații Rodovici, G. Diamandy, I.C. Atanasiu, C. Stere etc. discută –

la propunerea lui V.G. Morțun – dizolvarea formațiunii lor politice și trecerea la liberali¹⁴. Gherea se opunea categoric, dar era depășit de curent. La 21 februarie 1899, Ion Nădejde, printr-o scrisoare publică, demisiona din partid și din conducere. La finele lui aprilie survenea la București al VI-lea congres socialist care, neadoptând nici o hotărâre, mai ales aceea de transformare într-o formațiune democratică¹⁵, se autodizolva. Drept urmare, Morțun, Stere, Nădejde, Diamandy etc. au intensificat legăturile cu Ionel Brătianu, sfârșind prin integrarea lor în formațiunea politică liberală¹⁶. O asemenea situație era oficializată cu ocazia unui banchet oferit în onoarea lui D.A. Sturdza la 9 februarie 1900. N. Lupu, unul dintre socialiștii convertiți, amintea mai târziu că "întreaga mișcare socialistă" adoptase acea decizie cu scopul de a "forma un puternic curent de stângă liberală"¹⁷. Era tocmai interesul urmărit de Ionel Brătianu de dezvoltare a curentului radical din sânul partidului liberal și, pe de altă parte, de asimilare a generației de socialiști reformatori afirmați în societatea românească la finele secolului trecut.

Din această perspectivă, trecerea "generoșilor" la liberali nu poate apare ca un act de trădare, cum o considera istoriografia marxistă, și nici ca un act unilateral al socialiștilor. Este un merit incontestabil al lui Ionel Brătianu care a reușit să facă dintr-o parte a socialiștilor reformatori oameni politici, dar nu prin cantonarea partidului liberal în imobilism, ci prin deschiderea largă spre reformă socială și politică, înfăptuită de el în anii următori.

¹ Radu-Dan Vlad, *Le gouvernement libéral P.S. Aurelian*, în "Revue Roumaine d'Histoire", tom. XXXI, no. 1–2, 1992, p. 103 și urm.

² C. Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, II, București, 1928, p. 229.

³ Z. Ornea, *Viața lui C. Stere*, I, Cartea Românească, București, 1988, p. 245–246.

⁴ *Ibidem*, p. 254–255.

⁵ *Ibidem*, p. 247–248.

⁶ *Ibidem*, p. 250.

⁷ *Ibidem*, p. 251–252.

⁸ "Propaganda", I, nr. 121 din 28 noiembrie 1898.

⁹ Z. Ornea, *op.cit.*, p. 266.

¹⁰ *Ibidem*, p. 243 și urm.

¹¹ C. Bacalbașa, *op.cit.*, p. 253.

¹² *Ibidem*.

¹³ Z. Ornea, *op.cit.*, p. 261–264; D.A.D., nr. 22, 21 iunie 1917, p. 198.

¹⁴ Const. Titel Petrescu, *Socialismul în România*, 1944, p. 132–133; I.C. Atanasiu, *Mișcare socialistă*, 1932, p. 336–337.

¹⁵ Z. Ornea, *op.cit.*, p. 268.

¹⁶ *Ibidem*, p. 270–274.

¹⁷ D.A.D., nr. 32, 27 iulie 1917, p. 367.

MODERNIZAREA ROMÂNIEI. ROLUL ELITEI POLITICE

Gheorghe Iacob

Este un fapt cunoscut că modernizarea României a devenit obiectiv al politicii de stat în timpul domniei lui Al.I. Cuza. De atunci și până la al doilea război mondial, poate fi urmărit drumul urmat pentru integrarea țării între statele civilizate ale Europei. Se pot stabili etape, împliniri, limite, merite, răspunderi etc.

O problemă de un interes aparte se referă la cei [DPI]"responsabili" de modernizarea țării, la elita politică. Evident, este greu și riscant de a veni cu abordări globale, având în vedere că până la anul 1918 era "Vechiul Regat", cu votul cenșitar, iar apoi România Mare, cu vot universal.

Prin urmare și structura elitei politice este diferită. Credem, de altfel, că trebuie făcută o diferențiere între clasa politică și elita politică. În prima ar intra cei implicați direct în viața politică, dintre care mulți au ajuns parlamentari. În elită ar trebui să menținem doar pe cei care au avut funcții executive, adică șefi de partide, prim-miniștri și miniștri. Este o interpretare amendabilă – mai ales de către politologi – dar care poate oferi posibilități de interpretare interesante asupra vieții politice din România în această perioadă istorică.

Din această perspectivă, putem compara structura camerei Deputaților de la începutul secolului al XX-lea cu cea din perioada interbelică.

În anul 1911¹ în Camera Deputaților se aflau: 46,1% – mari proprietari agricoli; 26,6% – avocați; 8,2% – profesori; 6,1% – rentieri pensionari; 5,5% – medici; 2,7% – comercianți, industriași; 1,7% – ingineri; 3,1% – alte profesioniști.

După 1918, în urma introducerii votului universal, au loc importante schimbări în structura pe profesii a Parlamentului; scade numărul marilor proprietari agricoli și crește cel al avocaților și a altor reprezentanți.

Conform statisticii întocmite de I. Scurtu², structura Camerei Deputaților în intervalul 1922–1937 a fost următoarea: 41,8% – avocați; 6,3% – agricultori; 6,3% – profesori secundari; 6,1% – cadre universitare; 5,5% – institutori; 5,1% – proprietari; 3,6% – medici; 3,6% – preoți; 3,5% – publiciști, artiști; 3,2% – ingineri, agronomi, arhitecți; 1,1% – directori de bancă; 1,1% – comercianți; 1,0% – industriași; 0,5% – ofițeri în rezervă etc.

Există, firește, ca în orice statistică, un anumit grad de relativitate a acestor date. determinat de maniera în care s-au stabilit profesiile

parlamentarilor; spre exemplu, unii au declarat funcția și nu profesia etc. Ele ne oferă, totuși, o imagine revelatoare asupra structurii socio-profesionale a Parlamentului României în "epoca modernizării".

Despre elita politică a României – în perioada cuprinsă între Independență și al II-lea război mondial – s-ar putea face un studiu special, având în vedere etapa când s-a scris, locul – în țară sau străinătate – "culoarea" politică a autorului etc. Opiniile sunt variate, evoluând de la entuziasm la detractare.

Este adevărat, că în numeroase cazuri se interferează trăsăturile sistemului politic cu cele privind calitatea prestației elitei politice. Spre exemplu, S.A. Madievschi³ reușește să contabilizeze toate relele clasei și elitei politice din Vechiul Regat.

Referindu-se la aceeași perioadă, A. Tibal⁴ minimaliza la maxim rolul Parlamentului: "Cât despre Parlament, rolul său era nul. Regele avea propria sa autoritate, asupra căreia nu putea interveni nici un vot parlamentar; însărcina un om politic să formeze un nou minister, iar prima grijă a acestuia era de a dizolva Parlamentul și de a proceda la noi alegeri, care, neapărat, îi dădeau majoritate zdrobitoare".

În ultimul deceniu se bucură de o atenție aparte perioada interbelică, cu care se realizează comparații, în dorința de a stabili direcțiile evoluției actuale a țării. Au fost scrise numeroase cărți, studii, articole etc.

Analizând "democrația" anilor '20 – ghilimelele aparțin autorului, Ștefan Fischer – Galați⁵ apreciază că: "Opțiunea cu care se confrunta Bucureștiul era fie aceea a integrării "străinilor" în viața țării, cu pierderea implicită a puterii politice oligarhice, fie aceea a unui mariaj de conveniență, de sorginte românească, numai cu liderii politici din Transilvania. Adoptarea celei de-a doua alternative, considerată drept răul cel mai mic, a avut repercursiuni mult mai profunde și dezastruoase"⁶.

Florin Constantiniu, în a sa "O istorie sinceră a poporului român"⁷, are un subcapitol privind perioada interbelică intitulat "Adevărata față a democrației", în care găsim și următoarea apreciere concludivă: "Ceea ce trebuie însă relevat este că, Europa Central-Răsăriteană și de Sud-Est, lăsând la o parte Cehoslovacia, țară de adevărată democrație, toate celelalte state cunoșteau regimuri semidictatoriale sau autoritare și că, în această lume de orbi în ale democrației, România aparea ca acel chior din proverb, devenit împarat"⁸.

Din zona aparținând politologilor, filosofilor, jurnaliștilor ș.a. menționăm doar două exemple recente. Este vorba despre cartea lui Sorin Alexandrescu⁹ și revista "Dosarele Istoriei", nr. 12/1998.

Într-un articol intitulat "O posibilă explicație pentru dezastrul României Mari. Lunga tradiție a democrației găunoase", I. Cristoiu scrie, între altele "Adevărul e însă altul. Anii dintre cele două războaie au fost cei a unor grave maladii ale politicii românești. Democrația n-a fost una autentică. A fost o

democrație atinsă atât de balcanism, cât și de infantilism"... România trebuie să pună capăt nu numai mentalității comuniste, dar și mustăriei balcanice, tipice istoriei moderne a țării. Putem realiza o adevărată democrație, putem intra în Europa cu fruntea sus, nu numai prin înlăturarea sechelelor comuniste, dar și prin întreruperea lungii tradiții orientale în politica autohtonă. Europeanizarea vieții noastre politice nu înseamnă altceva decât crearea unei democrații adevărate. În nici un caz a unei democrații de tip interbelic. Pentru că această democrație nu atingea standardele europene de azi"¹⁰.

Înainte de a ne prezenta propria poziție, ne oprim și asupra opiniei exprimate de I. Agrigoroaiei, într-o sinteză privind modernizarea României: "În vreme ce în unele țări ale Europei se instaurau regimuri dictatoriale, fasciste sau profasciste, care au îngrădit serios ori chiar au lichidat drepturile cetățenești, la noi s-a adoptat o Constituție care a înscris principii democratice, menite să favorizeze evoluția societății românești. Analiza comparativă a regimurilor politice din statele Europei subliniază constatarea că România a urmat un curs ascendent după Marea Unire din 1918, democrația – departe de a fi fără cusur – s-a dezvoltat, viața politică a devenit mai plină și bogată în conținut ... Cu toate slăbiciunile, imperfecțiunile sale, regimul democrației parlamentare a rezistat în România până în februarie 1938, când – într-un context internațional și intern foarte complex s-a instaurat regimul monarhiei autoritare"¹¹.

Revenind la problema pusă în discuție, la cei "responsabili" de modernizarea României, credem că în afara delimitării dintre "clasa politică" și "elita politică", trebuie evitată interferența, accentuată până la suprapunere uneori, între caracterul sistemului politic (cu toate trăsăturile sale, de la democrație la dictatură) și "prestația" elitei politice. Acest amestec al planurilor poate - și - duce la aprecieri prea puțin nuanțate asupra vieții politice din România în "epoca modernizării" și mai ales în perioada interbelică.

Dacă acceptăm că cei aleși în Parlament fac parte din "clasa politică", constatăm că în România interbelică au ajuns deputați și senatori un număr de 4353 persoane, în urma celor 11 alegeri parlamentare¹².

Este mai dificil a stabili ce înseamnă "elita politică". După cum menționam mai sus am inclus aici doar pe cei care au avut funcții executive, adică miniștri, șefi de partid, prim-miniștri. Pentru o analiză privind întreaga perioadă a modernizării (1859–1939), lista ar cuprinde câteva sute de personalități politice. Riscând o critică a sociologilor – și nu numai – ne-am permis să stabilim un "eșantion" al personalităților aflate în conducerea vieții politice din România la sfârșitul sec. al XIX-lea și în perioada interbelică. Ne-am oprit la cei care au trăit și după anul 1900 și s-au încadrat în cele trei categorii menționate (prim-miniștri, șefi de partide, miniștri). Pentru ușurarea calculelor statistice am limitat lista la numărul de 100. Sunt deci personalități care au pregătit Marea Unire și au fost implicate direct în viața politică a

României interbelice. Dintre acestea, 24 au fost șefi de partide, 27 – prim-miniștri, iar 71 – miniștri.

O primă observație se referă la studiile celor 100 de personalități. Analiza arată că, 81 au studiat în străinătate și 19 în țară. Este interesantă și lista țărilor în care au studiat politicienii români; din cei 81 - , 50 au făcut studii în Franța și Belgia, 17 în Germania, 10 la Viena și Budapesta, 2 în Italia și 2 în Rusia (este, evident, vorba despre basarabeni).

Între specializări întâlnim: 47 – Drept; 14 – Litere, Filosofie, Științe politice; 13 – Medicină, Agronomie, Științe Naturale; 7 – Științe economice; 5 – Studii militare, ș.a.

Anexarea unui tabel al fi încărcat intervenția noastră. În același timp, pentru a face credibilă "demonstrația" vom enumera pe cei care au studiat în Franța și Belgia, având în vedere faptul că reprezintă 50% din "eșantionul" ales¹³: C. Angelescu, V. Antonescu, C. Argentoianu, C. Arion, P.S. Aurelian, A. Bădărău, I.I.C. Brătianu, C.I.C. Brătianu, Vintilă I.C. Brătianu, Gh. Brătianu, Gh.Gr. Cantacuzino, I. Cantacuzino, M.G. Cantacuzino, A. Carp, C. Coandă, M. Constantinescu, T. Constantinescu., I. Costinescu, A.C. Cuza, C.C. Dissescu, A.G. Djuvara, M. Djuvara, I.G. Duca, N. Filipescu, Gr. Gafencu, C. Garoflid, M. Ghelmegeanu, I. Grădișteanu, D.A. Greceanu, Spiru Haret, Take Ionescu, N. Iorga, Iacob Lahovari, I.N. Lahovari, V. Lascăr, Al. Marghiloman, Gh.Gh. Mironescu, V.Gh. Morțun (în Belgia), C. Olănescu, M.G. Orleanu, P. Pherekide, V. Pogor, P. Poni, E. Stătescu, T. Stelian, B. Știrbei, Gh. Tătărescu, N. Titulescu, G.D. Vernescu, C. Zelea-Codreanu.

Proporția mare a celor care au studiat în străinătate – de fapt în Vestul și Centrul Europei – demonstrează că elita noastră politică a fost în contact direct cu "civilizația europeană". Ca urmare, personalitățile politice au înțeles, încă din perioada studiilor, că singura cale era dezvoltarea "în pas cu Europa".

Constituirea statului român modern și apoi cucerirea întendenței de stat au obligat elita politică românească să analizeze contextul integrării în concertul statelor europene. Modernizarea statului român impunea adaptarea la cerințele și ritmul Europei dezvoltate.

I.C. Brătianu, unul dintre făuritorii României moderne, declara în Adunarea Deputaților, încă la 10 ianuarie 1861: "Eu, Domnilor, am fost în străinătate, am vorbit cu capitaliști, am tratat chiar cu dâșii și mi-au zis că până nu vom avea instituții care să le dea garanții tranzacțiilor, ei nu vor veni să-și verse capitalurile aici ..."¹⁴.

Ideea o găsim formulată și în Raportul asupra legii de încurajare a industriei din anul 1887: "... nimeni nu va veni din străinătate spre a ne ajuta să înființăm industrii, dacă nu va fi atras de sistema de stat adoptată în acest scop în țara noastră"¹⁵.

Cu prilejul dezbaterilor asupra Legii minelor, P.P. Carp declara în ședința Adunării Deputaților, din 14 aprilie 1895: "Cerințele moderne se impun; degeaba voim noi să menținem un trecut, oricât de glorios ar fi el. Trecutul s-a dus. Degeaba voim să închidem ușile aspirațiunilor moderne, căci viitorul se impune de la sine și devine prezent"¹⁶. O astfel de declarație, chiar având iz politicianist, demonstrează că Partidul Conservator nu era împotriva modernizării, ci a ritmului acesteia, impus de liberali¹⁷.

În același spirit, Vasile Lascăr, cunoscut fruntaș al PNL, spunea în ședința Senatului din 15 februarie 1906: "Nu trebuie să ne facem iluzii; trebuie să îndoim această energie ca să ajungem lumea civilizată; trebuie cu orice preț să ne punem pe picior de egalitate cu celelalte țări europene"¹⁸.

Raportarea la Europa - deci la civilizația occidentală¹⁹ - de pe pozițiile unei țări europene - o regăsim și mai intensă în perioada interbelică, atât în mediul politic cât și în cel intelectual. Amintim pe Eugen Lovinescu²⁰, Ștefan Zeletin²¹, Nae Ionescu²², Mircea Eliade²³, Emil Cioran²⁴, Vintilă I.C. Brătianu²⁵, Virgil Madgearu²⁶, M. Manoilescu²⁷, și alții.

Alegem, spre exemplificare, una dintre concluziile lui Ștefan Zeletin și pentru că se referă la întreaga "epocă a modernizării":

"Desigur, scria el, în *Neoliberalismul*, publicat în anul 1927 - că toate neamurile europene au trebuit să săvârșească această trecere de la viața pastorală agricolă la viața capitalistă. Dar națiunile europene au săvârșit această tranziție în vreo șapte veacuri, pe când românii au îndeplinit-o în patru decenii. Trebuie să fie cineva destul de ros la școala istoriei spre a-și putea da bine seama ce înseamnă asemenea bruscă adaptare la un mod diametral opus de viață. În adevăr, puterea noastră de adaptare la nevoile regimului capitalist este unică în dezvoltarea statelor moderne: ea are toate proporțiile unui miracol psihologic"²⁸.

Încercând o caracterizare a "elitei politice" din România, credem că prin pregătire, ca și prin calitatea actului politic, aceasta era comparabilă cu elita politică din țările occidentale. I.C.Brătianu, M. Kogălniceanu sau P.P. Carp pot sta oricând alături de personalitățile politice ale Europei. La fel, I.I.C. Brătianu, I. Maniu, Al. Vaida-Voevod sau Gh. Brătianu și lista este mai lungă. Faptul că au reprezentat o țară mică până la Război, apoi una de mărime mijlocie, nu le scade cu nimic din meritele politice. Ba, poate dimpotrivă, întrucât au avut de înfruntat situații politice mai dificile decât liderii din țările mai mari.

Firește, astfel de aprecieri, fără o strânsă argumentație pot părea hazardate. Spațiul afectat acestei intervenții nu permite o demonstrație pe etape, ani, momente, acțiuni etc. În același timp, însă, credem că și o simplă perspectivă asupra calității activității liderilor partidelor politice dovedește responsabilitatea acestora. Cu alte cuvinte, în raportul dintre interesul personal - interesul de partid - interesul național, pentru marii lideri, ponderea a fost pentru interesul țării.

Cel mai bun exemplu îl reprezintă solidaritatea elitei politice – indiferent de partid – în politica externă a țării²⁹. Astfel, P.P. Carp a acceptat să fie reprezentantul țării la Viena în timpul guvernării liberale. Interesele țării o cereau și el a renunțat la ambițiile personale și interesele imediate ale partidului. De altfel, a fost consecvent în această atitudine. El declara în ședința Adunării Deputaților din 26 noiembrie 1899: "... trebuie date dovezi că conservatorii și liberalii urmăresc aceeași țință, neatârnat de luptele interne. O politică externă nu poate fi națională, decât dacă și unii și alții o admit"³⁰.

În perioada interbelică N. Titulescu a fost ministru de externe sub guverne diferite, iar obiectivele politicii externe ale țării nu s-au schimbat timp de două decenii, indiferent de cine a fost la guvernare.

Aciunea guvernului condus de Al. Marghiloman trebuie reinterpretată din această perspectivă și nu a "reabilitării" acestui lider al elitei politice.

Un "profil" al elitei politice nu trebuie să omită manifestările politicianiste. Acestea au existat și sunt bine cunoscute.

Până la primul război mondial, având în vedere votul cenșitar, participarea la viața politică era aproape simbolică. Pentru Adunarea Deputaților votau direct 93.250 cetățeni, adică 1,3% din populația țării, iar pentru Senat, 27.260 cetățeni, ceea ce reprezintă 0,34% din populația țării. Totodată, implicarea administrației în politică decurgea atât din numirile realizate de către guvernul care lua puterea, cât și din maniera în care se recrutau funcționarii; mulți dintre ei se înscriau într-un partid sau altul numai pentru a primi funcții odată cu schimbarea guvernului. Existau chiar situații când primarii – probabil și alți funcționari – treceau în partidul care forma guvernul, pentru a-și păstra funcția³¹.

În perioada interbelică astfel de fenomene continuă să se manifeste, chiar în forme mai variate, având în vedere noua configurație a sistemului politic. Un observator din epocă nota:

"Trebuie ... să recunoaștem că în orice democrație este un decalaj între teorie și realitate. Putem totuși spune că nicăieri acest decalaj nu a fost mai profund ca în România, țara care n-a cunoscut o democrație reală. Suveranitatea populară nu a fost decât cu numele și dreptul electoral nu avea nimic dintr-un regim reprezentativ ... S-a luptat prea puțin pentru libertăți, pentru a putea fi înțelese ... Educația politică lipsea. Existau multe principii, dar nu se realiza un progres. Abuzuri și rea credință a guvernanților, indolență și neputință a guvernanților, poporul român nu înțelese valoarea principiilor înscrise în constituție și nu-și integră cu adevărat sensul virtuților democratice..."³³.

Considerăm că problema politicianismului trebuie abordată în mod echilibrat, pentru că astfel de tare nu se întâlneau doar în România sau în țări care erau la începutul "exercițiului democrației", cum rezultă dintr-o serie de

lucrări³³. Politicianismul – în forme diferite – se manifestă în toate țările, indiferent de vechimea regimului constituțional³⁴.

Referindu-se la politicianismul din Anglia, I.G.Duca nota:

"De altminteri aceasta nu a fost singura ocazie în care pe vremea neutralității și a războiului mi-a fost dat să constat că ne place să ne calomniem, pe când de fapt în celelalte state se petrec netulburate lucruri cu mult mai grave, mult mai certe cu morala decât în România"; dar, îndeamnă autorul, "Să continuăm totuși a fi severi față de noi înșine este condiția esențială a îndreptării, este marele imbold spre progres"³⁵.

Aprecierea lui I.G. Duca referitoare la perioadă anterioară declanșării primului război mondial este valabilă și pentru deceniile interbelice. Pentru că, trebuie avut în vedere că România, spre deosebire de multe state ale Europei, în care s-au instaurat imediat după război regimuri dictatoriale, și-a menținut monarhia constituțională până în preajma izbucnirii celui de-al II-lea război mondial. Politicianismul a existat în toate statele. Este dificil de făcut o comparație între formele de manifestare într-un stat cu regim autoritar, dictatorial, totalitar și un stat în care instituțiile democrației parlamentare continuau – în diverse limite – să funcționeze. Oricum, orice analiză, pentru a fi credibilă, trebuie realizată prin comparație între state. Altfel, etichetările prezente într-o serie de lucrări și articole recente nu fac decât să mute accentul dintr-o extremă în alta, folosind prea puțin la reconstituirea unui tablou veridic privind România interbelică.

În același context, al stabilirii rolului elitei politice în modernizarea țării, o problemă esențială este aceea dacă partidele politice au avut o strategie pentru construcția României moderne. Acest aspect, deosebit de important, după opinia noastră, nu este discutat explicit; atitudinea autorilor poate fi doar dedusă.

Pentru perioada 1859-1914, opiniile cercetătorilor – istorici, economiști, sociologi, politologi ș.a. – pot fi grupate în două mari categorii.

O primă categorie apreciază ca exagerat a se vorbi de o construcție conștientă, urmărind obiective precise în viața social-economică și politică. Este acceptată mai mult ideea unei dezvoltări "din aproape în aproape". În sprijinul acestei opțiuni, sunt aduse mai multe argumente: - în respectiva perioadă istorică nu s-au cristalizat doctrine politice sau economice; - apoi, după unii autori, între cele două partide politice de guvernământ (Partidul Național-Liberal și Partidul Conservator) se realizase un adevărat compromis politic asupra direcțiilor construcției României moderne.

O a doua categorie de opinii apreciază că în această perioadă istorică, mai ales după cucerirea independenței de stat, se poate vorbi de o strategie a construcției României moderne³⁶.

După părerea noastră delimitarea celor două curente de idei – liberalismul și conservatorismul – a fost urmată de cristalizarea unor doctrine, liberală, respectiv conservatoare, care au reprezentat suportul ideologic pentru partidul liberal și cel conservator.

Confruntarea dintre cele două partide politice – determinată de diferența de optică politică, de doctrină – a fost permanentă, variind în intensitate, în funcție de o serie de factori interni și externi.

Prin urmare, la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, dezvoltarea social-economică și politică a României urma coordonatele pe care se înscrisese după Unirea de la 1859 și după cucerirea independenței de stat. dezvoltare aflată în cadrul unei strategii, stabilită printr-un complex de factori politico-economici. Între trăsăturile definitorii ale vieții social-economice și politice, un loc aparte îl ocupă raportul specific dintre doctrina liberală și cea conservatoare, între Partidul Național-Liberal și Partidul Conservator.

Ambele partide politice de guvernământ erau de acord cu modernizarea țării. Partidul Național-Liberal a acționat pentru dezvoltarea industriei, pentru afirmarea elementului național, pentru consolidarea independenței economice a țării, condiție a unei adevărate independențe politice.

De cealaltă parte, Partidul Conservator concepea modernizarea ca un proces lent, care să nu-i afecteze pozițiile economice și politice. Ori de câte ori s-a pus problema unor transformări care amenințau echilibrul de forțe politico-economice interne, conservatorii s-au opus cu înverșunare; poziția lui P.P. Carp în istorica ședință a Parlamentului din martie 1907, opoziția Partidului Conservator cu prilejul anunțării și dezbaterii reformelor în anii 1913-1914 o demonstrează cu prisosință.

Se poate aprecia că această coparticipare la acțiunea de modernizare – în limitele în care s-a realizat – fost impusă, fiind o încercare de adaptare a Partidului Conservator la noile necesități ale unei societăți în plin efort de dezvoltare.

Pentru perioada interbelică există un acord aproape general în rândul cercetătorilor, privind existența unei strategii a modernizării, chiar dacă nu întotdeauna se folosește această terminologie. Preocuparea explicită pentru definirea doctrinelor politice³⁷, afirmarea neoliberalismului și țărănismului, activitatea teoretică, concretizată în numeroase volume și studii aparținând unor personalități precum Ștefan Zeletin, Virgil Madgearu, Mihail Manoilescu, Gh. Tașcă, I.N. Angelescu, Victor Slăvescu, Mitiță Constantinescu ș.a. reprezintă manifestări ale preocupărilor privind strategia modernizării României.

După 1918, atât oamenii politici, cât și numeroși intelectuali – înregimentați sau nu politic – s-au implicat direct în dezbaterile politice și teoretice asupra direcțiilor, căilor și ritmului dezvoltării României Întregite³⁸.

În această confruntare de idei, un loc aparte l-a ocupat Mihail Manoilescu: "Un economist al țării a putut deveni al Europei și al lumii, fiindcă opera lui s-a axat pe procesele și caracteristicile «erei transformărilor» pe continent și mapamond, în contextul cărora a inclus și țara sa, cu preocuparea de a-i găsi un loc mai bun, pe care-l merita într-o nouă ordine ce se prefigura. El n-a căutat să subordoneze înțelegerea dezvoltării lumii unor interese egoiste ale propriei țări, ci să le elucideze pe acestea în contextul prefacerilor care aveau loc"³⁹.

Se poate constata că pentru întreaga perioadă istorică, de la 1859 la 1939 s-a manifestat o anumită continuitate în strategia modernizării; spre exemplu, preocuparea pentru protecția și încurajarea industriei, protecția vamală în timpul guvernărilor liberale; de asemenea, implicarea statului în viața economică a țării etc.

După Marea Unire, problematica modernizării este pe larg dezbătută în cercurile politice, ale economiștilor, istoricilor etc. Lupta politică pentru impunerea unor anumite direcții și mijloace în procesul de modernizare este tot mai mult susținută de lucrări și studii teoretice.

Faptele și ideile politice dovedesc că 1918 nu a reprezentat un nou început pentru dezbaterile asupra modernizării, ci a contribuit doar la potențarea și îmbogățirea acestora în noul context istoric⁴⁰.

*

Pe baza acestor considerații, formulăm câteva aprecieri cu valoare de concluzii:

- în încercarea de "rescriere", de "demitizare" a istoriei noastre, este necesară o abordare echilibrată, care să evite etichetările, "remistificarea", înlocuirea unor șabloane cu altele etc.;

- o astfel de manieră se impune, poate, cel mai mult în discutarea raportului dintre meritele elitei politice și limitele activității acesteia, concretizate în manifestările politicianiste;

- este dăunătoare confuzia care se face uneori între trăsăturile sistemului politic și eficiența acțiunii elitei politice pentru modernizarea țării. Cel mai bun exemplu este maniera de prezentare a guvernării Gh. Tătăărăscu;

- România a avut în "epoca modernizării" o elită politică de nivel european. Liderii politici au gândit în spirit european și au acționat pentru a apropia România de grupul țărilor civilizate ale continentului;

- în ambele etape ale acestei "epoci" – 1859– 1914 și 1918– 1939 (având în vedere, firește, specificul domniei lui Al.I. Cuza) elita politică a fost dominată de câte două partide politice, PNL și Partidul Conservator, respectiv PNL și PNȚ. Deși aveau opțiuni diferite privind problemele fundamentale ale dezvoltării țării, aceste partide – din ambele etape – au fost de acord cu modernizarea societății și integrarea țării în Europa. Difereau căile, mijloacele și, ca urmare, ritmul;

- elita politică a condus procesul de modernizare a României în conformitate cu o strategie. O dovedesc programele partidelor politice, discursurile liderilor politici, legislația adoptată, lucrările teoretice etc.;

- împlinirile și limitele modernizării pentru fiecare dintre cele două etape, ca și pentru întreaga perioadă, în general, trebuie judecate nu doar prin prisma "prestației" elitei politice. Se impune o abordare globală, care să aibă în vedere și factorii politico-economici interni, cei externi etc.

¹ L. Colescu, *Statistica electorală. Alegerile generale pentru Corpurile legiuitoare în 1907 și 1911*, București, 1913, p. 66.

² I. Scurtu, I. Bulei, *Democrația la români. 1866–1938*, București, 1990, p. 125.

³ S.A. Madievschi, *Elita politică a României (1866–1918)*, Chișinău, 1993.

⁴ A. Tibal, *Problèmes politiques contemporaines d'Europe orientale*, Paris, 1930, p. 5.

⁵ S. Fischer-Galați, *România în secolul al XX-lea*, Iași, 1998.

⁶ *Ibidem*, p. 46.

⁷ F. Constantin, *O istorie sinceră a poporului român*, București, 1997.

⁸ *Ibidem*, p.334.

⁹ S.Alexandrescu, *Paradoxul român*, București, 1998.

¹⁰ "Dosarele Istoriei", nr. 12/1998, p. 1, 5.

¹¹ Gh. Platon, V. Russu, Gh. Iacob, V.Cristian, I. Agrigoroaiei, *Cum s-a înfăptuit România modernă*, Iași, 1993, p. 319.

¹² I. Scurtu, *România Mare: "Paradisul" (deocamdată pierdut)*, în "Dosarele Istoriei", nr. 12/1998, p. 22.

¹³ Informații din: I. Mamina, I. Bulei, *Guverne și guvernanți (1866–1914)*, București, 1994; I. Mamina, I. Scurtu, *Guverne și guvernanți (1916–1938)*, București, 1996, ș.a.

¹⁴ *Naționalismul economic și doctrina partidelor în România. Rezultatele politicii economice de la 1859 până la 1938*, București, 1930, p. 34.

¹⁵ "Studii. Revistă de Istorie", nr. 1/1972, p. 194.

¹⁶ P.P. Carp, *Discurs în Adunarea Deputaților*, ședința din 14 aprilie 1895, apud C. Gane, *P.P. Carp și locul său în istoria politică a țării*, II, București, 1936, p. 136.

¹⁷ Vezi pe larg: Gh. Iacob, *Economia României (1859–1939). Fapte, Legi, Idei*, Iași, 1996, cap. III.

¹⁸ V. Lascăr, *Discurs în Senat*, ședința din 15 februarie 1906 în *Discursuri politice*, adunate și adnotate de M. Theodorian-Carada, București, 1912, II, p. 1073.

¹⁹ Vezi pe larg Gh. Iacob, *România și Europa. Considerații privind metodologia cercetării*, în M. Timofte (coordonator), *Concepte și metodologii în studiul relațiilor internaționale*, Iași, 1997.

²⁰ E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, III, București, 1992.

²¹ Ștefan Zeletin, *Neoliberalismul*, București, 1992.

²² Nae Ionescu, *Între realitățile noastre*, în vol. *Roza vânturilor*, București, 1990.

²³ Mircea Eliade, *A nu mai fi român*, în vol. *Oceanografie*, București, 1934.

²⁴ Emil Cioran, *Schimbarea la față a României*, București, 1990.

²⁵ Vintilă I.C. Brătianu, *Memoriu adresat Comitetului Central al Partidului Național-Liberal*, 23 septembrie 1930, București, 1930.

²⁶ Virgil Madgearu, *Evoluția economiei românești după războiul mondial*, București, 1940.

²⁷ M. Manoilescu, *Rostul și destinul burgheziei românești*, București, 1942; Idem, *Forțele productive și comerțul exterior. Teoria protecționismului și a schimbului internațional*, București, 1986.

²⁸ Ștefan Zeletin, *Neoliberalismul* ..., p. 47.

²⁹ Vezi pe larg Gh. Platon ș.a., *Cum s-a înfăptuit România modernă* ..., p. 213 și urm.

³⁰ *Ibidem*, p. 215.

³¹ M. Iosa, *Încercări de modificare a Legii electorale în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea*, "Revista de Istorie", tom. 30, nr. 8/1977, p. 1419.

³² Vezi Gh. Iacob, *Modernizare-Europsenism. România de la Cuza Vodă la Carol al II-lea*, vol. I, Iași, 1995, 260 și urm.

³³ Crișan Axente, *Essai sur le représentatif en Roumanie*, Paris, 1937, p. 111 apud, Matei Dogan, *Analiza statistică a democrației parlamentare din România*, București, 1946, p. 110.

³⁴ Vezi Gh. Iacob, Cătălin Turliuc, *Viața politică din România modernă. Opinii în istoriografia străină*, în *România în Istoria Universală*, (coordonatori: I. Agrigoroaiei, Gh. Buzatu, V. Cristian), III, Iași, 1988.

³⁵ I.G. Duca, *Amintiri politice*, I, München, 1981, p. 204.

³⁶ Gh. Iacob, *Raporturile dintre liberali și conservatori în viața politică a României la sfârșitul sec. al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea*, I și II, în *Anuarul Institutului de Istorie A.D. «Xenopol»*, Iași, XXV și XXVI, 1988, 1989.

³⁷ Sultana Sută-Selejan, *Doctrină și curente în gândirea economică modernă și contemporană*, București, 1992, p. 359–391.

³⁸ I. Saizu, *Modernizarea României contemporane (perioada interbelică)*, București, 1991.

³⁹ Vasile C. Nechita (coordonator), *Mihail Manoilescu – creator de teorie economică*, Iași, 1993, p. 224.

⁴⁰ Gh. Iacob, *Economia României (1859–1939)* ..., p. 136 și urm.

DIE ORTHODOXE KIRCHE UND DAS POLITISCHE SYSTEM DER ZWISCHENKRIEGSZEIT. ANMERKUNGEN ZUR MODERNISIERUNGSFÄHIGKEIT VON STAAT UND GESELLSCHAFT DURCH EINE INTERMEDIÄRE ORGANISATION*

Hans-Christian Maner

Vorbemerkungen

Nach dem Ersten Weltkrieg stellte sich in Rumänien die Frage einer grundlegenden Modernisierung von Staat und Gesellschaft immer dringlicher. Nicht nur der Staat, sondern auch alle relevanten gesellschaftlichen Kräfte waren dazu aufgefordert, diesen Prozeß sowie die Etablierung einer demokratischen Grundordnung zu unterstützen und zu fördern.

Eine erfolgreiche Modernisierung wird mitunter durch die Demokratisierung von Staat und Gesellschaft gekennzeichnet. Ein parlamentarisch-demokratisches Regierungssystem basiert auf fünf Grundpfeilern: einem Parteiensystem, den Wahlen, einem Regierungskabinett, einem Staatsoberhaupt und einem Parlament¹. Hinzu kommen verschiedene Einrichtungen wie intermediäre Organisationen, die in einer Demokratie mit ihren Funktionen unentbehrliche Dienste leisten für deren Entfaltung und Stabilität. Dazu zählen die Förderung der integrativen Kräfte in der Gesellschaft, die Herausbildung einer Konfliktkultur, die Diffusion der Herrschaft, die Etablierung einer pluralistischen politischen Kultur. Bei der Untersuchung des demokratischen Potentials einer Gesellschaft und eines Staates kommt intermediären Organisationen zwischen Sinnvermittlung und gesamtgesellschaftlichem Handeln eine grundlegende Bedeutung zu².

Neben Berufsorganisationen und Verbänden stellen die Kirchen als mächtige Faktoren im Demokratisierungsprozeß einer Gesellschaft das klassische Beispiel solcher Organisationen dar. Die Kirche und deren Vertreter genießen im Staat und in der Gesellschaft hohes moralisches Ansehen. Ihre Stellungnahmen und Aktionen in der Öffentlichkeit finden Beachtung und besitzen Vorbild- und Leitfunktion.

* Die folgenden Ausführungen sind im Rahmen eines Projektes im GWZO, Leipzig, Teil einer größeren Untersuchung zu den Voraussetzungen des autoritären Regimes in Rumänien, die demnächst in einem Tagungsband erscheinen werden.

Aus der multikonfessionellen Landschaft soll hier die orthodoxe Kirche ausgewählt werden, zumal in Rumänien die Mehrheit der Bevölkerung dem orthodoxen Glauben angehört und diese Kirche daher im Zentrum steht. Modernisierung meint allgemein die planmäßige Entwicklung von der traditionellen Agrargesellschaft zur hochentwickelten demokratisch-pluralistischen Industriegesellschaft. Sie steht für die Alternative zu Traditionalität und traditionellen Strukturen – agrarische Produktionsweise, stagnierende Technologie, geringe Alphabetisierungsrate, große Bedeutung religiöser und sakraler Werte –, die es im sozialen, wirtschaftlichen und politischen Bereich zu überwinden galt. Unter dem Begriff kann mit Wolfgang Zapf die "Steigerung der gesamtgesellschaftlichen Anpassungskapazität, der gesamtgesellschaftlichen Selbststeuerungsfähigkeit der Eigenständigkeit und Autonomie" verstanden werden. Mit anderen Worten ist darunter "die zunehmende Fähigkeit einer Gesellschaft, den Anforderungen einer sich wandelnden Umwelt [...] durch zweckrationale Problemlösungen gerecht werden zu können", zu verstehen⁵. Modernisierung wird außerdem auch mit "Europäisierung", "Verwestlichung", "Industrialisierung" oder "Demokratisierung" gleichgesetzt: Nationen und Staaten eifern westlichen demokratischen Legitimationsmustern nach. Der Modernisierungsprozeß, der also zahlreiche Aspekte umfaßt – Rationalisierung, Säkularisierung, sich selbst tragendes wirtschaftliches Wachstum, Urbanisierung, Steigerung der sozialen Mobilität u.a. –, kann und soll hier nicht in all seinen Facetten beleuchtet werden⁶. Für die vorliegende Untersuchung erscheint es von Interesse, danach zu fragen, inwiefern diese Kirche zu einer Demokratisierung des nach dem Ersten Weltkrieg entstandenen Staates Rumänien beigetragen hat. Auf dem Hintergrund der Frage, ob es innerhalb der Kirche Ansätze oder Vorstellungen von einer Modernisierung von Staat und Gesellschaft gegeben hat, soll verfolgt werden, welches die Haltung der orthodoxen Kirche zur politischen Lage oder zu bestimmten gesellschaftspolitischen Situationen in der Zwischenkriegszeit gewesen ist⁷.

Kritische Beurteilung des politischen Systems und Lösungsansätze

Laut Verfassung von 1923 garantierte der Staat allen Religionsgemeinschaften Freiheit und gewährte ihnen Schutz, solange deren Ausübung nicht mit der öffentlichen Ordnung, den "guten Sitten" und den Gesetzen des Staates kollidierte. Als "rumänische Kirchen" erhielten die orthodoxe und die unierte oder griechisch-katholische Kirche den Vorrang vor den anderen Glaubensgemeinschaften. Die orthodoxe Kirche wurde zudem als "dominante" Kirche im Staat bezeichnet. Ausdrücklich wurde außerdem noch darauf hingewiesen, daß die Kirche unter der Kontrolle des Staates stehe⁸.

Zwar waren für die orthodoxe Kirche nach dem Ersten Weltkrieg interne Organisationsfragen, die Bemühungen um eine Vereinigung der orthodoxen

Kirchen aus den verschiedenen Landesteilen, die Einordnung in den neuen Staat sowie das Problem der Konfessionsschulen von zentraler Bedeutung. Doch nicht weniger grundlegend war die Beziehung zum Staat und damit verbunden die Überlegungen zur politischen Lage und deren Entwicklung.

Wie bereits andere Personen und Institutionen verband auch die orthodoxe Kirche mit der Zeitspanne nach dem Ersten Weltkrieg große Hoffnungen und Erwartungen. Dennoch betrachtete sie den Anfang als eine schwere Phase, die voller Mängel, Unzufriedenheiten, Schwierigkeiten, Rivalitäten, Intrigen und Feindschaften war⁷. Während die ersten Wahlen 1919 noch unter dem Eindruck des Krieges und der noch nicht abgeschlossenen Friedensverhandlungen stattgefunden hatten und es daher an Geschlossenheit und Solidarität mangelte, waren die Wahlen der nächsten Jahre erneut von Entzweigungen gekennzeichnet. Unter den Geistlichen breitete sich Enttäuschung über die politische Entwicklung aus. Die häufigen Wahlen, drei Jahre nach Kriegsende fand bereits ein dritter Umengang statt, wurden als "Zeichen einer tiefen Verelendung im gesellschaftlichen Organismus" kritisiert⁸. In den Wahlen sah man nämlich die große Gefahr des Mißbrauchs, der ausufernden Leidenschaften, die die Misere der Bevölkerung nur vergrößern würde.

In der Zeitung "Telegraful Român", dem Zentralorgan der orthodoxen Kirche Siebenbürgens, wurde bereits zu Beginn der 20er Jahre eine Vereinigung aller nützlichen Kräfte des Landes gefordert. "Ohne die Vereinigung der nötigen Kräfte sehen wir den Weg nicht, der aus der schwierigen Lage führt, in der sich das nach Konsolidierung sehnde vergrößerte Land windet"⁹. Man forderte vehement einen Zusammenschluß der politischen Kräfte, da es nur so möglich sei, die schwerwiegenden Probleme zu lösen. Lediglich eine Konzentrationsregierung, eine Einheit aller politischen Kräfte könne gegen die innere Unruhe und das Politikastertum ankommen. Dies blieb eines der Grundanliegen sowie einer der Hauptkritikpunkte der orthodoxen Kirche am politischen Leben, die Unfähigkeit der politischen Kräfte zu einem gemeinsamen Vorgehen. Forderungen nach einer nationalen Einheit tauchten in der Zwischenkriegszeit Rumäniens immer wieder auf. Sie wurden u.a. auch von König Ferdinand, der Regentschaft und König Carol erhoben¹⁰.

Die orthodoxe Kirche sah sich neben der wirtschaftlichen und finanziellen Krise auch mit einer tiefen seelischen und moralischen Krise konfrontiert und erhob es daher zu ihrer Aufgabe, den "moralischen Wiederaufbau eines Volkes an den Toren des Orients" zu bewerkstelligen¹¹. Sie betrachtete sich selbst als die "oberste geistigen Institution des Staates und des rumänischen Volkes", die sich stets die Verteidigung der "nationalen Existenz in den Grenzen des Gebietes der Urahren" eingesetzt hätte. Dementsprechend wurden Volk und Kirche als Einheit angesehen. Vertreter der Kirche wollten daher diese Institution auch in den Mittelpunkt der persönlichen und öffentlichen Beschäftigungen gestellt wissen¹².

Bereits zu Beginn der 20er Jahre wurden in Kirchenkreisen deutliche Töne gegen die Parteien laut. "Unsere politischen Parteien, insbesondere jene aus der Nachkriegszeit, besitzen keinen allzu großen Sinn für Recht und Gesetz"¹³. Die zunehmend ablehnende Haltung der orthodoxen Kirche gegenüber den Parteien nahm durch die immer prekärere finanzielle Lage des Staates, die sich zu Beginn der 30er Jahre natürlich auch im Haushalt für die Kirchen widerspiegelte, zu und geriet zu einer grundlegenden Kritik der Politik des Staates, sowie derjenigen, die diese Politik machten¹⁴.

Der Mord an Ministerpräsident I.G. Duca am 29. Dezember 1933 durch einen jungen Studenten löste in der rumänischen Öffentlichkeit eine Diskussion über die künftige Erziehung der Jugend aus, an der sich auch die orthodoxe Kirche beteiligte. Das "Problem der Jugend" wurde nicht als nationales, sondern als internationales Phänomen angesehen. Als Hauptgrund für diesen Ausbruch von Gewalt wurden die großen Veränderungen nach dem Ersten Weltkrieg angesehen. Neben den Errungenschaften der modernen Wissenschaft und Technik wurde insbesondere die Demokratie beschuldigt, die Menschen zu ermutigen, das zu tun, was ihnen gefällt, sowie "die traditionellen Normen jeglicher religiöser und moralischer, Autorität" zu mißachten. Auch die Nachkriegsdemokratie hat demnach also einen "katastrophalen Einfluß auf die Seele der gegenwärtigen Jugend ausgeübt". Eine künftige Erziehung der Jugend müsse daher auf einer religiös-christlichen Moral gründen¹⁵.

Die Äußerungen aus Kirchenkreisen wurden immer schärfer. Deutliche Worte zur innenpolitischen Lage kamen anlässlich der Eröffnung der Versammlung der orthodoxen Bischöfe in Hermannstadt am 17. Mai 1936 vom Metropolit Siebenbürgens, Nicolae Bălan. Der Kirchenmann sprach von einer "großen Instabilität des öffentlichen Lebens", alles beruhe auf Improvisation. Gesetze, die das gesamte öffentliche Leben beträfen, würden nach jedem Regierungswechsel – und deren gab es häufige – geändert oder außer Kraft gesetzt. Respekt vor dem Gesetz, eine rechtsstaatliche Ordnung oder ein öffentliches Rechtsbewußtsein konnten so erst gar nicht entstehen. Hinzu kämen Wahlmißbrauch und politischer Druck, die negativen Einfluß ausübten. "Ich weiß nicht, ob uns unser lebendigeres Temperament zu so häufigen Veränderungen drängt, oder ist es uns noch nicht gelungen, eine einheitliche und gut definierte politische Konzeption unseres Staatslebens herauszuarbeiten?"¹⁶ Bălan wehrte sich gegen das politische Experimentieren und die inkohärenten Versuche, die das Land schwächten. Stattdessen forderte er ein Regierungssystem, das auf der Einheit der politischen Konzeption sowie einer logischen und stetigen Kontinuität gründete. Der notwendigen Erziehung der Bevölkerung in diesem Sinn diene daher keineswegs die ständige Erneuerung oder Veränderung der Gesetze, sondern statt der bisher mangelhaften, deren gute Anwendungen und Ausführungen in der Praxis. Ihre Forderung an den Staat, die bestehenden Gesetze einzuhalten und auszuführen,

setze die Kirche auch konkret um, indem sie sich beispielsweise für den Schutz der Arbeiter, insbesondere die Einhaltung der Freizeit und Urlaubszeit, einsetzte¹⁷.

Als den einzigen Ausweg aus der moralischen Krise sah die Kirche die Verbreitung des christlichen Glaubens in der Familie, der Gesellschaft und dem öffentlichen Leben¹⁸. Eine moralische Reform bestand nach Meinung von Kirchenvertretern in Fasten und Beten, sowie in Geduld und Ausharren¹⁹. Dementsprechend war auch ihre Haltung zu Fragen der Modernisierung von Staat und Gesellschaft. Eine Lösung der Krise sollte in der Konservierung von Tradition, von Sitten und Gebräuchen bestehen. Das religiöse Leben sowie die orthodoxe Kirche hielten an einer durch "mehrere Jahrhunderte" bewährten Tradition fest. Der Konservatismus galt als beständige Strömung innerhalb der orthodoxen Kirche²⁰.

Die moralische Krise in der Gesellschaft ließ aber auch die Kirche nicht unberührt. Stimmen sprachen von einer Krise, die auch die Kirche betraf²¹.

Statt effektive Lösungsvorschläge zu unterbreiten, trat die Kirche zumeist mit Klagen an den Staat heran. Sie beklagte die finanzielle Benachteiligung der Geistlichen, die Sonderbelastungen tragen mußten²². Die orthodoxe Kirche fühlte sich durch den Staat benachteiligt und an den Rand gedrängt. Auch fürchtete man die Trennung von Kirche und Staat, die nach Meinung hochrangiger Kirchenvertreter unnatürlich und unhistorisch sei. Denn zwischen Kirche und Nation bestehe eine "unzertrennliche Synthese". "Wenn der Staat versuchen würde, diese Einheit aufzubrechen, würde er gegen seine eigene Existenz kämpfen"²³.

Der Konfessionskonflikt als krisenverschärfendes Element

Außerdem fühlte sich die orthodoxe Kirche von verschiedenen Seiten in die Enge gedrängt, "dem Kommunismus, dem Freimaurertum und den Sekten"²⁴. Gerade im Kampf gegen die "Sekten", der als Kampf gegen die moralische Krise verstanden wurde, fühlte sich die orthodoxe Kirche vom Staat im Stich gelassen²⁵.

Als konstantes Motiv für die "fortwährende Unruhe innerhalb der rumänischen Gesellschaft" wurde in orthodoxen Kirchenkreisen wiederholt auf den Konfessionskonflikt hingewiesen. Insbesondere der Antagonismus zwischen der orthodoxen und der katholischen Kirche prägte den öffentlichen Diskurs. Die Existenz einer mit Rom unierten Kirche in Siebenbürgen stellte für die orthodoxe Kirche eine ständige Bedrohung dar. Dabei wurden die katholische, aber auch die unierte Kirche beschuldigt, nicht nur innerhalb der rumänischen Bevölkerung Zwietracht zu säen, sondern auch Proselytismus zu betreiben. Die Auseinandersetzungen beispielsweise um das Konkordat sowie ein späteres Abkommen mit dem Vatikan, um Besitztümer der katholischen Kirche in Siebenbürgen oder um die Katholisierung der Unierten Kirche, die in

der Öffentlichkeit breiten Raum einnahmen, nährten zudem die innenpolitische Krise²⁶.

In der orthodoxen Öffentlichkeit war die Atmosphäre vergiftet und geradezu gefährlich. Doch für diese Lage zeichnete auch die katholische Gegenseite durch ihre Haltung verantwortlich – *"peccatur extra et intra muros"*. Der Zusammenbruch des "tausendjährigen" Reiches der Stephanskronen hatte viele in einen Schockzustand versetzt. Durch eine falsche Informationspolitik Wiens und Budapests glaubten katholische Kreise nach wie vor, daß die Niederlage im Ersten Weltkrieg nicht endgültig und der Zustand lediglich vorübergehender Natur sei. Diese Hoffnung wurde unter den Ungarn Siebenbürgens durch Propagandisten aufrecht erhalten. Für die Propagandatätigkeit ließen sich auch die siebenburgischen Bischöfe des katholisch-römischen Ritus einspannen und sahen darin ein wichtiges Anliegen für die übergeordneten Interessen der Kirche. Doch daß diese irredentistische Strömung insbesondere von protestantischen ungarischen Kreisen gesteuert worden ist, wurde in Siebenbürgen nicht deutlich. Zugleich ist auch im Vatikan darauf hingewiesen worden, daß dieses Vorgehen der katholischen Kirche zutiefst schade. Die Kirchenfrage wurde von den Katholiken Siebenbürgens unter dem Prisma des ungarischen Irredentismus betrachtet. Zwar kann man nicht soweit gehen, die römisch-katholischen Bischöfe als Mittelpunkt des ungarischen Irredentismus zu betrachten, doch gab es Unvorsichtigkeiten, Offensiven und Provokationen aus eigener Initiative eines Teils des katholischen Klerus, die ausreichend waren, um die römisch-katholischen Gläubigen Siebenbürgens als Gegner des neuen Rumäniens darzustellen und damit neue Unruhe zu schaffen²⁷.

Während der Zwischenkriegszeit gab es auch von orthodoxer Seite immer wieder Vorschläge, diesen Konflikt durch eine Vereinigung der beiden ethnisch rumänischen Kirchen, der orthodoxen und unierten, zu lösen²⁸. Doch wurden diese Bemühungen nicht konkretisiert.

Die Kirche und der Nationalismus

Die Bemühungen um Abgrenzung von anderen Konfessionen und Bewegungen, so z.B. dem Katholizismus oder dem Freimaurertum, oder der Kampf gegen "Sekten" führten in der orthodoxen Kirche in den 30er Jahren zu einer immer deutlicheren und zugleich auch radikaleren Positionierung. In einem Artikel forderte der Diakon Dumitru Stăniloae 1932 die Schaffung eines "wahrhaft orthodoxen Staates". Der Theologe berief sich auf den Kreis um Nichifor Crainic und die Blätter "Gândirea" und "Calendarul", die vornehmlich von rechtsradikalen Lesern rezipiert wurden und von der Regierung bis Ende des Jahres 1933 mehrmals verboten worden waren²⁹. Darin wurde nicht allein das Politikastertum angeprangert, sondern neben den Parteien auch das

parlamentarisch-demokratisches System als überholt angesehen. Fünfte und ein korporatives System sollten an deren Stelle treten³⁰. Andere Stimmen wiederum verlangten statt der Parteien "namhafte, ehrliche, moralische Persönlichkeiten" zu wählen³¹.

Eine deutliche Hinwendung der orthodoxen Kirche zu einer nationaleren Austrichtung war die breit angelegte Berichterstattung in der Kirchenzeitung "Telegraful Român" zu Ehren des fünfzigsten Geburtstages des Schriftstellers und Politikers Octavian Goga. Insbesondere dessen Befürwortung des nationalen Prinzips wurde deutlich in den Vordergrund geschoben³². Bereits in den ersten Jahren der Zwischenkriegszeit wurde in kirchlichen Kreisen der autochthone, ethnisch-nationale Geist deutlich erkennbar.

Zu einer zusätzlichen Verschärfung der innenpolitischen Atmosphäre trug auch die öffentliche Unterstützung der von der größten rumänischen Tageszeitung "Universul" initiierten "rumänischen antirevisionistischen Liga" durch die orthodoxe Kirche bei. "Antirevisionistische Meetings" wurden unterstützt. Repräsentanten der Kirche wie der Metropolit Siebenbürgens zählten zu deren Organisatoren. Selbst die Dorfbevölkerung nahm, angeführt von Ortsgeistlichen, an den Versammlungen teil³³.

Besonderen Eindruck hinterließ in der Öffentlichkeit die Sympathieerklärung der Patriarchie für den "numerus clausus". Während die Kirche damit hoffte, für die Intellektuellen und die Jugend erneut attraktiv zu werden, warnten moderate Stimmen, daß die Kirche sich durch diese Geste auf politisches Glatteis begeben hätte, "mit verhängnisvollen Ergebnissen für das Leben, den Frieden und die Ruhe der Bevölkerung"³⁴.

Neben den politischen Ideen Crainics wurde auch die von A.C. Cuza und Goga gegründete Liga als zukunftsweisende Bewegung für die Jugend gepriesen, die sich dem christlichen Nationalismus verschrieben hätte³⁵. Metropolit Bălan lobte A.C. Cuza zudem als Ideologen des Nationalismus³⁶. Positive Beurteilungen wegen deren Haltung zum orthodoxen Christentum fanden sich jedoch nicht allein über die Liga der Nationalchristlichen Verteidigung, sondern auch über die Eiserne Garde³⁷.

Wiederholt bezeichneten Kirchenvertreter die orthodoxe Kirche als "Heimstatt" des rumänischen Nationalismus. Der Nationalismus wurde als jenes Wundermittel angesehen, das dazu verhelfen könnte, den Staat aus der krisenhaften Lage herauszuführen. "Wir sind der tiefen Überzeugung, daß der rumänische Staat, der im Namen der nationalen Idee vervollständigt wurde, auch aus dem mit der Orthodoxie verbrüderten Nationalismus konsolidiert werden wird"³⁸. Der Nationalismus wurde als dringend notwendig angesehen, um so das nationale Bewußtsein. Entscheidend ist dabei jedoch die Definierung dieses Nationalismus. Unter Nationalismus wurde nicht die Abgrenzung von anderen Völkern oder gar der Kampf gegen jene verstanden, sondern das Recht auf die Existenz eines Volkes. Grundlegend ist schließlich auch für die künftige

politische Entwicklung und die Implikationen der orthodoxen Kirche darin der Hinweis auf die kirchliche Legitimation des Nationalismus. Der Nationalismus wurde von Metropolit Bălan nicht parteipolitisch verstanden. Die Kirche verkündete eine Konzeption, die sie auf der geistigen Ebene der Gnade und des Glaubens verankerte, einen kräftigen und zähen durch den Glauben umgewandelten Nationalismus. "Diese Konzeption will für alle Gläubigen gelten, für alle Rumänen, damit alle ihr Volk lieben und für seine Erhöhung kämpfen"³⁹. Die Positionierung des Nationalismus auf einer metaphysischen Ebene war zugleich die Begründung für die Kirche, sich dafür einzusetzen. Die Geistlichkeit wurde geradezu verpflichtet, "mit aller Kraft" die nationalchristliche Bewegung zu unterstützen. Diese Neudefinierung des Nationalismus führte auch zu einer untrennbaren durchaus unheilvollen Verbindung von ewig geistlichen und profan politischen Zielen und Motiven⁴⁰.

Damit verbunden waren die Kritiklosigkeit gegenüber rechten und rechtsradikalen Ideologien sowie die vehemente Ablehnung linker Ideale, die allein auf materielle Konzeptionen zurückgeführt wurden. Die Kirche sowie ihre Diener wurden aufgefordert, linke Ideen in der Bevölkerung zu bekämpfen. In öffentlichen kirchlichen Blättern wie dem *Telegraful Român* fanden sich heftige Angriffe gegen den Klassenkampf sowie den Kommunismus und Bolschewismus⁴¹. Die Ablehnung des Kommunismus durch die Kirche wurde nicht allein mit ideologischen Unterschieden, sondern mit den konkreten sozialen und politischen Gegebenheiten in Rumänien begründet. Die Bekämpfung dieser "Hidra" bedeutete nämlich, so der Theologe Stăniloae, auch die Verteidigung des Landes gegen mögliche Ansprüche der ethnischen Minderheiten sowie der revisionistischen Nachbarstaaten. Die Kopplung des Kampfes gegen den Kommunismus mit dem Schutz Rumäniens war somit ein Vorgehen, das die Kirche eindeutig in den Strudel profaner politischer Auseinandersetzungen warf⁴².

Für Kirchenvertreter wie den Theologen Dumitru Stăniloae galt das Scheitern der Nachkriegsdemokratie als eine Tatsache. Anstelle des Individualismus, des Atheismus und Materialismus wollte Stăniloae in Anlehnung an Crainic eine christlich nationale Solidarität setzen. Ebenfalls von Crainic übernahm Stăniloae auch die theoretische Grundlage, die neonationale Doktrin, für die anstehenden sozialen Probleme⁴³. Damit ging die Stärkung der autochthonen Strömung einher, die eine "geistige Emanzipation" gegenüber "fremden" westeuropäischen Werten forderte. Die eigene "tausendjährige Kultur", die von der orthodoxen Kirche vertreten wurde, sollte die krisenhafte Zeit überwinden helfen. Die "lebendige nationale Tradition" sollte dem Nachahmen westlicher Werte ein Ende bereiten⁴⁴. Die Kirche als "stärkste Unterstützerin der nationalen Idee" mußte, so ihre Vertreter, "aktiver und militanter" werden. Zu diesem Zweck wurde die "rumänische orthodoxe Bruderschaft" (*Frăția Ortodoxă Română* [FOR]) gegründet, die dieses

Gedankengut vornehmlich unter den Intellektuellen in den Städten verbreiten sollte⁴⁵.

Auch verschiedene religiöse Erscheinungen, wie jene in dem bessarabischen Ort Albinet oder dem walachischen Maglavit, die von der orthodoxen Kirche instrumentalisiert wurden, nahm die Kirche zum Anlaß, sich für eine neue nationale und religiöse Sache stark zu machen⁴⁶. Die Betonung lag dabei immer wieder auf der religiösen Seite. So setzte sich Stăniloae vehement für die Schaffung eines "rumänischen christlichen Staates" ein⁴⁷.

Ebenfalls zur Festigung des christlich-orthodoxen Glaubens sowie der Einheit in der Bevölkerung und zur Überwindung der moralischen Krise wurde auch eine weitere Organisation, das "Heer des Herren" (Oastea Domnului), gegründet, die sich an die Bauern und Arbeiter wandte. Doch gerade diese Bewegung legte durch den entbrannten Richtungsstreit Mitte der 30er Jahre offen, daß es selbst innerhalb der orthodoxen Kirche an der so häufig propagierten Einheit mangelte⁴⁸. Hinzu kam schließlich auch der Vorwurf, die orthodoxe Kirche Siebenbürgens würde hinter der Kirche des "Altreiches" zurückstehen⁴⁹.

Für die orthodoxe Kirche, die selbst die Einheit des Volkes forderte, war die innere Einheit lange Zeit ein großes Problem. Verschiedene Äußerungen ließen große Differenzen zwischen der orthodoxen Kirchen Siebenbürgens und derjenigen des Altreiches durchscheinen. Orthodoxe Kirchendiener Siebenbürgens warfen der Institution südlich und östlich der Karpaten ein vernachlässigtes moralisches Leben vor, das die Widerstandskraft der Kirche geschwächt hätte und damit auch das öffentliche politische Leben behinderte⁵⁰. Dieselben Probleme bestanden zwischen der orthodoxen Kirche des Altreiches und Bessarabiens.

Aus kirchlichen Kreisen wurde die Klage laut, daß bestimmte Bevölkerungskreise der Kirche nicht mehr treu seien. Insbesondere im Altreich sei bei Staatsbeamten und ihren Familien sowie bei anderen Vertretern der Staatsmacht eine Entfremdung von der Kirche festzustellen. Im Gegensatz dazu verhielt es sich mit den Bauern, die nach wie vor als treue Gläubige angesehen wurden⁵¹. Dieser Spalt, der durch die Gesellschaft ging, schwächte die orthodoxe Kirche. Sie trat nicht als Fordemde gegenüber dem Staat auf. Zudem fürchtete die Kirche in den hinzugekommenen Landesteilen, ein gewisses Maß an Autonomie einzubüßen und zu einem Hilfsorgan der politischen Macht herabzusinken⁵².

Die Geistlichkeit und die Radikalisierung der Politik

In der Zwischenkriegszeit gab es in Rumänien keine Partei, die sich ausschließlich als rein konfessionelle Gruppierung auf die orthodoxe Kirche berief. Die Beteiligung der Kirchendiener an der Parteipolitik führte auf einem außerordentlichen Kongreß des rumänischen orthodoxen Klerus im März 1936

dazu, daß in einem Antrag der Rückzug der Geistlichkeit aus den politischen Parteien gefordert wurde. Die Parteien wurden nämlich beschuldigt, der Kirche und ihren Dienern gegenüber feindlich gesinnt zu sein. Bereits seit 1928 hatte der Heilige Synod den Geistlichen verboten, die Kirche oder religiöse Handlungen in den Dienst einer Partei zu stellen oder sich gegen die Staatsmacht aufzulehnen. Es bestand nämlich die Gefahr, daß Geistliche von Politikern für ihre Zwecke mißbraucht wurden und daß die Kirche als politische Plattform dienen könnte⁵³. Die Beteiligung von Geistlichen an den politischen Aktivitäten der verschiedenen Parteien wurde von der Staatsmacht argwöhnisch verfolgt⁵⁴.

Dennoch sollten sich die Geistlichen nicht allein auf die kultischen und Verwaltung Angelegenheiten der Kirche beschränken, sondern darüber hinaus als "religiöse Persönlichkeiten" universelle Aufgaben wahrnehmen. Auf allen Ebenen müsse der Geistliche die Bevölkerung lenken und sich für ihre seelische Festigung und Erhöhung einsetzen⁵⁵.

Eine logische Folge der Aufforderung an die Geistlichen, sich nicht mehr am politischen Leben einer Partei zu beteiligen, war das am 1. Januar 1937 in Kraft getretene Strafgesetzbuch, das den Kirchendienern unter Strafandrohung untersagte, gegenüber den Gläubigen auf die eine oder andere Weise bestimmte politische Empfehlungen auszusprechen⁵⁶. Noch unberührt davon blieb die eigene Aktivität der Kirche und ihrer Diener in der politischen Öffentlichkeit. Doch sollte sich auch dies bald ändern.

Der Kampf der Kirche gegen den Kommunismus führte sie auf eine Gegenposition, die spätestens Mitte Februar 1937 öffentlich wurde. Die Rüchführung der beiden im spanischen Bürgerkrieg gefallenen Legionäre Ioan Moța und Vasile Marin nach Rumänien und deren Beerdigung in Bukarest am 13. Februar 1937 fand unter großer Anteilnahme der Bevölkerung statt, wobei die orthodoxe Kirche, vertreten durch zahlreiche Geistliche sowie ranghohe Diener, eine unübersehbare Präsenz zeigte. Es wurde geradezu von einer Prozession in Bukarest gesprochen, an der fast 100 Priester teilgenommen hätten. In Kirchenkreisen wurde dieser Vorgang unter völliger Verkennung der eigentlichen Hintergründe als "Sensibilität unserer orthodoxen Kirche für die großen Probleme der Zeit" gewertet. Schließlich bezeichnete Metropolit Bălan die beiden Legionäre in seinem Gebet in der Bukarester Kirche Sf. Ilie Gorgani als die "besten und tapfersten Söhne unseres Volkes", deren Namen unvergessen bleiben würden⁵⁷. Vor allem Teile der niederen ländlichen Geistlichkeit bekannten sich zur Legion "Erzengel Michael"⁵⁸.

Der politische Auftritt zahlreicher Geistlicher in der Öffentlichkeit entfachte erneut die Diskussion über die Teilnahme der Priester an der Politik. Stimmen in der Regierung forderten die Beschränkung von deren Aktivität auf streng kirchliche Angelegenheiten. Dem widersetzte sich jedoch das oberste Gremium der orthodoxen Kirche, der Heilige Synod. Selbstbewußt wurden die

Aufgaben der orthodoxen Kirche wie folgt festgelegt: das rumänische Volk zu lehren, zu beraten sowie den Weg zu weisen, den es als "nationales Kollektiv" zu gehen hat. Lediglich jene Geistliche sollten zur Verantwortung gezogen werden, die entgegen ihrer geistlichen Mission handelten. Zudem durften sie lediglich in jenen Parteien aktiv tätig sein, die monarchisch, dynastisch, rumänisch-national waren. Außerdem wurde den Geistlichen verboten, Parteiinsignien in den Gottesdiensten zu tragen, Eide mit politischen Charakter abzulegen oder parteipolitische Angelegenheiten in den Predigten vorzubringen. In der vom Heiligen Synod veröffentlichten Richtlinie hieß es unter anderem, daß die Kirche sowie ihre Diener zum Wohl der Nation, der Festigung des Staates sowie der monarchischen Form des Staates tätig sein sollten. Zu den weiteren politischen Programmpunkten der Kirche zählten die enge Bindung an Gott, das Wohl des rumänischen Volkes, die christlichen Werte, die Solidarität und Harmonie innerhalb der Bevölkerung sowie die Eingrenzung der Macht der Fremden, um so die Existenz der Nation nicht zu gefährden⁵⁹.

Die radikale nationale Sichtweise führte schließlich Kirchenkreise im August 1937 dazu, öffentlich von einem "jüdischen Problem" in Rumänien zu sprechen. "Das Judentum ist und wird jeden Tag, der vergeht, zu einer immer schwereren Bürde für unser Volk und unser Land". Zwar distanzierte sich der Patriarch davon, solche Äußerungen mit Antisemitismus gleichzusetzen. Doch kam dies lediglich einer verbalen Entschuldigung ohne Folgen gleich⁶⁰. Auch Geistliche in anderen Landesteilen sprachen von einem "jüdischen Problem". Während einer religiösen Feier in Iași bezeichnete der Geistliche "die Semiten als ein großes Übel für die Rumänen"⁶¹.

Bereits Ende des Jahres 1923 verbreiteten einzelne Geistliche durch ihre Artikel im "Telegraful Român" eine antijüdische Stimmung. Beklagt wurden zweierlei: In den staatlichen rumänischen Schulen jüdische Lehrer tätig seien, "Menschen, denen das Gesetz fremd ist und erklärte Feinde unseres Glaubens der Urahnen". Von solchen Erziehern würde ein schlechter Einfluß auf die künftige Intellektuellenschicht ausgeübt⁶². Außerdem wurden für die geschwachte Religiosität in allen sozialen Schichten, aber insbesondere für die religiöse Gleichgültigkeit der unteren Schicht, ebenfalls die Juden verantwortlich gemacht. Dies geschehe vor allem dadurch, daß die von Juden geführten Gaststätten und Wirtshäuser die Christen vom sonntäglichen Kirchgang abhielten. Zudem würden Geistliche in Prozesse hineingezogen, in denen jüdische Richter gegen sie intrigierten. Und schließlich befinde sich ein großer Teil der Industrie und des Handels in den Händen "der Fremden". Die Juden wurden auch im pejorativen Sinn als "jidani" bezeichnet und beschimpft. In Stadtvierteln mit Wirtshäusern und anderen Vergnügungsorten würde die Jugend korrumpiert und verdorben. "Siehe, dieses parasitäre und zerstörerische Volk unterhält sich auf dem Rücken des geduldigen Volkes und vergiftet es seelisch und körperlich"⁶³.

Spätestens zum Zeitpunkt der fremdenfeindlichen Äußerungen vom August 1937 entfernte sich die orthodoxe Kirche öffentlich von grundlegenden demokratischen Prinzipien, wie dem gleichen Wahlrecht für alle. Die Fremden, in diesem Fall die Juden, sollten in Rumänien kein Wahlrecht mehr besitzen, da sie ansonsten das rumänische Volk entzweien würden. "Aus der Demokratie soll all das beseitigt werden, das das einheitliche Interesse des Volkes schädigt und seine Funktion als eigentlicher Herr im Land zunichte macht. Wenn das, was übrig bleibt, keine Demokratie mehr ist, dann hat das keine Bedeutung. Unser Kampf, der einer Realität gewidmet ist, kann nicht durch ein Phantom eingeschüchtert werden"⁶⁴. So sprach man in Kirchenkreisen weniger von Demokratie, wenn man die Gegenwart charakterisierte, sondern von einer "von Anarchie und Demagogie gesättigten Epoche." Daher sei eine "aufgeklärte Diktatur" die passende Staatsform. "Die Völker fühlen sich sicherer, wenn sie mit starker Hand geführt werden"⁶⁵.

Die orthodoxe Kirche beharrte jedoch auf der monarchischen Form als Organisation des Staates. Die Monarchie passe nämlich zur "seelischen Verfassung und den politischen Vorstellungen des rumänischen Volkes"⁶⁶. Insbesondere Carol II. brachte der orthodoxen Kirche besondere Verehrung entgegen, zumal er der erste im Land geborene und orthodox getaufte König Rumäniens war⁶⁷.

Schlußbemerkungen

Der orthodoxen Kirche ging es in erster Reihe darum, den 1918 entstandenen Staat zu konsolidieren und damit zusammenhängend das nationale Bewußtsein zu stärken. Dabei blieb wenig Raum für Gedanken über eine Demokratisierung von Staat und Gesellschaft, wenn diese noch gar nicht fest zusammengefügt waren. Hinzu kam auch, daß die orthodoxe Kirche sich zwar zum Erhalt der monarchischen Grundordnung bekannte, doch mit ihren offenen Sympathien für die Bewegung der Legionäre unterstützte sie jene Strömung, die sich deutlich gegen das bestehende politische System der Zwischenkriegszeit aussprach. In ihren Bestrebungen, sich in den Mittelpunkt des öffentlichen Lebens zu stellen, den säkularen Tendenzen unter der Jugend und vor allem den Intellektuellen zu begegnen, vertrat die orthodoxe Kirche immer nationalistischere Positionen. Dieser radikale nationale Diskurs ließ die Kirche eindeutige politische Positionen einnehmen. Mit der unzweideutigen Absage an "westeuropäische Importe", zu denen auch die Demokratie gezählt wurde, lehnte die orthodoxe Kirche zugleich auch jene Form der Modernisierung ab, die diese Werte vertrat. Ihr ging es darum, einen anderen, einen eigenen Weg zu gehen.

Spätestens 1937 begab sich die orthodoxe Kirche auf eine gefährliche Position. Ihre offenen Sympathiebekundungen für die Legion "Erzengel Michael" standen im eindeutigen Widerspruch zum existierenden Staat und

seinem politischen System. Dadurch schürte sie eher den Konflikt, als daß sie integrativ wirkte und die Einheit in Staat und Gesellschaft vorantrieb. Sie konnte ihren Anspruch, versöhnend zu wirken, nicht erfüllen. Außerdem ließ die enge Bindung an den Staat keinen Raum für eine Diffusion der Herrschaft. Die starke ethnokratische Ausrichtung der orthodoxen Kirche ermöglichte schließlich keine Etablierung einer pluralistischen politischen Kultur oder gar die Herausbildung einer Konfliktkultur.

Auch die Auseinandersetzungen zwischen der orthodoxen und der römisch-katholischen sowie der unierten Kirche erschwerten und verlangsamten das Zusammenwachsen des uneinheitlichen Staates. Zugleich überstiegen die ständigen Forderungen der Kirchen die Möglichkeiten und Kapazitäten des Staates und führten zu erneuten Spannungen und Unruhen.

¹ K. Kluxen, *Geschichte und Problematik des Parlamentarismus*, Frankfurt am Main 1983, S. 184; S.E. Baker, *Zur Theorie des Parlamentarismus*, in: K. Kluxen (Hg.), *Parlamentarismus*, Königstein 1980, S. 60–61.

² Th. Luckmann, *Moral im Alltag. Sinnvermittlung und moralische Kommunikation in intermediären Institutionen*, 1998.

³ W. Zapf (Hg.), *Theorien sozialen Wandels*, Köln–Berlin 1969, S. 22; P. Flora, *Modernisierungsforschung*, 1974, S. 13; H. Sundhaussen, *Die "Modernisierung" der Balkanländer in vorsozialistischer Zeit: Ein Mißverständnis und seine Folgen*, in: I. Gregori/A. Schaser (Hgg.), *Rumänien im Umbruch. Chancen und Probleme der europäischen Integration*, Bochum 1993, S. 24.

⁴ Vgl. auch H.-C. Maner, *Parlamentarismus in Rumänien (1930–1940). Demokratie im autoritären Umfeld*, München 1997 (Südosteuropäische Arbeiten, 101), S. 31–32.

⁵ Die folgenden Überlegungen gründen vornehmlich auf der Durchsicht relevanter orthodoxer Kirchenblätter wie der Zeitung "Telegraful Român", den Zeitschriften "Biserica Ortodoxă Română", "Apostolul Circularelor".

⁶ I. Muraru u.a. (Hgg.), *Constituțiile Române. Texte. Note. Prezentare comparativă*, București 1993, S. 74–75. Zur Geschichte der orthodoxen Kirche in diesem Zeitraum siehe ausführlich M. Păcurariu, *Istoria bisericii ortodoxe române*, vol. 3, București, 1994, sowie zahlreiche Artikel in der Zeitschrift "Biserica Ortodoxă Română".

⁷ "Telegraful Român", Nr. 86, 1./14. November 1922; vgl. auch ebenda, Nr. 87, 4./17. November 1922; allgemein dazu auch DANIC, fond Miron Cristea, nr. 3, f. 3ff.

⁸ "Telegraful Român", 18./31. Januar 1922; siehe auch ein konkretes Biespiel: *Cincizeci de ani de preoție a preotului Nicolae Abramescu*, București 1928, S. 63–64.

⁹ Ebenda.

¹⁰ V. Gan, *În fața alegerilor*, in: "Telegraful Român", Nr. 13, 11./24. Februar 1922; vgl. auch "Telegraful Român", Nr. 19, 4./17. März 1922; dazu auch Maner, *Parlamentarismus*.

¹¹ I. Crăciun, *Biserica neamului nostru*, in: "Telegraful Român", 25. Januar/7. Februar 1922; vgl. auch Hirtenbrief des Heiligen Synods von November 1931, in: "Telegraful Român", Nr. 83–84, 21. November 1931.

¹² DANIC, fond Miron Cristea, nr.3, f. 19–20, 89; "Telegraful Român", Nr. 4–6, 14. Januar 1933; ebenda, Nr.1, 1. Januar 1934; vgl. auch "Apostolul Circularelor", 2. Jg., 1937, Nr. 13–14, S. 51–52.

- ¹² I. Mateiu, *Statul și Biserica Ortodoxă*, in: "Telegraful Român", Nr. 66–67, 19. September 1931.
- ¹³ I. Mateiu: *Statul*, in: "Telegraful Român", Nr. 69, 26. September 1931.
- ¹⁴ "Telegraful Român", Nr. 5, 27. Januar 1934; ebenda, Nr. 21, 20. Mai 1934; ebenda, Nr. 34, 19. August 1934.
- ¹⁵ "Telegraful Român", Nr. 22, 24. Mai 1936.
- ¹⁶ I.V. Felea, *Biserica și protecția muncitorilor*, in: "Telegraful Român", Nr. 30, 19. Juli 1936.
- ¹⁷ "Telegraful Român", Nr. 4–6, 14. Januar 1933.
- ¹⁸ "Telegraful Român", Nr. 27–28, 2. April 1932.
- ¹⁹ Dazu auch Nicolae Bălan, *Un congres biblic românesc*, Sibiu 1912, S. 29; *Cincizeci de ani de profeție*, S. 65–66.
- ²⁰ DANIC, fond Onisifor Ghibu, Nr. 55, f. 29.
- ²¹ Hierzu zahlreiche Berichte in Direcția Arhivele Naționale Istorice Centrale București [DANIC], fond Direcția Generală a Poliției, nr. 41/1935, f. 12, 13, 15, 18, 20, 25; Ebd. nr. 44/1935, f. 3–8; "Apostolul Circularelor", 1. Jg., 1936, Nr. 9, S. 1.
- ²² Metropolit Nicolae anlässlich der bischöflichen Versammlung in Hermannstadt am 5. Mai 1935, "Telegraful Român", Nr. 21, 12. Mai 1935; "Apostolul Circularelor", 1. Jg., 1936, Nr. 26, S. 1–2.
- ²³ "Telegraful Român", Nr. 41, 29. September 1935.
- ²⁴ T. Scorobeș, *Ortodoxia în mijlocul frământărilor religioase de azi*, in: "Telegraful Român", Nr. 42, 11. Oktober 1936.
- ²⁵ Părintele Nichifor, *Confesionalism politic*, Sibiu 1930; Derselbe, *Să înceteze confesionalismul politic!*, Sibiu 1933. Dazu auch "Telegraful Român", Nr. 44–45, 23. Oktober 1934; ebenda, Nr. 51, 2. Dezember 1934; ebenda, Nr. 53, 16. Dezember 1934; ebenda, Nr. 47, 10. November 1935; ebenda, Nr. 48, 17. November 1935; Nr. 49, 24. November 1935; ebenda, Nr. 13, 22. März 1936; ebenda, Nr. 15, 5 April 1936. Außerdem zahlreiche Beiräte in B.O.R.
- ²⁶ Arhiva Arhiepiscopiei Romano-Catolice București, Arhiva Cisar, dos. nr. 106 cura militaris 1932–1943.
- ²⁷ Arhivele Naționale Cluj. Fond personal și colecția de documente Ilie Dăianu, Nr. 720, 726, 737. Briefe Dăianu an Alexandrina Cantacuzino (16. Juli 1931), Miron Cristea (6. Juni 1935), und Carol II. (7. Juni 1935).
- ²⁸ A. Heinen, *Die Legion "Erzengel Michael" in Rumänien. Soziale Bewegung und politische Organisation. Ein Beitrag zum Problem des internationalen Faschismus*, München 1986 (Südosteuropäische Arbeiten, 83), S. 185.
- ²⁹ Artikel von Crainic in "Calendarul" des Jahres 1932.
- ³⁰ V. Gan, *Solidaritatea satelor?*, in: "Telegraful Român", Nr. 23–24, 19. März 1932.
- ³¹ "Telegraful Român", Nr. 13–14, 13. Februar 1932; ebenda, Nr. 15–16, 20. Februar 1932; ebenda, Nr. 21–22, 12 März 1932.
- ³² "Telegraful Român", Nr. 43–44, 27. Mai 1933; ebenda, Nr. 45–46, 3. Juni 1933; ebenda, Nr. 1, 1. Januar 1934; ebenda, Nr. 46–47, 4. November 1934.
- ³³ DANIC, fond Direcția Generală a Poliției, nr. 41/1935, f. 17.
- ³⁴ "Telegraful Român", Nr. 35, 18. August 1935.
- ³⁵ "Telegraful Român", Nr. 16, 18. April 1937.
- ³⁶ D. Stăniloae, *Partidele politice și crucea*, in: "Telegraful Român", Nr. 13–14, 11. Februar 1933.
- ³⁷ D. Stăniloae, *Biserica și naționalismul*, in: "Telegraful Român", Nr. 28, 5. Juli 1936.
- ³⁸ Ebenda.
- ³⁹ D. Stăniloae, *Naționalismul în cadrul spiritualității creștine*, in: "Telegraful Român", Nr. 36, 30. August 1936.

- ⁴¹ C. Zoican, *Lupta de clasă și aprecierea creștină*, in: "Telegraful Român", Nr. 34, 16. August 1936; ebenda, Nr. 35, 23. August 1936.
- ⁴² D. Stăniloae, *Biserica împotriva comunismului*, in: "Telegraful Român", Nr. 42, 11. Oktober 1936. S. auch den Hirtenbrief der siebenbürgischen Bischöfe gegen den Kommunismus v. 22. September 1936 in: "Telegraful Român", Nr. 42, 11. Oktober 1936.
- ⁴³ D. Stăniloae, *Un atlet al naționalismului creștin*, in: "Telegraful Român", Nr. 14, 1. April 1934.
- ⁴⁴ Hier erneut die Anlehnung an Crainics Buch *Puncte cardinale în haos*. "Telegraful Român", Nr. 10, 1. März 1936.
- ⁴⁵ S. hierzu den Bericht über den ersten Kongreß der FOR in: "Telegraful Român", Nr. 46–47, 4. November 1934; dazu auch "Calendarul", 9. März 1933.
- ⁴⁶ DANIC, fond DGP, Nr. 44/1938, f. 30–31; "Telegraful Român", Nr. 38, 8. September 1935; ebenda, Nr. 51, 8. Dezember 1935.
- ⁴⁷ D. Stăniloae, *Spre statul român creștin*, in: "Telegraful Român", Nr. 18, 26. April 1936.
- ⁴⁸ Zur Organisation siehe *Oastea Domnului Isus*, Iași 1930; "Telegraful Român", Nr. 5, 27. Januar 1935; ebenda, Nr. 9, 28. Februar 1937; siehe auch zu einer anderen Organization DANIC, fond Dudu Velicu, nr. 54, f. 304–308.
- ⁴⁹ "Telegraful Român", Nr. 48, 17. November 1935.
- ⁵⁰ "Telegraful Român", Nr. 63, 12./25. August 1922.
- ⁵¹ "Telegraful Român", Nr. 61, 5./18. August 1922.
- ⁵² "Telegraful Român", Nr. 62, 1./14. August 1923.
- ⁵³ "Apostolul Circularelor", 1. Jg., 1936, Nr. 37, S. 204; DANIC, fond Direcția Generală a Poliției, nr. 41/1935, f. 25.
- ⁵⁴ DANIC, fond Direcția Generală a Poliției, nr. 112/1934, f. 1, 3, 4; ebenda, Nr. 228/1935, f. 2, 4, 6, 8, 15–16; ebenda, Nr. 274/1936, f. 2, 5, 13, 15, 17, 19.
- ⁵⁵ D. Stăniloae, *Misiunea preotului*, in: "Telegraful Român", nr. 25, 14. Juni 1936; dazu auch DANIC, fond Onisifor Ghibu, Nr. 55, f. 19–20.
- ⁵⁶ "Apostolul Circularelor", 2. Jg., 1937, Nr. 17–18, S. 73–79; "Telegraful Român", Nr. 5, 31. Januar 1937.
- ⁵⁷ Siehe den Wortlaut des Gebets in: "Telegraful Român", Nr. 8, 21. Februar 1937; A. Popa, *Întorși acasă*, in: Ebenda.
- ⁵⁸ Siehe das Beispiel von 34 Geistlichen in Bessarabien. DANIC, fond Onisifor Ghibu, Nr. 55, f. 151.
- ⁵⁹ Siehe das Kommuniqué des Heiligen Synods sowie die Rede des Patriarchen in: "Telegraful Român", Nr. 11, 14. März 1937; dazu noch "Apostolul Circularelor", 2. Jg., 1937, Nr. 16, S. 65–67; ebenda, 2. Jg., 1937, Nr. 17–18, S. 79–80; vgl. auch D. Stăniloae, *Un eveniment epochal*, in: "Telegraful Român", Nr. 13, 28. März 1937; sowie S. Cădea, *Preoții și politica*, in: Ebenda; siehe auch die Umfrage in "Curentul", 12. und 21. März 1937.
- ⁶⁰ "Telegraful Român", Nr. 35, 29. August 1937.
- ⁶¹ DANIC, fond Direcția Generală a Poliției, Nr. 44/1937, f. 13.
- ⁶² V. Pășcău, *Preoțimea în parlament*, in: "Telegraful Român". Nr. 97, 28. November/11. Dezember 1923.
- ⁶³ Ebenda.
- ⁶⁴ "Telegraful Român", Nr. 35, 29. August 1937.
- ⁶⁵ I.V. Feleac, *Dictatura disciplinei*, in: "Telegraful Român", Nr. 61, 26. August 1933.
- ⁶⁶ Bekenntnis anlässlich des Besuchs Carlos II. in Hermannstadt, "Telegraful Român", Nr. 54, 30. Juli 1932.
- ⁶⁷ D. Stăniloae, *Lozinci regale pentru Biserica*, in: "Telegraful Român", Nr. 7, 10. Februar 1935.

INDIVID ȘI COMUNITATE ÎN EUROPA CENTRALĂ ȘI DE EST

Victor Neumann

Problema de la care plec este una care privește însăși funcționalitatea statelor central și est europene în contextul apariției noilor organisme politice supranaționale. Spre a deschide o perspectivă cel puțin acceptabilă în abordarea acestei teme am să supun discuției două noțiuni care se referă asupra evoluției sociale, anume, *individ* și *comunitate*. Am preferat acestea și nu altele apreciind că ele sunt între cele mai semnificative pentru înțelegerea evoluției istorice a statelor amintite, pentru aflarea diferențelor care despart Centrul și Estul Europei de Occident. Am luat în considerare faptul că o examinare critică a datelor istorice ar putea să grăbească procesul de desprindere de vechile mentalități, sensibilități, tradiții care au blocat evoluția firească spre modernitate a societăților din amintita zonă. Ipoteza de la care am pornit arată că politicul nu a fost și nu este în măsură să acopere marile probleme ce țin de formarea persoanei și a colectivității, nu a putut și nu poate să suplinească instrumentele culturale care joacă rolul fundamental în crearea punților de legătură dintre persoane, grupuri, comunități. Pedagogiile profesate în ținuturile mai sărace ale continentului au neglijat (cu bună știință uneori, inconștient, alteori) rolul individului și al comunității în structurarea societății moderne. Motivul? Ceea ce știm este că nu existau instituțiile necesare pentru informarea și formarea oamenilor și nici condițiile economice pentru structurarea comunităților în jurul unor idei productive care să satisfacă interesele personale și de grup.

Cum definim termenii de *individ* și *comunitate*? În accepțiunea relativ curentă, prin *individ* se înțelege o persoană cu gândire, simțuri și idei proprii, capabilă să ia decizii și să acționeze în mod responsabil¹. În accepțiunea lui Kant este vorba de omul care a ieșit din starea de minorat, ceea ce se observă în curajul de a se folosi de propriul său intelect fără ajutorul altuia². O definiție și mai simplă a fost formulată de Ortega y Gasset. Potrivit lui, individul este personalitatea autonomă care adoptă în fața vieții o atitudine conștientă³. *Comunitatea*, în schimb, presupune un grup de oameni care lucrează împreună. Înalta formă a comunității este prietenia și ea se va realiza deplin în cazul în care individul va refuza să rămână singur cu fericirea lui. Numai dacă natura polis-ului permite forme sociale cu o existență proprie, numai atunci prietenia este capabilă să exprime în viața concretă comună supremul bine și suprema

fericire umană⁴. Întrebarea pe care mi-o pun este următoarea: în ce măsură intelectualii Europei Centrale și de Est au cunoscut sensurile multiple ale acestor noțiuni și ce rol le-au atribuit atunci când au inițiat modernizarea regiunilor lor natale?

Ținând seama de evoluția societăților zonei în ultimii 150 de ani mi-a fost cu neputință să nu constat că undeva s-a strecurat o eroare gravă atunci când au fost receptate ideile revoluționare moderne și s-a trecut la constituirea grabnică a statelor naționale. *Eroarea constă în aceea că – vom insista asupra ei când vom invoca exemplele oferite de istorie – apariția statului central și est european nu a fost o încununare a aspirațiilor sociale (trebuia să fie) cum obișnuiesc să pretindă istoriografiile construite pe idealul etno-național. Aceasta pentru că individul și comunitatea nu erau pregătite spre a opta în cunoștință de cauză. Cu alte cuvinte, condițiile culturale și economice nu indică necesitatea comunităților de a se organiza potrivit structurilor statale ale Europei occidentale. De aici vom înțelege ceva mai corect de ce s-au derulat, pe toate planurile, evoluții paralele ale Vestului cu acelea ale Estului⁵. Mă grăbesc să precizez că – în pofida conținutului ei neobișnuit – observația de mai sus a avut în vedere înrudirile spirituale ale Europei Centrale și de Est cu Occidentul; a luat în seamă faptul că maturizarea inteligenței s-a petrecut (și se petrece) sub influența covârșitoare a izvoarelor culturii apusene; că idealul civilizației anglo-franceze a străbătut medii sociale relativ întinse pe toată suprafața continentului; că însăși organizarea statală a avut și are ca model pe aceea a marilor țări vestice. Persistența limbajelor culturale și politice distincte m-a făcut să cred că mersul paralel al lucrurilor a fost și în parte a rămas o realitate demnă de semnalat și de argumentat atâta timp cât tentația integrării în supranațional pare să devină opțiunea fermă a țărilor situate în spațiul central și est-central al continentului. Este o încercare onestă de a semnală eroarea inițială. În acest sens, testele critice pot fi utile, iar înțelegerea mai apropiată de realitate a trecutului ar putea contribui la schimbarea paradigmei.*

Modernizarea la care astăzi din nou aspiră societățile din Europa Centrală și de Est a fost posibilă în Vest după ce individul și comunitatea au dobândit setul de valori necesar valorificării capacității de muncă și de creație. Istoria indică drept început al acestui proces epoca Renașterii și a Reformei. Adică, momentul în care italienii, francezii, englezii, olandezii descoperă revoluția făptuită de Grecia antică, anume, *posibilitatea de desprindere de societatea organică-tribală prin admiterea folosirii spiritului analitic și critic*. Desigur, acest început este realizat de oameni exemplari, de minoritatea reprezentată de scriitori, artiști, arhitecți, oameni de știință. Ceea ce este interesant este că nu doar individualitățile își revendică în acea împrejurare dreptul la gândire, acțiune și existență proprii, dar și masa de locuitori resimte ca pe o necesitate restructurarea tipului de relații sociale. Viața comunitară va dobândi primele

sale valențe moderne o dată cu acceptarea diviziunii muncii și o dată cu apariția economiei de schimb în care rolul banului devine fundamental. Mutațiile în comportamentul individului se schimbă și la acest lucru o contribuție notabilă o aduce Reforma luterano-calvină care pune accentul pe cunoașterea Bibliei și formarea conștiinței persoanei, pe ideea de comunicare directă cu divinitatea a fiecărui individ și emanciparea de sub servituțiile impuse de ierarhia bisericii catolice. Se petrece atunci cel dintâi pas decisiv în sensul desprinderii de societatea magică, de acel gen colectivist de viață în care personalitatea oamenilor fusese complet anulată. Procesul este de durată, însă el va avea rolul structurării comunităților.

Cred că fenomenele de criză care se derulează în fostele țări comuniste sunt rezultatul unei istorii care nu coincide doar cu aceea a dictaturii comuniste și că e util – spre a înțelege evoluția ideilor sociale și politice – să încercăm să revedem faptele în durata lungă a istoriei. La o analiză atentă a segmentelor sociale care au provocat tranziția dinspre medieval spre modern observăm nu numai o distanță în timp în raport cu Occidentul, dar și o diferență în ceea ce privește numărul acelor ce optează pentru transformarea modului de viață și de guvernare. Retardarea gândirii politice, respectiv, inexistența momentelor pregătitoare pentru intrarea în modernitate a unor segmente sociale mai largi a presupus așa numita "ardere a etapelor". Ea s-a petrecut în cazul comunităților central și est europene în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Să admitem că absența creațiilor originale ale Renașterii sau inexistența Reformei bisericii catolice a fost un factor semnificativ care a contribuit la întârziere. În unele regiuni precum acelea poloneze, cehe, slovace, croate, transilvane a avut loc un ecou al Renașterii și al Reformei. Impactul a fost însă minor și el nu s-a resimțit decât în cazul segmentelor sociale privilegiate. Cum altfel să vedem lucrurile de îndată ce două secole mai târziu, în evul luminilor, majoritatea populațiilor zonei trăiau fără știință de carte? Astfel a fost posibilă polarizarea societății, pe de-o parte un grup de aristocrați nesemnificativ numeric, pe de alta, o masă nestructurată, lipsită de șansa de emancipare de sub dominația administrației laice și bisericești. Fenomenul, de sorginte medievală, se prelungește până în secolul al XX-lea, favorizând ascensiunea regimurilor politice totalitare. Perioada interbelică ne oferă mostre suficiente în acest sens, de exemplu: diferențele enorme între orașeni și săteni, între munca agricolă și aceea industrială, între burghezia de sorginte aristocrată și o muncitorime firavă aflată în căutarea propriei identități. Să ne aducem aminte de ceea ce spune Popper despre o așa-zisă configurație socială asemănătoare aceleia mai sus invocată. Potrivit filosofului aceasta indică supraviețuirea societății închise care seamănă cu "o unitate semi-organică ai cărei membri sunt ținuti laolaltă prin legături semi-biologice – de rudenie, conviețuire, participare la eforturi comune, la primejdii comune, la bucurii și necazuri comune". În acest tip de societate nu există competiție pentru statut între membrii ei, iar instituțiile sunt sacrosancte.

Pentru ca să se realizeze tranziția spre societatea deschisă e nevoie de o revoluție care să fie resimțită profund, adică, dezbateră critică să contribuie la analiza tabuurilor, a funcționării organismului social, la dezvăluirea aspectelor iraționale care domină activitatea instituționalizată a oamenilor.

În amintitul caz al zonei central europene programul de emancipare al celor mulți avea să deuteze nu ca o aspirație pornită de jos, ci ca o necesitate resimțită de Imperiul habsburgic. Mercantilismului austriac i se datorează prima încercare de organizare a învățământului, a administrațiilor regionale și a economiei pornind de la încurajarea structurilor sociale specifice Europei luminate. Dinamic a fost segmentul subțire de intelectuali care s-a pregătit în universitățile timpului, Viena, Paris, Berlin. În ceea ce privește Sud-Estul, rolul amintit a fost jucat de învățații greci care străbătuseră Europa și care fuseseră inspirați mai ales de contactul prelungit cu școlile italiene. Pe fondul în care populația urbană era nesemnificativă, la fel și structurarea pe meserii și profesii, intelectualii vor deveni acea categorie de mijloc ce trebuia nu doar să pledeze pentru ideea de modernizare și pentru beneficiile ei, dar să o și facă. Prin urmare, se poate pune semnul egalității între aspirațiile revoluției pașoptiste franceze și acelea ale revoluțiilor din Europa Centrală și de Est? Sunt comparabile situațiile dacă le privim din perspectiva pedagogiei individului și a pedagogiei comunitare? O simplă evaluare a rolului individului în mediile anglo-saxone, a ascendentului istoric al orașelor-state italiene, al comunităților municipale olandeze arată cât de lipsite de fundament sunt apropierea. Încă în secolul al XVII-lea în Scoția are loc o difuzare în profunzime a culturii scrise, o multiplicare fără precedent a pregătirii pe specialități (ca exemplu, micii proprietari – adică agricultorii – reprezentau 25% din studenții universității din Glasgow). În aceeași perioadă Europa danubiană se afla abia în faza alfabetizării. Educația în Anglia era mult mai avansată în raport cu întreaga Europă continentală. Clericii bisericii anglicane fuseseră alfabetizați în proporție de 100% încă din secolul al XVI-lea. La sfârșitul secolului al XVII-lea o singură categorie socială rămăsese într-un procent de aproximativ 50% analfabetă, aceea a servitorilor și a muncitorilor necalificați⁷. Iată cum se explică formidabila deschidere a insularilor. Imperiul britanic devine o forță mondială în contextul în care majoritatea segmentelor sale sociale participă în mod conștient la o revoluție industrială, premisele unui atare proces fiind regăsite în educația religioasă și în structurarea civilizației în jurul preceptelor anglicanismului⁸. Idealul unificării Italiei în secolul al XIX-lea este susținut de o comunitate a cărei formare debutase la sfârșitul evului de mijloc și în epoca Renașterii. Cazurile Veneției, Genovei, Florenței sunt mai mult decât convingătoare atunci când căutăm să înțelegem rolul avut de viața comunitară în pregătirea intrării în modernitate. Idealul egalității și fraternității proclamat de Marea Revoluție Franceză este precedat de un lung proces de culturalizare și de formare a clasei de mijloc.

Tragedia Europei Centrale și de Est este tocmai lenta modernizare a segmentelor ei sociale, absența educației în beneficiul individului și a comunității. Identitatea culturală a Europei Centrale este un dat istoric incontestabil. Convergențele de natură să depună mărturie pentru o unitate în diversitate sunt și ele o realitate. Statul nu se naște ex nihilo ca în Rusia lui Petru I și a Ecaterinei a II-a. Atunci, de unde izvorăsc minusurile societăților în discuție? Una din explicații este aceea că nu s-a înțeles îndeajuns că majoritatea populațiilor din regiunile amintite trăiau în mediul rural, că acest fenomen perpetuându-se până la mijlocul secolului al XX-lea sau chiar până astăzi, nu putea să favorizeze educația complexă în sensul instruirii individului și, prin mijlocirea sa, a comunității. Cu alte cuvinte nu putea să genereze apariția statului de tip occidental. Clasa de mijloc a imperiului Austro-Ungar, a Vechiului regat al României, a unor întinse regiuni poloneze a fost suplinită de evrei. Consecințele exterminării lor în al doilea război mondial au ieșit în evidență mai ales după căderea sistemului totalitar comunist.

Este adevărat că păturile urbane formate din negustori, meșteșugari, funcționari și intelectuali au avut o atracție ieșită din comun pentru instruire. Tot atât de real este că desprinderea de modul de raportare instinctuală și emoțională la lume nu s-a putut petrece pe fondul păstrării privilegiilor medievale ale aristocrației. Exemplele polonez, maghiar și românesc sunt revelatoare din acest punct de vedere. E și acesta un motiv suficient de temeinic pentru ca invocarea nostalgică a Europei Centrale, ca ideal de unitate politică, să fie făcută în cunoștință de cauză⁹. O țară sau o regiune care nu are fundament social solid constituit, adică segmente instruite, capabile să înțeleagă discursul științific și tehnologic al timpului nostru nu are șansa intrării în competiție. Țări precum Cehia, Polonia și Ungaria indică un avans în ceea ce privește compatibilitatea cu sistemul vest european. Startul cu mult mai bun decât al altor țări din același areal se datorează revoluțiilor social-politice și spirituale produse în deceniile al VI-lea – VII-lea. Fenomenul trezirii conștiinței unor largi segmente ale amintitelor comunități cehă, polonă și maghiară este dovada unei prime maturități sociale de anvergură. Atunci când cooperarea este posibilă se naște și șansa de a construi ceva împreună. Dar, semințele cultivate la finele secolului al XIX-lea, rolul școlii, al educatorului, al multiplicatorului de orice fel a ieșit în evidență abia după tragediile secolului al XX-lea. Parțial, sub influența acestor modele, parțial, sub impactul evenimentelor din 1989 ori prin impulsul dat de tranziția la economia de piață și alte țări din Europa Centrală și de Est se confruntă cu primul lor proces de emancipare socială în profunzime. Acesta este și cazul României, vertebrarea comunității sale fiind probabil dependentă de înțelegerea cât mai exactă a celor două concepte călăuzitoare: individ și comunitate. Altminteri, teoriile organicității etno-naționale nu vor fi uitate¹⁰.

¹ Apud *Dictionary of contemporary English*, British National Corpus, 1995.

² Apud I. Kant, *Was ist Aufklärung?* în Kant, *Werkausgabe XI*, Herausgegeben von W. Weischedel, Suhrkamp, 1978.

³ Ortega y Gasset, *Spania nevertebrată*, Humanitas, Traducere din spaniolă, note și cuvânt înainte de Sorin Mărculescu, 1997, p. 96.

⁴ Apud Hermann Deuser, *Metaphysics of community*, "The Journal of Speculative Philosophy", vol. XI, nr. 2, 1997, pp. 82–83.

⁵ Geert Hofstede este de părere că dobândirea unui discernământ privind diferențele în modurile dominante de gândire, simțire și comportament între națiuni a devenit o problemă urgentă. Vezi G. Hofstede, *Managementul structurilor multiculturale. Software-ul gândirii*, Traducere Gabriela Ochiană, Ed. Economică, 1996. Nu mai puțin urgentă a devenit și problema compatibilizării setului de valori, de îndată ce ideea fundamentală a politicii europene contemporane este integrarea unor națiuni într-un sistem federal care să fie aplicabil în toate țările membre.

⁶ Karl Popper, *The open society and its enemies*, Routledge and Kegan Paul, London, 1966 (traducere în limba română, D. Stoianovici, Humanitas, 1993, vol. I, p. 198).

⁷ Vezi statisticile privitoare la britanici la W. M. Mathew, *Glasgow Students, 1740–1839*, în *Past and Present*, nr. 33, 1966 și la L. Stone, *Literacy and Education in England 1640–1900*, în *Past and Present*, nr. 42, 1969, apud Pierre Chaunu, *La civilization de l'Europe de Lumieres*, B. Arthaud, Paris, 1971 (traducere în limba română de Irina Mavrodin, Meridiane, București, 1986, vol. I, pp. 194–198).

⁸ Arnold Toynbee, *A Study of History*, 12 volume, 1934–1961 (*Studiu asupra istoriei*, sinteza lui D.C. Somervell, 2 volume, traducere Dan Amedeo Lăzărescu), Humanitas 1997.

⁹ Vezi studiile lui Milan Kundera, Mircea Eliade, Czesław Miłosz și Andre Reszler cu accent disproporționat pe cultura de elită în volumul *Europa Centrală. Nevroze. Dileme. Utopii*, ediție de Adriana Babeți și Cornel Ungureanu, Polirom, Iași, 1997.

¹⁰ S-au făcut evidente apropieri între punctele de vedere interbelice și acelea de astăzi în legatură cu conceptul de etnic în revista *Academica* sau în prefețele (scrise chiar de cercetători competenți) unor ediții recente din operele intelectualilor români interbelici. Exemplul ediției Mihai Ralea, *Fenomenul Românesc*, Albatros, 1997.

CONVORBIRI LITERARE.

Apare la 1 și 15 a fiecărei luni.

Abonamentul pe unu anu pentru România liberă 1 galben; pentru Austria 5 fl; pentru Germania de Nordu 1 galben; pentru Svțera, Belgia și Italia 15 franci; pentru Franția și Spania 20 franci.
— Abonaantele se facu numai pe unu anu întregu: în Iassi la Tipografia Societății Junimea și la librăria Junimea; în Bucuresci la librăria Socce & Comp.

SUMARIU:

Studii asupra stărei noastre actuale, de D. A. D. Xenopol.
O casă neagră, novelă de D. I. P. Florentin.
Neuitare; Goana; Doru; Tablou; poezii de D. I. Negruzzi.
Correspondență.
Anunțuri.

Studii asupra stărei noastre actuale.

I.

Dacă antichitatea ar fi ajunsă în timpurile moderne întreagă și nestinsă, prăful ce s'ar fi trasu din comorile ei ar fi fostu mai micu.

Acestu aforismu cuprinde în sine unu ade-văru, acărui desvoltare, ne va lumina asupra unui mare neajunsu a stărei noastre de astăzi, față cu civilizațiunea Europei.

Ca punctu de purredere a-celor ce avemu de spusu stabilim analogia următoare, care de sigur nu va fi contestată de nime: Civilizațiunea Europei moderne e datorită în mare parte atingerii spiritului barbaru cu civilizațiunea antică; renașterea vieței noastre, atingerii spiritului nostru cu civilizațiunea epusună.

Năvălirea barbarilor combinată cu decăderea morală și intelectuală a lumei antice rupse firul progresului omenescu. Producerele

mărețe ale spiritului anticu — arta și știința elină, dreptul și organizarea statului romanu — erau tot atât de puțin înțelese de barbarii năvălitori cât și de Romanii și Grecii de-generați. Spiritul Europei reincepă o desvoltare oare cum din capetu și în parte independentă de inriurirea antichității, deși aceea ilu incunjură încă din toate părțile, și merse astfelu înainte până ce ajunse în stare de a pute legă eară firul disvoltărei de civilizațiunea antică. Aceasta se întâmplă la renașterea științelor și artelor în secolele XV și XVI, de când începe civilizațiunea Europei moderne, pe când lunga perioadă cunoscută sub numele de Evul-Mediu este numai desvoltarea pregătitoare a spiritului europeanu pentru a fi în stare să continue progresul anticu.

Dacă privim la istoria noastră, vedemu că ne înfăpșează aceleași faze, deși în perioade diferite. Până către începutul seculului de față, Românii au fostu în epoca Evului-Mediu a istoriei lor. Caracterele acestei perioade le regăsimu în istoria noastră, ori unde ne vomu întoarce, atât în bine cât și în rău; din contra, în zădar vomu căută semnele distinctive ale civilizațiunei moderne la noi, până la

inceputul seculului acestuia. Virtutea neînfricoșată, luptele politice și religioase, o țeșătură nesfârșită de ambițiuni, înălțări și căderi, în unu cuvânt, o mișcare mai mult fizică, esterioră, decât o mișcare a ideilor caracterizează Evul-Mediu atât al Europei cât și pe al nostru, cu deosebire, că pe când în Europa religiunea joacă adesea rolul de căpitanie, la noi a fostu totdeauna politica, raporturile de putere și de dominare, centrul în jurul căruia s'învîrte istoria noastră — în timpurile mai fericite luptele pentru neatârănare; în cele de durere, perșetoarele lupte de intrigă și de partidă. În acestu timpu îndelungatu care se sfîrșî mult mai târșiu la noi decât în apusul Europei, avurēmu deci momente însemnate de viață, a căror înriurare în bine și în rău stă încă puternică înaintea noastră; avurēmu resboinici și politici însemnați în sfera lor, avurēmu și timpuri de schinuire precumu le-au avut și Europa — aceasta prin dominarea papală și urmările ei, noi prin acea a Farnarioșilor.

Dară atăta numai amu avutu și nimicu mai mult; căci dacă căutāmu caracterele distinctive ale timpurilor moderne — științele, artele, industria, comerșiu, rafinarea moravurilor, slăbirea credințelor religioase, în unu cuvânt după mișcarea interioră — toate aceste nu le întâlnimu la noi în unu modu care să aibă o influență puternică și definitivă asupra vieței noastre, înainte de inceputul seculului acestuia. Scimu pre bine că amu avutu încă în seculu al XVI-le o universitate la Cotnaru și că școala lui Vasile Lupu datează de pe la 1640; dară cine va pretinde că aceste institute au avutu o mare înriurare asupra

desvoltărei noastre, de vreme ce unul dispare fără urme, celalaltu renasce abie în timpurile noastre după o lungă amôrșire? Până în seculu nostru în zădar căutāmu o literatură de o întindere și o valoare deosebită; și cu toate că ne rămase ici și cole câte o chronică de o nespūsă valoare istorică, sau chiar câte unu monumentu literaru, nu putemu de locu pretinde că asemenea scrieri aru avē unu altu caracteru decât memoarele istorice ale Evului-Mediu germanu, francezu sau englezu, sau că aru fi de o valoare superioară literaturii aceluiași timpu a acestoru popoare. Literatura cea mai însemnată a Romānilor până pe la inceputul seculului nostru, este literatura populară, de a căreia avuție abie amu inceputu a ne face o idee, de când s'a pusu a se culege, și a se scăpă astfelu de peire această floare care se vestejesce la suflarea civilizașunii. Dară literatura populară e tocmai caracteristică Evului-Mediu, și peirea ei semnu timpurilor moderne. Desvoltarea teatrului și a poesiei dramatice e de șigur unu din cele mai însemnate caractere ale acestoru timpuri, oare cum semnu momentului în care șpiritu modernu intră în unu poporu. Teatrul se fundează în Francia cam pe la 1550, în Anglia puțin mai înainte; în Germania teatrul devine unu institutu de însemnată abie pe la 1620 prin așa numiți „comedianți engleji.“ La noi însă, înființarea chiar a teatrului cade în seculu de față. Literatura în sensul propriu a cuvântului nu are la noi o vechime mai mare decât o jumătate de seculu, și e încă departe de a cuprinde în sine toate formele sub care fantasia obicinuiesce a se manifestă. Cât despre arte, științe comerșiu, industrie, ele abie că

încep să luăm unu avântu pe ici pe cole. În unu cuvântu, pentru ori ce omu care vede lucrurile așa cum sunt, care caută să înțeleagă unde se află, ce e de făcutu și ce e cu puțință de făcutu, și care nu își aruncă singuru unu vîlu peste ochi care să-lu orbească asupra stărei noastre și să-lu facă să creadă că avem toate, că în toate suntemu cei ăntei și că nu ne mai rămâne decăt a ne mândri de cele ce amu produsu, — pentru ori ce omu cu minte, ăicu, părerea că istoria noastră până pe la începutul seculului acestuia a fostu în perioada Evului-Mediu, și că abie de atunci a intratu în perioada modernă va fi unu adevêru neresturnatu.

Tot atât de vederat e acuma că precum avântul Europei moderne e datoritu mai cu samă atingerii spiritului seu cu comoarele antichității, așa și avântul Românilor e datoritu atingerii spiritului lor cu civilizațiunea apusană. Doveđi pentru aceasta credemucă nu va cere nime, și de aceea nu voimu a le mai înșiră.

Deci Evul-Mediu a Europei se sfîrșește cîtră secolul al XV-le, cînd Europa venindu în atingere cu spiritul anticu, leagă earăși firul desvîltărei de progresul lumii vechi.

Evul-Mediu a Românilor — căci pentru ei încă nu ne e datu a numi o țară — se sfîrșește pe la începutul seculului al XIX-le, cînd spiritul lor vine în atingere cu civilizațiunea apusană.

Până aici analogia; de acuma începe deosebirea, și din ca vomu vedê unde stă neajunsul pozițiunei noastre, față cu civilizațiunea Europei, în asemănare cu pozițiunea în care se află Europa față cu civilizațiunea antică.

Popoarele Europei venirê în atingere cu

producerile unei civilizațiuni dispărute; noi stămu în fața unei civilizațiuni existente, vie în corpul ei dinaintea noastră. De aici rezultă toată deosebirea stărilor respective a noastre și a Europei față cu isvoarele de unde fie-care a suptu avântul spre progresu, deosebire în douë priviri în nefolosul nostru, și din care una este tema ce voimu a trătă noi acuma.

Partea cea mai însemnată a spiritului anticu nu fû aceea ce remase în memoria popoarelor, pentrucă, după cum amu spus'o, lumea de pe timpul năvălirii nu eră în stare să înțeleagă și să pîtrundă producerile mărețe ale spiritului anticu. Aceste produceri, în fața amestecului de neamuri ce eși din năvălirea barbarilor, erau asemenea unei cărți mari, frumoase, puse înaintea unui copil care nu cunoaște încă cheia cetirei. Precum în amintirea lui se păstrează numai forma esterioră, coloarea și poate înfloririle legăturai, eară nici de locu comoarele de înțelepciune și de frumuseță adevărată ce stau ascunse sub literile tipărite în ea — astfelu și în memoria lumii de atunci remase de siguru căte una și alta din cele ce compuneau viața antichității, dară principalul fû neînțelesu. Ca prin unu instinctu despre mărirea lumii ce dispăreă, se continuă învățătura limbilor latine și eline, care ănsê se desfăceau din ce în ce de pe bazele existenței lor, de popoarele ce le vorbise, și treceau în starea de limbi moarte. Texturile opurilor nemuritoare furê întrebuițate ca modele de prescriu pentru pedeapsa călugărilor care greșeau intru ceva. Resturi din formele administrațiunei romane, unele din principiile de dreptu cele mai însemnate se păstrează, și influențează asupra

constituirea novelor state barbare... Dară toate aceste amintiri erau numai coaja, nu miezul obiectelor de la care purcesese. Pentru ca spiritul civilizațiunii antice însuși să reînvie, trebuia să se producă un spirit care să-i dea viață. În cărțile muceđite prin beciurile monăstirilor, în statuele îngropate, în templele și amfiteatrele ruinate de timpuri și de oameni, zăcea o lume întinsă, produsul și imaginea unei vieți bogate, unei mișcări puternice a sufletului omenesc. Această lume de urme trebuia reînviată, precum reînvie spiritul geologului lumile antediluviane din urmele plantelor și a scoicelor în tărâmurile sădite peste ele. Din fiecare, carte pornea câte o rață de adevăru, din fie-care statuă, templu sau poezie câte o icoană a frumosului; dară ele se perduse până atunci în infinitu, nefiind o oglindă care să le resfrângă, un mediu care să le oprească și să le concentreze. Oglinda pentru producerile sufletesci e însă numai sufletul, și până nu se șterse ceața care împedecase până atunci resfrângerea lor în sufletul omenirii europene, lumea antică în partea ei cea mai bună, fu pentru el o literă moartă.

Când spiritul europeanu ajunsese însă la punctul de a pute simți valoarea ce s'as-cundea sub formele ce până atunci stătuseră neînțelese înainte sa, când elu voi să ioc în sine lumea antică, să o reînvie în propriul său interioru din rămășițele ce îi lăsase — în ce stare o găsi elu atunci? — Cărțile fuseseră copiate și recopiate de călugări, fără nici o luare aminte pentru sensu și idei; cuvintele erau ades legate de cuvinte; frazele de fraze; notele ce vre-unul mai iscusitu făcuse

pe la margini fură copiate de altu ca făcându parte din textu; în fine fiindu lipsă de materialu pentru scrisu, multe opuri însemnate fură acoperite cu o văpsală, pe care apoi se scrieau texturi bisericesci sau se copia vre unu altu autoru. Astfelu eră dejă forma esterioră sub care cele mai multe din opările antichității se prezentau spiritului modernu. Dară aceasta eră puțin: limbile antice, de și studiul lor nu fusese nici odată părăsitu, erau foarte reu cunoscute. Sensul a o mulțime de cuvinte și expresiuni, neînțelesu, mai alesu în limba elină, căci cea latină, ori cât de stricată, tot fusese întrebuințată în dreptu politică și filosofie. Apoi chiar de se înțelegea limba până la unu punctu, sfera de idei ce conținea ea, nu putea fi pătrunsă așa de ușor. Lumea nouă barbară și creștină, cu forme de viață atât de deosebite de cele a lumii antice, civilizate și păgâne, nu putea de odată să-și represinte în modu lămuritu idei și forme dispărute acum de secole întregi din realitatea vieții, și păstrate numai în nișce monumente, a căror înțelegere mecanică presintă deja atâtea greutăți. — În privința științei starea eră și mai grea. Tredițiunea științifică se rupsese cu totul; cărțile de medicină, de astronomie, de matematică erau și mai puțin înțelese, și dinaintea adevărilor științifice conținute în ele, spiritul sta ca dinaintea unor ieroglife. Dreptul de care aveă atâtea nevoie societatea acelu timpu, în care pe de-o parte domină forța, pe de alta unu instinctu nelotăritu dar puternicu începuse a se arăta în contra-i— dreptul românu pe care biserica începuse a-lu aplică cu succesu, și spre care se întoarseră în curându multe spirite alese, eră adunatu

in o compilațiune*) curioasă compusă din bucăți culese de prin opurile juriștilor Români, din legile împăraților, mai cu samă a celor creștini de la Constantin înainte, și din reformele lui Justinianu însuși, deci cuprindea in sine elemente foarte variate, din diverse timpuri și împrejurări, acărora înțelesu și relațiune nu puteau fi pătrunse decât după unu studiu de seculu întregi, și care astăzi încă ocupă spiritul unei sume de învățați ai Europei.

Astfelu ne se presintă adevărul și frumoslulu celu cuprinsu in scrisoare. Dacă trecemu la arte, găsimu alte pedici și greutăți. Templele, monumentele fusese in mare parte sfărâmate de timpuri sau de fanatismul creștinescu; statuile cele mai multe erau ciuntite și îngropate sub țerina ruinelor.

Din ori ce parte deci spiritul europeanu tindea a pătrunde in lumea ce zăcea in rămașițe dinaintea sa, elu întâlneă pedeci pe care trebuia să le învingă înainte de a pătrunde in interiorul comoarelor ce erau să-i dea o viață cu totul nouă și puternică. Texturile trebuiau lămurite, interpunctate pentru a scoate din ele unu sensu, lipsele umplute prin conjecturi pentru a lega ideile de o laltă, vâpselele șterse pentru a celi, sau a găci mai bine, ceea ce stătea ascunsu dedesubt. Cuvintele, expresiunile, sensurile trebuiau înțelese; și deci studiul limbilor antice reluat cu energie. Opurile, fiind copiate adese ori și in diverse locuri, presintau o nenumărată mulțime de variante, care trebuiau confrontate pentru a se alege sensul celu mai potrivit. din toate aceste se explică cum de filologia și critica au fostu cele întâi științe ale Europei

moderne. In științe trebuiau întâi înțelese noțiunile elementare și apoi pătrunsu cu înțetul in opurile lăsate de antichitate. In dreptu asemenea trebuiau înțelese noțiunile de dreptu, și cu ajutorul lor căutatu a pătrunde in adâncu raționare a iuristilor Romani, de aci apoi a se pași abie la aplicarea practică a principiilor de care aveă atâtă trebuință societatea acelu timpu. Cât despre obiectele de arte, munca fizică trebuia să le scoată la lumină, lucrarea intelectuală să implinească ceea ce lipsea, întâi prin fantasie, in curându apoi prin faptă, pentru a se bucura astfelu de frumoslulu după care sufletul aspira atât de tare.

Atingerea spiritului Europei cu lumea antică avu deci de efectu de a-lu împinge la o activitate puternică interioară care indirect îi aduse mult mai multu bine decât cunoșcerea cuprinsului însuși a comoarelor antichității. Resultatul principala a silințelor ce-și dădeau filologii) pentru înțelegerea autorilor nu fu atâtă înțelegerea însăși a acestora, cât spiritul de alegere și de critică la care se deprinseră cei ce se dădeau la astfelu de ocupațiuni, care spiritul se răspândi in curându in toată părțile, și avu o înriurire atât de puternică asupra Europei, încât formează unul din caracterele fundamentale ale desvoltării sale. Efectul principalu al muzeelor de arte ce se ridicară in toate părțile, nu fu atâtă contemplarea frumosului, ci obicinuirea spiritului de a restaura elu însuși ceea ce lipsea, o exercitare a fantasiei a căreia urmări se arătară in curându in noua producere artistică ce se născu mai întâi in Italia. In științe*

*) Acela a lui Justinianu cunoscută sub numele di *Corpus juris*.

*) Și e de notatu că ori ce omu învățatu era pe acelu timpu și filologu.

nă profitare atăta spiritele de însăși adevărurile conținute în opurile științifice remase, pe cât de munca ce costă înțelegerea lor, și care deschise calea unui spiritului științific independent. În dreptu, folosul cel mare de-și mai îndepărtatu nu fu aplicarea principiilor dreptului român, ci lucrarea intelectuală necesară pentru a descurcă și înțelege aceste principii, care nu se presintau minții în cărți școlare clare și lămurite, ușoare de înțelesu pentru ori și cine.

În unu cuvântu, profitul ce-lu avu Europa din atingerea sa cu rămășițele lumii vechi, rezultă mai cu samă din activitatea intelectuală ce trebui să desvolte pentru a învinge piedicile de totu soiul ce se opuneau petrun-derei în ele. În acestu sensu avemu dreptul de a spune că „dacă antichitatea ar fi ajunsu în timpurile moderne întreagă și neatinsă, prefitul ce s'ar fi trasu din comorile ei ar fi fostu mai micu.”

Și de sigur numai acele cunoștințe pe care ne le agonisim cu greutate pătundu în adevăr în spiritul nostru; numai ce amu câștigatu prin noi înșine se încorporează oare cum cu însăși ființa noastră. Totu ce intră în spiritul sub forme ușoare, pregătite gata pentru a pătrunde în elu, fără ca să mai fie nevoie de o încordare deosebită a acestuia spre a și le apropia — nu ne aduce decât unu folosu îndolnicu. Se introducu astfel în mintea noastră numai cunoștințe străine, lucrări cășcigate cu sudoarea altora; se înfrumusețează spiritul nostru cu ornamente străine, dară nu se frământă însăși natura lui, nu se amestecă nu se încorporează cu elu nimica. Stau nu-mai pe suprafața lui ca oloiu pe apă; o pătură străină peste același spiritul, o auri-

inșălătoare peste aramă sau cel mult argintu.

Și tocmai la astfelu de stare nenorocită suntemu noi Românii condamnați, față cu elvilisațiunea apusană. *Avendu dinaintea noastră nu rămășițele ciuntite și fărâmate a unei vieți dispărute de multu timp, ci unu corp imensu în deplină activitate și în floarea dezvoltării, suntemu condamnați a primi toate gata...* De ne trebuie o constituțiune nu avemu nevoie de a trece prin sute de încercări pentru a vedea care e mai potrivită cu caracterul nostru, ci introducemu vre una gata ce ne o presintă Europa; de ne trebuie unu codice nu trebuie să ne chinuim în timpu de ani și de secole pentru a înțelege o legislațiune minunată, dar străină și cuprinsă în o formă plină de greutate și a deveni astfelu singuri în stare de a produce unu codice, ci traducemu unul gata, claru, întocmitu pentru aplicare. Dacă ne se înfăpșează întrebări îndolnice, știința și jurisprudența străină, care a găsitu răspunsurile după muncă îndelungată, ne stau deschise. Dacă voim a cunoaște conținutul scrierilor antice, nu ne trebuie să stabilim texturile, se criticămu, se căutăm a înțelege ideile autorului; edițiuni corecte și comentarii învățate ne le presintă Germania, traduceri și studii pline de finețe și eleganță le găsim în Franța. De avemu nevoie de diversele științe, nu suntemu siliți a cerceta, a face descoperiri, căci științele sunt deja înaintate în Europa, și pre destul dacă putemu să ne apropiem știința și câtă este... Și așa mai departe în cele mai multe din ramurile vieții noastre; peste tot locul suntemu condamnați a avea toate gata, pregătite de alții, nu avemu nevoie de a ne încorda spiritul

pentru altă activitate decât pentru cea a memorisărei sau a pătunderei unui înțelesu mai mult sau mai puțin ușor, eară nici de cum pentru o activitate creatoare, singură de unu meritu adevăratu. In scurtu, diferența între starea noastră față cu Europa și starea acesteia față cu civilizațiunea antică este, că *Europa au învățatu fără profesori — și că noi și căt învățamu, învățamu numai cu profesori*. Că e mai ușor, e clar — dară că e spre ne-folosul nostru e din nenorocire și mai clar.

Tendința unui poporu care vra să lese urme in istorie trebue să fie aceea de a contribui intru ceva la binele comunu al omenirei. Aceasta nu o va pute ajunge prin adoptarea producerilor gata a unui altu poporu—acestea remănu a celui ce ce le-au produsu, ori și căt le-amu schimbă și naționaliză — ci numai prin creațiuni nou, prin noue adevăruri descoperite care să vină in folosul omenirei intregi, prin noue icoane a frumosului de care să se bucure sufletul ori căruia, in fine prin îmbunătățirea formelor de viață care să mă-rească fericirea omului intru căt e cu puțință. Numai astfelu unindu silințele sale cu acele a restului lunei pentru măreața realizare a idealului omenescu, va avē și dreptul de a fi numitu între intemeietorii săi, și nu va fi ca trântorul ce se folosește numai de munca străină fără a adăogi nimica din propria sa sudoare. Dar pentru a produce de sine trebue ca spiritul să se deprindă la o activitate creatoare, la o activitate astfelu că se lucreze elu însuși la ceva nou și să nu iee numai in sine produse gata făcută de alții. Cătu timpu vomu învăța dreptul după compendiile și comentariile minunate ce stau deschise tuturor, cătu timpu vomu studiă, ori căt de perfect

medecina, matematica, sciințele naturale etc. câte stau depuse in opurile străine cătu timpu ne vomu mulțămi a cunoasce ori căt de bine istoria cătă e scrisă până acuma—in unu cuvēntu, *cătu timpu nu vomu căută să easă ceva din spiritul nostru și nu numai să între in elu, și anume să easă ceva nou, ear nu o mistuire necomplectă a produ-cerilor străine ce au intratu in elu, atăta timpu nu vomu fi demni a fi considerați că luându parte activă la civilizațiunea Europei, și toate laudele noastre voru fi numai espresiunea unei oarbe zădărnicii*.

Nu că facemu o mustrare țerii noastre pentru starea in care se află. Starea e in mare parte motivată prin puterea imprejurărilor; dar amu ajunsu deja in destul la cunoscința de sine pentru a pune toate silințele noastre spre îndreptarea măcar a a-celoru rēle care sunt cu puțință de îndrep-tatu. Recunoascemu earăși că desvoltarea noastră fiindu încă la răsăritul timpurilor moderne, nu putemu intră de pe acuma in cu-rentul civilizațiunei apusane; dar trebue să ne pregătimu spiritul pentru aceasta, tre-bue să ne învățamu a creă, mai întâi in micu pentru apoi a creă in mare. *Tocmai aice ansă vedemu unu periculu mare pentru spiritul nostru, căci elu primindu toate gata de la civilizațiunea apusană nu are nevoie să creese nimica și nici nu creasă*.

Aceasta este, după cum amu arătat, una din deosebirele pozițiunei noastre față cu civilizațiunea Europei, de pozițiunea acesteia față cu rămășițele civilizațiunei antice, și a-nume in nefolosul nostru.

Singurul mijlocu in contra acestui ne-ajunsu a stărei noastre este *de a îndreptă*

activitatea spiritului nostru spre câmpuri în care să ne putem mișca în mod liberu sau măcar ceva mai neatârnat de producerea altor popoare. În frunte stă de sigur literatura, și această formă de viață este chiar singura în care am produs ceva de sine. Ceea ce avem mai însemnat ca propriu al nostru este literatura) câtă o avem. Dar atâtă nu e destul; trebuie să începem serios și cultivarea celorlalte ramuri de cunoștințe, și pentru aceasta propunem ca principiu: să avem de o cam dată în privire cunoștința țerei și a poporului nostru sub toate punctele de vedere. Se studiăm istoria noastră în modul cel mai serios și după caracterul ce-l are istoria în timpurile noastre**); să studiăm dezvoltarea dreptului nostru din timpurile cele mai vechi pentru a introduce astfel un spirit științific în jurisprudența noastră; să adunăm cu silință literatura populară și căutăm a recunoaște din ea calitățile sufletului poporului nostru; să căutăm a înțelege starea socială și economică în care ne aflăm. În fine, nu numai din partea spiritului, ci și din cea fizică să învățăm a cunoaște țara noastră: geologia, geografia fizică, fauna și flora câmpurilor și a codrilor noștri, geografia plantelor, și câte alte științe care nu aparțin numai rațiunii pure, ci pornesc de la cunoștința unor fapte mai mult sau mai puțin locale, să fie obiectul studiilor noastre.*

Pornind din acestu cercu modestu vomu pute să ne urcăm cu timpul la cultivarea treptată a tuturor formelor vieții ome-

*) Că înțelegem cea bună nu mai e nevoie de spus.

**) Vezi studiul nostru asupra Istoriilor Civilizației în această foaie. Anul II.

nesci. De o cam dată urmându această cale, vomu ave unu folosu din toate punctele de vedere. Pe deoparte vomu adăugi ceva la cunoștințele generale omenești, făcându studii asupra unor obiecte direct mai neatînse, pe de alta vomu introduce o mișcare științifică care va prinde cu atâtă mai curând rădăcină, cu cât va ave de obiectu cunoștința țerei noastre, de la care trebuie să pornim și la care trebuie să ne gândim ori când, ear mai cu samă astăzi, când noi, fiindu încă în timpurile de consolidare a naționalității, unu oare care egoismu naționalu este ertatu și necesaru.*)

Dar numai astfel înțelegem noi iubirea patriei și a poporului seu; prin fapte care să-i asigure sau macaru să-i deschidă unu viitoru—eară nu vorbe și declamațiuni și mai cu samă nu prin laude esagerate și orbire definitivă asupra propriilor noastre merite actuale. De mult ecistă convicțiunea că prin măguliri nu s'a făcutu vre-odată bine unui om; de acelașu lucru aru trebui să se convingă și o țară în privirea unei direcțiuni care în locu de a arăta relele, neajunsurile și a însemna mijloacele spre îndreptare, împinge sufletul încă ténăru al poporului nostru în o încredere înșălătoare, în o mulțămire ba chiar o mândrie cu starea sa de a-

*) Ob erare. A doua deosebire în nefolosul nostru este că Europa are dinaintea sa numai partea cea bună, spiritul unei civilizațiuni; noi ne atingem cu corpul unei civilizațiuni, în care pe lângă elementele bune sunt și multe rele, toate necesare a ori cărei desvăliri. Reul care plutesce la suprafață se lipese mai ușor decât binele care cere muncă și mulțămesc mai greu. De aceea avem nenorocirea de a vedea pătundu la noi, întâi viața apăsului alungându moravurile mai pure a unei stări mai simple, fără însă ca se intre în sufletul nostru și elementele bune—seriositatea, iubirea pentru știință, cultivarea artelor și a industriei, eșercitarea dreptului și iubirea de independență adevărată—care procumpnesc în țerele apăsului relele ce le însoțesc. —

stădi, prin care-i răpesc adevărata putere de care are nevoie spre a progresa, puterea aceea ce o dă silința de a ajunge la unu idealu care plutesce inaintea sufletului nostru și de acăruia îndepărtare suntemu adănc convinși — dară convinși totodată că apropierea de ea este deschisă, dacă numai v'omu avē virtutea și răbdarea de a ne supune muncii.

A. D. Xenopol.

O CASĂ NEAGRĂ.

„Și vă voi urgisi pentru păcatele voastre in fiii fiilor voștri, din neamu in neamu, din seminție 'n seminție.“ Așa s'a scrisu, când s'au scrisu toate.

Mare carte-i cartea ursitei; și in multe fețe! Fețele ei puține-su luminoase, multe-su întunecoase!

Pe o față scrie: „Iubesc pe maică-ta, și pre tatăl-teu!“ De ce pe o altă față scrie atmintrele?

* * *

Cine șede in casa cea neagră, colo in curtea cea părăsită: in ulița dedeparte pre care, nu umblă nimene?

Poarta cea mare nu se deschide niciodată; in curte buruienile căt oamenii; și ușa din față — pe unde a fostu, se vede umplutu cu zidu; și pe unde au fostu ferestrele, au umplutu și peacolo cu zidu. Numai de cătră grădina a remasu o fereastră nezidită. Cine ar ascultă la fereastra aceea, ar auđi cântece, căt la începutul lor ar fugi de pe acolo, ca să nu le audă capătul; și la întunecarea

noptii ar vedē pe unu moșneagu intrându in grădină pe o ușiță ascunsă, mergēdu drept la fereastra casei și dāndu cuiva in casă pāne și apă; și ar vedē doue māne de omu, cum se ridică la fereastră, și cum ieu in casă pānea și apa. Când se inoptează de totu, atunci se deschide o ușiță mică, și ese din casa cea neagră unu omu, cu pērul și barba cine scie, de căți ani; cu ochii temēdu-se, nu cumva să vadă chipu de omu pāmēteanu. Se duce la trupinele merilor și la buruiine; și le stringe in brațe ferbinte și le sărută cu lacrimi in ochi, șoptindu, că numai ele ăi potu fi de mângāiere, și că să-lu erte, că nu poate veni la ele și ăiua; dar să teme, nu cumva să zărească chipu de omu. Apoi earăși se furișează in casa cea neagră.

* * *

Iorgu Albanu și-a plinitu anii de tinerețe, in străinătate, și legea i-a datu in mână toată averea casei lor, pentru că eră singuru in viață din familie.

Elu a intratu in casa cea ca și unu castelu, și când s'a vādutu singuru in mijlocul întregii avuții părintesci, i-a venitu uritu. S'a dusu dară mai āntēi la mormintele tatălui sen, a mumei sale și a fratelui său, și a seditu viorele pe deasupra lor. Când voru cresce viorelele, ăi va părē, că-su vorbele celoru scumpi ai sei de pe ceca lume, și nu va mai fi singuru.

După aceasta eară a intratu acasă, și a deschisu mai āntēiu scrinul cu hārtiile, ca să le cetească. Și intr'acele va auđi vorbele celor ce i-su scumpi.

Acolo a cetitu despre ăile trecute.

Conv. Lit. An. IV. No. 1.

SUMAR

<i>Preambul (Al. Zub)</i>	1
---------------------------------	---

MODERNIZAREA

OPȚIUNI, REPERE, METODE

<i>Civilizația modernă și spiritul critic în cultura română</i> (Damian Hurezeanu)	3
<i>Cultură istorică și modernizare în România secolului XX</i> (Al. Zub)	17
<i>National Ideology and the Modern State (Cătălin Turliuc)</i>	26
<i>Modernizarea societății românești în perioada interbelică.</i> <i>Propuneri pentru o dezbatere (I. Agrigoroaiei)</i>	36
<i>Opțiuni metodologice în cercetarea modernității politice</i> (Alina Hurubean)	50
<i>Românii în oglinda auto- și heteroimaginei</i> (Luminița Mihaela Iacob, Ovidiu Lungu)	58

MODELE, STRUCTURI, VICISITUDINI

<i>Exilul politic românesc după 1848.</i> <i>Perspectiva lui Dimitrie Bolintineanu (Mihai Cojocariu)</i>	84
<i>Structuri sociale și modernizare în societatea românească</i> <i>în a doua jumătate a secolului XIX (Marius Lazăr)</i>	91
<i>Modele de modernizare în România interbelică (I. Saizu)</i>	108
<i>Continuitate și schimbare în viața politică a Bucovinei</i> <i>interbelice (Ștefan Purici)</i>	114
<i>"Modernizarea" în discursul comunist, 1944–1949</i> (Ovidiu Buruiană)	122
<i>1848 la vârsta centenarului. Accente "democrat-populare"</i> (Andi Mihalache)	134
<i>Nationalism postcomunist și tranziție spre democrație</i> (Victoria Isabela Corduneanu)	141

ELITE ȘI INSTITUȚII ÎN PROCESUL MODERNIZĂRII

<i>Misionari ai modernizării: pașoptiștii (Dumitru Vitcu)</i>	148
<i>Modernizarea instituțional-politică a Bucovinei: instituirea dietei provinciale, 1848–1861 (Mihai-Ștefan Ceașu)</i>	154
<i>Rolul universităților occidentale în modernizarea și europenizarea elitelor românești, 1860–1918 (Lucian Năstasă)</i>	169
<i>Ion I.C. Brătianu și asimilarea primei generații de socialiști (Apostol Stan)</i>	182
<i>Modernizarea României. Rolul elitei politice (Gheorghe Iacob)</i>	189
<i>Die orthodoxe Kirche und das politische System der Zwischenkriegszeit. Anmerkungen zur Modernisierungsfähigkeit von Staat und Gesellschaft durch eine intermediäre Organisation (Hans-Cristian Maner)</i>	200
<i>Individ și comunitate în Europa Centrală și de Est (Victor Neumann)</i>	215

XENOPOLIANA: RESTITUTIO

<i>Studii asupra stării noastre actuale (A.D. Xenopol)</i>	221
--	-----

*Tiparul executat la S.C. DOSOFTEI S.A.
Str. Sf. Lazăr nr. 49, Iași
Tel.: 032/137060*

XENOPOLIANA

publicație trimestrială a Fundației Academice "A.D. Xenopol"

Str. Lascăr Catargi, 15, 6600 - Iași, România

Abonamente se pot face la redacție.

Fiindcă revista se autofinanțează orice contribuție bănească este binevenită.

Cont (LEI) nr. 451020020909800003, BANCOREX

Sucursala Iași, România

XENOPOLIANA

quaterly published by the "A.D. Xenopol" Academic Fundation

Str. Lascăr Catargi, 15, 6600 - Iași, România

Any financial contributions are welcomed.

Cont (USD) nr. 461020020909830000, BANCOREX

Sucursala Iași, România

Xenopoliana

Buletinul Fundației Academice "A. D. Xenopol"

Din tematica numerelor viitoare:

ISTORIA CA DISCURS DEMISTIFICATOR

*

CLIO DUPĂ GRATII

*

EXIL, EMIGRAȚIE, DIASPORĂ

*

DISCURS ȘI LIMBAJ ISTORIC

*

INSTITUȚIONALISMUL ROMÂNESC

*

EXTREMISME ȘI EXTREME POLITICE

*

EXPERIENȚE CARCERALE SUB DICTATURI

*

ORDINE, CONTESTAȚIE ȘI REPRESIUNE

*

TRADIȚIONALISM ȘI EUROPENISM

*

PARTIDE, GRUPURI DE PRESIUNE ȘI SOCIABILITĂȚI POLITICE

ISSN 1223-9941